MODERN KLASİKLER

Çeviren: Roza Hakmen

MARCEL PROUST

YAKALANAN ZAMAN

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Kayıp Zamanın İzinde
YAKALANAN ZAMAN

Marcel Proust 10 Temmuz 1871'de Auteuil'de doğdu. Bütün yaşamını etkileyecek astım krizlerinin ilkini 1881'de geçirdi. 1890'da Hukuk Fakültesi'ne ve Siyasal Bilgiler Okulu'na kaydoldu. Arkadaşlarıyla birlikte *Le Banquet* dergisini kurdu; burada edebiyat eleştirileri yayımladı. 1893'te, *Swann'ın Bir Aşkı*'nın "taslağı" olabilecek nitelikte bir metin yazdı. 1894'te Dreyfus olayı başladı. Marcel Proust Dreyfus yanlılarını destekledi. 1895'te felsefe lisansı diplomasını aldı. 1898'de Dreyfus olayı büyüdü. Aynı yıl Zola'nın "J'accuse" ("Suçluyorum") adlı açık mektubu *L'Aurore* gazetesinde yayımlandı. Proust 1908'de büyük yapıtını (*Kayıp Zamanın İzinde)* yazmaya koyuldu. 14 Kasım 1913'te *Swann'ların Tarafı* yayımlandı. 1914'te *Guermantes Tarafı*'nı Grasset Yayınevi'ne hazırlamaya başladı. 1918'de *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde* yayımlandı. 10 Aralık 1919'da bu kitap Goncourt ödülü aldı. 1921'de *Guermantes Tarafı II* ile *Sodom ve Gomorra I* yayımlandı. Aynı yıl Proust Gallimard Yayınevi'ne *Sodom ve Gomorra II*'yi verdi. 1922'de *Mahpus* ile *Albertine Kayıp* daktiloya çekilmeye başlandı. Proust, ekim ayı başında bir bronşit krizi geçirdi, bunu zatürree izledi. Yazar, 18 Kasım 1922'de öldü. *Mahpus* (1923), *Albertine Kayıp* (1925), *Yakalanan Zaman* (1927) ölümünden sonra basıldı.

Roza Hakmen 1956'da İzmir'de doğdu. 30 yılı aşkın bir süredir İngilizce, Fransızca ve İspanyolcadan edebiyat çevirileri yapıyor.

Başlıca çevirileri: Marcel Proust, *Kayıp Zamanın İzinde, Sainte-Beuve'e Karşı*, *Hazlar ve Günler*, *Edebiyat ve Sanat Yazıları*; Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote*; Henry James, *Güvercinin Kanatları*; Tim Parks, *Kader, Avrupa*; Anna Kavan, *Kartal Yuvası*; Marguerite Yourcenar, *Rüya ve Kader*; Alice Munro, *Firar* ve *Nefret, Arkadaşlık, Flört, Aşk, Evlilik*; John Cheever *Toplu Öyküler 2,3,4*; Javier Marías, *Yarınki Yüzün*; Eduardo Berti, *Düşlenen Ülke*; Kazuo Ishiguro, *Avunamayanlar*, *Gömülü Dev*; Ian McEwan, *Çocuk Yasası*.

Marcel Proust'un
YKY'deki kitapları:

Kayıp Zamanın İzinde:
Swann'ların Tarafı (1999)
Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde (1996)
Guermantes Tarafı (1997)
Sodom ve Gomorra (1997)
Mahpus (2001)
Albertine Kayıp (2001)
Yakalanan Zaman (2001)

Kayıp Zamanın İzinde (Delta, 2010)

Hazlar ve Günler (2013)
Edebiyat ve Sanat Yazıları (2015)
Üst Kat Komşusuna Mektuplar (2015)
"Kalan Son Güzel Kâğıdım" - Mektuplar (2018)
Swann'ın Bir Aşkı (2020)

Stéphane Heuet'nin uyarlaması ve çizimiyle

Kayıp Zamanın İzinde:
Swann'ların Tarafı – Combray
Swann'ların Tarafı – Swann'ın Bir Aşkı - I
Swann'ların Tarafı – Swann'ın Bir Aşkı - II
Swann'ların Tarafı – Memleket İsimleri: İsim
Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde - I
Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde - II

MARCEL PROUST

Kayıp Zamanın İzinde
Yakalanan Zaman

Roman

Çeviren
Roza Hakmen

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 1556
Modern Klasikler - 27

Kayıp Zamanın İzinde – Yakalanan Zaman / Marcel Proust
Fransızcadan çeviren: **Roza Hakmen**
Şiir çevirileri: **Ahmet Güntan**

Kitap editörü: **Orçun Türkay**
Redaksiyon: **Ali Ece**

Kapak tasarımı: **Davut Yücel**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Akgül Yıldız**

Baskı: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Caddesi, No: 26, Acar Binası
34524, Haramidere - Beylikdüzü / İstanbul
Tel: (0 212) 422 18 34 Faks: (0 212) 422 18 04
www.acarbasim.com
Sertifika No: 44977

Fransızca ilk baskı: 1925
Çeviriye temel alınan baskı: Marcel Proust, A la recherche du temps perdu,
4. cilt, Éditions Gallimard, 1989
1. baskı: İstanbul, Ekim 2001
16. baskı: İstanbul, Eylül 2020
ISBN 978-975-08-0329-9

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Sertifika No: 44719
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
facebook.com**/yapikrediyayinlari**
twitter.com**/YKYHaber**
instagram.com**/yapikrediyayinlari**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

YAKALANAN ZAMAN

İki gezinti arasında veya sağanağın dinmesini beklerken şekerleme yapılacak bir yere benzeyen, bu biraz fazla kırsal, salonları birer kameriyeyi andıran evde, odaların birinde duvar kaplamalarındaki bahçe güllerinin, diğerinde ağaçlardaki kuşların insanı yalnız bırakmadığı ve eski kaplamalar oldukları için günümüzün şaşaalı dekorasyonuna, gümüş bir fon üzerinde Normandiya'nın bütün elma ağaçlarının Japon üslubunda dizilip yatakta geçirdiğiniz saatleri sanrılarla doldurduğu duvar kaplamalarına hiç mi hiç benzemeyip her gülün canlı olsa koparılabileceği, her kuşun bir kafese konup beslenebileceği kadar diğerlerinden ayrı olduğu bu evde, bütün günümü bahçenin güzelim çimenleriyle girişteki leylaklara, su kenarındaki ulu ağaçların güneşte parıldayan yeşil yapraklarına ve Méséglise Ormanı'na bakan odamda geçiriyordum. Aslında bütün bunlara zevk alarak bakmamın tek sebebi, "Odamın penceresinden bu kadar çok yeşillik görünmesi güzel bir şey" diye düşünmemdi; ta ki o uçsuz bucaksız yeşil tablonun içinde, Combray Kilisesi'nin sırf daha uzakta olduğu için laciverde boyanmış olan çan kulesini fark edinceye kadar. Çan kulesinin bir tasviri değil, ta kendisiydi; kilometrelerle ve yıllarla ölçülen mesafeleri karşıma çıkarmış, parıltılı yeşilliğin ortasında, bambaşka bir tonda, neredeyse karakalemle çizilmiş gibi görünecek kadar koyu renkte, gelip penceremin camına kazınmıştı. Odamdan bir iki dakikalığına çıktığımda ise, koridorun sonundaki, farklı bir yöne bakan küçük salonu adeta lal rengi bir şerit halinde görüyordum, çünkü bu salonun duvar kaplaması bir güneş ışınıyla alevleniverecek düz kırmızı muslindendi.

Gilberte gezintilerimiz sırasında bana Robert'in kendisinden uzaklaştığını, başka kadınların peşinden koştuğunu söylüyordu. Robert'in hayatında gerçekten de birçok kadın vardı, ama bunlar, kadınlardan hoşlanan erkeklerin erkek arkadaşları gibiydi, çoğu evde hiçbir işe yaramayacak eşyaların anlamsız direncine ve gereksiz yer kaplama özelliğine sahiptiler. Robert ben oradayken birçok kez Tansonville'e geldi. Benim tanıdığım halinden çok farklıydı.

Sürdüğü hayat onu M. de Charlus gibi kalınlaştırıp yavaşlatmamış, aksine, tam zıt yönde bir değişim yaratarak, eskisine oranla çok daha rahat ve esnek bir görünüm kazandırmış, –evlendiğinde ordudan istifa ettiği halde– bir süvari subayına benzetmişti. M. de Charlus ağırlaştıkça, Robert aynı kusurun zıt etkisi sonucu iyice incelip hızlanmıştı (evet, barondan çok daha gençti şüphesiz, ama onun tıpkı gençliğin birçok özelliğini birden koruyamayacaklarını ve endamın gençliği en iyi temsil edecek özellik olduğunu düşünüp bedenleri uğruna kararlı bir şekilde çehrelerini feda eden ve belli bir yaştan sonra Marienbad'dan ayrılamayan kadınlar gibi, yaşlandıkça idealindeki görünüme daha da çok yaklaşacağı seziliyordu). Bu çeviklik ayrıca çeşitli psikolojik nedenlerden de kaynaklanıyordu: Görülme korkusu, korkuyormuş gibi görünmeme arzusu, kendinden memnuniyetsizliğin ve sıkıntının yol açtığı hummalı telaş. Girip çıkarken görülmek istemediği bazı kötü şöhretli yerlere gitmeyi alışkanlık edindiğinden, buralara o sırada yoldan geçebilecek kişilerin düşmanca bakışlarına asgari derecede hedef olacak şekilde, saldırıya geçercesine, hızla dalardı. Rüzgâr gibi hareket etmek onda alışkanlık haline gelmişti. Ayrıca korkmadığını göstermeye çalışan ve kendine düşünecek zaman tanımak istemeyen kişinin yüzeysel gözüpekliğini de simgeliyordu belki. Çözümlememizi tamamlamak için, yaşlandıkça genç görünme arzusunu ve hatta yeteneklerini geliştirmeden yaşadıkları görece aylak hayata göre fazla zeki olan, daima sıkkın, bıkkın insanların sabırsızlığını da hesaba katmamız gerekir. Hiç şüphesiz bu tür insanlarda bile aylaklık, gevşeklikte ifade bulabilir. Ne var ki, jimnastik bunca rağbet görmeye başladığından beri, aylaklık spor yapılan saatlerin dışında bile sportif bir biçime büründü; artık aylaklık gevşeklikte değil, can sıkıntısının gelişmesine zaman ve yer tanımamayı amaçlayan telaşlı bir hareketlilikte ifade buluyor.

Hafızamda, hatta gayri iradi hafızamda bile, Albertine'e aşkımdan eser kalmamıştı. Ama görünüşe bakılırsa, uzuvların da bir gayri iradi hafızası mevcut ve diğerinin silik, kısır bir taklidi olan bu hafıza, insandan daha uzun ömürlü, zekâdan yoksun kimi hayvan ve bitkiler gibi daha uzun süre yaşıyor. Bacaklarımız ve kollarımız uyuşuk hatıralarla dolu. Bir keresinde, Gilberte'in yanından oldukça erken saatte ayrılmıştım; gece yarısı Tansonville'deki odamda uyandım ve yarı uykulu halde, "Albertine" diye seslendim. Albertine'i

düşünmemiş, rüyamda görmemiş, Gilberte'le karıştırmamıştım; kolumda tomurcuklanan bir hatıra, tıpkı Paris'teki odamda olduğu gibi, arkamdaki zili aratmıştı bana. Zili bulamayınca, eskiden birçok akşam birlikte uyuduğum merhum sevgilimin yine yanımda yattığını zannetmiş, Françoise gelinceye kadar yeterince vakit geçeceği için benim bulamadığım zili Albertine'in çalmasında bir sakınca olmayacağını düşünmüş ve "Albertine" diye seslenmiştim.

Robert –en azından o tatsız dönem boyunca– çok daha katı olmuştu; arkadaşlarına, örneğin bana karşı neredeyse hiç duyarlılık göstermiyordu. Buna karşılık, Gilberte'e yönelik sahte, hatta gülünç denebilecek bir duyarlılık sergilemesi hiç hoş değildi. Aslında Gilberte'e karşı kayıtsız sayılmazdı. Hayır, Robert karısını seviyordu. Ama ona sürekli yalan söylüyordu; yalanlarının özü olmasa da, yalancılığı sürekli ortaya çıkıyordu. O da bu durumu telafi edebilmek için, Gilberte'i üzmekten duyduğu gerçek kederi gülünç ölçüde abartıyordu. Tansonville'e geliyor, ertesi sabah, o yöreden bir beyefendi Paris'te bir iş görüşmesi için sözde kendisini beklediğinden dönmek zorunda olduğunu söylüyordu; ne var ki Robert'in bu konuda uyarmayı ihmal ettiği beyefendi, aynı gece Combray yakınlarında karşılaştıklarında, bir ay dinlenmek üzere memleketine döndüğünü ve Paris'e ancak ondan sonra gideceğini söyleyerek, istemeden yalanı ortaya çıkarmış oluyordu. Bu gafın üzerine Robert kızarıp bozarıyor, Gilberte'in hüzünlü, gururlu tebessümünü görüyor, adama hakaret edip başından savıyor, karısından önce eve dönüyor, ona acıklı bir not yazıp kendisini üzmemek için, açıklayamayacağı bir nedenden ötürü gittiğinde onu sevmediğini zannetmesin diye yalan söylediğini bildiriyor (yazdıkları Robert'in gözünde yalan olmakla birlikte, özünde doğruydu), sonra karısının odasına girmek için izin istiyor ve hem gerçekten üzülerek, hem bu yaşayışına sinirlenerek, hem de her defasında daha cüretkâr numaralar yaparak hıçkırıklara boğuluyor, soğuk sulara dalıyor, yakında öleceğinden dem vuruyor, bazen fenalaşmış gibi yere kapaklanıyordu. Gilberte ona ne kadar inanması gerektiğini bilemiyor, tek tek her olayda yalan söylediğini, ama genelde sevildiğini düşünüyor, kocasının belki bilmediği bir hastalığı olduğu için yakında öleceği yolundaki sezgisinden ötürü endişeleniyor ve bu yüzden de onunla zıtlaşıp seyahatlerinden vazgeçmesini istemeye cesaret edemiyordu.

Morel'in Bergotte'un yanı sıra, ister Paris'te olsunlar ister Tansonville'de, Saint-Loup'ların evinde daima evin oğlu gibi ağırlanmasına ise hiç anlam veremiyordum. Morel'in Bergotte taklidi olağanüstüydü. Hatta bir süre sonra, taklit yapmasını rica etmeye bile gerek kalmamıştı. Şu veya bu kişiliğe bürünmeleri için uyutulmaları zorunlu olmayan isterikler gibi ansızın, kendiliğinden Bergotte şahsiyetine bürünüyordu .

Geçmişte M. de Charlus'ün Jupien için, şimdi de Robert de Saint-Loup'nun Morel için yaptıklarına şahit olan Françoise, bunun Guermantes'larda bazı nesillerde ortaya çıkan bir özellik olduğuna hükmetmemiş, bütün ahlakçılığına ve önyargılarına rağmen, –Legrandin'in Théodore'a yardımlarını da göz önünde bulundurarak– evrenselliği nedeniyle saygı gösterilmesi gereken bir âdet olduğu sonucuna varmıştı. Delikanlılardan söz ederken, ister Morel olsun, ister Théodore, "Kendisine hep ilgi gösteren ve çok yardım eden bir beyefendi buldu" derdi daima. Bu durumlarda hami konumundaki kişi, seven, acı çeken, affeden kişi olduğu için de, Françoise hamiyle baştan çıkardığı genci karşılaştırınca, hiç tereddütsüz hamiyi bir kahraman, "iyi kalpli" bir insan olarak görürdü. Yine hiç tereddüt etmeden, Legrandin'e nice dolaplar çevirmiş olan Théodore'u kınardı, ama ilişkilerinin niteliği konusunda en ufak bir şüphe beslemediğinden olsa gerek, hemen ardından eklerdi: "Sonra delikanlı kendisinin de biraz fedakârlık yapması gerektiğini anladı, 'Beni yanınıza alın, sizi sevip şımartırım' dedi; deli dolu Théodore'un onun yanında belki hak ettiğinden fazlasını bulacağı kesin, o kadar iyi kalpli bir beyefendi ki, Jeannette'e (Théodore'un nişanlısı) kaç kere söyledim: 'Bak yavrum, başınız sıkışırsa doğru bu beyefendiye gidin. Kendi yerde yatar da yatağını size verir. Çocuğu (Théodore'u) çok sevdi, asla kapıya koymaz. Hayat boyu terk etmez onu' dedim."

Güneye yerleşmiş olan Théodore'un soyadını nezaketen kız kardeşine sordum. Sautton olduğunu öğrenince, "Demek *Le Figaro*'daki makalemle ilgili mektubu yazan oydu!" diye haykırdım.

Françoise aynı şekilde Saint-Loup'ya da Morel'den çok değer veriyor ve küçüğün (Morel'in) bütün yaptıklarına rağmen, markinin onu asla darda bırakmayacağını düşünüyordu, çünkü fazlasıyla iyi yürekliydi, böyle bir şey olması için, Saint-Loup'nun başına büyük aksilikler gelmesi gerekirdi.

Robert, Tansonville'de daha uzun kalmam için ısrar ediyordu; artık beni memnun etmek için açıkça hiçbir gayret göstermediği halde, bir keresinde, benim Tansonville'e gelişimin karısı için büyük bir mutluluk olduğunu, habersiz karşısına çıktığım akşam onu umutsuzluğa düşmekten mucize eseri kurtardığımı Gilberte'in kendisine anlattığını ağzından kaçırdı ve "belki daha da beterinden kurtardınız" diye ekledi. Benden karısını sevdiği konusunda Gilberte'i ikna etmemi istiyor, metresini karısı kadar sevmediğini ve yakında ondan ayrılacağını söylüyordu. "Oysa" diye, öyle bir gururla ve sırlarını paylaşma ihtiyacıyla ekliyordu ki, Charlie adının Robert'in bütün gayretlerine rağmen, piyangodaki bir numara gibi "çıkacağını" sanıyordum bir an, "benim için büyük bir gurur kaynağıydı. Bana olan aşkını defalarca kanıtlayan, Gilberte'e feda edeceğim bu kadın daha önce hiçbir erkeğin yüzüne bakmamıştı, asla âşık olamayacağını sanıyordu. Ben onun ilk aşkıyım. Herkesin tekliflerini reddettiğini bildiğim için, mutluluğu ancak benimle birlikte tadabileceğini belirttiği o harika mektubunu aldığımda, bir türlü kendime gelemedim. Zavallı Gilberte'çiği gözyaşları içinde görmeye tahammül edebilsem, kendimden geçerdim elbette. Gilberte Rachel'e benzemiyor mu sence?" diyordu. Gerçekten de, ikisi arasında belli belirsiz bir benzerlik benim de gözüme çarpmıştı. Bu benzerlik belki bazı yüz hatları arasındaki (Gilberte'te görünür bir belirtisi olmamakla birlikte, belki ikisinin de Yahudi kökenli oluşundan kaynaklanan) gerçek bir benzerlikti ve Robert, ailesi evlenmesini istediğinde, bu yüzden aynı servete sahip başka kızlara değil, Gilberte'e yönelmiş olabilirdi. Aralarındaki benzerliğin bir nedeni de, Gilberte'in adını bile bilmediği Rachel'in fotoğraflarını tesadüfen bulmuş olması ve Robert'in hoşuna gitmek için, eski metresinin tipik alışkanlıklarını taklit etmesiydi; saçına hep kırmızı kurdeleler, koluna siyah kadifeden bir şerit takıyor ve esmer görünmek için saçını boyuyordu. Sonra, kederin yüzünü çökerttiğine hükmedip bu konuda bir şeyler yapmaya çalışıyordu. Bazen ölçüyü kaçırıyordu. Robert'in yirmi dört saatliğine Tansonville'e geleceği bir akşam, Gilberte sofraya o kadar tuhaf, hem eskisinden, hem de her günkünden o kadar farklı bir görünümle oturdu ki, karşımda bir oyuncu, bir Théodora varmış gibi şaşırdım kaldım. Ondaki değişikliği anlayabilme gayreti içinde, istemediğim halde gözlerimi kendisinden ayıramadığımın farkındaydım. Merakım az

sonra, Gilberte burnunu sildiğinde, onca özen göstermesine rağmen tatmin oldu. Mendilini zengin bir palete dönüştüren çeşitli renkler sayesinde, baştan aşağı boyanmış olduğunu anladım. Gülen bir ağza dönüştürmeye çalıştığı, kendisine yakıştığını zannettiği o kanayan ağzın sırrı anlaşılmıştı; trenin varış saati giderek yaklaşmaktaydı; kocası gelecek miydi, yoksa M. de Guermantes'ın esprili formülüyle, "GELEMİYORUM, YALANI YAKINDA GÖNDERECEĞİM" şeklinde ifade ettiği telgraflardan birini mi gönderecekti, bunu bilemeyen Gilberte'in yanakları kızıl allığın altında terleyip solmakta, gözlerinin altı morarmaktaydı.

Robert eski içten yakınlığıyla taban tabana zıt, kasıtlı bir şefkatle, bir alkoliğin sesi ve bir oyuncunun tonlamasıyla, "Ah! Biliyor musun, diyordu bana, Gilberte'i mutlu görmek için her şeyimi feda ederdim! Benim için o kadar çok şey yaptı ki! Tahmin edemezsin." İşin en tatsız tarafı da, Robert'in kendini beğenmişliğiydi, çünkü Gilberte'in sevgisi gururunu okşuyor, asıl sevdiğinin Charlie olduğunu söylemeye cesaret edemese de, kendisinden her gün biraz daha fazla para isteyen kemancının aşkı hakkında, baştan aşağı uydurma değilse de epeyce abartılmış olduğunu gayet iyi bildiği ayrıntılar anlatıyordu. Sonra da Gilberte'i bana emanet edip Paris'e dönüyordu.

Hâlâ Tansonville'de olduğuma göre, biraz ileri atlayacak olursak, Saint-Loup'yu bir keresinde sosyetede, uzaktan görme fırsatını elde ettim; her şeye rağmen canlı ve çekici olan konuşması bana geçmişi hatırlattığı halde, ne kadar değiştiğini görüp şaşırdım. Giderek annesine benzemekteydi; annesinin yetkin bir eğitim sayesinde mükemmelleştirdiği ve kalıtımla oğluna geçen kibirli ve zarif duruşu Robert'de abartılıp sabitleşmişti; Guermantes'lara özgü delici bakışlar, ona, geçtiği her yeri farkında olmadan, adeta alışkanlıkla, hayvansı bir içgüdüyle incelermiş gibi bir hava verirdi. Hareketsizken bile bütün Guermantes'lardan daha belirgin olan sarışınlığı, güneşli bir günün yaldızlı aydınlığının cisimleşmesiymiş izlenimini uyandıran rengi, tuhaf, ender rastlanan, değerli bir kuşun tüylerini getirirdi akla, o kadar ki, onu bir kuş koleksiyonuna katmak gelirdi insanın içinden; bir de üstelik bu kuşa dönüşmüş ışık harekete geçtiğinde, örneğin bulunduğum bir gece davetinde Robert de Saint-Loup'nun salona girişini gördüğümde, altından bir sorguca benzeyen hafif dağınık saçlarıyla, başını öyle ipeksi,

vakur bir dalgalanmayla arkaya atar, boynu insanlarda görülmeyen bir esneklikle, gururla, cilveyle hareket ederdi ki, uyandırdığı yarı sosyetik, yarı zoolojik merak ve hayranlık karşısında insan Saint-Germain muhitinde mi, hayvanat bahçesinde mi bulunduğunu, bir salonda yürüyen bir asilzadeyi mi, kafesinde dolaşan bir kuşu mu seyrettiğini anlayamazdı. Aslında sivri gagalı, keskin bakışlı Guermantes'ların uçucu zarafetine bu dönüş, şimdi tamamen yeni sapıklığının emrindeydi ve soğukkanlılığını korumasına yarıyordu. Bu özelliklerden yararlandıkça, Balzac'ın "teyze" diye adlandırdığı tipe daha çok benziyordu. Hayal gücünüzü biraz kullanacak olursanız, ötüşü de bu yorumu tüyleri kadar pekiştiriyordu. On yedinci yüzyıla has olduğunu düşündüğü cümleler kullanıyor, bu yolla Guermantes tavırlarını taklit ediyordu. Oysa tanımlanması zor, küçücük bir ayrıntı, bu tavırları aynı zamanda M. de Charlus'ünkilere dönüştürüyordu. Sözünü ettiğim davette, Mme de Marsantes biraz uzağımızdayken, "Bir saniye iznini rica edeceğim, dedi Robert bana. Anneme bir nebze hürmet sunmaya gidiyorum."

Bana hiç durmadan sözünü ettiği aşka gelince, kendi gözünde önem taşıyan tek aşkı olmakla birlikte, Charlie'ye aşkıyla sınırlı değildi. Bir erkeğin aşkları hangi türden olursa olsun, ilişkide bulunduğu insanların sayısı konusunda daima hata yapılır, çünkü bir yandan, dostluklar yanlışlıkla ilişki olarak yorumlanır, bir yandan da, başka bir hataya düşülerek, kanıtlanmış bir ilişkinin bir diğerini dışladığı sanılır. İki kişi, "Filancanın metresini tanıyorum" deyip iki ayrı isim söylerken, ikisi de yanılmıyor olabilir. Sevdiğimiz kadın genellikle bütün ihtiyaçlarımızı karşılamaz, biz de onu sevmediğimiz bir kadınla aldatırız. M. de Charlus'ten kalıtımla Saint-Loup'ya geçen türden aşklara gelince, bunlara eğilimli bir koca, çoğunlukla karısını mutlu eder. Guermantes'lar bu genel kurala istisna teşkil ederdi, çünkü bu eğilimde olanları, aksine, kadınlara düşkünmüş gibi yapardı. Her yerde şu veya bu kadınla görünüp kendi karılarını çileden çıkarırlardı. Courvoisier'ler daha akıllıca davranırdı. Genç Courvoisier Vikontu, yeryüzünde ve tarihte kendi cinsiyetinden birine ilgi duyan yegâne kişi olduğu kanısındaydı. Bu eğilimini şeytandan aldığını zannederek ona direnmiş, harika güzellikte bir kadınla evlenip çocuk sahibi olmuştu. Daha sonra bir akrabası bu eğilimin epeyce yaygın olduğunu kendisine söyleyip iyiliğini daha da ilerleterek onu ihtiyaçlarını tatmin edebileceği yerlere götürdü.

M. de Courvoisier bunun üzerine karısını daha da çok sevdi, üreme şevki iyice arttı; karı-koca Paris'te örnek çift olarak gösterilirdi. Saint-Loup çifti için aynı şeyi söylemek mümkün değildi, çünkü Robert eşcinsellikle yetinmek yerine, hiç zevk almadığı halde metresler tutup karısını kıskançlıktan öldürüyordu.

Belki de Morel, aşırı esmer olduğu için, güneş ışınıyla gölge gibi Saint-Loup için zorunlu bir gereklilikti. O köklü ailede, zeki, her türlü cazibeye sahip, sarışın olup da zencilere kimsenin bilmediği gizli bir eğilim besleyen bir asilzadenin olabileceğini hayal etmek zor değildir.

Robert kendisinin de tercihi olan bu tür aşklar hakkında konuşmaktan daima kaçınırdı. Ben bu konuda bir şey söyleyecek olsam, "Ya! Hiç bilmiyorum" diye, öyle bir kayıtsızlıkla cevap verirdi ki, monoklünü düşürürdü; "en ufak bir fikrim bile yok. Bu konuda bilgi edinmek istiyorsan başkasına başvurmanı tavsiye ederim *azizim*. Ben askerim, işte o kadar. Bu tür konulara karşı ne kadar kayıtsızsam, Balkan Savaşı'nı da o kadar tutkuyla izliyorum. Bir zamanlar sen de savaşların etimolojisiyle ilgilenirdin. O zaman sana söylerdim, kimi tipik savaşlar, mesela kanattan kuşatmanın en güzel örneği olan Ulm Savaşı, çok farklı koşullarda bile olsa, mutlaka tekrarlanacaktır. İşte, Balkan Savaşları çok özel savaşlar olmakla birlikte, Lüleburgaz özünde Ulm'dur, kanattan kuşatmadır. Benimle konuşabileceğin konular bunlar. Ama ima ettiğin konular bana Sanskritçe kadar yabancı."

Robert'in böyle aşağıladığı bu konularda, Gilberte, aksine, kocası olmadığı zamanlarda benimle rahatça konuşuyordu. Kocasıyla ilgili olarak değil tabii, çünkü kocasının eğilimi konusunda hiçbir şey bilmiyor ya da bilmezlikten geliyordu. Ama başkalarıyla ilgili olarak, belki bunu Robert için dolaylı bir mazeret kabul ettiği, belki de kocası dayısı gibi kâh bu konularda katı bir suskunluk sergileyip kâh açılma ve çekiştirme ihtiyacı duyduğundan onu epeyce eğittiği için, rahatça ayrıntıya giriyordu. Başkalarıyla birlikte M. de Charlus'ün de adı geçiyordu; Robert muhtemelen Gilberte'e Charlie'nin sözünü etmemekle birlikte, kemancıdan öğrendiklerini karısına şu veya bu şekilde anlatmadan edememişti. Charlie eski hamisine nefretle saldırıyordu. Gilberte'in hoşlandığı bu sohbetler, adını çok eskiden ilk kez kendisinden duyduğum Albertine'in de, sınıf arkadaşı oldukları sıralar, bu tür eğilimleri olup olmadığını sorma

imkânı tanıdı bana. Gilberte bu konuda bana bilgi veremedi. Zaten bu konu uzun süredir ilgimi çekmiyordu. Ama tıpkı hafızasını kaybettiği halde, ara sıra ölmüş olan oğlunu soran bir ihtiyar gibi, ben de düşünmeden bu konuda soru sormaya devam ediyordum.

Ayrıntıya girmeden değinmek istediğim garip bir durum da, o dönemde, Albertine'in bütün sevdiklerinin, ona istediklerini yaptırabilecek kişilerin benimle dost olmak ya da hiç olmazsa ilişki kurmak için ricada bulunmaları, hatta yalvarmalarıydı. Artık bana Albertine'i geri göndermesi için Mme Bontemps'a para teklif etmem gerekmezdi. Bu değişimin artık hiçbir işe yaramayacağı bir zamanda gerçekleşmesi beni çok üzüyordu; üzüntümün sebebi şimdi Touraine'den değil, öbür dünyadan kalkıp gelecek olsa sevinmeyeceğim Albertine değil, âşık olduğum ve göremediğim başka bir genç kadındı. Sevdiğim kadın ölse veya aşkım sona erse, bizi bir araya getirebilecek olan herkesin emrime amade olacağını düşünüyordum. Bu arada, onları etkilemek için nafile uğraşıyordum; oysa sevmenin tıpkı masallardaki büyüler gibi bir büyü olduğunu ve büyü kaldırılıncaya kadar hiçbir şey yapılamayacağını tecrübeyle öğrenmiş olmam gerekirdi – tecrübeyle öğrenmek mümkünse eğer.

"Ne tesadüf, şu sıralar okuduğum kitapta da bu konulara değiniliyor" dedi Gilberte. (Robert'e o esrarengiz, "İkimiz çok iyi anlaşırdık" cümlesinden söz ettim. Hatırlamadığını ve zaten özel bir anlamı olmadığını söyledi.)

"Akrabalarımın seviyesine ulaşmak amacıyla gömüldüğüm eski bir Balzac: *Altın Gözlü Kız*. Ama abes, inanılmaz, kâbus gibi bir şey. Üstelik bir kadın belki başka bir kadın tarafından bu şekilde denetlenebilir, ama bir erkek tarafından, asla. —Yanılıyorsunuz, tanıdığım bir kadın sevdiği erkek tarafından resmen hapsedilmişti; hiç kimseyle görüşemiyor, sokağa ancak vefalı hizmetkârlar eşliğinde çıkabiliyordu. —Sizin gibi iyi yürekli bir insan böyle bir olay karşısında dehşete kapılmış olmalı. Biliyor musunuz, Robert'le sizin evlenmeniz gerektiğini konuşuyorduk. Karınız sizin hastalığınızı iyileştirir, siz de onu mutlu ederdiniz. —İmkânsız, ben çok huysuzumdur. —Nereden çıkardınız bunu! —Ciddiyim. Ayrıca bir aralar nişanlıydım, ama evlenmeye karar veremedim bir türlü (sonunda nişanlım benim kararsız ve sorunlu kişiliğim yüzünden evlenmekten kendisi vazgeçti)." Artık sadece dışarıdan baktığım Albertine'le maceramı gerçekten de bu aşırı basit görüntüsüyle algılıyordum.

Odama çıktığımda mosmor bir pencerenin içindeki yeşilliklerin ortasında beni beklermiş gibi görünen Combray Kilisesi'ni tekrar bir kez bile ziyaret etmediğimi düşünüp üzüldüm. "Ne yapalım, o zamana kadar ölmezsem, başka sefere giderim" diyordum kendi kendime; tek engel olarak kendi ölümümü görüyor, ben doğmadan önce uzun süre var olmuş, ben öldükten sonra da uzun süre var olacağını zannettiğim kilisenin yok olabileceğini hayalimden geçirmiyordum.

Bir gün, her şeye rağmen Gilberte'e Albertine'den söz açıp, onun kadınlardan hoşlanıp hoşlanmadığını sordum. "Yo! Katiyen. —Ama bir zamanlar onun tuhaf bir kız olduğunu söylerdiniz. —Ben öyle mi demişim? Yanılıyor olmalısınız. Hiç sanmıyorum ama, söylemişsem de, aksine delikanlılarla flörtlerini kastetmişimdir. Zaten o yaşta flörtleri de pek ileri gitmiyordu herhalde." Acaba Gilberte, Albertine'in anlattıklarına inanılacak olursa, kendisinin kadınlardan hoşlandığını ve Albertine'e kur yaptığını gizlemek için mi böyle söylüyordu? Yoksa Albertine'i sevip kıskanmış olduğumu biliyordu da (başkaları çoğunlukla hayatımız hakkında tahminlerimizden çok daha fazla bilgi sahibidir çünkü), onu hâlâ sevdiğimi, kıskandığımı zannederek (başkaları hakkımızda zannettiğimizden çok daha fazla şey bilmenin yanı sıra, varsayımlarında aşırıya kaçabilir ve biz onların hiçbir tahminde bulunmadıkları için yanıldıklarını zannederken abartılı tahminlerde bulunmalarından ötürü yanılabilirler), iyi yürekliliğinden ötürü, kıskanan kişilere hep yapıldığı gibi gözümün önüne bir perde mi çekmeye çalışıyordu? Sebebi ne olursa olsun, Gilberte'in, eski "tuhaf bir kız" yorumuyla başlayıp bugünkü ahlaklı yaşayış iddiasıyla sonuçlanan sözlerinin izlediği yol, Albertine'in sonunda neredeyse Gilberte'le bir macera yaşadıklarını itiraf etmesiyle noktalanan iddialarının izlediği yolun tam tersiydi. Albertine'in bu itirafı beni Andrée'nin söyledikleri kadar şaşırtmıştı, çünkü küçük çetenin bütün üyeleriyle ilgili olarak, daha onları tanımadan, ahlaksız olduklarını düşünmüştüm; ardından, son derece yoz sandığımız bir çevrede namuslu, aşkın gerçeklerinden neredeyse habersiz bir kız bulduğumuzda çoğunlukla olduğu gibi, tahminlerimde yanıldığımı fark etmiştim. Sonra aynı yolu ters yönde katedip başlangıçtaki tahminlerimin doğruluğuna hükmetmiştim. Ama belki de Albertine, nasıl Balbec'te erdemliliğiyle beni etkilemek istediyse, Paris'te de

ahlaksızlığıyla etkilemek istediği için, olduğundan daha tecrübeli görünmek amacıyla öyle söylemişti. Ya da kendisine kadınlardan hoşlanan kadınlardan söz ettiğimde, nasıl bir sohbet sırasında Fourier veya Tobolsk adları geçtiğinde, daha önce hiç duymamış olsak da, bilgiç bir havaya bürünürsek, bu konudaki cehaletini açığa vurmak istememişti belki. Onun "beş yıldız" olmadığını düşünen Mlle Vinteuil'ün arkadaşıyla ve Andrée'yle yan yana, ama aralarında aşılmaz bir duvarla yaşamış ve gerçeği daha sonraları öğrenip –bir edebiyatçıyla evlenip kültürünü geliştirmeye çalışan bir kadın misali– sırf sorularıma cevap vererek beni memnun edebilmek amacıyla bilgi edinmiş ve sorularımın kıskançlıktan kaynaklandığını anlayınca da yüz seksen derecelik bir dönüş yapmış olabilirdi. Ya da bana yalan söyleyen Gilberte'ti. Hatta Robert'in, Gilberte'le asıl ilgi alanını hedefleyerek flört ederken, onun kadınlardan nefret etmediğini öğrenip şimdi başka yerlerde aradığı hazzı bulmayı umarak onunla evlenmiş olabileceği bile geçti aklımdan. Bu varsayımlardan hiçbiri abes değildi, çünkü Odette'in kızı ya da küçük çetenin üyeleri gibi kadınlarda öyle çeşitli eğilimler, aynı anda olmasa bile dönüşümlü olarak bulunur ki, bir kadınla ilişkideyken kolaylıkla bir erkeğe sırılsıklam âşık olabilirler; gerçek ve belirleyici eğilimi tanımlamak zordur.

Gilberte'ten hâlâ okumakta olduğu için, *Altın Gözlü Kız*'ı ödünç almak istemedim. Fakat evinde geçirdiğim son akşam, uykuya dalmadan önce okumam için verdiği bir kitap, üzerimde kalıcı olmamakla birlikte epeyce güçlü ve karışık bir etki yarattı. Goncourt kardeşlerin günlüğünün yeni bir cildiydi.

Mumu söndürmeden önce, aşağıda aktaracağım bölümü okuduğumda, bir zamanlar Guermantes tarafında sezdiğim, son akşamına –yola çıkış öncesinde, noktalanacak olan alışkanlıkların verdiği uyuşukluktan sıyrılıp kendimizi yargılamaya çalıştığımız akşamlardan biri– geldiğim bu ziyaret sırasında pekişen bir gerçek, yani edebi yetenekten yoksun oluşum, bana pek de hayıflanacak bir şey değilmiş, edebiyat derin gerçekleri ortaya koymuyormuş gibi göründü; aynı zamanda edebiyatın zannettiğimden farklı olmasına da üzülüyordum. Öte yandan, kitaplarda anlatılan güzel şeyler benim gördüklerimden daha güzel değilse, beni bir kliniğe hapsedecek olan hastalığımın da o kadar hayıflanacak bir şey olmadığını düşünüyordum. Ama garip bir çelişkiyle, elimdeki kitapta

sözü edilen şeyleri görmek istiyordum. Yorgunluktan gözlerim kapanmadan önce okuduğum sayfalar şunlardı:

"Geçen gün, beni evine akşam yemeğine götürmek üzere Verdurin damlıyor; Verdurin: *La Revue*'nün eski eleştirmeni, Whistler kitabının yazarı, eksantrik Amerikalı'nın üslubunu, sanatkârane renklendirmesini gerçekten de büyük hassasiyetle aktaran, resim denen şeyin bütün inceliklerinin, bütün *güzelliklerinin* âşığı. Ben onunla yola çıkmak üzere giyinirken, ara sıra ürkek bir itirafa dönüşen uzun bir anlatıya girişiyor: Fromentin'in 'Madeleine'iyle evlendikten hemen sonra, morfin bağımlılığı yüzünden yazarlıktan vazgeçmiş ve anlattığına göre karısının salonunun müdavimlerinin büyük çoğunluğu, Verdurin'in yazarlığından tamamen habersizmiş; ona Charles Blanc'dan, Saint-Victor'dan, Sainte-Beuve'den, Burty'den, kendisinden çok daha üstün kişilermiş gibi bahsediyorlarmış. 'Oysa siz Goncourt'lar benim *Salonlar*'ımın karımın ailesinin bir şaheser zannettiği o zavallı *Eski Zaman Ustaları*'ndan ne kadar farklı olduğunu bilirsiniz, Gautier de bilirdi.' Sonra, sohbetimize arabada devam ederek, batan güneşin son parıltılarıyla tıpatıp eski pastanelerdeki frenküzümü jölesi kulelerine benzeyen Trocadéro kulelerinden geçiyoruz ve Verdurin konağının bulunduğu Conti Rıhtımı'na yöneliyoruz; Verdurin'in dediğine bakılırsa, konak eskiden Venedik büyükelçilerine aitmiş ve şimdi sigara salonu olarak kullanılan salon, adını unuttuğum ünlü bir *palazzo*'dan *Binbir Gece Masalları*'ndaki gibi aynen kaldırılıp Conti Rıhtımı'na getirilmiş; bu *palazzo*'daki kuyunun Meryem Ana'nın taç giyişini tasvir eden bilezik taşı, Verdurin'e göre Sansovino'nun en güzel işlerindenmiş ve şu anda misafirler bu şahesere purolarının küllerini silkiyorlarmış. Gerçekten de klasik resimlerde Venedik'i sarmalayan mehtaba tıpatıp benzeyen ve Enstitü'nün silüet halindeki kubbesini Guardi'nin tablolarındaki Salute'ye benzeten mehtabın tirşe yeşili ışıltılarla aydınlattığı konağa vardığımızda, Büyük Kanal'ın kenarında olduğum izlenimine kapılıyorum hafiften. Birinci katından rıhtımın görünmediği konağın şekli ve ev sahibinin anlamlı açıklaması da bu izlenimi pekiştiriyor: Meğer Bac Sokağı'nın adı –daha önce aklıma geldiyse şeytan çarpsın– bir zamanlar Miramion rahibelerini Notre-Dame'daki ayinlere taşıyan araba vapurundan geliyormuş. Çocukluğumda, Courmont Teyze'min oturduğu, aylak aylak do-

laştığım bu semti yeni baştan sevmeye başlıyorum; Verdurin'lerin konağına neredeyse bitişik olan *Petit Dunkerque*'in tabelası çıkıyor karşıma; Gabriel de Saint-Aubin'in karakalem ve kuru boya bezemelerindeki tasvirler dışında günümüze kalabilmiş nadir dükkânlardan biri olan ve on sekizinci yüzyılda, meraklıların boş vakitlerinde yerli yabancı süs eşyaları ve dükkâna ait bir faturada belirtildiği gibi 'sanat alanında en yeni ürünler' üzerine pazarlık yaptığı *Petit-Dunkerque*'in faturalarından sanıyorum şu anda sadece Verdurin'de ve bende birer örnek var; XV. Louis döneminde, üzerinde hesapların tutulduğu bu tek yapraklı şaheserin antetinde görülen gemilerle dolu dalgalı deniz, 'İstiridye ile Davacılar'ın Fermiers Généraux baskısındaki bir illüstrasyonunu andırır. Sofrada beni yanına oturtan ev sahibesi, bütün zarafetiyle, sofrayı sadece Japon krizantemleriyle süslediğini açıklıyor bana, ama bu krizantemlerin yerleştirildiği vazolar çok nadide şaheserlermiş, örneğin tunç bir vazonun üzerindeki kızılımsı bakırdan taç yaprakları, canlı çiçeklerden dökülmüş yaprakları andırıyormuş. Davetliler arasında Doktor Cottard ve eşi, Polonyalı heykeltıraş Viradobetski, koleksiyoncu Swann ve soylu bir Rus hanım var (of'la biten ismini hatırlayamadığım bir prenses); Cottard, Arşidük Rudolf'a burnunun dibinden ateş eden kişinin prenses olduğunu fısıldıyor kulağıma; prensesin dediğine göre, Galiçya'da ve Kuzey Polonya'nın tamamında, itibarım çok yüksekmiş; bir genç kız, talibi *Faustin*'in hayranı değilse, asla evlenme teklifini kabul etmezmiş. Bende doğrusu üstün zekâlı bir kadın izlenimi uyandıran prenses, 'Siz Batılı'lar bunu anlayamazsınız' diye noktalıyor konuyu, 'bir kadının en mahrem duygularına bir yazarın nüfuz etmesini anlayamazsınız.' Sakalsız, bıyıksız, uşak favorili, Saint-Charlemagne kutlamalarında sınıf birincileriyle şakalaşan lise ikinci sınıf hocasının tepeden bakan havasıyla espriler yumurtlayan adam, öğretim üyesi Brichot'ymuş. Verdurin benim adımı telaffuz ettiğinde, kitaplarımıza aşina olduğunu belirten tek laf etmeyince, Sorbonne'un bizlere karşı örgütlediği, içtenlikle ağırlandığım bir eve bile kasıtlı bir suskunlukla uyuşmazlığı, düşmanlığı taşıyan bu komplo bende öfkeli bir yılgınlık uyandırıyor. Sofraya geçtiğimizde, olağanüstü bir tabak resmigeçidiyle, sanatkârane gevezelikleri bir ziyafette meraklıların kulağını her tür sohbetten daha fazla okşayan porselen sanatı şaheserleriyle karşılanıyoruz –kenarları narçiçeği renginde şeritlerle

çevrili, yapraksız, şiş, mavimsi bataklık süsenleriyle, her gün uyandığımda Montmorency Bulvarı'ndan gördüğüm şafağın sabah renkleriyle aynı tonlardaki bir şafağı delip geçen o dekoratif yalıçapkınları ve turnalarıyla Yongzheng tabakları– daha zarif ve cicili bicili üsluptaki, mora çalan mahmur, kansız gülleriyle, parçalı, vişneçürüğü laleleriyle, rokoko karanfilleri veya unutmabenileriyle Saksonya porseleninden tabaklar –incecik menevişli beyaz olukları kafes kafes, yaldızlı çerçeveleri veya kaymaksı düz hamurun üzerinde zarif bir kabartma halindeki yaldızlı kurdeleleriyle Sèvres porseleninden tabaklar– son olarak da, Mme du Barry'nin yabancısı olmadığı Luciennes mersinleriyle bezenmiş gümüşler. Bu tabakların içlerinde sunulan, gerçekten dikkate değer yiyecekler de belki tabakların kendileri kadar nadide: Hafif ateşte özenle pişirilmiş, rahatlıkla diyebilirim ki, Parisliler'in en görkemli ziyafetlerde bulamayacakları, bana Jean d'Heurs'ün usta aşçılarını hatırlatan yemekler. Kaz ciğeri ezmesi bile, genellikle bu adla sunulan yavan kremadan bambaşka bir şey; basit bir patates salatasının Japon fildişi düğmeleri kadar diri, Çinli kadınların yeni tuttukları balıkların üzerine su serpmek için kullandıkları küçük fildişi kaşıklar gibi cilalı patateslerden yapıldığı pek fazla mutfak olduğunu sanmıyorum. Önümdeki Venedik kadehine M. de Montalivet'den alınmış olağanüstü bir Léoville şarabı kırmızı mücevherler gibi dökülüyor; en lüks sofralarda sunulan, tazeliğini yitirmiş, uzun yolculuklarda kılçıklarının şekli sırtlarına kazınmış kalkan balıklarıyla hiç ilgisi olmayan kalkan, gözlerimizin ve çekinmeden söylüyorum, amiyane tabiriyle işkembelerimizin hayal gücüne hitap eder nitelikte ve nice ünlü restoranda beyaz sos adıyla anılan bulamaçla değil, kilosu on frank olan tereyağıyla yapılmış gerçek beyaz sosla hazırlanmış olarak, harikulade bir Jingdezhen tabak içinde geliyor sofraya: Günbatımının koyu kırmızı şeritler halinde yansıdığı bir denizde ilerleyen tuhaf ıstakoz sürüsünün nokta nokta pürtükleri öylesine maharetle resmedilmiş ki, canlı kabuklardan kalıp alınarak yapılmış sanki; tabağın kenarında ise, küçük bir Çinli, oltayla karnı gümüşi gök mavisi, büyüleyici renkte, sedefli bir balığı tutmakta. Verdurin'e günümüzde hiçbir prensin vitrininde bulunamayacak bu koleksiyon içerisinde böyle nadide yemekler yemekten büyük haz duyması gerektiğini söylediğimde, ev sahibesi hüzünlü bir tonda, 'Kocamı tanımadığınız belli' diyor. Sonra da kocasının bütün

bu güzelliklere kayıtsız bir eksantrik, çatlağın teki olduğunu söylüyor, 'evet, çatlak, kesinlikle çatlak' diye tekrarlıyor; Normandiya'da bir çiftliğin bayağı serinliğinde bir şişe elma şarabı içmeyi bütün bunlara tercih eden bir çatlak. Yöresel renklere düşkünlüğü konuşmasından anlaşılan sevimli ev sahibemiz, eskiden oturdukları Normandiya'yı bize büyük bir coşkuyla anlatıyor; onların Normandiya'sı, Lawrence'in resimlerini hatırlatan mis kokulu ulu ağaçlarıyla, porselene benzeyen pembe ortancalarla çevrili, Japon çamı rengindeki kadifemsi doğal çimleriyle dev bir İngiliz bahçesiymiş; bir köy evinin tamamen dekoratif bir tabelayı andıran, dalları birbirine girmiş iki armut ağacının altındaki kapısının üstüne dökülen uçuk sarı, kırış kırış güller, Gouthière'in elinden çıkma tunçtan bir duvar lambasının çiçekli dalındaki kıvrımları getirirmiş akla; onların Normandiya'sı, tatildeki Parisliler'in hayalinden bile geçmeyen, özel arazilerin kapıları sürgülü çitleriyle korunan bir yermiş; Verdurin'ler o sürgülü kapıların hepsini açmaktan geri kalmadıklarını itiraf ediyorlar. Günün sonunda, bütün renkler mahmur mahmur solarken, tek ışık kaynağı neredeyse pıhtılaşmış, mavimsi bir ayran rengindeki denizken (Flaubert'in kardeşimle beni Trouville'e götürdüğünü söylediğimde, ev sahibemiz, 'Hayır, hayır' diye, kendinden geçercesine itiraz ediyor, 'sizin bildiğiniz denizle hiç alakası yok; katiyen alakası yok, benim sizi götürmem gerekir, aksi takdirde hiç göremezsiniz') gerçekten birer orman oluşturan ormangüllerinin pembe tülleri arasından geçerek, kocasında korkunç astım krizlerine yol açan –'evet' diye ısrar ediyor ev sahibemiz, 'resmen astım krizleri' – sardalya konservesi fabrikalarının kokusuyla sarhoş olarak eve dönerlermiş. Bunun üzerine, ertesi yaz yine aynı yere gidip yok pahasına kiraladıkları eski bir manastırı muhteşem bir ortaçağ evine dönüştürerek, burada kalabalık bir sanatçı kolonisini misafir etmişler. Doğrusu onca seçkin muhitte bulunmasına rağmen, konuşmasında halktan bir kadının açık saçıklığını korumayı bilmiş, nesneleri hayalinizde canlandırabildiğiniz renklerle aktaran bu kadını dinledikçe, orada yaşadığını itiraf ettiği hayat ağzımı sulandırıyor; herkesin kendi hücresinde çalışıp öğle yemeğinden önce iki şömineli dev salonda toplaşarak üst düzeyde sohbetlere girişmeleri, sosyete oyunları oynamaları, Diderot'nun *Mademoiselle Volland'a Mektuplar* adlı şaheserinde anlattığı hayatı düşündürüyor bana. Öğle yemeğinden sonra,

sağanak, fırtına dinlemez, güneş yüzünü gösterdiğinde veya ışıltılı bir yağmurda, hep birlikte dışarı çıkarlarmış; on sekizinci yüzyılda öylesine sevilen bitkisel güzelliği kapının önüne kadar getiren ve asırlık gürgenlerden oluşan muhteşem yolun, dallarında çiçek tomurcukları yerine yağmur damlacıkları taşıyan çalıların boğumları, yağmurda süzülen ışıkta iyice belirginleşirmiş. Beyaz bir gülün Nymphenburg porseleninden minicik, şirin bir küveti andıran tacında yıkanan, serinlik âşığı bir şakrakkuşunun şıpırtılarını dinlemek için dururlarmış. Elstir'in o yöreye ait manzara ve çiçekleri ne kadar zarif pastellerle resmettiğini Mme Verdurin'e söylediğimde, başını öfkeyle arkaya atıp, 'Bütün bunları ona tanıtan bendim' diyor; 'hepsini, anlıyor musunuz, hepsini, köşede bucakta kalmış ilginç yerleri, bütün konularını; bizi terk ettiğinde yüzüne vurdum bunu, değil mi Auguste? Resmettiği bütün konuları. Nesneleri öteden beri tanırdı, haksızlık etmeyelim, bunu kabul ederim. Ama hayatında çiçek görmemişti; hatmiyle gülhatmiyi birbirinden ayıramazdı. İnanmayacaksınız ama, ona yasemini tanımayı ben öğrettim.' İtiraf etmek gerekir ki, sanat eleştirmenlerinin en önemli çiçek ressamı kabul ettiği, hatta Fantin-Latour'dan üstün gördüğü Elstir'in karşımda duran kadın olmasa, belki hayatta bir yasemin resmi yapamayacağını düşünmek, çok ilginç. 'Evet, yasemin, yemin ederim; bütün o gül resimlerini bizim evde ya da benim kendisine götürdüğüm güllere bakarak yapmıştır. Bizim evde adı hep Monsieur Tiche olmuştur; burada asla büyük adam muamelesi görmedi, Cottard'a sorun, Brichot'ya sorun, kime isterseniz sorun. Böyle bir şeye kendi bile gülerdi. Ona çiçeklerini düzenlemeyi ben öğretirdim, başlangıçta bir türlü beceremezdi. Hiçbir zaman bir buket oluşturmayı bilemedi. Seçim yapamazdı, bu konuda doğuştan zevk sahibi değildi; benim, "Hayır, onun resmini yapmayın, zahmetine değmez, şunu çizin" demem gerekirdi. Ah! Keşke çiçek düzenleme konusunda olduğu gibi hayatını düzenleme konusunda da bizim sözümüzü dinleyip o rezil evliliği yapmasaydı!' Ve ansızın ev sahibemiz geçmişe dönük bir tahayyülün alevlendirdiği bakışlarıyla, bluzunun tüylü kollarını sinirli sinirli çekiştiren gergin parmaklarıyla, acılı duruşuyla, sanırım hiç resmedilmemiş, olağanüstü bir tabloya, bir kadının bütün inceliği ve iffetiyle isyan eden bir dostun öfkeli hassasiyetini, zaptedilmiş itirazlarını anlatan bir resme dönüşüyor. Sonra bize Elstir'in kendisi için yaptığı harika Cottard

ailesi portresinden bahsediyor; ressamla bozuştuğunda resmi de Luxembourg Müzesi'ne hibe ettiğini söylüyor ve kumaşın o güzelim harelenişini ortaya çıkarmak için erkeği frakla, kadını da halıların, çiçeklerin, meyvelerin ve küçük kızların balerin tütülerini andıran tül elbiselerinin kıpır kıpır pastel tonlarının ortasında bir dayanak oluşturan kadife elbisesiyle resmetme fikrini Elstir'e kendisinin verdiğini itiraf ediyor. Ressamın övgülere boğulmasına yol açan saç tarama fikri de ev sahibemize aitmiş; kadını kendini sunarken değil, gündelik hayatın mahremiyetinde yakalanmış gibi resmetme amacı taşıyormuş. 'Ona hep söylerdim; kadının kimse tarafından görülmediğini zannettiği bir anda, taranırken, yüzünü silerken, ayaklarını ısıtırkenki hareketleri çok ilginçtir, tam anlamıyla Leonardovari bir zarafet içerir!'"

"Ne var ki, Verdurin'in aslında son derece sinirli bir yapıya sahip olan karısının sağlığı açısından, bu geçmiş kızgınlıkların uyanmasının zararlı olduğunu hatırlatan bir işareti üzerine, Swann dikkatimi ev sahibemizin boynundaki siyah inci kolyeye çekiyor; Henriette-Anne'ın Mme de La Fayette'e hediyesi olan bu inci kolyeyi Mme Verdurin bir müzayededе, bembeyazken satın almış, ama Verdurin'lerin adını hatırlamadığım bir sokaktaki evinde çıkan ve evin bir bölümünün yok eden yangından sonra, inciler bir kutunun içinden simsiyah halde çıkmış. Swann, 'Bu incileri Mme de La Fayette'in bir portresinden tanıyorum, diyor ve davetlilerin şaşkınlık nidaları arasında, evet, aynı kolye onun boynunda resmedilmiştir, kesinlikle, diye ısrar ediyor, Guermantes Dükü'nün koleksiyonunda bulunan otantik bir portre.' Swann bu koleksiyonun dünyada bir eşi daha bulunmadığını belirterek benim de onu mutlaka görmem gerektiğini söylüyor; bu koleksiyon ünlü düke teyzesi Mme de Beausergent'dan miras kalmış, çünkü daha sonra Mme d'Hatzfeldt adını alan ve Villeparisis Markizi'yle Hannover Prensesi'nin kız kardeşi olan teyzesinin en sevdiği yeğeniymiş; zaten kardeşimle ben de, dükü bir zamanlar prensesin evinde Basin adlı sevimli bir yumurcak olarak tanıyıp çok sevmiştik. Bunun üzerine Doktor Cottard, seçkinliğini ortaya koyan keskin zekâsını sergileyerek inci kolye hikâyesine dönüyor ve bu tür felaketlerin insan beyninde de, cansız varlıklardaki değişimlere tıpatıp benzer değişimlere yol açtığını açıklıyor; birçok hekimde rastlanamayacak bir felsefi yaklaşımla, Mme Verdurin'in oda hizmetkârını örnek gösterip, söz

konusu yangında ölümden dönen hizmetkârın yaşadığı korku sonucunda bambaşka bir adama dönüştüğünü, hatta elyazısının bile tamamen değiştiğini, o sırada Normandiya'da bulunan efendilerine mektup yazıp yangını haber verdiğinde, Verdurin'lerin yazısını tanıyamayıp biri kendilerine şaka yapıyor zannettiklerini anlatıyor. Cottard'ın dediğine göre, değişen sadece elyazısı değilmiş; o güne kadar gayet mazbut bir adamken, ayyaşın teki olup çıkmış ve Mme Verdurin işine son vermek zorunda kalmış. Ev sahibemizin zarif bir işareti üzerine, yemek salonundan Venedik kökenli sigara salonuna taşınan etkileyici konferansına devam eden Cottard, bize şahit olduğu kişilik bölünmelerini anlatıyor; evime getirmeyi teklif etme nezaketini gösterdiği bir hastası varmış ki, içindeki ikinci kişiliği uyandırmak için, doktorun şakaklarına dokunması yeterliymiş; bu ikinci hayata geçtiğinde, hasta ilk hayatıyla ilgili hiçbir şeyi hatırlamıyormuş ve ilk hayatında son derece namuslu bir adam olduğu halde, serserinin teki olduğu ikinci hayatında hırsızlık nedeniyle defalarca tutuklanmış. Bu konuda Mme Verdurin parlak bir fikir ortaya atıp, tıbbın tiyatroya şimdikinden daha gerçek konular sunabileceğini, olay örgüsündeki mizahın patolojik yanılgılara dayandırılabileceğini söylüyor; laf lafı açıyor, Mme Cottard da, çocuklarının en büyük gece eğlencesi olan hikâyelerin yazarı İskoçyalı Stevenson'ın buna çok benzer bir fikri bir eserinde kullandığından bahsediyor; ardından Swann kesin bir iddia atıyor ortaya: 'Stevenson müthiş bir yazardır, sizi temin ederim Monsieur de Goncourt, en büyük yazarlarla boy ölçüşebilecek niteliktedir.' Sonra sigara içtiğimiz salonun eski Barberini sarayından getirilmiş armalı tavanına hayranlığımı belirtip, bir taş kâsenin 'londres'lerimizin külüyle giderek kararmasına hayıflandığımı belli ettiğimde, Swann, Bonaparte aleyhtarı görüşlerine rağmen Guermantes Dükü'nün mülkiyetinde bulunan, Napoléon'a ait kimi kitaplarda görülen benzer lekelerin imparatorun tütün çiğnediğinin bir kanıtı olduğunu söyleyince, her konuda gerçekten keskin bir merak sergileyen Cottard, o lekelerin katiyen tütün lekesi olmayıp –'kesinlikle değil' diye kendinden emin bir tavırla ısrar ediyor– Napoléon'un karaciğer ağrılarını bastırmak için daima, savaşta bile, elinde meyankökü pastilleriyle dolaşmasından kaynaklandığını belirtiyor. 'Çünkü Napoléon karaciğer hastalığından mustaripti ve bu yüzden öldü' diye sözlerini noktalıyor doktor."

Bu noktada okumayı kestim, çünkü ertesi gün yola çıkıyordum; zaten her gün vaktimizin yarısında emrinde olduğumuz diğer efendimin beni çağırdığı saatti. Bu efendinin bize yüklediği görevi gözlerimiz kapalı yerine getiririz. Her sabah bizi öbür efendimize teslim eder, çünkü aksi takdirde, ona gereği gibi hizmet edemeyeceğimizi bilir. Zihnimiz uyandığında, kölelerini son sürat işe koşmadan önce yatıran efendinin hizmetinde neler yapmış olabileceğimizi merak ederiz; en açık gözlü olanlarımız, görevleri biter bitmez gizlice bakmaya yeltenirler. Ama hemen harekete geçen uyku, görmek istedikleri şeyin izlerini silmek için onlarla mücadele eder. Bunca yüzyıldan sonra, bu konuda bildiklerimiz pek azdır.

Goncourt'ların günlüğünü kapadım. Edebiyatın gücü! Cottard'larla tekrar görüşüp onlara Elstir hakkında ayrıntılı sorular sormak, hâlâ ayaktaysa, *Petit Dunkerque* adlı dükkânı görmek, Verdurin'lerin bir akşam yemeğe gittiğim konağını ziyaret etmek için izin almak isterdim. Ama belli belirsiz bir sıkıntı vardı içimde. Dinlemeyi ve yalnız değilsem bakmayı asla öğrenemediğimi kendimden hiç gizlememiştim elbette. Benim gözlerim yaşlı bir kadının inci kolyesini görmez, o kolye hakkında söylenenler kulağımdan içeri girmezdi. Yine de o insanların hepsini gündelik hayatlarında tanımış, onlarla birçok kez akşam yemeği yemiştim; bunlar Verdurin'lerdi, Guermantes Dükü'ydü, Cottard'lardı, hepsi de bana gayet sıradan görünmüş, Basin'in Mme de Beausergent'ın sevgili yeğeni, harikulade genç kahramanı olduğunu aklından bile geçirmemiş büyükannem gibi ben de onların hepsini yavan bulmuştum; her birinin tek tek bütün bayağılıklarını hatırlıyordum...

Ve bunlar, hepsi bir yıldız mı olacaktı geceleri?

Tansonville'den ayrılmadan önceki gece okuduğum Goncourt'dan birkaç sayfanın edebiyat aleyhinde zihnimde uyandırabileceği itirazları bir süreliğine bir kenara bırakmaya karar verdim. Söz konusu hatıra yazarının saflığını bir yana bıraksam da, çeşitli açılardan içim rahat edebilirdi. Her şeyden önce, bizzat benim açımdan, günlüğün acımasızca ortaya koyduğu bakma ve dinleme yetersizliğim, her şeye rağmen mutlak değildi. İçimde bakmayı az çok bilen bir şahsiyet vardı, ama bu şahsiyet sürekli değildi, ancak beslenip sevineceği,

birçok şey tarafından paylaşılan, ortak, genel bir öz ortaya çıktığı zaman canlanırdı. Bu durumda içimdeki şahsiyet bakıp dinlerdi, ama bunu belirli bir derinlikte yaptığından, gözlem açısından bir yararı olmazdı. Nasıl ki bir geometri bilgini nesneleri algılanabilir niteliklerinden arındırıp sadece doğrusal altkatmanı görürse, ben de insanların anlattıklarını duymazdım, çünkü beni ilgilendiren, ne demek istedikleri değil, bunu nasıl söyledikleri, söyleyiş biçimlerinin ortaya koyduğu kişilikleri veya gülünçlükleriydi; daha doğrusu, beni asıl ilgilendiren şey, özel bir haz aldığım için daima araştırmalarımın özel hedefi olan, birden fazla kişiye özgü ortak özelliklerdi. Ancak böyle bir özelliği fark ettiğimde –görünürde heyecanla konuşup mutlak manevi uyuşukluğumu başkalarından gizlesem de o âna kadar uykuda olan– zihnim bir anda neşeyle ava çıkardı, ama o zaman da takip ettiği şey –örneğin farklı mekân ve zamanlarda Verdurin salonunun kimliği– yarı derin bir konumda, görüntünün ötesinde, biraz daha gerideki bir bölgede olurdu. Bu yüzden de, insanların görünürdeki, resmedilebilir cazibesini yakalayamazdım, çünkü tıpkı bir kadının dümdüz karnının altında onu kemiren iç organ hastalığını gören bir cerrah gibi, yüzeyde durma yetisinden yoksundum. Akşam yemeği davetlerine gitmemin bir yararı yoktu, davetlileri görmezdim, çünkü onlara baktığımı zannederken, röntgenlerini çekerdim.

Sonuç olarak, bir akşam yemeğinde, davetlilere ilişkin bütün gözlemlerimi birleştirerek çizdiğim desenin oluşturduğu psikolojik yasalar bütününde, davetlinin sözlerinin taşıdığı değer neredeyse hiç yer almazdı. Peki ama, portre oluşturmak niyetiyle çizmediğim portreler bu yüzden tamamen geçersiz mi sayılmalıydı? Resim alanında, bir portre hacme, ışığa, harekete ilişkin çeşitli doğruları ortaya koyuyorsa, aynı kişinin ilk portrede yer almayan binlerce ayrıntıyı titizlikle aktaran, bambaşka bir portresinden daha mı değersiz olmak zorundadır? İlk portrede çirkin zannettiğimiz modelin büyüleyici bir güzelliği olduğunu ikinci portrede fark etmemiz, belgesel, hatta tarihsel bir önem taşıyabilir, ama katiyen sanatsal bir doğru değildir.

Ayrıca tek başıma olmadığım zamanlar, daha önce zihnimi meşgul eden, sanata dair bir meseleyi veya kıskanç bir şüpheyi aydınlığa kavuşturmak üzere soruşturma yapmak amacıyla insan içine çıkmamışsam eğer, havailiğim yüzünden, dinleyerek öğrenmek

yerine gevezelik ederek eğlendirmeyi tercih ediyordum. Okuyarak arzulamadığım, önceden kafamda tasarlayıp sonra gerçeğiyle karşılaştırmak istemediğim şeyi görmekten âcizdim. Goncourt'un yazdıkları ortaya koymuş olmasaydı da zaten biliyordum ki, nesnelere veya insanlara dikkatimi yoğunlaştıramamış, ama sonra, aynı nesne veya insanın sureti, tek başımayken, bir sanatçı tarafından bana sunulduğunda, onunla tekrar karşılaşabilmek için kilometrelerce yol katetmeyi, hatta ölümü göze alabileceğimi kim bilir kaç kez düşünmüştüm! İşte o zaman, hayal gücüm harekete geçmiş, resmetmeye başlamıştı. Bir yıl önce karşısında esnediğim şeyin arzusuyla yanarak onu hayalimde canlandırmış, yüreğim sıkışarak, "Onu gerçekten hiç göremeyecek miyim? Görmek için neler vermezdim!" demiştim.

"Artık tek bir şahidi kalmamış bir toplumun son temsilcileri" diye tanımlanan insanlar hakkında, bunlar sadece yüksek sosyete mensupları olsalar bile, bir yazı okuduğunuzda, "Bu kadar önemsiz bir insan hakkında ne çok söz söyleniyor, ne övgüler düzülüyor! Sırf gazete ve dergileri okuyup adamın kendisini görmüş olmasam, onu tanımadığıma hayıflanacaktım!" diye haykırabilirsiniz elbette. Ama ben gazetelerde bu tür yazılar okuduğumda, daha ziyade, "Gilberte veya Albertine'le buluşmaktan başka bir şey düşünemezken bu beyefendiye daha fazla dikkat etmemiş olmam ne büyük talihsizlik! Ben onu can sıkıcı bir sosyete mensubu, basit bir figüran zannetmiştim, meğer bir *şahsiyetmiş*!" diye düşünme eğilimindeydim.

Goncourt'dan okuduğum birkaç sayfa, bu eğilimime hayıflanmama sebep oldu. Çünkü bu sayfalardan, hayatın bize okumanın değerini azımsamayı öğrettiği ve yazarın methettiği şeyin pek de değerli olmadığı sonucunu çıkarabilirdim; ama tam tersine, okumanın bize hayatın değerini gözümüzde yükseltmeyi öğrettiği, daha önce takdir edemediğimiz bu değerin boyutlarını kitap sayesinde kavrayabildiğimiz sonucunu da çıkarabilirdim pekâlâ. Bir Vinteuil'le, bir Bergotte'la beraberlikten pek de fazla zevk almamış olmamızın üzüntüsünü atlatabiliriz icabında. Birinin utangaç tutuculuğu, diğerinin tahammül edilmez kusurları, hatta bir Elstir'in ilk başlardaki özentili bayağılığı (Goncourt'ların *Günlük*'ü sayesinde, Elstir'in bir zamanlar Verdurin'lerde nutuklarıyla Swann'ı bunaltan "Monsieur Tiche"in ta kendisi olduğunu öğrenmiştim) onların aleyhinde bir

kanıt sayılamaz, çünkü dehaları eserleri tarafından kanıtlanmıştır. Onlar açısından, bizim hoşlanmadığımız dostluklarının cazibesini ortaya koyan hatıratların mı, yoksa bizim mi yanıldığımız pek önemi olmayan bir meseledir, çünkü yanılan hatıratın yazarı olsa bile, bu, böyle dehalar üreten hayatın değerini düşürmez. (Nadir rastlanan Elstir örneğinde olduğu gibi, üstün seviyede bir zevke ulaşmadan önce kendi çevresindeki sanatçıların sinir bozucu konuşma biçimini benimsememiş bir dâhi var mıdır? Mesela Balzac'ın mektupları, Swann'ın öldürseler kullanmayacağı türden bayağı ifadelerle dolu değil midir? Buna rağmen, son derece incelikli, her tür aşağılanabilir gülünçlükten arınmış olan Swann, *Kuzin Bette*'i ve *Tours Papazı*'nı yazamazdı muhtemelen.)

Deneyimin zıt kutbunda, Goncourt *Günlük*'ünün bitmez tükenmez malzemesini oluşturan ve okuru yalnız geçirdiği geceler boyunca oyalayan en ilginç anekdotların yazara okudukça tanışmasına gıpta ettiğimiz davetliler tarafından anlatılmış olması ve buna karşılık, aynı şahısların bende ilginç bir anı olarak hiçbir iz bırakmamış olması da pek açıklanamaz bir şey değildi. Anekdotların ilginçliğinden yola çıkarak, anlatanın da muhtemelen seçkin biri olduğu sonucuna varan Goncourt'un saflığına rağmen, vasat insanların kendi adlarına hayatları boyunca ilginç şeyler görmüş veya işitmiş olmaları ve aktarmaları pekâlâ mümkündü. Goncourt görmeyi de, dinlemeyi de biliyordu; ben bilmiyordum.

Esasen bütün bu ayrıntıları tek tek değerlendirmek gerekirdi. Hiç kuşku yok ki, M. de Guermantes, Mme de Beausergent'in hatıralarından yola çıkarak büyükannemin tanışmayı çok istediği ve bana taklit edilmesi imkânsız bir örnek olarak sunduğu çocukluk zarafetinin timsali izlenimi uyandırmamıştı bende. Ama Basin'in o sırada yedi yaşında olduğunu, yazarın yeğeni olduğunu ve birkaç ay sonra boşanacak da olsa, bir kocanın karısını mutlaka methettiğini unutmamak gerekir. Sainte-Beuve en güzel şiirlerinden birini akla gelebilecek her türlü yeteneğe ve inceliğe sahip bir çocuğun, o sıralar muhtemelen on yaşında bile olmayan Mlle de Champlâtreux'nün bir çeşme başındaki görüntüsüne hasretmiştir. Bir şiir dehası olan Noailles Kontesi, kayınvalidesine beslediği bütün sevgiye ve saygıya rağmen, genç kızlık soyadı Champlâtreux olan Noailles Düşesi'nin portresini kaleme alsaydı, mümkündür ki bu portre, Sainte-Beuve'ün elli yıl önce çizdiği portreye taban tabana zıt olurdu.

Belki en şaşırtıcı olan, iki zıt kutbun arasında kalan kişilerdi; onlar hakkında anlatılanlar, ilginç bir anekdotu korumuş olan bir hafızadan daha fazla şeye sahip olduklarını ima etse de, bu kişiler, Vinteuil'ler ve Bergotte'lar gibi eserleriyle değerlendirilme imkânı sunmazlar, çünkü kendileri bir eser yaratmamışlar, sadece –kendilerini gayet vasat bulan bizleri hayrete düşürecek şekilde– başkalarının eserlerine ilham kaynağı olmuşlardır. Bir müzede, muhteşem Rönesans tablolarından bu yana görülmüş en etkileyici zarafet ve seçkinlik örneği olarak algılanabilecek olan salonun gülünç bir küçük burjuvanın salonu olmasını anlayabilirdim; o salonun sahibesini, eteğinin dantellerle bezenmiş, kadifeden şatafatlı kuyruğu Tiziano'nun en güzel eserleriyle boy ölçüşebilecek bir ayrıntı olan küçük burjuvayı tanımış olmasam, tablonun karşısında dururken, ona gerçek hayatta yaklaşabilmeyi hayal edeceğimi, ressamın sanatına ilişkin, tablonun bana ifşa etmediği en değerli sırları ondan öğrenmeyi umacağımı düşünebilirdim. Bir zamanlar en esprili, en tahsilli, en nüfuzlu kişilerin değil, (çağdaşları Swann'ı ondan daha esprili, Bréauté'yi ondan daha bilgili bulsalar bile) bir aynaya dönüşüp, vasat bir hayat da olsa, hayatını yansıtmayı becerebilen kişinin bir Bergotte olabildiğini anladığıma göre, aynı şey ressamın modeli için daha da geçerli olmalıydı. Her şeyin resmini yapabilecek olan ressamın içinde güzellik aşkı uyandığı zaman, güzel konular çıkarabileceği zarafetin, seçkinliğin modelini kendisinden biraz daha zengin insanlar sağlayacaktır ona; tablolarını elli franga satan, dehası anlaşılamamış bir sanatçı olarak kendi atölyesinde genellikle bulunmayan şeyleri onların evinde bulacaktır: Eski ipek kaplamalı mobilyalarla, çok sayıda lambayla, güzel çiçeklerle, güzel meyvelerle ve güzel elbiselerle dolu bir salon – görece mütevazı veya (kendilerinin varlığından bile habersiz) gerçekten parlak konumdaki kişilere mütevazı görünecek, ama bu yüzden de tanınmamış bir sanatçıyla ilişki kurmaya, onu takdir edip evlerinde ağırlamaya, tablolarını satın almaya daha yatkın, portrelerini papa ve devlet başkanları gibi akademisyen ressamlara yaptıran aristokratlardan daha ulaşılır insanlar. Günümüze ait seçkin bir evin ve güzel gece elbiselerinin şiirselliğini gelecek nesillere taşıyacak olan, Cot ya da Chaplin imzalı Sagan Prensesi veya La Rochefoucauld portresinden ziyade Renoir imzalı yayıncı Charpentier'nin salonu tablosu değil midir? Bizlere en muhteşem zarafet ve şıklık görüntülerini sunmuş

olan sanatçılar, çoğu kez bu görüntüleri oluşturan unsurları, çağının seçkinlik timsali olan kişilerden toplamamışlardır, çünkü bu parlak şahsiyetler genellikle portrelerini tablolarında fark edemedikleri bir güzelliğin öncüsü olan, bilinmedik bir ressama yaptırmazlar; onun yarattığı güzellik, kitlelerin gözünün önünde, bir hastanın gerçekten karşısında bulunduğuna inandığı sanrılar gibi uçuşan, bayat bir güzellik klişesi tarafından gizlenir. Ama ayrıca, tanımış olduğum bu vasat modellerin, hayran olduğum kimi düzenlemeleri esinlemiş, tavsiye etmiş olmaları, aralarından birinin tablolardaki varlığının model olmanın da ötesinde, resimlere dahil edilmek istenen bir dost olduğuna işaret etmesi beni şüpheye düşürüyordu; Balzac kitaplarında kendilerini tasvir etmiş veya kitaplarını hürmetinin ifadesi olarak onlara ithaf etmiş olduğu için, Sainte-Beuve ve Baudelaire en güzel dizelerini onlara hasrettiği için tanışmamış olduğumuza hayıflandığımız bütün insanlar, hele hele bütün Récamier'ler ve Pompadour'lar acaba bana sıradan insanlar gibi mi görünürdü, diye düşünüyordum; bunun sebebi bende doğuştan gelen bir bozukluk olabilirdi, ki öyleyse, hasta oluşuma ve yanlış tanımış olduğum onca insanı tekrar göremeyeceğime öfkeleniyordum; ya da bu kişiler bütün cazibelerini edebiyatın yanıltıcı büyüsüne borçluydular; eğer öyleyse, zaten yanlış yolu tutmuşum demekti ve ilerleyen hastalığım yüzünden bugün yarın ilişkilerimden, seyahatten, müzelerden vazgeçip bir kliniğe yatmak zorunda kalacağım için üzülmeme gerek yoktu. Fakat belki de hatıratlar sadece çok yeniyken, hem entelektüel, hem de sosyetik şöhretler süratle yok olduğunda bu yanıltıcı özelliğe, sahte parlaklığa sahip oluyorlar (daha sonra bu gömülüşle mücadele eden bilgi, üst üste yığılan unutuşlardan binde birini bile canlandırmayı başarabilir mi?)

•

Kimileri edebi yetenekten yoksun oluşumdan ötürü duyduğum üzüntüyü azaltan, kimileri de artıran bu düşünceler uzun yıllar boyunca hiç aklımdan geçmedi; yazma projesinden tamamen vazgeçtiğim bu yılları Paris'ten uzakta bir klinikte tedavi görerek geçirdim, ta ki 1916 yılının başında, kliniğin tıbbi personel bulma imkânı kalmayıncaya kadar.

Paris'e döndüğümde, ileride de göreceğimiz gibi Ağustos 1914'te tıbbi kontrol için uğradığım Paris'ten –ki sonra yeniden kliniğime

dönmüştüm– çok farklı bir şehir buldum karşımda. 1916'daki dönüşümün ilk akşamlarından birinde, o sıralar ilgi duyduğum tek şey olan savaş hakkında insanların neler konuştuğunu merak ederek, yemekten sonra Mme Verdurin'i ziyarete gittim; ne de olsa o ve Mme Bontemps, Direktuvar'ı hatırlatan savaş dönemi Paris'inin kraliçeleriydiler. Sanki az miktarda mayanın filizlenmesi sonucu, görünürde kendiliğinden bir üremeyle, genç kadınlar bütün gün Mme Tallien'in dönemindeki gibi silindir biçimli yüksek türbanlarla dolaşıyor, yurtseverlik icabı, kısacık eteklerinin üzerine dümdüz, koyu renk, pek "savaşçı" Mısır tunikleri geçiriyorlardı; Talma'nın Yunan trajedilerinde giydiği kalın tabanlı, yüksek ayakkabıları hatırlatan kayışlı ayakkabılar veya sevgili askerlerimizin tozluklarını hatırlatan uzun tozluklar giyiyorlardı; dediklerine bakılırsa, askerlerin göz zevkine hitap etsin diye, "dökümlü" gece elbiselerinden vazgeçmedikleri gibi, hammaddesi ordudan gelmese de, orduda işlenmiş olmasa da, motifleriyle orduyu hatırlatan mücevherler takıyorlardı; Mısır seferini hatırlatan Mısır takıları yerine obüs veya 75 milimetrelik mermi kovanı parçalarından yapılma yüzük ve bilezikler, bir askerin barınağında cilalayarak üzerlerindeki Kraliçe Victoria profilini Pisanello'nun elinden çıkma profillere benzettiği iki İngiliz parasından oluşan çakmaklar kullanılıyordu. Yine sürekli cephedeki askerleri düşündükleri için, kendi yakınlarından biri can verdiğinde matem kıyafeti giymiyor, kederlerinin "gururla iç içe" olduğu bahanesiyle, beyaz İngiliz krepinden (çok zarif görünümlü, "bütün umutları canlandıran", kesin zafere olan yenilmez inançlarını gösteren) bir bone takıyor, eskiden giyilen kaşmirin yerine saten ve ipek muslin giyiyor, hatta "Fransız kadınlarına hatırlatılması gerekmeyen incelik ve usule uygunluktan ayrılmadan" incilerini de takmaya devam ediyorlardı.

Başta Louvre olmak üzere bütün müzeler kapalıydı; bir gazetede "olağanüstü bir sergi" başlığını görüp de bir resim sergisinden değil, kıyafet sergisinden bahsedildiğinden kuşku duymak mümkün değildi; zaten bu kıyafetlerin amacı da, "Parisli kadınların fazlasıyla uzun zamandır mahrum olduğu sanatın yüce hazları"nı canlandırmaktı. Şıklık ve hazza işte bu şekilde geri dönülmüştü; sanatın yokluğunda onun yerini alan şıklık, kendini mazur göstermeye çalışıyordu; tıpkı 1793'te, Devrim Salonu'nda sergi açan sanatçıların, "ittifak halindeki Avrupa özgürlüğün topraklarını kuşatırken bizim

sanatla uğraşmamız ağırbaşlı cumhuriyetçilere garip görünse de" bunun yanlış olduğunu ifade etmesi gibi. 1916 yılında da terziler aynı şeyi yapıyor, gururlu bir sanatçı bilinciyle, "Zihinlerinden hiç çıkmayan idealin, peşinde koştukları hayalin yeniliği aramak, bayağılıktan sıyrılmak, kişiliği vurgulamak, zaferin yolunu açmak, savaş sonrası nesiller için yeni bir güzellik formülü geliştirmek olduğunu, ... Sokağı'ndaki nadide salonlarını ziyaret edenlerin de göreceği gibi, dönemin ağır kederini aydınlık ve neşeli bir notayla hafifletmeyi şiar edindiklerini, bununla birlikte, koşulların zorunlu kıldığı ölçülülüğü daima koruduklarını" ifade ediyorlardı.

"Dönemin kederi" gerçekten de "hanımların gücünü aşabilirdi; ne var ki, düşüneceğimiz sayısız cesaret ve dayanıklılık örneği mevcut. İşte bu yüzden, siperlerinde, geride bıraktıkları sevgili eşleri için daha fazla konfor ve şıklığın hayalini kuran askerlerimizi düşünerek, günün gereklerine uygun kıyafetlerin tasarımında daima daha özenli olmayı sürdüreceğiz. En çok rağbet gören modaevleri" tahmin edilebileceği gibi, "müttefikimiz İngilizler'in modaevleri; bu yıl en revaçta olan model ise, gözü okşayan rahatlığıyla hepimize hoş ve özgün, nadide bir seçkinlik kazandıran fıçı-elbiseler. Bu hazin savaşın en mutlu sonuçlarından biri" diye ekliyordu şirin muhabir, ("kaybettiğimiz illerin geri alınması, milli duyguların canlanması" diye devam etmesi beklenirken, şöyle diyordu:) "kıyafet alanında düşüncesizce, niteliksiz lükse kaçmadan, pek basit bir malzemeyle güzel sonuçlar elde etmemiz, hiç yoktan bir şıklık yaratmamız olacaktır. Şu sıralar ünlü modacıların çok sayıda üretilen elbiseleri yerine, herkesin şahsi anlayışını, zevkini ve eğilimlerini vurgulayan, evde dikilmiş elbiseler tercih ediliyor."

Hayır işlerine gelince, işgalin yol açtığı sefalet ve çok sayıda yaralı düşünülecek olursa, doğal olarak, "her zamankinden daha yaratıcı" olunması gerekiyordu; bu da, yüksek türbanlı hanımefendileri otomobillerinin şoför koltuğundaki yakışıklı asker komiyle gevezelik ederek kapıda kendilerini beklerken, öğle sonrasını "çay salonlarında", bir briç masasının etrafında "cephe"den gelen haberleri konuşarak geçirmeye mecbur ediyordu. Yenilik, çehrelerin üzerinde yükselen garip silindirlerle sınırlı değildi. Çehreler de yeniydi. Bu yeni şapkalı hanımlar, nereden geldikleri pek belli olmayan genç kadınlardı ve bazıları altı aydır, bazıları iki yıldır, bazıları da dört yıldır şıklığın timsaliydiler. Onlar için bu zaman farkı, ben

sosyeteye girdiğim sıralar Guermantes'lar ve La Rochefoucauld'lar türünden iki aile arasındaki üç ya da dört asırlık kanıtlanmış kıdem farkı kadar önem taşıyordu. Guermantes'ları 1914'ten beri tanıyan hanım, sosyeteye yine Guermantes'larda, 1916'da takdim edilen hanıma sonradan görme damgası yapıştırıyor, onu asil bir dul edasıyla selamlayıp saplı gözlüğüyle süzüyor ve burun kıvırarak, söz konusu hanımın evli olup olmadığının bile şüphe götürdüğünü bildiriyordu. "Bu kadarı da mide bulandırıcı" diye noktalıyordu sözlerini, yeni katılımlar devrinin kendisiyle birlikte kapanmasını isteyen 1914'lü hanım. Delikanlıların pek eski bulduğu, ilişkilerini yüksek sosyeteyle sınırlı tutmamış kimi ihtiyarların da o kadar yeni olmadıklarını hatırladığı bu yeni kişiler, sosyeteye hoşlandığı siyasi sohbet ve samimi ortamda müzik eğlencelerini sunmakla kalmıyorlardı; bunları bizzat onların sunması gerekiyordu, çünkü sanatta da, tıpta da, sosyetede de, bir şeyin yeni görünebilmesi için, aslında eski de olsa, hatta yeni de olsa, yeni isimler şarttır. (Bazı konularda gerçekten de isimler yeniydi. Mesela Mme Verdurin savaş sırasında Venedik'e gitmişti, ama kederden ve duygusallıktan bahsetmek istemeyen insanlar gibi, harikulade olduğunu söylerken, Venedik'e, San Marco'ya, saraylara hayranlığından söz etmiyor, benim hoşuma giden her şeyi bir kalemde silip atıyordu; onun hayran olduğu, gökyüzünde projektörlerin yansımalarıydı, bu projektörler hakkında, rakamlarla desteklediği ayrıntılı bilgiler veriyordu. İşte bu şekilde, belirli dönemlerde, o güne kadar hayranlık duyulan sanata tepki olarak, bir tür gerçekçilik ortaya çıkar.)

Saint-Euverte salonu artık solmuş bir sancaktı ve en büyük sanatçıların, en nüfuzlu bakanların varlığı bile bu salona kimseyi cezbedemezdi. Buna karşılık, aynı sanatçıların asistanlarının veya aynı bakanların özel kalem müdür yardımcılarının söyleyeceklerini dinlemek için, kanatlı, geveze istilaları Paris'i saran türbanlı yeni hanımların evlerine herkes koşa koşa gidiyordu. Birinci Direktuvar dönemi hanımlarının genç ve güzel bir kraliçesi vardı, adı Madame Tallien'di. İkinci Direktuvar dönemi hanımlarınınsa yaşlı ve çirkin iki kraliçesi vardı, adları Mme Verdurin ve Mme Bontemps'dı. Kocası Dreyfus Davası'nda, *L'Écho de Paris* tarafından kıyasıya eleştirilen bir rol oynadı diye kim Mme Bontemps'a kızabilirdi? Belirli bir dönemde Millet Meclisi'nin tamamı davanın yeniden görülmesinden yana olmuştu; dolayısıyla toplumsal düzeni, dini hoşgörü ve askeri

hazırlığı temsil eden partinin üyeleri mecburen eskiden davanın yeniden görülmesinden yana olanların ve eski sosyalistlerin arasından çıkmıştı. Bir zamanlar M. Bontemps'dan nefret edilirdi, çünkü o sırada yurtsever olmayanların sıfatı Dreyfus taraftarıydı. Ama kısa bir süre sonra bu sıfat unutulmuş, yerini üç yıllık askerlik yasası aleyhtarı sıfatı almıştı. M. Bontemps ise aksine, bu yasanın altına imza atanlardan biriydi, dolayısıyla yurtseverdi.

Yüksek sosyetede yenilikler, kınanacak bir yanları olsun olmasın, ancak güven telkin eden unsurlar tarafından benimsenip çevrelenmedikleri sürece dehşet uyandırırlar (ve bu toplumsal olgu çok daha genel bir psikoloji kuralının uzantısıdır). Dreyfus taraftarlığı da Saint-Loup'nun Odette'in kızıyla evliliği gibiydi; bu evlilik başlangıçta itirazlarla karşılanmıştı. Şimdi Saint-Loup'ların evinde bütün "tanıdıklar"a rastlandığından, Gilberte Odette'in yaşayış biçimini benimsemiş olsaydı bile, evine "gidilir", Gilberte'in dul bir hanımefendi edasıyla benimsenmemiş ahlaki yenilikleri kınaması tasvip edilirdi. Artık Dreyfus taraftarlığı saygın ve olağan şeyler sınıfına girmişti. Kendi başına değerlendirilmesi söz konusu değildi; nasıl ki eskiden düşünmeden lanetleniyorduysa, şimdi de düşünmeden kabulleniliyordu. Artık *shocking* değildi. Önemli olan da buydu. Bir zamanlar öyle olduğu hatırlanmıyordu bile neredeyse; aynı şekilde, bir genç kızın babasının hırsız olup olmadığı da bir süre sonra unutulur. "Yo hayır, sizin sözünü ettiğiniz adam enişte si veya isim benzerliği olan biri. Babası hakkında en ufak bir suçlama yapılmadı" denebilir icabında. Aynı şekilde, her Dreyfus taraftarı da bir değildi elbette; Montmorency Düşesi'nin evine girip çıkan ve üç yıllık askerlik yasasını meclisten geçiren Dreyfus taraftarı, kötülerinden olamazdı. Her halü kârda affetmek, büyüklüğün şânındandı. Dreyfus taraftarlığına bahşedilen bu unutuş, Dreyfus taraftarlarına haydi haydi bahşediliyordu. Zaten siyasetin içinde Dreyfus taraftarı kalmamıştı, çünkü belirli bir dönemde, hükümette yer almak isteyen her siyasetçi, Dreyfus taraftarlığının başlangıçta (Saint-Loup kötü yola düştüğü sıralar) dehşet uyandıran ayrıksılığıyla temsil ettiği her şeyin, yani vatan hainliğinin, din düşmanlığının, anarşinin vs. zıddını temsil etse bile, Dreyfus taraftarı olmuştu. Dolayısıyla M. Bontemps'ın bütün siyasetçilerinki gibi görünmez ve yapısal olan Dreyfus taraftarlığı, tıpkı derinin altındaki kemikler gibi gözden uzaktaydı. Eskiden Dreyfus taraftarı olduğunu kimse hatırlayamaz-

dı, çünkü yüksek sosyete mensupları dalgın ve unutkandır; ayrıca aradan çok zaman geçmişti ve bu zaman olduğundan da uzunmuş gibi davranılıyordu, zira savaş öncesiyle savaş arasında jeolojik bir çağ kadar derin ve uzun bir uçurum olduğu düşüncesi çok modaydı; milliyetçi Brichot bile, Dreyfus Davası'na değindiğinde, "O tarihöncesi dönemde" diyordu.

(Doğruyu söylemek gerekirse, savaşın getirdiği köklü değişim, hiç değilse belirli bir düzeyin üstünde, etkilediği zihinlerin değeriyle ters orantılıydı. En alt düzeyde, en sersem, en zevk düşkünü kişiler savaşı umursamıyordu. Ama en üst düzeyde, kendilerini çevreleyen bir iç dünya yaratmış olanlar da, önemli olaylara aldırmazlar. Onların düşünce sistemini kökten değiştiren şeyler, görünürde kendi başına hiç önemli olmayan, ama onları hayatlarının başka bir dönemine taşıyarak zamanın düzenini altüst eden şeylerdir. Bunun kanıtını böyle bir olayın esinlediği güzel sayfalarda bulabiliriz: Montboissier Parkı'nda bir kuşun ötüşü, muhabbetçiçeği rayihası taşıyan bir esinti hiç kuşkusuz Devrim ve İmparatorluk dönemlerinin başlıca olayları kadar önemli şeyler değildir. Buna rağmen Chateaubriand'a *Mezar Ötesinden Anılar*'da çok daha değerli sayfalar esinlemişlerdir.) Dreyfus taraftarı ve Dreyfus aleyhtarı kelimelerinin artık bir anlamı olmadığını söyleyen kişiler, muhtemelen birkaç asır sonra, belki daha da yakın zamanda, *boche** kelimesinin tıpkı *sans-culotte***, Chouan veya *bleu**** gibi sadece meraklısı için bir değer taşıyacağını duysalar, hayretler içinde kalır, isyan ederlerdi.

M. Bontemps, Almanya tıpkı ortaçağdaki gibi parçalanmadan, Hohenzollern Hanedanı'nın çöküşü ilan edilmeden ve II. Wilhelm'e on iki kurşun sıkılmadan önce barış lafını duymak bile istemiyordu. Kısacası, Brichot'nun deyişiyle tam bir "aşırı"ydı ve bu da kendisine verilebilecek en uygun yurtseverlik nişanıydı. Hiç şüphesiz, Mme Bontemps ilk üç gün boyunca, kendisiyle tanıştırılmayı Mme Verdurin'den rica etmiş olan insanların arasında biraz yabancılık çekmişti; belki tamamen cahil olduğu ve Haussonville soyadıyla herhangi bir unvan arasında bağlantı kuramadığı için, belki de aksine aşırı bilgisi yüzünden, Académie'de "Dükler Partisi" üyesi olduğunu duyduğu M. d'Haussonville zihninde çeşitli çağrışımla-

* *Boche:* Alman anlamında aşağılayıcı kelime.

** *Sans-culotte:* Fransız Devrimi döneminde militan cumhuriyetçilere verilen ad.

*** *Bleu:* Mavi (eskiden acemi erlere verilen ad).

ra yol açtığı için, "Az önce tanıştırdığınız beyefendi Haussonville Dükü'ydü, değil mi?" diye sorduğunda, Mme Verdurin biraz hırçın bir tavırla, "Kontu, şekerim" diye cevap vermişti.

Mme Bontemps dördüncü günden itibaren, Saint-Germain muhitine sağlam bir şekilde yerleşmeye başlamıştı. Ara sıra etrafında yabancı bir dünyanın bilinmedik kalıntılarını görmek mümkündü hâlâ, ama Mme Bontemps'ın hangi yumurtadan çıktığını bilenler, bunu civcivin üstündeki kabuk parçaları kadar doğal karşılıyordu. Ne var ki, on beşinci günde kalıntıların hepsini silkelemişti; daha bir ay dolmadan, Mme Bontemps, "Lévy'lere gidiyorum" dediğinde, bir açıklama yapması gerekmiyor, herkes Lévis-Mirepoix'lardan söz ettiğini anlıyordu; geceleri o akşamki bültende hangi haberlerin yer alıp hangilerinden bahsedilmediğini, Yunanistan'la ilgili son gelişmeleri, hangi saldırının planlandığını, kısacası, halkın ertesi gün veya daha sonra öğreneceği her şeyi, telefonla da olsa Mme Bontemps'dan veya Mme Verdurin'den öğrenmeden, yani adeta oyunun son provasını izlemeden yatağa girmek, hiçbir düşesin aklından geçmiyordu. Mme Verdurin, konuşmalarında, haberleri iletirken, Fransa'dan, "biz" diye söz ediyordu. "Durum şu: Yunanistan Kralı'ndan, Mora'dan çekilmesini talep ediyoruz vs., ona gönderdiğimiz vs." Ve bütün bu konuşmalarda, B. G. K.* hiç eksik olmuyordu ("B. G. K.'ye telefon ettim"); Mme Verdurin'in bu kısaltmayı telaffuz etmekten aldığı zevk, pek kısa bir süre önce, Agrigento Prensi'ni tanımayan kadınların prensten bahsedilirken, cahil olmadıklarını göstermek için, gülümseyerek, "Grigri mi?" diye sormaktan aldıkları zevkin aynısıydı; huzur dönemlerinde sadece sosyete mensuplarının tattığı bu zevk, buhran dönemlerinde kitleler tarafından da paylaşılır. Mesela uşağımız, Yunanistan Kralı'ndan bahsedilirken, gazeteler sayesinde, tıpkı II. Wilhelm gibi, "Tino mu?" diyebiliyordu; oysa eskiden krallarla samimiyeti kendi uydurması olup daha amiyaneydi; örneğin bir zamanlar İspanya Kralı'ndan "Fonfonse" diye söz ederdi. Öte yandan, Mme Verdurin'e yakınlık gösteren seçkinlerin sayısı arttıkça, "sıkıcı tipler" diye nitelediği kişilerin sayısı azalıyordu. Sihirli bir dönüşüm sonucu, kendisine ziyarete gelen ve salonuna davet edilmek isteyen her "sıkıcı tip", bir anda sevimli ve zeki biri oluveriyordu. Kısacası,

* B. G. K.: Başkomutanlık Genel Karargâhı.

sıkıcı tiplerin sayısı bir yılda öylesine azalmıştı ki, Mme Verdurin'in konuşmalarında çok fazla yer tutan ve hayatında çok önemli bir rol oynayan "can sıkıntısı korkusu ve tahammülsüzlüğü" neredeyse yok olmuştu. Görünüşe bakılırsa, tıpkı yaşlandıkça yoğunluğu azalan migrenler ve sinirsel astımlar gibi, Mme Verdurin de ileri yaşında, (gençliğinde hiç tatmadığını eskiden de söylediği) can sıkıntısına tahammülsüzlükten ötürü daha az acı çekiyordu. Can sıkıntısı korkusu ise, sıkıcı tipler ortadan kalkınca, bir ölçüde onların yerini dolduran kimi eski müritler olmasa, Mme Verdurin'in yakasını tamamen bırakacaktı şüphesiz.

Mme Verdurin'in evine girip çıkmaya başlayan düşesler konusunda son olarak da şunu belirtelim ki, bunlar, kendileri hiç farkında olmadan, bir zamanlar Dreyfus taraftarlarının aradığı şeyin peşindeydiler; yani siyasi merakları giderecek ve gazetelerde okunan olayları dostlar arasında yorumlama ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmiş bir sosyete hazzı arıyorlardı. Mme Verdurin, tıpkı bir zamanlar, "Dava'yı konuşmaya", daha sonra, "Morel'i dinlemeye gelin" dediği gibi, şimdi de, "Saat beşte savaşı konuşmaya gelin" diyordu.

Aslında Morel'in orada olmaması gerekirdi, çünkü çürüğe çıkarılmamıştı. Fakat birliğine katılmamıştı, asker kaçağıydı, ama kimsenin bundan haberi yoktu.

Her şey o kadar aynıydı ki, eski terimler ister istemez karşınıza çıkıyordu: "Kabul görenler, kabul görmeyenler". Olaylar farklı göründüğü, eski Komüncüler davanın yeniden görülmesine itiraz ettiği için de, en ateşli Dreyfus taraftarları herkesi kurşuna dizmek istiyordu ve generaller de onları destekliyordu; aynı generaller Dreyfus Davası döneminde Galliffet'ye karşıydılar. Mme Verdurin'in bu toplantılara davet ettiği, hayır işlerinden tanıdığı, sosyetede yeni sayılabilecek bazı hanımlar, başlangıçta şaşaalı kıyafetlerle, iri inci kolyelerle toplantıya geliyorlardı; kendi de onlarınki kadar güzel inci kolyesini zamanında bol bol sergilemiş olan Odette, şimdi Saint-Germain muhiti hanımlarının hepsi gibi "savaş kıyafeti"ne bürünmüş olduğundan, bu kolyelere kaşlarını çatarak bakıyordu. Ama kadınlar uyum sağlamayı bilir. Bu hanımlar da, Verdurin salonuna üç dört kere gittikten sonra, şık zannettikleri kıyafetlerin aksine şık hanımlar tarafından yasaklanmış olduğunu fark ediyor, yaldızlı elbiselerini rafa kaldırıp sadeliğe razı oluyorlardı.

Verdurin salonunun en gözde simalarından biri, spor düşkünlüğüne rağmen çürüğe çıkmış olan "Çuvalladım"dı. Benim nazarımda artık aklımdan hiç çıkmayan harikulade eserlerin yaratıcısıydı; o kadar ki, Albertine'in evimi terk etmesine yol açan kişi olduğunu ancak tesadüfen, iki ayrı hatıra dizisi arasında yatay bir bağ kurduğum zaman fark ediyordum. Üstelik bu yatay bağ, Albertine'den kalan aziz hatıralar bağlamında, yıllar öncesine uzanan boş bir yola açılıyordu. Çünkü artık Albertine'i hiç düşünmüyordum. Artık hiç girmediğim bir yol, bir hatıra çizgisiydi. Oysa Çuvalladım'ın eserleri yeniydi ve bu hatıra çizgisi, zihnimin sürekli kullandığı bir yoldu.

İtiraf etmem gerekir ki, Andrée'nin kocasıyla tanışmak ne kolay, ne de hoş bir işti; ona dostluk göstermek, nice hayal kırıklığına gebeydi. Zaten daha o sıralarda bile, hastalığı ciddi boyutlara ulaşmıştı ve bu yüzden, haz alabileceğini düşünmediği yorgunluklardan kaçınıyordu. Haz umudu beslediği faaliyetler de, henüz tanışmadığı, coşkulu hayal gücünün muhtemelen başkalarından farklı olarak canlandırdığı kişilerle görüşmekten ibaretti. Oysa tanıdığı kişilerin ne olduğunu, ne olacağını gayet iyi biliyordu, kendisi için tehlikeli, belki de ölümcül olabilecek bir yorgunluğa değmeyecekleri kanısındaydı. Sonuç olarak, çok kötü bir dosttu. Yeni insanlara bu düşkünlüğü, bir zamanlar Balbec'te spor, kumar, yemek ve içki konularında sergilediği çılgınca aşırılıktan izler taşıyordu belki de.

Mme Verdurin'e gelince, Andrée'yi tanıdığımı bir türlü kabullenemeyip her defasında beni onunla tanıştırmak istiyordu. Andrée, Verdurin'lere nadiren kocasıyla birlikte geliyordu. Benim nazarımda değerli ve samimi bir arkadaştı; Rus balesine tepki duyan kocasının estetik anlayışına sadık kalarak, Polignac Markisi hakkında, "Evini Bakst'a dekore ettirmiş. İnsan o evde nasıl uyur! Ben olsam Dubufe'ü tercih ederdim" diyordu. Zaten Verdurin'ler de estetizmin kaçınılmaz kısır döngüsüne kapılarak, artık modern üsluba tahammülleri kalmadığını (üstelik de Münih kökenliydi), beyaz mobilya ve duvarlara dayanamadıklarını, sadece koyu renk bir dekor içinde eski Fransız mobilyalarını sevdiklerini söylüyorlardı.

O dönemde Andrée'yle çok sık görüşüyordum. Birbirimize söyleyecek söz bulamıyorduk; bir keresinde, Albertine'in hatırasının derinliklerinden esrarengiz bir çiçek gibi yükselen Juliette adı geldi aklıma. O sıralar esrarengizdi, ama artık hiçbir heyecan uyandırmıyordu içimde; onca ilgisiz konuda konuştuğum halde, bu konuda

hiçbir şey söylemedim; başka konulardan daha ilgisiz değildi, ama çok fazla düşündüğümüz şeyler, sonunda aşırı doygunluk noktasına ulaşır. Belki de gerçek olan, o isimde nice muammalar gördüğüm dönemdi. Ama böyle dönemler sonsuza dek devam etmeyeceğine göre, günün birinde ilginçliğini kaybedecek olan muammaları çözmek için sağlığımızı ve servetimizi feda etmememiz gerekir.

Mme Verdurin'in evinde her istediği kişiyi ağırlayabileceği o dönemde, tamamen gözden kaybettiği birine, Odette'e dolaylı yaklaşımlarda bulunması herkesi şaşırttı. Küçük topluluğun yerini alan seçkin çevreye Odette'in katabileceği bir şey olmadığı düşünülüyordu. Ama uzun süren bir ayrılık, bir yandan kırgınlıkları unuttururken, bir yandan da bazı zamanlar dostluğu canlandırabilir. Ayrıca ölüm döşeğindekilerin sadece eski tanıdıkların isimlerini anmalarına, yaşlıların çocukluk anılarından tat almalarına yol açan olgunun sosyal bir karşılığı vardır. Odette'in tekrar evine gelmesini sağlamak için Mme Verdurin elbette ki "partizan"lara değil, her iki salona da devam eden daha vefasız müdavimlere başvurdu. "Artık niye hiç buralara uğramadığını anlamıyorum. Belki de bana küstür, ben ona küsmedim; sonuçta, ben ona ne yaptım ki? Her iki kocasıyla da benim evimde tanıştı. Dönmek istediği takdirde, kapımın kendisine açık olduğunu bilsin" diyordu onlara. Hayal gücü tarafından dikte edilmiş olmasalar, Patroniçe'nin gururu nedeniyle telaffuz etmekte zorlanacağı bu sözler, yerine ulaştı, ama bir sonuç vermedi. Mme Verdurin Odette'i nafile bekledi; ta ki, ileride göreceğimiz birtakım olaylar devamsızların gayretkeş elçiliğinin başaramadığı şeyi bambaşka nedenlerden ötürü gerçekleştirinceye kadar. İşte kolay başarılar da, kesin yenilgiler de bu kadar enderdir.

Mme Verdurin, "Ne kadar üzücü, Bontemps'a telefon edeceğim, yarın için gerekeni yapsın; Norpois'nın makalesinin sonunu olduğu gibi *makaslamışlar* yine; hem de sırf Percin'in *künyesinin silindiğini* ima etti diye" diyordu. Çünkü o sıralar moda olan saçmalık, herkesin moda deyimleri kullanmaktan gurur duyması ve böylelikle çağa ayak uydurduğunu kanıtladığını zannetmesiydi; tıpkı M. de Bréauté'den, M. d'Agrigento'dan veya M. de Charlus'ten bahsedildiğinde, "Kim? Babal de Bréauté mi, Grigri mi, Mémé de Charlus mü?" diyen burjuva hanımlar gibi. Aslında düşesler de aynı şeyi yapar; onlar da "künyesi silindi" demekten aynı zevki alıyorlardı, çünkü düşeslerde farklı olan –soylu olmayan, biraz şairane kişile-

rin nazarında– soyadıdır, ama onlar da sahip oldukları entelektüel düzeye uygun şekilde konuşurlar ve aynı düzeye sahip çok sayıda burjuva da vardır. Entelektüel düzey soyluluktan bağımsızdır.

Öte yandan, Mme Verdurin'in bütün bu telefon konuşmalarının mahzurları da yok değildi. Belirtmeyi ihmal etmiş olsak da, manen ve maddeten varlığını sürdüren Verdurin "salon"u, geçici olarak Paris'in en büyük otellerinden birine taşınmıştı, çünkü kömür ve elektrik kıtlığı, Verdurin'lerin eski Venedik büyükelçiliği konağının aşırı rutubetli ortamında davetler vermelerini güçleştirmişti. Aslında yeni salonun da kendine özgü bir cazibesi vardı. Nasıl ki Venedik'te su yüzünden sınırlı olan alan sarayların şeklini belirlerse, Paris'te minik bir bahçe, taşrada koca bir parktan daha çok hayranlık uyandırırsa, Mme Verdurin'in oteldeki dar yemek salonunun göz alıcı beyazlıktaki duvarlarının oluşturduğu eşkenar dörtgen de, her çarşamba, hatta neredeyse her gün, Paris'in en ilginç, en değişik simalarının, en şık kadınlarının boy gösterdiği bir ekran gibiydi; en zengin kişilerin gelirlerinin dondurulmuş olması nedeniyle giderlerini kıstıkları bir dönemde, servetleri büyüyen Verdurin'lerin sağladığı, günden güne artan lüksten yararlanmaktan herkes hoşnuttu. Davetlerin yeni düzenlenişine de hayran olan Brichot, Verdurin'lerin çevresi genişledikçe, bu davetlerde, tıpkı Noel'de bir çorabın içine doldurulan sürpriz armağanlar gibi, küçük bir mekâna sıkışmış yeni hazlar bulmaktaydı. Bazı geceler o kadar çok yemek davetlisi oluyordu ki, özel süitin yemek salonu dar geliyor, akşam yemeği aşağıdaki dev salonda veriliyordu; müritler, tıpkı bir zamanlar Mme Verdurin'in Cambremer'leri davet etmesi gerektiğinde, çok sıkışacaklarını söylemesi gibi, üst kattaki samimi havayı bulamayacaklarına üzülürmüş gibi yaptıkları halde, aslında –eskiden mahalli trende olduğu gibi kafa kafaya vererek– yan masalarca gıptayla seyredilmeye bayılıyorlardı. Hiç şüphesiz, barış zamanında olsa, *Le Figaro*'ya veya *Le Gaulois*'ya gizlice gönderilen bir sosyete haberi, Brichot'nun Duras Düşesi'yle birlikte akşam yemeğine katıldığını, Majestic Oteli'nin yemek salonuna sığamayacak kadar kalabalık bir kitleye bildirirdi. Ne var ki, savaş çıktığından beri sosyete sütunlarının yazarları bu tür haberlere yer vermediği için (cenazeler, ödül törenleri ve Fransız-Amerikan şölenleriyle bu eksikliği gideriyorlardı gerçi), reklam ancak ilkçağlara yakışır, Gutenberg'in icadından eski, çocuksu ve sınırlı bir yöntemle yapıla-

biliyordu: Mme Verdurin'in masasında görünmek. Yemekten sonra Patroniçe'nin salonuna çıkılıyor ve telefon görüşmeleri başlıyordu. Ne var ki, o dönemde birçok büyük otelde mevzilenmiş olan muhbirler, Bontemps'ın telefonda bildirdiği haberleri patavatsızca not ediyorlardı; neyse ki Bontemps'ın verdiği bilgiler güvenilir değildi ve her defasında olaylar tarafından yalanlanıyordu.

Çay davetleri henüz sona ermemişken, günbatımında, gökyüzü kararmadan önce uzakta görünen küçük kahverengi lekeler, mavi akşamın içindeki sinekler veya kuşlar gibi algılanabilirdi. Aynı şekilde, bir dağı çok uzaktan gördüğümüzde, bulut zannedebiliriz. Ama bunun devasa, katı ve dayanıklı bir bulut olduğunu bildiğimiz için etkileniriz. Ben de yaz akşamları gökyüzünde görülen kahverengi lekenin sinek veya kuş değil, Paris'in üzerinde nöbet tutan insanların kullandığı bir uçak olmasından etkileniyordum. (Albertine'le birlikte son gezintimizde, Versailles yakınlarında gördüğümüz uçakların hatırasının bu duygularımda payı yoktu, çünkü o gezintinin hatırasına karşı kayıtsızdım artık.)

Akşam yemeği saatinde restoranlar dolu oluyordu; sokaktan geçerken, izne çıktığı için sürekli ölüm tehlikesinden altı günlüğüne kurtulmuş, siperlere dönmek üzere olan zavallı bir askerin bir an durup aydınlık camekânlara baktığını görürsem, Balbec Oteli'nde balıkçıların bizi akşam yemeğinde seyrettiği zamanki gibi ıstırap çekiyordum; ama ıstırabım daha büyüktü, çünkü askerin sefaletinin yoksulunkinden fazla olduğunu, sefaletin her türlüsünü içinde barındırdığını biliyordum; askerin sefaletinde ayrıca daha fazla tevekkül, daha fazla asalet vardı, savaşa dönmek üzere olan asker, itişip kakışarak bir masa kapmaya çalışan uyanıkları görünce, nefret duymadan, filozofça başını sallayarak, "Savaş buraya hiç uğramamış sanki" dediği için, daha da dokunaklıydı. Sonra, saat dokuz buçukta, henüz kimse yemeğini bitirmeye vakit bulamamışken, polis emriyle bütün ışıklar bir anda söndürülüyordu; Saint-Loup'yla izinli olduğu bir gece akşam yemeği yediğimiz restoranda, komilerden pardösülerini kapan uyanıkların ikinci itiş kakışı, saat 9:35'te, sihirli fener gösterisi yapılan salonları, restorandan çıkan beylerle hanımların aceleyle yöneleceği sinemalarda filmlerin gösterildiği salonları hatırlatan esrarengiz bir loşlukta gerçekleşiyordu. Ama o saatten sonra, sözünü ettiğim gece benim yaptığım gibi akşam

yemeğini evinde yiyip dostlarıyla görüşmek üzere sokağa çıkmış kişiler için, Paris, en azından belli semtler, çocukluğumun Combray'sinden de karanlıktı; ziyaretler kır evi komşularına yapılan ziyaretlerin havasına bürünüyordu.

Ah! Albertine hayatta olsaydı, akşam yemeğini dışarıda yediğim geceler onunla sokakta, arkadların altında buluşmak ne hoş olurdu! Önce hiçbir şey göremeyip randevuya gelmediğini zannederek heyecanlanır, sonra ansızın siyah duvarın üstünde o güzelim gri elbiselerinden birinin siluetini, beni görünce gülümseyen gözlerini seçerdim; sonra kimse bizi görmeden, rahatsız etmeden, sarmaş dolaş gezinir, ardından eve dönerdik. Ne yazık ki yalnızdım ve kırda komşularımı ziyarete gidiyormuşum gibi bir his vardı içimde; Swann akşam yemeğinden sonra evimize gelirken, Tansonville'in karanlığında, teknelerin çekildiği dar yoldan geçip Saint-Esprit Sokağı'na ulaşıncaya kadar nasıl hiç kimseye rastlamıyorduysa, ben de Sainte-Clotilde'den Bonaparte Sokağı'na kadar, dolambaçlı kır yollarına dönüşmüş sokaklarda kimseye rastlamıyordum. Üstelik hava durumuna bağlı olarak seyahat eden manzara parçaları artık görünmez olmuş çevrenin zıtlığına maruz kalmadığı için, rüzgârın buz gibi yağmuru kovaladığı gecelerde, bir zamanlar sürekli hayalini kurduğum o azgın denizi Balbec'tekinden çok daha yakınımda hissediyordum; hatta daha önce Paris'te bulunmayan birtakım tabiat unsurları, az önce trenden inip tatile, kırın ortasına gelmişim izlenimi uyandırıyordu içimde: Örneğin mehtaplı gecelerde ayaklarınızın dibindeki ışık-gölge karşıtlığı. Mehtap, kışın ortasında bile, şehirlerde bilinmeyen görüntüler yaratıyordu; Haussmann Bulvarı'nda, işçilerin artık temizlemediği karların üzerine vuran ay ışığı, Alp'lerdeki buzulları hatırlatıyordu. Ağaçların siluetleri, bu mavimsi yaldızlı karın üzerine kimi Japon resimlerindeki, Raffaello'nun kimi fonlarındaki incelikleriyle, net ve yalın bir şekilde yansıyordu; her ağacın silueti, doğada, batan güneşin ağaçların düzenli aralıklarla yükseldiği çayırları yansıyan bir yüzey haline getirdiği zaman sık sık gördüğümüz şekilde, yerde, ağacın dibinde uzanıyordu. Ama bu ağaç gölgelerinin ruh hafifliğiyle uzandığı çayır, harika incelikteki bir arınma sonucu, bir cennet çayırıydı, yeşil değil, yeşimtaşından kara vuran ay ışığı yüzünden öyle parlak bir beyazlıktaydı ki, sanki bu çayır, çiçek açmış armut ağaçlarının taç yapraklarından dokunmuştu. Meydanlardaki çeşmelerin elle-

rinde birer buz demeti tutan tanrıları iki ayrı malzemeden yapılmış heykeller gibiydiler; sanki heykeltıraş bu heykellerde sadece tunçla billuru birleştirmek istemişti. Bu istisnai günlerde bütün evler kapkaranlıktı. Ama baharda, aksine, ara sıra polis emrini çiğneyip panjurları kapanmamış bir konak veya bir konağın tek katı, hatta tek bir odası, elle tutulamayan, koyu bir karanlıkta kendi başına havada durur gibi, salt ışıktan oluşan bir yansıma, yoğunluğu olmayan bir hayalet gibi görünürdü. Başınızı iyice yukarı kaldırıp baktığınızda, o altın yaldızlı loşluğun ortasında gördüğünüz kadın, içinde kaybolduğunuz, onun da adeta hapsolduğu gecenin karanlığında, bir Doğu görüntüsünün esrarengiz, donuk büyüsüyle sarmalanırdı. Sonra geçip giderdiniz; karanlığın içindeki sağlıklı, tekdüze kır yürüyüşünü başka hiçbir şey bölmezdi.

Ne zamandır, bu eserde adı geçen insanlardan hiçbirini görmediğimi düşünüyordum. Sadece 1914 yılında, Paris'te geçirdiğim iki ay süresince, M. de Charlus'ü uzaktan görmüş, Bloch'la ve iki kere de Saint-Loup'yla görüşmüştüm. İkinci görüşmemizde Saint-Loup eski halini çok daha fazla hatırlatıyordu; yukarıda aktardığım Tansonville ziyaretimde bende bıraktığı tatsız samimiyetsizlik izlenimini tamamen silmeyi başardı, onda eskiden bulduğum bütün meziyetler tekrar ortaya çıktı. Savaşın ilanından sonraki haftanın başında, ilk kez görüştüğümüzde, Bloch son derece şoven duygular sergilemiş, orduya dönmeyecek olan Saint-Loup ise, Bloch yanımızdan ayrıldıktan sonra, bu konuda çok alaylı konuşmuştu; tavrındaki şiddet karşısında neredeyse dehşete düşmüştüm.

Saint-Loup Balbec'ten yeni dönmüştü. Daha sonra, dolaylı yoldan öğrendiğime göre, restoranın yöneticisine kur yapmış, ama bir sonuç alamamıştı. Yönetici, mevkisini M. Nissim Bernard'dan kendisine kalmış olan mirasa borçluydu. Bloch'un amcasının "himaye"sindeki eski genç hizmetkârın ta kendisiydi. Ama servetle birlikte, fazilet de edinmişti. Dolayısıyla, Saint-Loup'nun onu baştan çıkarma çabaları sonuç vermemişti. İşte bu şekilde, bir tür denkleştirmeyle, namuslu delikanlılar belirli bir yaştan sonra nihayet bilincine vardıkları tutkulara kendini bırakırken, kolay elde edilen gençler prensip sahibi adamlara dönüşürler ve eskiden anlatılanlara dayanarak girişimde bulunan, ama geç kalmış olan Charlus'ler tatsız bir engele çarparlar. Her şey bir zamanlama meselesidir.

"Hayır, diye haykırdı Saint-Loup neşeyle, üstüne basa basa, savaşa katılmayanların hepsi, ne sebep gösterirlerse göstersinler, aslında ölmek istemedikleri için, *korkudan* katılmıyorlar." Başkalarının korkusunu vurgularken kullandığından da abartılı bir jestle ekledi: "Ben de birliğime katılmıyorsam, tek sebebi, *korkudur, işte o kadar!*" Çirkin duyguları gizlemenin tek yolunun övgüye değer sahte duygular sergilemek olmadığını, hiç değilse gizlemeye çalışıyormuş gibi görünmemek için, çirkin duyguları açıkça göstermek şeklinde yeni bir yöntemin kullanıldığını çeşitli kişilerde fark etmiştim. Saint-Loup'da bu eğilimi güçlendiren bir başka etken de, bir münasebetsizlik yaptığında, pot kırdığında, sitemlerle karşılaşma ihtimali belirince, kasten yaptığını söyleme alışkanlığıydı. Bu alışkanlığı sanıyorum askeri okulda çok yakın olduğu, derin bir hayranlık beslediği bir hocasından almıştı. Dolayısıyla bu şaka yollu sözleri Saint-Loup'nun tutumunu ve başlamakta olan savaşa katılmayışını belirlediği için açıkça bildirmeyi tercih ettiği bir duygunun sözlü onayı olarak yorumlamakta tereddüt etmedim.

Benden ayrılmadan önce, "Oriane Yengem'in boşanacağı haberini duymuş muydun? diye sordu. Şahsen hiçbir şey bilmiyorum. Ara sıra böyle bir laf çıkıyor, aynı haberi o kadar sık duyuyorum ki, gözümle görmeden inanmam. Ayrıca çok da anlaşılır bulduğumu itiraf etmeliyim; dayım yalnız sosyetede değil, dostlarının ve ailesinin nazarında da harika bir insandır. Hatta bir bakıma, bir azize olan, ama bunu dayıma fazlasıyla hissettiren yengemden daha iyi yüreklidir. Ne var ki feci bir kocadır; karısını daima aldatmış, aşağılamış, ona karşı kabalık etmiş ve parasını esirgemiştir. Yengemin onu terk etmesi o kadar doğal ki, rivayet doğru olabilir, ama aynı nedenle yalan da olabilir, çünkü böyle bir şeyin akla gelip söylenmesi çok doğal. Üstelik bunca zaman kocasına katlandı. Aslında biliyorum, birçok şey yanlış olduğu halde duyurulur, yalanlanır, ama daha sonra da gerçekleşir." Bu sözleri üzerine, kendisinin Mlle de Guermantes'la evlenmesi hiç söz konusu oldu mu diye sormak geldi aklıma. İrkilerek katiyen söz konusu olmadığını, yüksek sosyeteye özgü, ara sıra nedendir bilinmez ortaya çıkan, aynı şekilde silinip giden, yanlışlığı inanmış olanları daha tedbirli kılmayan ve yeni bir nişan, boşanma veya siyaset dedikodusu çıktığında ona da hemen inanıp yaymalarını engellemeyen dedikodulardan biri olduğunu söyledi.

Aradan kırk sekiz saat geçmemişti ki, öğrendiğim bazı bilgiler Robert'in, "Cepheye gitmeyen herkes korkuyor demektir" cümlesini tamamen yanlış yorumlamış olduğumu kanıtladı. Saint-Loup bu sözleri ilginç bir konuşma yapmış olmak için, psikolojik bir özgünlük sergilemek için söylemişti; kendi gönüllü başvurusunun kabul edilip edilmeyeceğinden emin değildi çünkü. Ama bu arada, kabul edilmek için elinden geleni yapıyordu; bu açıdan, kendince kelimeye kattığı anlamıyla pek "özgün" değil, tam anlamıyla Saint-André-des-Champs tarzında Fransız'dı; o dönemde ister soylu olsunlar, ister burjuva, isterse serf, bütün Saint-André-des-Champs tarzı Fransızlar'ın sahip olduğu en yüce meziyetleri Robert içinde barındırıyordu; aynı ailenin aynı derecede Fransız iki kolu olan soylulara saygılı serflerle soylulara başkaldıran serfler, yani Françoise koluyla Morel kolu, yeniden aynı doğrultuda birleşmişti, o da cepheydi. Bloch, (aslında hiç de milliyetçi olmayan) bir "milliyetçi"nin korkaklığını itiraf etmesine bayılmıştı; Saint-Loup cepheye gidip gitmeyeceğini kendisine sorduğunda ise, Bloch, bir başrahip ifadesi takınarak, "Miyop" demişti.

Ne var ki, Bloch birkaç gün sonra çıldırmış bir halde ziyaretime geldiğinde, savaş hakkındaki fikirleri tamamen değişmişti. "Miyop" olduğu halde, askere alınabileceğine karar verilmişti. Kendisini evine geçirdiğim sırada Saint-Loup'yla karşılaştık; Milli Savunma Bakanlığı'nda bir albaya takdim edilmek üzere eski bir subayla buluşacaktı; "M. de Cambremer" dedi. "Doğru ya! Senin eski ahbabındır. Cancan'ı sen de benim kadar tanırsın." Kendisini de, karısını da tanıdığımı ve pek takdir ettiğim kişiler olmadıklarını söyledim. Ama kendilerini ilk görüşümden beri, Schopenhauer'ı derinlemesine bilen Mme de Cambremer'i her şeye rağmen dikkate değer, en azından kaba saba kocasına kapalı olan aydın bir çevreye dahil bir kadın olarak görmeye o kadar alışmıştım ki, Saint-Loup'nun cevabı ilk anda beni şaşırttı: "Kadın salağın tekidir, ne desen haklısın. Ama adam harika bir insandır, eskiden çok yetenekliydi, hâlâ da çok hoştur." Saint-Loup'nun Mme de Cambremer'i "salak" diye nitelendirmesinin sebebi, muhtemelen markizin yüksek sosyeteye girme konusundaki çılgınca arzusuydu: Yüksek sosyetenin en acımasızca yargıladığı özellik. M. de Cambremer'in meziyetlerinden bahsederken de, muhtemelen markinin annesinin ailenin en iyi ferdi diye değerlendirdiği oğlunda bulduğu meziyetleri kastediyor-

du. M. de Cambremer düşesleri umursamıyordu hiç değilse; ne var ki, bu tür bir "zekâ", düşünürlere özgü zekâdan halkın zengin bir adama "servet yaptığı" için atfettiği "zekâ" kadar farklıdır. Her şeye rağmen, Saint-Loup'nun sözleri, özentiyle aptallığın benzeştiğini ve sadeliğin de biraz gizli olmakla birlikte hoş bir yanı olduğunu hatırlattığı için hoşuma gitmemiş de değildi. Gerçi M. de Cambremer'in bu hoş yanını değerlendirme fırsatım olmamıştı. Ama zaten bu da, bir insanın değer yargıları bir yana da bırakılsa kendisini yargılayan kişilere bağlı olarak, birçok farklı insan olduğunu gösteriyordu. Ben M. de Cambremer'in sadece dış kabuğunu tanımıştım. İçindeki hoşluğu başkaları teyit ettiği halde, ben bilmiyordum.

Bloch evinin önünde bizden ayrılırken Saint-Loup'ya karşı hınçla dolup taşıyordu; onun gibi apoletleri sırmalı züppelerin genelkurmayda caka satıp kendilerini tehlikeye atmadığını, ama kendisinin, ikinci sınıf rütbesiz er sıfatıyla, "Wilhelm yüzünden postu deldirmeyi" istemediğini söyledi. Saint-Loup, "İmparator Wilhelm'in ağır hasta olduğu söyleniyor" diye cevap verdi. Borsayı yakından takip eden herkes gibi Bloch da sansasyonel haberlere kolayca inanırdı; "Hatta öldüğü iddia ediliyor" diye ekledi. Borsada, ister VII. Edward olsun, ister II. Wilhelm, hastalanan her hükümdar ölmüş, kuşatılmak üzere olan her kent zaptedilmiştir. "Sırf Almanlar'ın morali bozulmasın diye gizliyorlar diye devam etti Bloch. Aslında önceki gece ölmüş. Babam çok sağlam bir kaynaktan öğrendi." Baba Bloch, sadece çok sağlam kaynaklardan duyduğu haberleri dikkate alırdı; "nüfuzlu tanıdıkları" sayesinde bu kaynaklara ulaşabilme ayrıcalığı bulunduğundan, İspanyol hisse senetlerinin yükseleceğini veya De Beers hisselerinin düşeceğini haber henüz gizliyken öğrenirdi. Öte yandan, tam o esnada De Beers yükselir veya İspanyol hisseleri "satışa sunulursa", De Beers'in piyasası "tutarlı ve hareketli"yken, İspanyol'ların piyasası "sallantılı ve durgun" ise, "ihtiyatlı" davranmak gerekiyorsa, sağlam kaynak sağlamlığından bir şey kaybetmezdi. Dolayısıyla Bloch Kayser'in ölümünü bize esrarengiz ve bilmiş bir edayla, ama aynı zamanda öfkeyle bildirdi. Robert'in "İmparator Wilhelm" demesi onu özellikle kızdırmıştı. Sanıyorum Saint-Loup da, M. de Guermantes da, idam sehpasında olsalar bile, başka türlü konuşamazlardı. İki yüksek sosyete mensubu, ıssız bir adanın tek sakinleri de olsalar, kimseye terbiyelerini kanıtlamak durumunda olmayacakları halde, bu görgü işaretlerinden birbir-

lerini tanırlardı; aynı koşullardaki iki Latince uzmanı da, Vergilius'tan doğru alıntılar yapmaya devam ederdi. Saint-Loup, Almanlar kendisine işkence de etse, mutlaka "İmparator Wilhelm" demek durumundaydı. Bu görgü kuralları, her şeye rağmen, zihin açısından müthiş bir engeldir. Bu kurallardan kurtulmayı beceremeyen kişi, bir yüksek sosyete mensubu olarak kalmaya mecburdur. Ne var ki, bu zarif vasatlık –bilhassa barındırdığı gizli cömertlik ve dışa vurulmayan kahramanlıkla birlikte– Bloch'un hem korkaklık hem de sahte bir kabadayılık içeren bayağılığıyla kıyaslandığında, çok hoş bir özelliktir; Bloch, Saint-Loup'nun karşısında haykırıyordu: "Sırf Wilhelm desen olmaz mı? Tabii ya, ödün kopuyor, daha buradayken bile, önünde iki büklüm çöküyorsun! Ah! Cephede müthiş askerlerimiz olacak, Almanlar'ın postallarını yalayacaklar. Siz resmi geçitte caka satmaktan başka şey bilmeyen apoletleri sırmalılarsınız. İşte o kadar."

Arkadaşımızdan ayrıldıktan sonra, Saint-Loup, gülümseyerek, "Zavallı Bloch, benim ille caka satmaktan başka bir şey yapmamamı istiyor" dedi. Robert'in arzusunun hiç de caka satmak olmadığını anlıyordum pekâlâ, ama o sırada, niyetinin ne olduğunu tam olarak kavrayamamıştım; niyeti daha sonra, süvariler cepheye gönderilmeyince piyade subayı olarak, ardından avcı bölüğünde görev yaptığında ve ileride okuyacağımız gelişmeler sırasında açığa çıkacaktı. Ama Bloch, Robert'in yurtseverliğinin farkında değildi, çünkü Robert bunu katiyen dile getirmiyordu. "Sağlam" olduğuna karar verildikten sonra, kötü niyetli, ordu aleyhtarı fikirlerini itiraf eden Bloch, daha önce, miyopluğu nedeniyle çürüğe ayrılacağını zannettiği sırada, aşırı milliyetçi bir nutuk çekmişti bize. Oysa Saint-Loup bu tür fikirlerini açıkça dile getiremezdi; her şeyden önce, manevi inceliği, fazlasıyla derin ve kendisinin son derece doğal bulduğu duygularını ifade etmesini engellerdi. Annem bir zamanlar, büyükannem için hiç tereddütsüz canını feda eder, üstelik bunu yapmasına engel olunsa, müthiş acı çekerdi. Buna rağmen, annemin, "Annem için canımı veririm" türünden bir cümle söyleyebileceğini tahayyül bile edemiyorum. İşte o anda bir Guermantes'tan ziyade (babasını hayalimde canlandırabildiğim ölçüde) bir Saint-Loup olarak gördüğüm Robert'in Fransa sevgisi de aynı derecede örtüktü. Ayrıca zekâsının bir bakıma ahlaki oluşu nedeniyle de bu tür duyguları ifade etmesi mümkün

değildi. Zeki ve gerçekten ciddi, çalışkan kişiler, yaptıkları işin edebiyatını yapan, yücelten insanlardan hazzetmezler. Robert'le ne lisede, ne de Sorbonne'da beraber okumuş, ama ayrı sınıflarda, aynı hocaların derslerine girmiştik (Saint-Loup'nun tebessümünü hiç unutmam); bu hocalar, diğerlerinden bazıları gibi dikkate değer konferanslar verdiklerinde, dâhi geçinmeye kalkışırlar ve kuramlarına iddialı isimler takarlardı. Bu hocalardan söz etmeye başladığımız anda, Robert kahkahalarla gülmeye koyulurdu. Doğal olarak, içgüdüsel tercihimiz Cottard ve Brichot gibilere yönelik değildi, ama eski Yunanca'yı veya tıbbı derinlemesine bilen ve bunu şarlatanlığa mazeret olarak kullanmayan kişilere saygı duyardık. Dediğim gibi, bir zamanlar annemin her hareketi annesi için canını feda edebileceği duygusundan kaynaklandığı halde, bu duyguyu kendi kendine asla itiraf etmemişti, hele başkalarına itiraf etmeyi anlamsız ve gülünç bulmanın ötesinde, kaba ve ayıp bir şey olarak görürdü; aynı şekilde, bana teçhizatından, yapması gereken alışverişlerden, savaşı kazanma ihtimalimizden, Rus ordusunun zayıflığından, İngiltere'nin ne yapacağından bahseden Saint-Loup'nun, en sevilen bakanın bile, kendisini heyecanla, ayakta alkışlayan milletvekillerine söylediği en güzel cümleyi dahi telaffuz edebileceğini düşünemiyorum. Ne var ki, taşıdığı yüce duyguları ifade etmesini engelleyen bu olumsuz yanının Swann'da çeşitli örneklerini gördüğümüz "Guermantes zekâsı"nın etkisi olmadığını iddia edemem. Onu daha ziyade bir Saint-Loup olarak görsem de, aynı zamanda bir Guermantes olmayı sürdürüyordu; dolayısıyla cesaretini artıran çeşitli nedenlerden bazıları, Doncières'deki arkadaşlarında, birlikte her akşam birlikte yemek yediğimiz, mesleklerine tutkun, birçoğu emrindeki askerlere önderlik ederken Marne Çarpışması'nda veya başka bir çarpışmada can veren gençlerde mevcut değildi.

Benim Doncières ziyaretim sırasında orada bulunan, ama Saint-Loup'nun muhitiyle görüşmedikleri için tanışmadığım genç sosyalistler, o muhite dahil subayların katiyen "aristokrat" olmadıklarını, yani alaylı, mason, "halktan" subayların burun kıvırarak, gururla, alçakça bir alayla "ekâbir" adını taktıkları aristokratlardan olmadıklarını görme fırsatı bulmuşlardı. Aynı şekilde soylu subaylar da, ben Doncières'deyken, yani Dreyfus Davası'nın en hararetli döneminde "vatansız" olmakla suçladıkları sosyalistlerde aynı yurtseverliğe

şahit olmuşlardı. Askerlerin başkalarınınki kadar samimi ve derin olan yurtseverliği, onların dokunulmaz kabul ettiği, tanımlanmış bir şekle bürünmüştü ve buna leke sürülmesine tahammülleri yoktu; oysa bir ölçüde bilinçsiz, bağımsız yurtseverler olan, tanımlanmış bir yurtseverlik dinleri bulunmayan radikal-sosyalistler, temelsiz, kindar formüller olarak gördükleri tanımların ne kadar derin bir gerçeklik içerdiğini anlayamamışlardı.

Hiç şüphesiz Saint-Loup da diğer arkadaşları gibi daha büyük stratejik ve taktik başarılar sağlamak amacıyla en iyi tatbikatları araştırıp geliştirmeyi benliğinin en gerçek yanı olarak, alışkanlık haline getirmişti; öyle ki, arkadaşları gibi Robert için de, bedeni görece önemsizdi, içsel varlığı uğruna kolaylıkla feda edilebilirdi ve hepsi için, bireysel varlık, sadece bu hayati, gerçek çekirdeği koruyan bir kabuk olarak değer taşıyordu. Saint-Loup'nun cesaretinde daha kendine has özellikler de mevcuttu; bunlardan başlıcaları, başlangıçta dostluğumuzun en hoş yanını oluşturan cömertliği ve kendisinde daha sonra ortaya çıkan ırsi sapıklığıydı; bu kusuru, aşamadığı zihinsel düzeyiyle birleşip, cesarete hayranlıktan da öte, kadınsılıktan duyduğu dehşeti iyice abartıyor, erkeksilikle her temasında, onda bir sarhoşluğa yol açıyordu. Her an hayatlarını feda etmeye hazır Senegalliler'le açık havada yatıp kalkmaktan şüphesiz iffetli, zihinsel bir haz duyuyor, "mis kokulu küçük beyefendiler"i küçümsüyordu; bu haz ona her ne kadar çelişkili görünse de, Tansonville'de aşırı miktarda kullandığı ve alışkanlığından –bir ilacın yerini tutan bir başka ilaç misali– kahramanlık sayesinde kurtulduğu kokainin verdiği zevkten pek de farklı değildi. Onun cesaretinde her şeyden önce çifte bir nezaket vardı: Bir yandan başkalarını över, kendine gelince, işini yapıp hiç sözünü etmezdi, yani görüştüğümüzde kendisine, "Sizin tabanları yağlamanız beklenirdi zaten" diyen ve kendi hiçbir şey yapmayan Bloch'un tam tersiydi; öte yandan, kendine ait her şeyi, servetini, mevkisini, hatta hayatını hiçe sayar, feda ederdi. Kısacası, doğasında gerçek bir asalet mevcuttu. Ama kahramanlık birbirine karışan o kadar çok kaynaktan beslenir ki, Robert'de su yüzüne çıkan yeni eğilimin ve aşamadığı zihinsel vasatlığın da kahramanlığında payı vardı. Robert, M. de Charlus'ün alışkanlıklarını benimsemekle, bambaşka bir şekle bürünmüş olmasına rağmen erkeksilik idealini de benimsemiş oluyordu.

"Uzun sürecek mi?" diye sordum Saint-Loup'ya. "Hayır, çok kısa bir savaş olacağını sanıyorum" dedi. Ama gerekçeleri her zamanki gibi kitabiydi. "Moltke'nin kehanetlerini göz ardı etmeksizin, büyük birliklerin güdümüne ilişkin 28 Ekim 1913 tarihli kararnameyi tekrar oku" dedi, sanki daha önce okumuşum gibi; "göreceksin ki, barış zamanı yedek birliklerinin ikame edilmesi örgütlenmemiş, hatta öngörülmemiştir; oysa uzun bir savaş öncesinde bu mutlaka yapılırdı." Bana öyle geliyordu ki, söz konusu kararname, savaşın kısa süreceğinin kanıtı olarak değil de, bu kararnameyi kaleme alanların savaşın uzun olacağı ve nitelikleri konusundaki basiretsizliğinin kanıtı olarak yorumlanabilirdi; sabit cephe savaşında her tür malzemenin korkunç biçimde harcanacağını ve çeşitli harekât alanları arasındaki dayanışmayı akıllarından bile geçirmemişlerdi.

Eşcinselliğin dışında, yapı olarak eşcinselliğe en aykırı kişilerde klasik bir erkeksilik ideali vardır ki, eşcinsel, eğer üstün bir insan değilse, istediği gibi kullanabileceği bu ideali yozlaştırır. Bu ideal –özellikle kimi asker ve diplomatlarda– son derece sinir bozucu olabilir. En bayağı şekli, duygulandığını göstermek istemeyen altın kalpli adamın kabalığıdır; belki de ölüme gitmekte olan dostundan ayrılırken, aslında ağlamak gelir içinden, ama bunu kimse bilmez, çünkü duygularını giderek şiddetlenen bir öfke perdesinin ardına gizler ve ayrılık ânı gelip çattığında, "Hadi yahu! Sersem herif, gel kucaklaşalım, şu cüzdanı da al, bana ağır geliyor, aptallığın lüzumu yok" diyerek patlar. Sadece memleket yararına büyük bir iş başarmanın önemli olduğunu düşünen, ama her şeye rağmen, elçiliğinde veya taburunda görev yaparken humma veya bir kurşun yüzünden ölen "delikanlı"ya bağlanmış olan diplomat veya subay da aynı erkeksilik düşkünlüğünü daha ustalıklı, daha bilgili, ama aslında aynı derecede iğrenç bir biçimde ortaya koyar. "Delikanlı"nın ardından ağlamak istemez, çok geçmeden, kimsenin onu düşünmeyeceğini bilir; tıpkı iyi yürekli bir cerrahın salgın hastalıktan ölen bir kızcağızın ardından, kimseye fark ettirmeden üzülmesi gibi. Diplomat aynı zamanda yazar olup bu ölümü anlatsa da, üzüldüğünü belirtmeyecektir; hayır, her şeyden önce "erkekçe bir edep", ayrıca duyguları gizleyerek duygulandıran sanatçı mahareti ona engel olacaktır. Bir mesletaşıyla birlikte, ölüm döşeğindeki gencin başını bekleyecektir.

Bir an olsun üzüntülerini dile getirmeyeceklerdir. Her zamankinden de ayrıntılı biçimde, elçiliğin veya taburun meselelerini konuşacaklardır:

"B***, 'Unutmayın, yarın general teftişe geliyor, adamlarınızın temizliğine dikkat edin' dedi bana. Her zaman o kadar yumuşak olduğu halde sert bir tonda konuşması dikkatimi çekti, ayrıca benimle göz göze de gelmemeye çalışıyordu. Zaten ben de huzursuzdum."

Okurun da anlayacağı gibi, bu sert ton, üzüldüğünü belli etmek istemeyen kişinin kederidir ve gülünç olmakla kalmayıp, aynı zamanda çaresiz ve çirkindir, çünkü kederin önemli olmadığını, hayatın ayrılıklardan daha ciddi bir şey olduğunu düşünen insanların üzülme şeklidir; bu kişiler, ölümlerde, tıpkı yılbaşında elinde bir kutu kestane şekeriyle gelip, sırıtarak, "Yeni yılınız kutlu ve mutlu olsun" diyen, ama bunu yine de sırf söylemiş olmak için söyleyen beyefendinin uyandırdığı sahtelik ve hiçlik izlenimini uyandırırlar. Ölüm döşeğinin başında bekleyen subay veya diplomatın anlatısını noktalayalım: Yaralıyı veya can çekişen hastayı açık havaya çıkardıkları için, şapkası başındadır; nihayet kaçınılmaz son gerçekleşir:

"Dönüp malzeme temizliği için hazırlık yapmak gerek diye düşünüyordum; bilmem neden, doktor çocuğun nabzını bıraktığı anda, B*** ve ben, aramızda hiçbir mutabakat olmadan, güneş tepedeydi, belki sıcak geldiği için, yatağın başında, ayakta dururken, keplerimizi çıkardık."

Okur, sevgi veya keder kelimelerini asla ağızlarına almayan iki erkeksi adamın güneş fazla ısıttığı için değil, ölümün yüceliği karşısında keplerini çıkardıklarını hisseder elbette.

Saint-Loup tarzı eşcinsellerde erkeksilik ideali, bundan farklı, ama aynı derecede klasik ve sahtedir. Onların durumunda sahtelik, başka bir kaynağa atfettikleri duyguların temelinde fiziksel arzunun yattığını kabullenmeyişlerinden ileri gelir. M. de Charlus kadınsılıktan nefret ederdi. Saint-Loup ise, genç erkeklerin cesaretine, süvari saldırılarının sarhoşluğuna, karşılıklı hayatların feda edildiği, tamamen saf ve temiz, erkek erkeğe dostlukların zihinsel ve manevi asaletine hayrandı. Sadece kadınların bulunduğu başkentleri eşcinsellerin nazarında kâbusa dönüştüren savaş, hayal kurabilecek kadar zeki olan, ama bu hayalleri deşip kaynaklarını keşfedecek, kendilerini yargılayacak kadar zeki olmayan eşcinsellerin nazarında, aksine, tutku dolu bir romandır. Dolayısıyla kimi gençlerin sırf

sportif bir taklit anlayışıyla, tıpkı bir yıl boyunca herkesin *diabolo** oynaması gibi, savaşa katıldıkları bir dönemde, Saint-Loup için savaş aslında çok daha somut olan, ama ideolojinin bulandırdığı arzuları çerçevesinde, peşinden koştuğunu zannettiği idealin ta kendisiydi; bu ideal uğruna, herkese tercih ettiği kişilerle bir arada, salt erkeklerden kurulu bir şövalyelik tarikatı bünyesinde kadınlardan uzakta çarpışacak, emirerini kurtarmak için kendi hayatını tehlikeye atıp adamlarında fanatik bir aşk uyandırarak ölebilecekti. Yani cesaretinde daha birçok unsur bulunmakla birlikte, asilzade oluşunun da payı vardı; ayrıca, ülküselleştirilmiş ve tanınmaz bir şekle bürünmüş olmakla birlikte, M. de Charlus'ün herhangi bir kadınsılık taşımamanın erkeğin özü olduğu düşüncesi de bir etkendi. Öte yandan, tıpkı felsefe ve sanatta iki benzer fikrin nasıl geliştirildiklerine bağlı olarak değer kazanması gibi, Ksenophon tarafından mı, Platon tarafından mı açıklandıklarına bağlı olarak, büyük farklılıklar göstermesi gibi, ben de ikisinin davranışlarının ortak bir noktadan kaynaklandığını kabullenmekle birlikte, en tehlikeli cepheye gönüllü giden Saint-Loup'yu açık renk kravat takmayı reddeden M. de Charlus'ten çok daha fazla takdir ediyorum.

Saint-Loup'ya ahbabım olan Balbec Grand Hôtel'in müdüründen söz ettim; duyduğuma göre, savaşın başında, kimi Fransız birliklerinde kendisinin "kopukluk" dediği kopuşlar olduğunu ve sorumlusunun da, onun deyişiyle, "Prusya ordusu taraftarları" olduğunu ileri sürmüştü; hatta bir ara, Japonlar'ın, Almanlar'ın ve Kazaklar'ın aynı anda Rivebelle'e çıkartma yaparak Balbec'i tehdit ettiklerini zannetmiş ve artık "tası tarağı toplayıp" gitmekten başka çare kalmadığını söylemişti. Kamu görevlileri ve yetkililerinin Bordeaux'ya taşınmasını biraz acele bulmuş ve "tası tarağı" bu kadar çabuk toplayıp gitmelerini tasvip etmemişti. Alman düşmanı olan otel müdürü, kardeşiyle ilgili olarak, "Şu anda siperde, Almanlar'dan yirmi beş metre uzakta!" diyordu gülerek; ancak kendisinin de Alman olduğu öğrenilmiş ve toplama kampına gönderilmişti.

"Balbec dedin de, oteldeki asansörcü çocuğu hatırlıyor musun?" dedi Saint-Loup ayrılacağımız sırada; kim olduğunu tam çıkaramıyormuş da, kendisini aydınlatmam için bana güveniyormuş gibi bir edayla sormuştu bunu. "Savaşa katılıyor, bana mektup yazıp

---

* *Diabolo:* Bir ipe bağlı iki koni ve iki sopadan oluşan oyuncak.

kendisini hava kuvvetlerine sokmamı rica etti." Asansörcü çocuk muhtemelen asansör kafesine hapsolarak yukarı çıkmaktan bıkmıştı, Grand Hôtel'in merdivenlerinin yüksekliği artık ona yetmiyor olmalıydı. "Şerit takacaktı", ama kapıcı sıfatıyla değil; kaderimiz bazen beklediğimizden farklı olabilir. "Başvurusunu kesinlikle destekleyeceğim" dedi Saint-Loup. "Daha bu sabah Gilberte'e söylüyordum: Ne kadar çok uçağımız olursa o kadar iyi. Düşmanın yaptığı hazırlığı bu sayede görebileceğiz. Bir saldırının en büyük avantajı olan şaşırtma etkenini bu sayede ortadan kaldıracağız; en iyi ordu, en keskin gözlere sahip ordu olacak belki de."

Havacı asansörcü çocukla birkaç gün önce karşılaşmıştım. Bana Balbec'ten söz etmişti, ben de Saint-Loup hakkında neler söyleyeceğini merak ederek, konuyu açmak için, rivayete göre M. de Charlus'ün gençlere meraklı olduğunu vs. söylemiş, doğru olup olmadığını sormuştum. Asansörcü çocuk çok şaşırdı, bu konuda kesinlikle hiçbir şey bilmiyordu. Buna karşılık, metresi ve üç arkadaşıyla birlikte yaşayan zengin delikanlıyı suçladı. Hepsini aynı kefeye koyuyordu, oysa ben, hatırlanacağı gibi, M. de Charlus'ün Brichot'yla bana yaptığı açıklamadan, delikanlının katiyen o tür eğilimleri olmadığını bildiğimden, asansörcü çocuğa yanıldığını söyledim. Benim itirazlarıma son derece kesin iddialarla karşı çıktı. Gençleri ayarlamak zengin delikanlının kız arkadaşının göreviymiş, sonra hep birlikte âlem yapıyorlarmış. Demek ki bu konularda en uzman kişi olan M. de Charlus, gerçeğin parçalılığı, gizliliği ve öngörülemezliği yüzünden, tamamen yanılmıştı. Bir burjuva gibi fikir yürütmekten, Charlus'çülüğü olmadığı yerde görmekten korktuğu için, her şeyi kadının ayarladığı gerçeğini görememişti. "Kaç kere gelip beni kandırmaya çalıştı, dedi asansörcü çocuk. Ama karşısında nasıl biri olduğunu hemen anladı, kesin bir şekilde reddettim, ben bu tür pisliğe bulaşmam; bu işlerden kesinlikle hoşlanmadığımı söyledim ona. Bir kişi boşboğazlık edecek olsa, herkesin diline düşersin, sonra hiçbir yerde iş bulamazsın." Bu son sebep, başlangıçtaki iffetli iddiaları zayıflatıyordu; herkesin ketumluğundan emin olabilse, teklifleri geri çevirmeyeceğini ima eder gibiydi. Herhalde Saint-Loup örneğinde öyle olmuştu. Hatta zengin delikanlıyla metresinden ve dostlarından da aynı lütufların esirgenmemiş olması ihtimali vardı, çünkü asansörcü çocuk, kendileriyle çok çeşitli dönemlerde yaptığı sohbetlerden bahsedi-

yordu, oysa tekliflerini dediği kadar kesinlikle reddetmiş olsa, bu pek mümkün olmazdı. Mesela zengin delikanlının metresinin bir gün asansörcü çocuğun yakın arkadaşı olan bir komiyle tanışmak amacıyla kendisine geldiğini anlatıyordu. "Onu tanıdığınızı sanmıyorum, siz o sırada otelde değildiniz. Adı Victor'du. Haliyle" diye ekliyordu, çiğnenmesi mümkün olmayan, biraz gizli yasalara değinircesine, "insan zengin olmayan bir arkadaşını böyle bir imkândan mahrum bırakmaz". Zengin delikanlının soylu arkadaşının Balbec'ten ayrılmamdan birkaç gün önce beni davet edişini hatırladım. Ama bu muhtemelen tamamen ilgisiz bir olaydı ve salt kibarlıktan kaynaklanmıştı.

"Peki ya zavallı Françoise, yeğenini çürüğe çıkarttırmayı başardı mı?" Ne var ki, yeğeninin çürüğe çıkması için uzun zamandır elinden geleni yapmış olan Françoise, Guermantes'lar aracılığıyla General Saint-Joseph'e başvurması teklif edildiğinde, umutsuzca şu cevabı vermişti: "Yo hayır! Hiçbir faydası olmaz, o ihtiyara laf anlatmanın imkânı yok, ondan beteri yoktur, yurtsever o." Françoise, savaş söz konusu olduğu andan itibaren, bu yüzden ne kadar ıstırap çekse de, "zavallı Ruslar"ı yüzüstü bırakmamamız gerektiği kanısındaydı, değil mi ki "ittifaklı"ydık. Zaten savaşın on gün süreceğinden ve Fransa'nın parlak zaferiyle sonuçlanacağından emin olan uşağımız, olaylar kendisini yalancı çıkarır korkusuyla, uzun ve belirsiz bir savaş öngöremezdi, hatta bunu öngörecek hayal gücünden de yoksundu. Ama hiç değilse, bu kesin ve hızlı zaferin öncesinde, Françoise'a mümkün olduğunca çok ıstırap çektirmeye çalışıyordu. "İşler kötüye gidebilir, duyduğuma göre saflara katılmayı reddedenler çokmuş, on altı yaşında oğlanlar ağlıyormuş." Françoise'ı "kızdırmak" için böyle tatsız şeyler söylemeye uşak, "bir balon uçurmak, bir olta atmak, makaraya almak" adını veriyordu. "On altı yaşında mı, yüce Meryem!" diyordu Françoise, sonra bir an şüpheye kapılıyordu: "Oysa yirmi yaşından büyüklerin alınacağı söyleniyordu, bunlar daha çocuk. —Tabii, gazetelere bu konuda bir şey yazmasınlar diye emir verildi. Zaten bütün gençler en önde olacak, çoğu geri dönmez. Bir bakıma iyi olacak, ara sıra kan akacak ki ticaret canlansın. Eh! Öyle tereddüt eden, nazlı oğlanlar olursa, derhal kurşuna dizerler, on iki kurşun, işi tamamdır! Bir bakıma şart tabii. Ayrıca subayların umurunda mı? Onlar paralarını alıyorlar ya, gerisi vız gelir." Bu türden her konuşma sırasında

Françoise'ın yüzü öyle sararıyordu ki, uşağın onu kalp sektesine uğratıp öldürmesinden korkuyorduk.

Bütün bunlar, Françoise'ın eski kusurlarının düzeldiği anlamına gelmiyordu. Bir genç kız ziyaretime geldiğinde, yaşlı hizmetçimizin bacakları ne kadar ağrısa da, odamdan bir an çıkacak olsam, onu giysi odasında bir merdivenin tepesinde, kendi dediğine bakılacak olursa, güveler yemiş mi diye bakmak için benim bir paltomu ararken, aslında bizi dinlerken buluyordum. Benim bütün eleştirilerime rağmen, kurnazca, dolaylı yoldan soru sorma huyunu sürdürüyordu ve uzun zamandır, "Hayır, belli ki" kalıbını kullanmaktaydı. "Hanımefendinin bir konağı mı var?" diye sormaya cesaret edemediğinden, uysal bir köpek gibi, gözlerini utangaç bir tavırla havaya dikip, "Hayır, belli ki hanımefendinin bir konağı var..." diyor, nazik davranmaktan çok meraklı görünmemek için, açık açık sorgulamaktan kaçınıyordu.

Son olarak da, en sevdiğimiz hizmetkârlar –bilhassa görevlerinin gerektirdiği hizmeti vermekten, saygıyı göstermekten neredeyse vazgeçmişlerse– ne yazık ki hizmetkâr olarak kaldıkları ve bizim kastımıza kendilerince nüfuz ettikçe, kendi kastlarının (bizim ortadan kaldırmak istediğimiz) sınırlarını daha belirgin biçimde ortaya koydukları için, Françoise sık sık bana (uşağın deyimiyle "kuyruğuma basmak" amacıyla) bir yüksek sosyete mensubunun söylemeyeceği garip sözler söylüyordu: Mesela hava sıcak olduğu için alnımda –benim fark etmediğim– ter damlaları birikmişse, belli etmediği, ama sanki ağır hastaymışım gibi yoğun bir sevinçle, "Ter içinde kalmışsınız" diyor, tuhaf bir olayla karşılaşmışçasına şaşırıyor, dudakları uygunsuz bir durum karşısında takındığımız küçümseyici tebessümle ("dışarı çıkıyorsunuz ama kravatınızı takmayı unutmuşsunuz") aralanıyor, ama bir yandan da, karşısındakini sağlığı konusunda endişelendirmeyi amaçlayan kaygılı ses tonuyla konuşuyordu. Duyan, yeryüzünde ilk terleyen insan olduğumu zannederdi. Ayrıca eski güzel lisanını da kullanmıyordu artık. Çünkü kendisinden çok daha düşük seviyedeki insanlara duyduğu sevgi dolu hayranlık ve alçakgönüllülüğü yüzünden, onların çirkin konuşma tarzını benimsemişti. Kızı bana Françoise'dan yakınmış, (kimden öğrendiğini bilmediğim bir ifade kullanarak) "Hep laf edecek bir kabahat bulur, yok kapıları doğru düzgün kapatmıyormuşum, yok falanmış, yok fişmekânmış" demiş, Françoise da

herhalde yeterli eğitim görmediği için bu enfes deyimden mahrum kaldığını düşünmüştü. Bir zamanlar katışıksız bir Fransızca'nın döküldüğü dudaklardan, artık günde birkaç kere, "Yok falanmış, yok fişmekânmış" sözlerini işitiyordum. İlginçtir, insanların yalnız kullandıkları deyimler değil, fikirleri de pek az değişir. Uşağımız, M. Poincaré'nin paragöz olduğundan değil, ille savaş istediği için kötü niyetli biri olduğunu söylemeyi alışkanlık haline getirmişti; bunu günde yedi, sekiz kere, kendisini hep aynı ilgiyle dinleyen aynı dinleyici topluluğuna bildiriyordu. Bir tek kelime, bir tek jest, bir tek tonlama bile değişmiyordu. Sadece iki dakika sürdüğü halde, bir gösteri gibi her defasında aynıydı. Uşağın dil yanlışları da, Françoise'ın konuşmasını kızının hataları kadar yozlaştırıyordu. Örneğin M. de Guermantes'ın M. de Rambuteau'yu çok kızdıran "Rambuteau barakaları" takma adıyla andığı şeye pistuvar dendiğini zannediyordu. Muhtemelen çocukluğunda fazladan bir *t* işitmiş, kelime aklında hep böyle kalmıştı. Dolayısıyla sürekli kullandığı bu kelimeyi her defasında yanlış telaffuz ediyordu. Başlangıçta biraz utanan Françoise da sonunda kelimeyi kullanmaya ve kadınlar için de bu tür bir şeyin olmamasından yakınmaya başladı. Ne var ki alçakgönüllülüğü ve uşağa hayranlığı yüzünden asla pisuvar demiyor –âdete uymak için kısmi bir özveride bulunarak– pisduvar diyordu.

Françoise artık uyku uyumaz olmuş, yemeden içmeden kesilmişti; uşağa tek kelimesini anlamadığı haber bültenlerini okutuyordu; aslında Françoise'dan pek de fazla bir şey anlamayan uşak, yurtseverlik coşkusu çoğu kez Françoise'ı kızdırma isteğine ağır bastığından, Almanlar'dan söz ederken, candan bir kahkahayla, "İşler kızışacak, bizim yaşlı Joffre bulanık suda balık avlıyor" diyordu. Françoise hangi balıktan söz edildiğini pek anlamıyor, ama bu deyişin terbiyeli bir insanın nezaket gereği iyi niyetle karşılık vermesi gereken samimi ve özgün acayipliklerinden biri olduğunu seziyor ve "O hep böyle yapar zaten" demek istermiş gibi, neşeyle omuz silkerek, gözyaşlarının arasından gülümsüyordu. En azından, mesleğine rağmen (üstelik mesleğe mezbahada başladığı halde) oldukça korkak olan yeni kasap çırağının savaşa gidecek yaşta olmayışına seviniyordu. Aksi takdirde, çocuğu çürüğe çıkarsınlar diye kalkıp Milli Savunma Bakanı'na gidebilirdi.

Uşak haberlerin mükemmel olmadığını, Berlin'e yaklaşmakta olmadığımızı hayalinden bile geçiremezdi, çünkü "Düşmana ağır

kayıplar verdirdiğimiz püskürtme harekâtında vs...” diye okuyor, bunları yeni birer zafer olarak algılayıp seviniyordu. Oysa ben bu zaferlerin kazanıldığı meydanların ne müthiş bir süratle Paris'e yaklaştığına bakıp korkuyordum; hatta uşağın bir bültenden Lens yakınında çarpışma olduğunu öğrenip ertesi günkü gazetede, bu çarpışmanın devamında durumun lehimize döndüğünü ve Jouy-le-Vicomte dolaylarını elimizde tuttuğumuzu okuyunca kaygılanmamasına şaşırdım. Oysa uşağımız, Combray'ye pek de uzak olmayan Jouy-le-Vicomte'un adını gayet iyi biliyordu. Ama hepimiz gazeteleri âşık kadar kör, gözlerimiz kapalı okuruz. Olayları anlamaya çalışmayız. Başyazarın tatlı sözlerini metresimizi dinler gibi dinleriz. Mağlup ve mutluyuzdur, çünkü kendimizi mağlup değil, galip zannederiz.

Zaten Paris'te uzun süre kalmayıp çok geçmeden kliniğime dönmüştüm. Hekimin tedavisi prensip olarak inzivaya dayalı olmakla birlikte, ayrı zamanlarda, iki mektubum bana verilmişti; biri Gilberte'tendi, öbürü de Robert'den. Gilberte (mektubu yaklaşık olarak 1914 Eylül'ünde yazılmıştı), Robert'den daha kolay haber alabilmek için Paris'te kalmayı çok istediği halde, sürekli Paris'e bomba yağdıran *taube*'lerden* bilhassa küçük kızı adına çok korkup Combray'ye kalkan son trene binerek kaçtığını, trenin Combray'ye kadar bile gidemediğini ve Tansonville'e ancak bir köylünün kağnısında, on saat süren korkunç bir yolculuk yaparak varabildiğini yazıyordu. “Orada eski arkadaşınız bilin bakalım neyle karşılaştı?” diyordu mektubun sonunda. “Paris'ten Alman uçaklarından kaçmak için, Tansonville'de her bakımdan güvende olacağımı düşünerek ayrılmıştım. Daha varalı iki gün olmamıştı ki, hayatta tahmin edemeyeceğiniz bir şey oldu: Almanlar birliklerimizi La Fère yakınında mağlup ettikten sonra bölgeyi istila etmekteydi; bir Alman kurmayı, peşinde alayıyla Tansonville'in kapısına dayandı, kendilerini ağırlamak zorundaydım, üstelik kaçmanın yolu yoktu, ne bir tren ne başka bir şey.” Alman kurmayı gerçekten terbiyeli mi davranmıştı, yoksa Gilberte'in mektubunda, Bavyera kökenli, en yüksek Alman aristokratlarıyla akraba Guermantes'ların zihniyetinin kendisine bulaşmış olmasının bir etkisini mi görmek gerekirdi bilmem, ama Gilberte, kurmayın, hatta kendisinden sadece “göl kenarında yeti-

* *Taube:* Almanca güvercin (Paris'lilerin Alman uçaklarına verdiği ad).

şen unutmabenilerden bir tanesini koparma izni" isteyen askerlerin mükemmel terbiyesini anlata anlata bitiremiyor ve Alman generallerinin gelişinden önce, kaçarken Tansonville'den geçip her şeyi talan eden Fransız birliklerinin düzensiz şiddetiyle kıyaslıyordu. Öte yandan, Gilberte'in mektubu yer yer Guermantes zihniyetinden izler taşısa da –buna Yahudi enternasyonalizmi adını verenler olabilir, ama ileride göreceğimiz gibi, bu doğru değildi– birkaç ay sonra Robert'den aldığım mektup, bir Guermantes'tan çok bir Saint-Loup'nun kaleminden çıkmaydı; ayrıca, edindiği liberal kültürü de yansıtıyordu ve bütünüyle harika bir mektuptu. Ne yazık ki, Doncières sohbetlerimizdeki strateji konularına mektubunda değinmiyor ve savaşın o zamanlar bana açıkladığı ilkeleri hangi ölçüde doğruladığı veya çürüttüğü konusunda fikir beyan etmiyordu.

Tek söylediği, 1914'ten beri aslında birçok savaşın birbirine eklendiği ve her birinden alınan derslerin bir sonrakinin nasıl yürütüleceğini etkilediğiydi. Örneğin "yarma harekâtı" kuramı, yarma harekâtından önce düşmanın elindeki arazinin tamamının topçu kuvvetleri tarafından altüst edilmesi gerektiği savıyla tamamlanmıştı. Ama daha sonra, aksine, binlerce obüs çukurunun oluşturduğu engeller yüzünden, bu şekilde delik deşik edilmiş bir arazide piyade ve topçu birliklerinin ilerlemesinin imkânsız olduğu görülmüştü. "Savaş da, diyordu Robert, eski dostumuz Hegel'in yasalarına tabi. Sürekli oluşum halinde."

Bundan çok daha fazlasını öğrenmek isterdim. Ama Robert'in bana general ismi vermesinin yasak olması, daha da çok canımı sıkıyordu. Zaten gazetedeki sınırlı bilgilerden anladığım kadarıyla, bu savaşı yönetenler, Doncières'deyken acaba bir savaşta hangileri en fazla cesareti sergiler diye merak ettiğim generaller değildi. Geslin de Bourgogne, Galliffet ve Négrier ölmüştü. Pau, neredeyse savaşın başında, fiili hizmetten ayrılmıştı. Joffre, Foch, Castelnau ve Pétain'den ise hiç söz etmemiştik. *Yavrucuğum,* diyordu Robert, *"geçit vermeyeceğiz" ve "onları mahvedeceğiz" gibi ifadelerin hoş olmadığını kabul ediyorum; bu ifadeler uzun süre boyunca,* "poilu"* *ve diğerleri kadar midemi bulandırdılar; hiç şüphesiz, bir dilbilgisi hatasından veya zevksizlik örneğinden de beter olan, öylesine nefret ettiğimiz, bayağı bir gösteriş ve özentiyi sergileyen çelişkili ve korkunç*

* *Poilu:* Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız askerlerine verilen ad (kelime anlamı: kıllı).

terimlere, "kokain" yerine "koko" demeyi espri zanneden kişilere özgü terimlere dayanan bir destan oluşturmak tatsız bir şey. Ama sen de içlerinde barındırdıkları kahramanlıktan habersiz, normal koşullarda böyle bir şeyi akıllarından bile geçirmeden yataklarında ölecek olan bütün bu insanların, bilhassa halktan insanların, işçilerin, küçük esnafın, bir arkadaşlarını kurtarmak, yaralı bir komutanı taşımak için mermilerin arasında nasıl koştuklarını, vurulduklarında, ölmeden bir saniye önce, hekim siperin Almanlar'dan geri alındığını söyleyince nasıl gülümsediklerini görseydin, emin ol bana hak verirdin; bütün bunlar, Fransızlar'ı insanın gözünde yüceltiyor, derslerde bize biraz hayal ürünü gibi gelen tarihi dönemleri anlamamızı sağlıyor.

*Bu o kadar güzel bir destan ki, sen de benim gibi, kelimelerin artık önemli olmadığı sonucuna varırdın. Rodin veya Maillol, berbat bir malzemeyi tanınmaz hale getirerek ondan bir şaheser çıkarabiliyor. Böyle bir ruh yüceliğiyle yüz yüze gelince, "*poilu*" benim gözümde, örneğin "Chouan" kelimesini okuduğumuz zamanki gibi, başlangıçta bir ima veya şaka içerip içermediğini hiç düşünmediğim bir şey haline geldi. Ama "*poilu*" kelimesinin, tıpkı Hugo, Vigny ve diğerlerince kullanılmadan önce de asaletle yoğrulmuş olan tufan, İsa ve barbar gibi, büyük şairlerin kullanımına artık hazır olduğunu hissediyorum.*

Dediğim gibi, halk, işçiler en iyileri, ama herkes iyi. Zavallı genç Vaugoubert, büyükelçinin oğlu, ölünceye kadar yedi ayrı kez yaralandı; ne zaman bir seferden sağ salim dönse, özür dilerdi, kendi kabahati olmadığını söylemek istermiş gibi bir havaya bürünürdü. Harika bir insandı. Çok yakın arkadaş olmuştuk, zavallı annesiyle babasına matem kıyafeti giymemeleri ve bombardıman yüzünden sadece beş dakika kalmaları şartıyla cenazeye katılma izni verildi. İri bir kısrağa benzeyen annesi, belki tanıyorsundur, herhalde çok üzgündü, ama hiç belli etmiyordu. Oysa zavallı babası perişandı; ben bile, arkadaşlarımın benimle konuşurken ansızın kafalarının bir torpille yarıldığını, hatta koptuğunu göre göre, sonunda tamamen duyarsızlaştığım halde, enkaza dönüşmüş olan zavallı Vaugoubert'in nasıl yıkıldığını görünce kendimi tutamadım. General oğlunun Fransa uğruna can verdiğini, bir kahraman gibi savaştığını söyledi ama boş yere; adamcağız her cümlede büsbütün hıçkırıklara boğuluyor, oğlunun bedeninden ayrılamıyordu. Sonuç olarak, bütün bu insanlar, mesela zavallı oda hizmetkârım, mesela Vaugoubert, Almanlar'a geçit vermediler; işte bu yüzden de, "geçit vermeyeceğiz" lafına alışmamız lazım. Belki fazla

ilerlemediğimizi düşünüyorsundur, ama bunun mantıkla ilgisi yok; tıpkı ölüm döşeğindeki adamın işinin bittiğini hissetmesi gibi, bir ordu da galibiyetini içinde hisseder. Biz de zaferi kazanacağımızı biliyoruz ve adil bir barış sağlayabilmek için kazanmaya kararlıyız; adil derken sadece bizim için değil, gerçekten adil, hem Fransızlar hem Almanlar için adil bir barışı kastediyorum.

Bu "felaket", Saint-Loup'nun zekâ düzeyini yükseltmemişti elbette. Nasıl ki vasat, sıradan bir zekâya sahip savaş kahramanları nekahet döneminde şiir yazdıklarında, savaşı kendi başına bir anlam ifade etmeyen olayların seviyesinden değil, o güne kadar kurallarına uydukları sıradan estetiğin seviyesinden bakarak tasvir ediyorlar ve tıpkı on yıl önceki gibi, "kana bulanmış şafak"tan, "zaferin titreyen kanatları"ndan vs. söz ediyorlarsa, onlardan çok daha zeki ve sanatçı ruhlu olan Saint-Loup da, zeki ve sanatçı ruhlu olmayı sürdürüyor, bataklık bir ormanın sınırında durmak zorunda kaldığında, adeta ördek avındaymışçasına, zevkli bir anlatımla, benim için manzaraya ilişkin notlar alıyordu. "Sabahını büyüleyen" kimi gölge-ışık karşıtlıklarını bana anlatabilmek için, ikimizin de hoşlandığı bazı resimlere değiniyor, Romain Rolland'ın, hatta Nietzsche'nin sayfalarına atıfta bulunmaktan çekinmiyor, siviller gibi bir Alman ismini ağzına almaktan korkmayan cephedeki insanların bağımsızlığını sergiliyor, hatta Zola davasında, şahitlerin bekleme salonunda, aşırı koyu Dreyfus taraftarı şair Pierre Quillard'ın önünden geçerken, kendisiyle tanışmadığı şairin *Elleri Kesik Kız* adlı sembolist oyunundan dizeler okuyan Albay Paty de Clam gibi, hafif bir cilveyle, bir düşmandan alıntı yapıyordu. Bana Schumann'ın bir ezgisinden söz edecek olsa, adını mutlaka Almanca yazıyor, ormanın sınırında beklerken, şafak vakti ilk kuş cıvıltısını duyduğunda, adeta o "harikulade *Siegfried*"deki kuş kendisiyle konuşmuş gibi kendinden geçtiğini ve savaştan sonra bu eseri dinlemek için sabırsızlandığını hiçbir dolambaçlı anlatım kullanmadan belirtiyordu.

Paris'e bu ikinci dönüşümde, vardığımın hemen ertesi günü, Gilberte'ten bir mektup daha almıştım; Gilberte bana yazdığı, aktarmış olduğum ilk mektubu, en azından neler yazdığını unutmuş olmalıydı, çünkü 1914 sonlarında Paris'ten ayrılışını bu sefer oldukça farklı anlatıyordu. *Belki de haberiniz yoktur, sevgili dostum,* diyordu, *yaklaşık iki yıldır Tansonville'deyim. Buraya Almanlar'la aynı tarih-*

te geldim; herkes bana engel olmaya çalışmıştı. Bana deli muamelesi yapıyorlardı. "Nasıl olur" diyorlardı, "Paris'te emniyetteyken, işgal altındaki bir bölgeye gidiyorsunuz, tam da herkesin oradan kaçmaya çalıştığı günlerde." Bu itirazların yerinde olduğunu bilmiyor değildim. Ama ne yapalım, benim bir tek meziyetim vardır: Korkak değilimdir, daha doğrusu, vefalıyımdır; sevgili Tansonville'imin tehlikede olduğunu öğrenince, savunmasını tek başına yaşlı kâhyamıza bırakmaya gönlüm razı olmadı. Benim de onun yanında olmam gerektiğini düşündüm. Ve bu karar sayesinde, şatoyu iyi kötü kurtarabildim; çılgına dönen sahipleri tarafından terk edilmiş olan civardaki diğer şatoların hemen hepsi baştan aşağı yıkıldı; yalnız şatoyu değil, sevgili babamın o kadar üstüne titrediği değerli koleksiyonları da kurtardık. Kısacası, Gilberte, 1914'te yazdığı gibi Tansonville'e Almanlar'dan kaçmak, emniyette olmak için değil, aksine, onlarla yüzleşip şatosunu savunmak için gittiğine inanıyordu şimdi. Aslında Almanlar Tansonville'de kalmamıştı, ama Gilberte'in o günden bu yana, evinde durmaksızın ağırladığı askerlerin sayısı, bir zamanlar Combray sokaklarında Françoise'ı gözyaşlarına boğarak resmi geçit yapan askerlerin sayısını çoktan geçmişti; sürekli cephedeymiş gibi bir hayat sürdüğünü söylerken, Gilberte bu kez gerçeği dile getiriyordu. Gazetelerde bu dikkate değer tutumu göklere çıkarılıyordu, kendisine madalya verilmesi söz konusuydu. Mektubun son bölümü kesinlikle doğruydu. *Aziz dostum, bu savaşın nasıl bir şey olduğunu, bir yolun, bir köprünün, bir tepenin ne kadar önemli olabildiğini hayal etmeniz mümkün değil. Sizi, sayenizde unutulmaz anlar yaşadığımız gezintilerimizi o kadar çok düşündüm ki! Birlikte dolaştığımız yerlerin hepsi şimdi harap olmuş durumda, o çok sevdiğiniz, birlikte kim bilir kaç kez geçtiğimiz dar yolları, bayırları almak için muazzam savaşlar yapıldı. Herhalde siz de benim gibi silik Roussainville'in, mektuplarımızın geldiği, siz hastalandığınızda doktoru çağırmak üzere gittiğimiz sıkıcı Méséglise'in bir gün meşhur yerler olacağını hayalinizden geçirmemişsinizdir. İşte sevgili dostum, ikisi de Austerlitz kadar, Valmy kadar şöhret kazanarak tarihe geçtiler. Méséglise Çarpışması sekiz aydan fazla sürdü, Almanlar altı yüz binden fazla ölü verdiler; Méséglise'i yerle bir ettiler, ama ele geçiremediler. Sizin çok sevdiğiniz, akdikenli patika adını verdiğimiz, çocukken bana âşık olduğunuzu iddia etseniz de aslında benim size âşık olduğum yolun ne büyük bir önem taşıdığını bilemezsiniz. O yolun sonundaki büyük buğday tarlası, bültenlerde*

mutlaka sık sık rastladığınız, meşhur 307 numaralı tepe. Fransızlar, Vivonne Nehri'nin üzerindeki, size çocukluğunuzu yeterince hatırlatmadığını söylediğiniz küçük köprüyü havaya uçurdular; Almanlar da bazı köprüleri yıkıp nehre attılar; bir buçuk yıl boyunca, Combray'nin bir yarısı Almanlar'ın, diğer yarısı Fransızlar'ın elindeydi.

Bu mektubu aldığımın ertesi günü, yani karanlık sokaklarda kendi ayak seslerimi dinleyerek yürüyüp bütün bu hatıraları tekrar tekrar aklımdan geçirdiğim geceden iki gün önce, Saint-Loup cepheden çok kısa bir süreliğine dönmüş ve bir iki dakikalığına beni görmeye gelmişti; geldiğini haber almak bile beni çok heyecanlandırmıştı. Françoise, bir yıl sonra askere alınacak olan utangaç kasap çırağını çürüğe çıkartabileceği umuduyla Saint-Loup'nun üstüne atılıyordu az kalsın. Ama anlamsız bir girişim olacağını düşünerek, kendi kendine vazgeçti, çünkü utangaç hayvan katili, uzun zaman önce başka bir kasap dükkânına geçmişti. Bizim kasap da, belki bizi müşteri olarak kaybetmek istemediğinden, belki de gerçekten bilmediğinden, Françoise'a zaten asla iyi bir kasap olamayacağını düşündüğü çırağın nerede çalıştığını bilmediğini söylemişti. Bunun üzerine Françoise her yeri aramıştı. Ama Paris büyüktür ve çok sayıda kasap dükkânı vardır; Françoise birçok dükkâna gittiyse de, utangaç, kana bulanmış çırağı bulamadı.

Saint-Loup odama girdiğinde, aslında bütün izinli askerlerin bizde uyandırdığı, ölümcül bir hastalıktan mustarip olduğu halde hâlâ yatağından kalkıp giyinen, gezinen bir insanın yanında hissettiğimiz çekingenlikle, tabiatüstü izlenimle yaklaştım ona. Cephedeki askerlere verilen bu izinlerin acımasız bir yanı vardı adeta (bilhassa başlangıçta öyle görünmüştü, çünkü benim gibi Paris'ten uzakta yaşamayanlar üzerinde, birçok kez gördüğümüz şeyleri onlara gerçek anlamlarını veren derin izlenim ve düşünce temelinden koparan alışkanlık, etkisini göstermişti). Askerler ilk izne geldiğinde, "Dönmek istemeyecekler, firar edecekler" diye düşünmüştük. Gerçekten de, geldikleri yerler bize adını sadece gazetede okuduğumuz için, o muazzam savaşlara katılıp sadece omuzda bir çürükle dönülebileceğini tahayyül edemediğimiz için gerçekdışı görünen yerler olmakla kalmıyordu; geldikleri yer ölümün kıyısıydı ve tekrar oraya döneceklerdi; bir an aramıza katılan bu anlaşılmaz varlıklar, içimizi şefkatle, korkuyla ve bir muamma hissiyle dolduruyorlardı; ruhunu çağırdığımız, bir an karşımızda

gördüğümüz ve soru sormaya cesaret edemediğimiz ölüler gibi, bize verebilecekleri tek cevap, "Hayal etmeniz mümkün değil" idi. Çünkü izinli, yani savaştan sağ kurtulmuş askerlerde, bir medyum tarafından hipnotize edilen kişilerde ve ruhu çağrılan ölülerde muammayla temasın tek sonucu, insanların söylediği sözlerin anlamsızlığını inanılmaz ölçüde artırmaktır (böyle bir şey mümkünse tabii). İşte ben de, alnında hâlâ taşıdığı yara izi bana bir devin yeryüzündeki ayak izinden daha muhteşem, daha esrarengiz gelen Robert'e bu duygularla yaklaştım. Ona soru sormaya cesaret edemedim, o da bana basit sözler söyledi. Hatta söyledikleri, savaştan önceki konuşmalarından bile pek farklı değildi, sanki insanlar, savaşa rağmen, eskiden ne idiyseler, şimdi de oydular; konuşmaların tonu aynıydı, sadece içeriği değişiyordu, o da pek az!

Anladığım kadarıyla, Robert orduda, Morel'in kendisine de dayısına davrandığı kadar kötü davranmış olduğunu yavaş yavaş unutma imkânı bulmuştu. Buna rağmen, ona hâlâ dostça duygular besliyor, ara sıra onunla tekrar görüşmek için şiddetli bir arzu duyuyor, ama bunu sürekli erteliyordu. Morel'i bulmak için Mme Verdurin'in evine gitmesinin yeterli olacağını Robert'e söylememeyi Gilberte açısından daha uygun buldum.

Robert'e, alçakgönüllülükle, Paris'te savaşın pek az hissedildiğini söyledim. Paris'te bile durumun bazen "epeyce olağanüstü" olduğunu belirtti. Bir gece önceki zeplin akınından söz ediyordu; eskiden çok güzel bir gösteriden bahsederken kullanacağı ses tonuyla, zeplinleri görüp görmediğimi sordu. Cephede, her an ölme tehlikesiyle burun burunayken, "Harika bir şey, ne müthiş bir pembe! Ya şu pastel yeşil!" demenin cilvesini anlayabiliyordum, ama böyle bir şey, Paris'teki önemsiz bir baskında, Saint-Loup için söz konusu olamazdı; akın gerçekten de bizim balkondan bir şenlik gibi görünmüş, gecenin sessizliğinde, ansızın yararlı, koruyucu fişekler patlamış, sırf geçit töreni vs. için çalınmayan borazan sesleri duyulmuştu. Gecenin içine yükselen uçakların güzelliğinden dem vurdum. "İnen uçaklar belki daha da güzel, diye cevap verdi. Yükseldikleri an çok güzel, kabul ediyorum; *takımyıldız* formasyonuna geçerken, takımyıldızların tabi olduğu yasalar kadar kesin kurallara uyarlar, çünkü sana bir gösteri gibi görünen şey, aslında filotillaların toplanması, emir alması, keşfe çıkışları vs.'dir. Ama sence yıldızlarla bütünleşmişken, saldırıya geçmek veya tehlikenin geçtiği

sinyalinin ardından yere inmek için tekrar ayrıldıkları *kıyamet* ânı, yıldızlar bile yörüngelerinden çıkmışken daha da güzel değil mi? Ya Wagner'i aratmayan sirenler? Almanlar'ın gelişini selamlamak için daha iyisi düşünülemezdi, tıpkı bir milli marş gibiydi, imparatorluk locasında veliaht ve prensesler, *Wacht am Rhein**; insan bunlar gerçekten pilot mu, yoksa göğe yükselen Valkyrie'ler mi diye şüpheye düşüyordu." Bu pilot-Valkyrie benzetmesinden hoşlanmış gibiydi; zaten ardından da, benzetmeyi tamamen müzik açısından açıkladı. "Sirenler resmen *At Sırtındaki Valkyrieler*'di! Demek Paris'te Wagner dinleyebilmek için, Almanlar'ın gelmesi gerekiyormuş."

Aslında benzetmesi, bazı bakımlardan yanlış sayılmazdı. Bizim balkondan şehir devingen, şekilsiz ve siyah bir kütle gibi görünüyordu; bir anda derinlerden ve geceden çıkıp ışığa ve gökyüzüne yükseliyor, pilotlar birer birer sirenlerin yürek parçalayıcı çağrısına uyarak havalanıyor, bir yandan projektörler daha ağır, ama henüz görünmez ve belki de çok yakında olan hedefi düşündürdükleri için daha kurnaz, daha kaygılandırıcı bir hareketle durmadan gezinerek düşmanın kokusunu alıyor, onu bir ışık çemberiyle kuşatıyorlardı; ve böylece yönleri belirlenen uçaklar, pike yaparak düşmanın peşine düşüp onu yakalıyordu. Bu şekilde, filotillaların birer Valkyrie'ye benzeyen pilotları, gökyüzüne taşınmış olan şehirden birbiri ardına yükseliyorlardı. Bununla birlikte, yerde bazı bölgeler de, evler hizasında aydınlanıyordu; Saint-Loup'ya, bir gece önce evde olsa, bir yandan gökyüzündeki kıyameti seyrederken, bir yandan da yerde (tıpkı El Greco'nun bu iki düzlemin paralel olduğu *Orgaz Kontu'nun Gömülmesi* tablosundaki gibi), gecelikli karakterlerin oynadığı bir vodvil izleyebileceğini söyledim; bu karakterlerin meşhur isimleri, eskiden Saint-Loup'yla sosyete haberlerini okuyup güldüğümüz (hatta eğlence olsun diye kendimiz de bunlara benzer haberler uydururduk) Ferrari'nin yerine geçen sosyete muhabirine gönderilmeye değerdi. O gün de, sanki savaş yokmuş gibi eski oyunumuzu oynadık, oysa seçtiğimiz konu tam da savaşla ilgiliydi: Zeplin korkusu. "Gözümüzden kaçmayanlar: Geceliğiyle muhteşem bir görüntü sergileyen Guermantes Düşesi, pembe pijaması ve bornozuyla tasvir edilmesi imkânsız Guermantes Dükü vs."

---

* *Wacht am Rhein:* Ren'de Nöbet

”Eminim, dedi Saint-Loup, bütün büyük otellerde, Amerikalı Yahudi kadınları gecelikleriyle bütün servetini kumarda kaybetmiş bir dükle evlenmelerini sağlayacak inci kolyelerini yıpranmış göğüslerine bastırırken görmek mümkün olmuştur. Bu tür gecelerde Ritz Oteli, Serbest Mübadele Oteli’ne benziyordur herhalde.”

Şunu belirtmek gerekir ki, savaş Saint-Loup’nun zekâ düzeyini yükseltmemiş olsa da, zekâsı kalıtımın önemli rol oynadığı bir evrimleşme sonucu, kendisinde daha önce rastlamadığım bir parlaklık edinmişti. Bir zamanlar şık veya şık olmaya çalışan kadınların kur yaptığı sarışın delikanlıyla şimdiki kuramcı, kelimelerle durmadan oynayan hatip arasında ne büyük bir uçurum vardı! Sanki M. de Charlus’ün farklı bir nesilden, başka bir soydan yetişmiş halefiydi –M. de Charlus yarı yarıya simsiyah ve bembeyaz, Saint-Loup ise pembe, sarışın ve yaldızlıydı–; bir zamanlar Bressant veya Delaunay tarafından oynanmış bir rolü yeniden yorumlayan bir oyuncuya benziyordu. Fransa’yı her şeyin üzerinde tutan aristokratların safında yer aldığı için, özünde bozguncu olan dayısıyla savaş konusunda anlaşmasa da, “rolün yaratıcısı”nı seyretmemiş birine ahkâm kesici rolünün mükemmel bir yorumunu sunabilirdi. “Hindenburg’un bir ihtira olduğunu söylüyorlar, dedim. —Eski bir ihtira, diye cevabı yapıştırdı, ya da müstakbel bir ihtilal. Düşmanı idare etmek yerine Mangin’e tam yetki vermek gerekirdi; o zaman Fransa’yı Karadağlı’laştırmak yerine, Avusturya ve Almanya’yı sindirip Türkiye’yi Avrupalı’laştırabilirdik. —Ama Birleşik Devletler’den yardım alacağız. —Şimdilik ben dağınık devletler manzarasından başka bir şey göremiyorum. Fransa’yı Hıristiyanlık’tan uzaklaştırmak korkusuyla İtalya’ya daha fazla ödün verilmemesi anlamsız. —Charlus Day’ın seni duysa ne derdi! Aslında Papa’yı biraz daha gücendirsek, senin daha çok hoşuna giderdi, dayınsa Franz Joseph’in tahtına halel gelecek diye endişeleniyor. Ayrıca bu konuda Talleyrand ve Viyana Kongresi’yle hemfikir olduğunu söylüyor. —Viyana Kongresi devri kapandı; gizli diplomasinin yerine somut diplomasiyi koymak gerekiyor. Dayım özünde iflah olmaz bir monarşisttir ve Chambord usulü olduğu sürece Mme Molé gibi kazları da, Arthur Meyer gibi madrabazları da yutmaya hazırdır. Sırf üç renkli bayrağa nefreti yüzünden, samimiyetle monarşistlerin beyaz bayrağı olarak algılayacağı devrimcilerin kırmızı paçavrasının altında yer alabilir.” Şüphesiz, söyledikleri boş laflardı; Saint-Loup dayısının bazen çok derin olan

özgünlüğünden iz taşımaktan uzaktı. Ama dayısı ne kadar şüpheci ve kıskançsa, Saint-Loup da o kadar nazik ve sevimliydi. Ayrıca, altın sarısı saçlarıyla Balbec'teki kadar pembe ve büyüleyiciydi. Dayısıyla boy ölçüşebileceği tek özelliği, muhitlerinden tamamen bağımsız olduklarını zanneden Saint-Germain muhiti mensuplarının zihniyetiydi: Hem soylu olmayan zeki insanlara saygı duyar (bu saygı sadece soylularda ortaya çıkar ve devrimleri haksız kılar), hem de kendine aptalca güvenirdi. M. de Charlus ve Saint-Loup, bu tevazu ve kibir, edinilmiş zihinsel merak ve doğuştan üstünlük karışımı sayesinde, farklı yollar izleyerek, karşıt fikirlerle, bir nesil arayla, her yeni düşünceye ilgi duyan entelektüeller ve kimsenin susturamadığı hatipler olmuşlardı. Dolayısıyla, biraz vasat bir kişi, o andaki ruh haline bağlı olarak, her ikisini de göz kamaştırıcı veya can sıkıcı bulabilirdi.

"Doncières'deki sohbetlerimizi hatırlıyor musun? diye sordum Saint-Loup'ya. —Ah, ne güzel günlerdi! Şimdi o günler çok uzağımızda. O güzel günler bir daha doğacak mı?

derinliğini ölçemediğimiz kör kuyudan,
Yıkanıp derin denizlerin sularında
Güneşlerin yeniden doğduğu gibi?"

"O sohbetleri sadece ne kadar güzel olduklarını hatırlamak için düşünelim, dedim. Ben o sohbetlerden yola çıkarak bir tür gerçeğe ulaşmaya çalışıyordum. Her şeyi, senin dediğin gibi bilhassa savaş fikrini altüst eden bu savaş, o zamanlar bana bu çarpışmalarla, örneğin ileride taklit edilecek olan Napoléon savaşlarıyla ilgili söylediklerini geçersiz mi kılıyor? —Katiyen! Napoléon savaşları hâlâ geçerli, hele bu savaşta; Napoléon zihniyeti Hindenburg'un içine işlemiş. Birliklerin yerini hızla değiştirmesi, aldatmacaları, örneğin düşmanlarından birinin karşısında bir kıta perdesi bırakıp bütün gücüyle diğer düşmana saldırması (Napoléon 1814) veya bir şaşırtma hareketini iyice ileri götürüp birliklerini tali bir cephede tutmaya düşmanı zorlaması (mesela Hindenburg'un Varşova önlerindeki şaşırtma hareketi sayesinde Ruslar aldanıp bütün savunmalarını orada yoğunlaştırdılar ve Mazur Göller Bölgesi'nde yenildiler), Austerlitz, Arcole ve Eckmühl'ün başlangıcına benzeyen geri çekilişleri, hepsi Napoléon taktiğidir; üstelik bu kadarla

da kalmayacak. Şunu da ekleyeyim: Eğer benden uzaktayken bu savaşın aşamalarını yorumlamaya çalışırsan, Hindenburg'un ne yaptığını, ne yapacağını anlamak için, bir tek bu özelliğine bel bağlama. Generaller de yazarlar gibidir; yazar bir kitap veya oyun yazarken, kitabın kendisi, açığa çıkardığı beklenmedik imkânlarla, girdiği çıkmazlarla, yazarın başlangıçtaki planından önemli ölçüde sapmasına sebep olur. Örneğin şaşırtma hareketleri, kendi başına önem taşıyan noktalarda yapılır; farz edelim bir şaşırtma hareketi umulandan çok daha başarılı oldu ve bu arada ana harekât başarısızlıkla sonuçlandı; bu durumda şaşırtma hareketi ana harekâta dönüşebilir. Ben Hindenburg'dan bir başka Napoléon savaş taktiği bekliyorum: Düşmanlarından ikisini birbirinden ayırma, yani bu durumda İngilizler'i ve bizi."

Saint-Loup'nun ziyaretini bu şekilde aklımdan geçirirken bir yandan da yürümüş, yolumdan sapıp iyice uzaklaşmıştım; Invalides Köprüsü'ne gelmek üzereydim. Az sayıdaki sokak lambası (Gotha baskınları nedeniyle), henüz erken olmasına rağmen yanıyordu, çünkü saatler, karanlığın hâlâ oldukça hızlı çöktüğü, biraz erken bir mevsimde, yazın ilk ayları geçerli olmak üzere ileri alınmıştı (tıpkı kaloriferlerin belirli tarihlerde yakılıp söndürülmesi gibi); gece ışıklarına bürünmüş olan şehrin üzerinde –yaz saatinden, kış saatinden habersiz, sekiz buçuğun artık dokuz buçuk olduğunu öğrenmeye tenezzül etmeyen– mavimsi gökyüzünün büyük bir bölümü hâlâ biraz aydınlıktı. Şehrin Trocadéro'nun kulelerinden görünen kısmının tamamının üzerinde gökyüzü, camgöbeği renginde bir deniz gibiydi ve deniz çekildikçe bir çizgi halinde ortaya çıkan küçük siyah kayalar, belki de peş peşe dizilmiş balıkçı ağları, aslında küçük bulutlardı. O anda camgöbeği olan bu deniz, dünyanın dönüşüyle birlikte sürüklenirken anlamsız savaşlarına, örneğin o anda Fransa'yı kana bulamakta olan savaşa devam edecek kadar çılgın olan insanları da kendilerinden habersiz, beraberinde alıp götürüyordu. Ama saatini değiştirmeye tenezzül etmeyen, ışıkları yanan şehrin üzerine oyalanan gün ışığının mavi tonlarını tembel tembel yaymaya devam eden bu gevşek, fazlasıyla güzel gökyüzüne baktıkça, insanın başı dönüyordu; gökyüzü düz bir denizken, basamak basamak yükselen mavi buzullara dönüşüyordu. Camgöbeği basamakların yanı başında gibi görünen Trocadéro kuleleri ise, tıpkı İsviçre'nin bazı kentlerinde, uzaktan, yüksek dağların yamaçlarıyla

yan yanaymış gibi görünen çifte kuleler gibi, aslında çok uzakta olsalar gerekti. Geri dönmek üzere ters yönde yürümeye başladım, ama Invalides Köprüsü'nü geçtiğimde, gökyüzü artık kararmıştı, şehirdeki ışıklar yok denecek kadar azdı; ara sıra çöp bidonlarına çarparak, yanlış yollara saparak, karanlık sokaklardan oluşan bir labirentte düşünmeden ilerleyerek, nasıl olduğunu anlayamadan, kendimi bulvarlarda buldum. Orada, daha önceki Doğu izlenimini tekrar yaşadım; öte yandan, Direktuvar dönemi Paris'inden sonra, bu kez de 1815 yılındaki Paris canlandı kafamda. Tıpkı 1815'teki gibi, müttefik birliklerin çok çeşitli üniformaları resmigeçit yapıyordu; bunların arasında kırmızı pantolon-etekli Afrikalılar ve beyaz türbanlı Hintliler, sokaklarında gezindiğim Paris'i egzotik, hayali bir kente dönüştürmeye yetiyordu; tıpkı Carpaccio'nun harikulade çeşitliliği benim karşımdakine kıyasla daha renkli olmayan bir kalabalığı içine yerleştirmek suretiyle, kendi yaşadığı kenti bir Kudüs'e, bir Konstantinopolis'e dönüştürmesi gibi, benim kentim de, kostümler ve insanların ten renkleri açısından en ince ayrıntısına kadar gerçeğe sadık, dekor açısından ise, keyfi ve hayali bir Doğu'da yer alıyordu. Kendisine hiç aldırmıyormuş gibi görünen iki Cezayirli piyadenin arkasında yürüyen, iriyarı, yumuşak fötr şapkalı, uzun, kalın paltolu bir adam gördüm; morarmış çehresine bakınca, ikisi de sayısız sodomist skandala konu olmuş bir oyuncuyla bir ressamdan hangisi olduğuna karar veremedim. En azından tanışmadığımızdan emindim; dolayısıyla, göz göze geldiğimizde biraz utanmış gibi kasten durup yanıma gelmesi beni çok şaşırttı; gizli kalmasını tercih edeceği bir meşguliyet sırasında yakalanmadığını kanıtlamak ister gibiydi. Bir an, beni selamlayan adamı tanıyamadım: M. de Charlus'tü. Diyebiliriz ki, onun örneğinde, hastalığın seyri veya sapıklığının dönüşümü uç noktasına ulaşmıştı; bu noktada, kişinin temel kişilik çekirdeği, atalarından miras kalan meziyetleri, bunların beraberlerinde getirdikleri genel kusur veya hastalığın tam önlerine geçmesi nedeniyle görünmez olurlar. M. de Charlus, kendi benliğinden mümkün olduğunca uzaklaşmıştı; daha doğrusu, sadece kendisine ait olmayıp birçok eşcinsel tarafından paylaşılan yeni benliğinin arkasında o kadar kaybolmuştu ki, onu bulvarın ortasında, Cezayirli piyadelerin arkasında ilk gördüğüm an, o eşcinsellerden bir başkası zannetmiş, M. de Charlus olmayan, büyük bir soylu olmayan, hayal gücü zengin,

zeki bir adam olmayan, en azından iyice incelemeden önce diğer her şeyi örten bu ortak havadan başka hiçbir şeyi barona benzemeyen bir eşcinsel sanmıştım.

Mme Verdurin'i ziyarete gitmeye niyetliyken, işte bu şekilde M. de Charlus'le karşılaşmıştım. Baronu eskisi gibi Verdurin'lerde bulmam imkânsızdı elbette; aralarındaki küslük zamanla iyice derinleşmişti, Mme Verdurin, baronu daha da gözden düşürmek için yeni olaylardan bile yararlanıyordu. Onu bayat, işi bitmiş ve iddialı cüretiyle en yavan gösteriş budalalarından daha demode bulduğunu ne zamandır söylüyordu zaten; şimdi de bu suçlamaları, herkesi ondan soğutacak şekilde, "savaş öncesi" olduğunu söyleyerek özetliyordu. Küçük kabilenin nazarında savaş, M. de Charlus'ü günümüzden öylesine koparmıştı ki, artık o ölü bir geçmişe aitti.

Mme Verdurin, ayrıca baronun zihinsel açıdan olduğu kadar sosyetik açıdan da "tapon" ve "tali" biri olduğunu söylüyordu – bu sözleri, daha ziyade, bu konuda pek bilgisi olmayan siyasi çevrelere yönelikti. İkna etmekte zorluk çekmediği M. Bontemps'a, "Kimseyle görüşmüyor, kimse onu davet etmiyor" diyordu. Aslında bu sözlerde bir gerçek payı da vardı. M. de Charlus'ün konumu değişmişti. Yüksek sosyeteyi giderek daha az umursuyordu, kaymak tabakayı oluşturan kişilerin çoğuyla huysuzluğu yüzünden kavga etmiş, kendi toplumsal değerine verdiği önem yüzünden küstükleriyle barışmaya tenezzül etmemişti; şimdi içinde yaşadığı göreli yalnızlık, Mme de Villeparisis'nin içinde öldüğü yalnızlık gibi aristokrasi tarafından dışlanmış olmaktan kaynaklanmasa da, iki nedenden ötürü herkesin nazarında daha beterdi. Fazla malumat sahibi olmayan insanlar, M. de Charlus'ün kendi isteğiyle görüşmeyi reddettiği kişilerin baronun artık yayılmış olan kötü şöhreti yüzünden onunla pek görüşmediklerini zannediyorlardı. Dolayısıyla, kendi fevri kişiliğinin sonucu, öfkesinin yöneldiği kişilerin küçümsemesinin sonucuymuş gibi görünüyordu. Öte yandan, Mme de Villeparisis'nin çok önemli bir savunma aracı vardı, o da ailesiydi. Oysa M. de Charlus, ailesiyle dargınlıkları artırdıkça artırmıştı. Zaten ailesi –bilhassa eski Saint-Germain muhiti mensupları, Courvoisier tarafı– kendisine hiç ilginç gelmemişti. Sırf Courvoisier'lere inat olsun diye, sanat yönünde gayet cüretkâr adımlar atmış biri olarak, örneğin bir Bergotte'un en çok ilgisini çekecek olan yönünün bütün bu eski Saint-Germain muhitiyle akrabalığı olduğunu, kuzinlerinin

La Chaise Sokağı'yla Palais-Bourbon Meydanı ve Garancière Sokağı arasında sürdükleri yarı taşra hayatını ona tasvir edebilecek konumda bulunması olduğunu hayalinden bile geçirmiyordu.

Mme Verdurin ayrıca meseleyi o kadar yüce olmayan, daha pratik bir açıdan da ele alarak, M. de Charlus'ün Fransız olmadığına inanıyormuş gibi yapıyordu. M. Verdurin, "Milliyeti tam olarak nedir, Avusturyalı, değil mi?" diye soruyordu masum bir tavırla. İlk tepkisi hınçtan çok sağduyudan kaynaklanan Kontes Molé, "Hayır, katiyen, diye cevap veriyordu. —Yok canım, Prusyalı, diyordu Patroniçe. Evet, gayet iyi biliyorum, kendisi de kaç kere söyledi, doğuştan Prusya Senyörler Meclisi üyesi ve *Durchlaucht** imiş. —Oysa Napoli Kraliçesi demişti ki... —Onun korkunç bir casus olduğunu biliyorsunuz herhalde" diye haykırıyordu Mme Verdurin; devrik kraliçenin bir akşam evinde sergilediği tutumu unutmamıştı. "Kesin olarak biliyorum, tek geçim kaynağı buydu. Biraz daha güçlü bir hükümetimiz olsaydı, bunların hepsi toplama kampını boylardı. Hem de nasıl! Her halü kârda, o tipleri evinizde ağırlamasanız iyi edersiniz, çünkü İçişleri Bakanı'nın gözü üzerlerinde, biliyorum, konağınız izlenir. Charlus'ün iki yıl boyunca sürekli evimde casusluk yaptığını adım gibi biliyorum." Muhtemelen küçük kabilenin örgütlenişine ilişkin ayrıntılı raporların Alman hükümetini ne kadar ilgilendireceği konusunda bir şüphe uyanabileceğini düşünen Mme Verdurin, yumuşak ve anlayışlı bir tavırla, sesini yükseltmeden konuşursa sözlerinin daha fazla değer kazanacağını bilen birinin edasıyla devam etti: "Size şunu söyleyeyim, daha ilk günden kocama şöyle dedim: 'Bu adamın evime bu şekilde sızması hiç hoşuma gitmedi. Bu işte bir bit yeniği var.' Bir körfezin içinde, çok yüksekte bir arazimiz vardı. Belli ki oraya bir denizaltı üssü kurması için, Almanlar tarafından gönderilmişti. O sıralar beni şaşırtan bazı şeyleri şimdi anlıyorum. Mesela başlangıçta, diğer müdavimlerle birlikte trenle gelmek istemiyordu. Ben kibarlık edip kendisine şatonun bir odasını vermeyi teklif etmiştim. Hayır efendim, o, asker kaynayan Doncières'de kalmayı tercih etmişti. Bütün bunlar buram buram casusluk kokuyordu."

Charlus Baronu'na yöneltilen ilk suçlama, yani demode oluşu konusunda, yüksek sosyete mensupları Mme Verdurin'e hak ver-

* Durchlaucht: Hükümdar soyundan prens.

meye çoktan hazırdı. Aslında nankörlük ediyorlardı, çünkü M. de Charlus bir bakıma onların şairi sayılırdı; yüksek sosyete ortamından tarih, güzellik, özgünlük, espri ve havai bir zarafet içeren bir şiir çıkarmıştı. Ama bu şiiri anlamaktan âciz olan yüksek sosyete mensupları, kendi hayatlarında bulamadıkları şiirselliği başka yerde arıyor, M. de Charlus'ten çok daha düşük seviyede olan, ama sosyeteyi küçümsüyormuş gibi yapıp sosyoloji ve ekonomi politik kuramları hakkında bilgiçlik taslayan kişileri barondan kat kat üstün sayıyorlardı. M. de Charlus, Montmorency Düşesi'nin bilinçsizce söylediği tipik sözleri anlatmaya, bilinçli bir zarafet sergileyen kıyafetlerini tasvir etmeye bayılır, onu harikulade bir kadın olarak görürdü; bu da Montmorency Düşesi'ni ilginç yanı olmayan bir sersem olarak gören, kıyafetlerin hiç önem vermezmiş gibi bir havayla taşınması gerektiğini düşünen ve kendileri daha akıllı oldukları için koşa koşa Sorbonne'a veya Deschanel konuşacaksa Meclis'e giden yüksek sosyete kadınlarının nazarında, baronu bir geri zekâlı konumuna düşürüyordu.

Kısacası, yüksek sosyete mensupları az bulunur değerdeki zekâsına fazlasıyla nüfuz ettikleri için değil, asla nüfuz edemedikleri için, M. de Charlus'ten soğumuşlardı. Onu "savaş-öncesi" ve demode buluyorlardı, çünkü insanların değerini ölçmekten âciz olan kişiler, onları sınıflandırmak için modanın belirlediği ilkeleri benimserler. Bir nesildeki değerli insanları tüketmek şöyle dursun, yanlarına yaklaşamamışken, hepsini toptan silerler, çünkü yeni nesil de önceki nesle kıyasla daha da anlaşılamayacak yeni bir yaftayla ortaya çıkmıştır.

İkinci suçlamaya, yani Alman'lığına gelince, yüksek sosyete mensupları suya sabuna dokunmama alışkanlığıyla bu iddiayı reddediyorlardı, ancak iddianın bıkmak usanmak bilmeyen, özellikle acımasız bir savunucusu vardı, o da Morel'di; M. de Charlus'ün büyük zahmetlere girerek gazetelerde ve hatta yüksek sosyetede kendisine sağladığı, ama daha sonra, aynı derecede uğraştığı halde, geri alamadığı mevkisini korumuş olan Morel barona nefretle saldırıyordu; nefretinin affedilecek yanı yoktu, çünkü ikisi, tam olarak nasıl bir ilişki yaşamış olurlarsa olsunlar, Morel, baronun çoğu kişiden gizlediği bir yanına, gönülden iyiliğine şahit olmuştu. M. de Charlus kemancıya o kadar cömert davranmış, o kadar incelik göstermiş, sözünü tutma konusunda öyle bir titizlik sergilemişti ki, ondan ayrılırken

Charlie'de kalan hatıra, katiyen ahlaksız bir adamın değil (baronun ahlaksızlığını olsa olsa bir hastalık gibi algılıyordu), o güne kadar tanıdığı en yüce fikirli, olağanüstü hassas bir adamın, bir tür azizin suretiydi. Bunu inkâr etmeye de yanaşmıyor, araları bozulduktan sonra bile, bir anne babaya samimiyetle, "Oğlunuzu onun ellerine teslim edebilirsiniz, üzerinde son derece olumlu etkisi olacaktır" diyebiliyordu. Dolayısıyla, yazılarıyla baronu incitmek istediğinde, kendi kafasında onun ahlaksızlığını değil, faziletini aşağılıyordu.

Savaştan kısa bir süre önce, M. de Charlus'ü ağır töhmet altında bırakan, konuya vâkıf olanların anlamakta güçlük çekmediği kısa yazılar yayımlanmaya başlamıştı. Mme Verdurin, "Soyadı -us'le biten kibar bir dulun başına gelenler; baronesin son günleri" başlıklı bir yazıdan elli nüsha alıp tanıdıklarına dağıtmıştı; yazarın Voltaire'le boy ölçüşebileceğini söyleyen M. Verdurin de, yazıyı yüksek sesle herkese okuyordu. Savaş başladıktan sonra yazıların tonu değişmişti. Artık baronun sadece eşcinselliği değil, sözde Alman'lığı da ifşa ediliyordu. M. de Charlus, genellikle Frau Bosch veya Frau van den Bosch takma adlarıyla anılıyordu. Şiirsel bir yazının başlığında, Beethoven'ın kimi danslarından esinlenilmişti: "Bir Alman dansı". Son olarak da, provaları küçük kabilede okunan iki öykü: "Amerikalı Amca ve Frankfurtlu Teyze" ile "Kıç Kasarası" Brichot'nun bile çok hoşuna gitmiş, "Kadiri mutlak Sansür Tanrısı makaslamasın da!" diye haykırmasına sebep olmuştu.

Yazıların kendileri, bu gülünç başlıklardan daha incelikliydi. Üslup Bergotte'un türeviydi, ama belki de bunu fark eden tek kişi, aşağıda belirteceğim nedenden ötürü, bendim. Bergotte'un yazıları Morel'i katiyen etkilememişti. İkisi arasındaki etki öylesine özel ve ender bir biçimde filizlenmişti ki, sırf bunun için anlatacağım. Bergotte'un konuşurken kelimeleri ne kadar kendine has biçimde seçtiğini ve telaffuz ettiğini daha önce anlatmıştım. Uzun zaman boyunca onunla Saint-Loup'ların evinde sık sık karşılaşan Morel, o sıralar Bergotte'un taklidini yapar, onun seçeceği kelimeleri kullanarak sesini aynen taklit ederdi. Morel şimdi de Bergotte tarzı konuşmaları yazıya aktarıyor, ama bir Bergotte metni oluşturacak şekle dönüştürmüyordu. Bergotte'la pek az kişi yüz yüze konuşmuş olduğundan, üslubundan farklı olan tonu tanınmıyordu. Ne var ki, çok ender rastlandığı için burada aktarmak istediğim bu sözlü tohumlanma, kısır çiçeklerden başka bir şey üretmez.

Basın bürosunda görev yapan Morel, damarlarındaki Fransız kanı Combray'deki üzümlerin suyu gibi kaynadığından, savaş sırasında bir büroda bulunmanın kayda değer bir yanı olmadığını düşünüyordu; sonunda, Mme Verdurin onu Paris'te kalmaya ikna etmek için elinden geleni yaptığı halde, savaşa katıldı. Evet, M. de Cambremer'in yaşına rağmen genel kurmayda olmasına kızıyor, davetlerine katılmayan bütün erkeklerle ilgili olarak, "Yine nerelere saklandı bu adam?" diyordu; söz konusu adamın savaşın ilk gününden beri cephenin ön saflarında olduğu söylenirse, fütursuzca yalan söyleyerek veya hata yapma alışkanlığıyla, "Yok canım, Paris'ten dışarı adım atmadı; aşağı yukarı bir bakanı gezdirmek kadar tehlikeli bir görevde; ne dediğimi biliyorum, sizi temin ederim, onu bizzat görmüş olan birinden duydum" diye cevap veriyordu; ne var ki, müritler için aynı şey söz konusu değildi, onların cepheye gitmesini istemiyor, savaşı müritleri devamsızlık göstermeye iten feci "sıkıcı" bir şey olarak görüyordu. Bu yüzden de, Paris'te kalmaları için her yola başvuruyordu; böylece hem akşam yemeği davetlerinde onları ağırlayabilir, hem de onlar gelmeden önce veya gittikten sonra, uyuşuk olduklarını söyleyip çekiştirebilirdi. Ama söz konusu müridin geri hizmete razı olması gerekiyordu; Morel'in huysuzluk etmesi Mme Verdurin'i üzüyordu; ona kaç kere, boş yere, "Ama büroda da hizmet ediyorsunuz, üstelik cephedekinden daha fazla. Önemli olan faydalı bir şey yapmak, gerçekten savaşın bir parçası olmak, katılmak. Bir katılanlar var, bir de beleşçiler. Siz katılanlardansınız, merak etmeyin, herkes bunu biliyor, kimse sizi ayıplamıyor" demişti. Eskiden de, koşullar farklıyken, üstelik erkeklerin sayısı bu kadar az olduğu ve kadın davetliler şimdiki gibi mecburen çoğunlukta olmadığı halde, müritlerden birinin annesi öldüğünde, Mme Verdurin davetlere gelmesinde bir sakınca olmadığı konusunda onu ikna etmeye çalışırdı. "Keder kalpte taşınır. Baloya gitmek isteseniz" (Mme Verdurin balo düzenlemezdi), "herkesten önce ben vazgeçirmeye çalışırdım sizi, ama buraya, benim samimi çarşambalarıma gelmeniz veya tiyatroda bir locada bulunmanız kimseyi şaşırtmaz. Kederli olduğunuzu herkes gayet iyi biliyor." Şimdi erkek sayısı daha az, matemler daha çoktu, ama davetlere katılmayı engellemede etkili olmuyorlardı, çünkü zaten savaş vardı. Mme Verdurin geride kalanlara sıkı sıkı yapışıyordu. Tıpkı eskiden merhumun kendilerini biraz eğlenirken görse daha

memnun olacağını iddia etmesi gibi, şimdi de Paris'te kalarak Fransa'ya daha yararlı olacaklarına ikna etmeye çalışıyordu onları. Her şeye rağmen, erkek sayısı azdı; belki de arada bir, M. de Charlus'le ilişkisini geri dönüşsüz biçimde kopardığına pişman oluyordu.

Ne var ki, M. de Charlus'le Mme Verdurin birbirleriyle görüşmeseler de, sanki hiçbir şey olmamış gibi Mme Verdurin misafir ağırlamaya, M. de Charlus de zevk peşinde koşmaya devam ediyordu – eskiye göre bazı farklılıklar vardı, ama ufak tefek, önemsiz şeylerdi: Örneğin Cottard artık Mme Verdurin'in evindeki davetlere geniş açık mavi şeridi Meryem'in Çocukları'nı hatırlatan, Haitili bir amiral üniformasına oldukça benzer, *Rüya Adası*'ndan bir albayın üniformasıyla katılıyordu; öteden beri yetişkin erkeklerden hoşlanan M. de Charlus ise, savaş yüzünden erkeksiz kalmış bir kentte bulunduğu için, Fransa'dayken kadınlara düşkün olan, sömürgelerde yaşayan kimi Fransızlar'ın yolunu izlemişti: Önce zorunluluk yüzünden küçük oğlanlarla birlikte olma alışkanlığını, sonra da zevkini edinmişti.

Fakat bu kişisel özelliklerden ilki fazla uzun ömürlü olmadı: Cottard kısa süre sonra, Paris'ten hiç ayrılmadığı halde, gazetelerin deyişiyle "düşmanla çarpışırken" öldü, ama yaşına göre kendini fazla yorduğu doğruydu; onu kısa bir arayla takip eden M. Verdurin'in ölümü ise, gariptir ama, bir tek kişiyi, Elstir'i üzdü. Elstir'in eserlerini nesnel denebilecek bir açıdan inceleme fırsatım olmuştu. Oysa kendisi, bilhassa yaşlandıkça, batıl inançları olan biri gibi, eserleriyle sosyete arasında bağlantı kuruyordu; kendisine önce modellerini sağlamış olan sosyete, izlenimler simyasıyla onun benliğinde sanat eserine dönüştükten sonra, seyircilerini de sağlamıştı. Materyalist bir anlayışla, güzelliğin büyük ölçüde nesnenin kendisinde var olduğuna inanma eğilimi giderek artıyordu; başlangıçta, Mme Elstir'in biraz hantal güzelliğine hayran olup resimlerinde, duvar halılarında onun peşine düşmüş, onu yüceltmişti; şimdi de M. Verdurin'in ölümünü bir sanatın temelini oluşturan, gerçekliğini doğrulayan toplumsal çerçevenin –çerçevenin bir parçasını oluşturan kıyafetler kadar çabuk demode olan– ölümlü çerçevenin son kalıntılarından birinin yok oluşu gibi algılıyor, on sekizinci yüzyıl şıklığını, zarafetini ortadan kaldıran Devrim'e üzülen bir kır şenlikleri ressamı veya Montmartre'ın, Le Moulin de la Galette'in ortadan kayboluşuna yanan Renoir gibi üzülüyordu; ama M. Ver-

durin'in ölümünü en çok resmine en doğru bakmış olan gözlerin ve eserlerini aziz bir hatıra sıfatıyla barındıran beynin yok oluşu olarak görüyordu. Hiç şüphesiz, resmi seven başka insanlar, gençler çıkmıştı ortaya, ama onların sevdiği başka tür bir resimdi ve Swann gibi, M. Verdurin gibi, Elstir'i gereğince değerlendirmelerine imkân tanıyacak şekilde, zevki Whistler'dan, doğruluğu Monet'den öğrenmemişlerdi. Dolayısıyla Elstir, yıllardır küs oldukları halde, M. Verdurin'in ölümünden sonra kendini daha yalnız hissediyordu; onun nazarında, eserlerindeki güzelliğin bir kısmı, bu güzelliğin yeryüzündeki bilincinin bir kısmıyla birlikte yok olmuştu.

M. de Charlus'ün zevkini etkileyen değişim ise kesintiliydi, çünkü cephede bulunan birçok kişiyle mektuplaşıyor ve izne çıkan, epeyce olgun erkeklerden mahrum kalmıyordu.

Söylenenlere inandığım zamanlarda olsa, Almanya'nın, ardından Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın barış istediklerine dair iddialarına inanırdım. Ama Albertine ve Françoise'la birlikte yaşaya yaşaya, ifade etmedikleri düşünceleri ve planları bulunduğundan şüphelenmeye alışmış olduğumdan, II. Wilhelm'in, Bulgar Çarı Ferdinand'ın ve Yunanistan Kralı Konstantinos'un görünürde doğru olan hiçbir sözü, her birinin çevirdiği dolapları tahmin eden sezgilerimi yanıltamıyordu. Şüphesiz Françoise'la ve Albertine'le kavgalarım, sadece insan denen küçük manevi hücrenin hayatını ilgilendiren kişisel kavgalardı. Ama nasıl ki hücrelerin bir araya gelmesiyle oluşan hayvan ve insan vücudu, tek hücreye kıyasla Mont Blanc kadar büyükse, ulus adını verdiğimiz, bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan, dev, örgütlü kitleler mevcuttur; ulusların hayatı, kendilerini oluşturan hücrelerin büyük ölçekte tekrarından ibarettir; bireylerin hayatına ilişkin muammayı, tepkileri ve yasaları anlayamayan kişi, uluslar arasındaki mücadelelerden bahsettiğinde boş sözler söylemeye mahkûmdur. Oysa bireylerin psikolojisine hâkimse, bireylerin kümelenmesiyle oluşan devasa kütlelerin birbiriyle çarpışması, onun gözünde sadece iki kişiliğin çatışmasından kaynaklanan kavgadan çok daha etkileyici bir güzellik kazanacaktır; onları on bin tanesi bir araya geldiğinde bir milimetre küpü dolduramayan tekhücrelilerin uzun boylu bir adamı gördüğü ölçekte görecektir. İşte bir süredir, değişik şekillerde milyonlarca küçük çokgenle tıka basa dolu büyük bir geometrik şekil olan Fransa'yla daha da fazla çokgenle dolu geometrik şekil

Almanya böyle bir kavganın içindeydiler. Dolayısıyla, bu açıdan bakıldığında, Almanya kütlesiyle Fransa kütlesi, müttefik ve düşman kütleleri, bir ölçüde bireyler gibi davranmaktaydılar. Ama birbirlerine indirdikleri darbeler, Saint-Loup'nun bana ilkelerini açıkladığı boksun sayısız kuralına uygundu; bireyler açısından bakıldığında bile dev kütleler oluşturdukları için de, kavga, muazzam, muhteşem şekillere bürünüyor, okyanusun milyonlarca dalgayla kabarıp asırlık falezleri yıkmaya çalışmasını, dev buzulların ağır, yıkıcı salınımlarıyla kendilerini sınırlayan dağ çemberini kırmaya çalışmasını hatırlatıyordu.

Buna rağmen, bu anlatıda adı geçen birçok insan için, bilhassa M. de Charlus ve Verdurin'ler için, hayat neredeyse aynen devam ediyordu; geçici olarak önlenmiş olsa da sürekli bir tehdit olmayı sürdüren bir tehlike, onu zihnimizde canlandırmadığımız sürece bizi katiyen etkilemediğinden, sanki Almanlar yanı başlarında değilmiş gibi davranıyorlardı. İnsanlar genellikle zevk peşinde koşarken, birtakım zayıflatıcı ve yatıştırıcı etkenler ortadan kalksa, tekhücrelilerin azami ölçüde çoğalacağını, yani bir milimetre kübü doldururken, birkaç gün içinde milyonlarca fersah yol alarak güneşin bir milyon katı büyüklüğünde bir kütle oluşturacaklarını ve bu arada, yaşamamız için gerekli olan bütün oksijeni ve diğer maddeleri tüketeceklerini, geriye ne insan, ne hayvan, ne de yeryüzü kalacağını hiç düşünmezler; güneşin görünürdeki değişmezliğinin ardında gizlenen aralıksız ve çılgınca faaliyetin havada tamiri mümkün olmayan bir felaket yaratma ihtimalinin ne kadar yüksek olduğunu akıllarından geçirmezler; insanlar kendi işleriyle meşgul olup bu iki âlemi düşünmez, biri fazlasıyla küçük, öteki de fazlasıyla büyük olduğundan, etrafımızı saran evrensel tehdidi algılayamazlar.

İşte Verdurin'ler de bu şekilde yemek davetleri veriyor (kısa süre sonra M. Verdurin ölünce Mme Verdurin davetleri tek başına vermeye başladı), M. de Charlus zevk peşinde koşuyor ve Almanlar'ın –sürekli yenilenen kanlı bir duvar sayesinde ilerlemeleri durdurulmuş da olsa– Paris'ten otomobille bir saatlik mesafede olduklarını hiç düşünmüyorlardı. Yine de Verdurin'lerin siyasi bir salonu olduğu ve her akşam bu salonda yalnız orduların değil, donanmaların da durumu tartışıldığı için, onların bu gerçeğe kafa yordukları düşünülebilir. Gerçekten de alayların yok olduğu, yol-

culların sulara gömüldüğü katliamları düşünüyorlardı; fakat kendi huzurumuzu etkileyen şeyleri katlayıp etkilemeyenleri küçülten öyle bir ters orantı mevcuttur ki, tanımadığımız milyonlarca insanın ölümü, bizi neredeyse bir hava cereyanından daha az rahatsız eder. Mme Verdurin'in migrenleri sütlü kahvesine batıracak kruvasan bulamayınca iyice arttığından, sonunda Cottard'dan bir reçete almış ve daha önce sözünü ettiğimiz bir restorana özel olarak kruvasan yaptırmaya başlamıştı. Gerekli resmi izni alması, bir generalin atanması kadar zor olmuştu. İlk kruvasanına kavuştuğu sabah, bütün gazetelerde *Lusitania*'nın battığı haberi vardı. Mme Verdurin bir yandan kruvasanını sütlü kahvesine batırıp bir elini fincanından ayırmak zorunda kalmadan açık durması için gazetesine fiskeler vuruyor, bir yandan da, "Ne korkunç! En feci trajedilerden daha dehşet verici bir olay" diyordu. Ama boğulan onca yolcunun ölümü, onun zihninde milyara bölünmüş olarak canlanıyordu muhtemelen, çünkü ağzı dolu, bu kederli yorumları yaptığı anda yüzündeki ifade, herhalde migrene karşı son derece etkili olan kruvasanın tadından kaynaklanan, tatlı bir tatmin ifadesiydi.

M. de Charlus'e gelince, onun durumu biraz farklı, ama daha beterdi, çünkü Fransa'nın galibiyetini tutkuyla arzulamamakla kalmıyor, kendi kendine itiraf etmemekle birlikte, Almanya'nın, galip gelmesini değilse bile, en azından herkesin arzusu doğrultusunda ezilmemesini istiyordu. Bunun sebebi, bu kavgalarda ulus adı verilen büyük toplulukların bir ölçüde bireyler gibi davranmalarıydı. Ulusları yöneten mantık, tıpkı bir aşk veya aile kavgasında karşı karşıya gelen iki kişinin, bir baba-oğulun, karı-kocanın, aşçıyla hanımının kavgasındaki gibi, tamamen içsel bir mantıktır ve tutku tarafından sürekli yenilenir. Haksız olan taraf, haklı olduğunu zanneder –Almanya örneğinde olduğu gibi–; haklı olan tarafsa, bazen haklılığını sırf tutkusuyla çakıştığı için kendisine çürütülmez gibi gelen iddialarla savunmaya çalışır. Birey kavgalarında, taraflardan herhangi birinin haklılığına kani olmak için en emin yol, taraflardan biri olmaktır, bir seyirci kendisini asla yüzde yüz onaylayamaz. Uluslarda ise birey, gerçekten ulusun bir parçasıysa da, ulus-bireyin bir hücresidir sadece. Beyin yıkama anlamsız bir terimdir. Fransızlar'a yenilecekleri söylense, hiçbir Fransız umutsuzluğa kapılmaz, "Büyük Bertha" obüsünün kendisini öldüreceği söylenmişçesine, etkilenmezdi. Gerçek beyin yıkamayı kendi kendimize, umut ede-

rek yaparız; umut, gerçekten bir ulusun yaşayan bir parçasıysak, o ulusun korunma içgüdüsünün büründüğü şekillerden biridir. Almanya adlı bireyin davasının haksız yönünü göz ardı etmek ve Fransa adlı bireyin davasının haklı yönünü sürekli akılda tutmak için en emin yol, bir Alman'ın sağduyudan yoksun, bir Fransız'ınsa sağduyulu olması değil, her ikisinin de yurtsever olmasıydı. Ender bulunur ahlaki değerlere sahip, merhametli, cömert, sevgi dolu ve vefalı bir insan olan M. de Charlus, çeşitli nedenlerden ötürü –annesinin bir Bavyera Düşesi olması da bir etken olabilirdi– yurtsever değildi. Dolayısıyla, Almanya bütününe ne kadar aitse, Fransa bütününe de o kadar aitti. Ben bile, yurtseverlikten yoksun olsaydım, Fransa bütününün hücrelerinden biri olduğumu hissetmez, kavgayı eskiye göre farklı biçimde değerlendirirdim muhtemelen. Bana söylenenlere harfiyen inandığım yeniyetmelik günlerimde olsa, Almanya'nın iyi niyetliliğine dair iddialarını herhalde şüpheyle karşılamazdım; ama düşüncelerimizin her zaman sözlerimizle uyuşmadığını çoktandır biliyordum; bir gün merdiven sahanlığındaki pencereden, hiç aklımdan geçmeyen bir Charlus görüp keşfetmekle kalmamış, daha da önemlisi, Françoise'da ve sonra maalesef Albertine'de, sözleriyle o kadar çelişen yargılara, planlara şahit olmuştum ki, basit bir seyirci konumunda bile olsam, Alman İmparatoru'nun, Bulgar Çarı'nın, görünürde doğru olan tek bir sözünün sezgilerimi yanıltmasına izin vermez, tıpkı Albertine örneğindeki gibi, gizli tasarılarını sezerdim. Ama nihayet, taraf olmasam, taraf-Fransa'nın bir parçası olmasam ne yapacağımı ancak tahmin edebilirim; tıpkı Albertine'le kavgalarımda kederli bakışlarımın ve düğümlenen boğazımın davama tutkuyla bağlı benliğimin birer parçası olması gibi, savaşta da kayıtsız kalmam mümkün değildi. M. de Charlus ise yüzde yüz kayıtsızdı. Sadece bir seyirci olduğuna ve gerçek bir Fransız olmamakla birlikte Fransa'da yaşadığına göre, Alman taraftarı olması için her türlü sebep mevcuttu. M. de Charlus çok zeki bir adamdı, aptallar ise bütün ülkelerde çoğunluktadır; hiç kuşkusuz, Almanya'da yaşıyor olsa, haksız bir davayı aptalca ve tutkuyla savunan aptal Almanlar'a sinirlenirdi; ama Fransa'da yaşıyor ve haklı bir davayı aptalca ve tutkuyla savunan Fransızlar'a da bir o kadar sinirleniyordu. Tutkunun mantığı, en haklı davanın hizmetinde bile olsa, tutkulu olmayan kişinin nazarında asla çürütülmez değildir. M. de Charlus, yurtseverlerin her mantık hatasını

zekice ortaya çıkarıyordu. Bir ahmağın haklılığından ve başarıdan emin olmasından duyduğu tatmin insanı özellikle sinirlendirir. M. de Charlus de, Almanya'yı ve gücünü kendisi kadar tanımayan, her ay Almanya'nın gelecek ay ezileceğine inanan, bir yılın sonunda, sanki daha önce sonsuz bir güvenle yanlış tahminlerde bulunmamışçasına, aynı güvenle yeni bir tahminde bulunan ve unuttukları yanlış tahminleri kendilerine hatırlatıldığında aynı şey olmadığını söyleyen insanların muzafferane iyimserliğine özellikle sinirleniyordu. Oysa M. de Charlus, keskin zekâsına rağmen, sanatta "aynı şey değil" itirazının Manet aleyhtarlarınca, "aynı şey Delacroix için söylenmişti" diyenlere yöneltildiğini anlamayabilirdi belki.

Ayrıca M. de Charlus merhametli bir insandı, birinin mağlubiyeti onu üzerdi, daima zayıf olandan yanaydı; mahkûmun acısını kendi bedeninde hissetmeye tahammül edemeyeceği için yargıcı, celladı ve "adaletin yerini bulduğunu" görüp sevinen kalabalığı katletme imkânsızlığının ıstırabına katlanmamak için, mahkeme kararlarını okumazdı. Ne olursa olsun, Fransa'nın artık yenilmeyeceğinden emindi ve buna karşılık, Almanlar'ın açlık çektiğini, er veya geç aman dilemek zorunda kalacaklarını biliyordu. Fransa'da yaşıyor olması, bu fikri de onun için daha tatsız hale getiriyordu. Almanya'ya ilişkin hatıraları her şeye rağmen uzak bir geçmişte kalmıştı, oysa Almanya'nın mağlubiyetinden hoşuna gitmeyen bir sevinçle söz eden Fransızlar, kusurlarını bildiği, sevimsiz bulduğu insanlardı. Böyle bir durumda, günlük hayatın bayağılığı içinde yanı başımızda olan kişilerle tıpatıp aynı değilsek, yekvücut değilsek, onlardan ziyade tanımadığımız, hayalimizde canlandırdığımız kişilere acırız; yekvücut olma mucizesini ise yurtseverlik gerçekleştirir, bir aşk kavgasında nasıl kendi tarafımızı tutarsak, savaşta da ülkemizin tarafını tutarız.

Dolayısıyla savaş, M. de Charlus açısından, içinde bir anda alevlenen, çok kısa süreli, ama var olduğu sürece her türlü şiddete başvurabileceği nefret duygularının yeşermesine son derece elverişli bir topraktı. Gazeteleri okuduğunda, tam tersi doğru olduğu halde, her gün Almanya'yı yıkılmış gibi gösteren –"Canavar köşeye kıstırıldı, âciz durumda"– habercilerin muzafferane edası, neşeli ve yırtıcı ahmaklığı onu öfkeden kudurtuyordu. O sıralarda makalelerin bir bölümü, Brichot gibi, Norpois gibi, hatta Morel ve Legrandin gibi, bunu "vatana yeni bir hizmet" olarak gören ünlüler tarafından

yazılıyordu. M. de Charlus onlarla karşılaşıp en acı alaylara boğmaya can atıyordu. Cinsel kusurlar, öteden beri özellikle haberdar olduğu bir konuydu; bu kusurlara sahip olduğunu bildiği bazı kişiler, kusurlarının başkaları tarafından bilinmediğini zannederek, aynı sapıklıkların "yırtıcı imparatorluklar"ın hükümdarlarında, Wagner'de vs. bulunduğunu ifşa etmekten hoşlanıyorlardı. M. de Charlus bu şahıslarla yüz yüze gelmek, herkesin önünde kusurlarını zorla kabul ettirip yenilgiye uğramış düşmana hakaret eden bu kişileri aşağılanmış, çırpınır halde görmek için yanıp tutuşuyordu.

Son olarak da, M. de Charlus'ün Alman taraftarlığının daha özel birtakım sebepleri vardı. Bunlardan biri, bir yüksek sosyete mensubu olmasından kaynaklanıyordu; uzun müddet, sosyete mensuplarının, şerefli insanların, şeref mevkisindeki insanların, namussuz biriyle asla el sıkışmayan kişilerin arasında yaşamıştı, onların inceliğini ve katılığını bilirdi; bir kulüpten kovdurdukları veya düello yapmayı reddettikleri bir adamın gözyaşlarına tamamen duyarsız olduklarını, "ahlak temizliği" ilkesine dayanan bu davranışları dışladıkları adamın annesinin ölümüne yol açacak da olsa taviz vermediklerini bilirdi. Dolayısıyla, İngiltere'yi, savaşa hayranlık uyandıracak şekilde katılışını ne kadar takdir etse de, bu kusursuz, yalana tahammülsüz, Almanya'ya buğday ve süt girişini engelleyen İngiltere, onun nazarında ister istemez gedikli düello şahidi, şeref meselelerinde hakem olan, şeref mevkisindeki ulustu aynı zamanda; oysa M. de Charlus, kusurlu insanların, Dostoyevski'nin kimi kahramanlarına benzeyen namussuzların daha iyi insanlar olabileceğini biliyordu; ancak, bunları niçin Almanlar'la özdeşleştirdiğini hiçbir zaman anlayamadım, zira yalan ve kurnazlık, kendi başlarına iyi kalpliliğin göstergesi olamazlar, Almanlar'ın ise bir iyi kalplilik sergilediklerini sanmıyorum.

Son bir özelliğinden bahsederek, M. de Charlus'ün Alman taraftarlığını noktalayalım: Çok garip bir tepki sonucu, "Charlus'lüğü", böyle bir tutumu benimsemesine yol açmıştı. Almanlar'ı, belki kendi soyuna biraz fazla yakın oldukları için, son derece çirkin buluyordu; Faslılar'a hayrandı, ama birinci tercihi, adeta canlı Phidias heykelleri gibi gördüğü Anglosaksonlardı. Öte yandan, M. de Charlus'te haz, o sıralar henüz ne kadar güçlü olduğunu bilmediğim bir acımasızlık fikrinden bağımsız değildi: Sevdiği erkek, ona harikulade bir cellat gibi görünürdü. Almanlar'a karşı tavır alsa, sadece

şehvet anlarında davrandığı şekilde, yani merhametli kişiliğine aykırı biçimde, baştan çıkarıcı kötülük tutkusuyla coşarak, iffetli çirkinliği çiğnemek üzere davrandığı hissine kapılacaktı. Rasputin öldürüldüğünde de aynı öyle olmuştu; Dostoyevski tarzı bir akşam yemeğinde vuku bulan cinayetin tipik bir Rus havası taşıması genel bir şaşkınlık yaratmıştı (olayın M. de Charlus tarafından gayet iyi bilinen yönleri herkes tarafından bilinseydi, bu izlenim çok daha güçlü olurdu); çünkü hayat bizi o kadar hayal kırıklığına uğratır ki, sonunda edebiyatın hayatla hiç alakası olmadığına hükmederiz ve kitapların bize sunduğu değerli fikirlerin yıpranma korkusu taşımadan, karşılık beklemeden, doğallıkla kendilerini gündelik hayatın ortasında sergilediklerini, örneğin Rusya'da bir akşam yemeğinin, bir cinayetin Rus özellikleri taşıdığını görünce şaşırıp kalırız.

Savaş uzadıkça uzuyordu; yıllar önce barış görüşmelerinin başlamış olduğunu güvenilir kaynaklardan öğrendiklerini iddia etmiş, hatta antlaşmanın maddelerini saymış olan kişiler, bu asılsız haberleri yüzünden özür dileme zahmetine bile katlanmıyorlardı. Verdikleri haberleri unutmuşlardı ve aynı süratle unutacakları başka haberleri samimiyetle yaymaya hazırdılar. Aralıksız *Gotha* baskınlarının olduğu dönemdi; Fransız uçaklarının dikkatli, uğultulu titreşimi havada sürekli bir cızırtı yaratıyordu. Ama ara sıra yürek parçalayıcı bir Valkyrie çığlığını andıran siren sesi –savaş başladığından beri duyduğumuz tek Alman müziği– işitiliyor, sonra itfaiyeciler alarmın sona erdiğini duyuruyordu; bu arada "tehlike geçti" sinyali, görünmez bir yumurcak misali, düzenli aralıklarla müjdeyi haykırıyor, sevinç çığlıkları havaya yükseliyordu.

M. de Charlus, Brichot gibi savaştan önce ordu taraftarı olan, Fransa'yı orduya yeterince ağırlık vermemekle suçlayan kişilerin bile, Almanya'nın sadece aşırı ordu taraftarlığını değil, orduya hayranlığını da kınadıklarını görüp şaşırıyordu. Bu kişiler, Almanya'ya karşı savaşın yavaşlatılması söz konusu olduğu anda fikir değiştiriyor ve haklı olarak barış taraftarlarını kınıyorlardı şüphesiz. Ama örneğin göz hastalığına rağmen, tarafsız ülkelerde yayımlanmış kimi eserleri konferanslarda değerlendirmeyi kabul etmiş olan Brichot, İsviçreli bir yazarın, bir dragon süvarisini görünce sembolik bir hayranlıkla kendilerinden geçen iki çocuğun ordu taraftarlığının çekirdeği olarak alaya alındığı romanını göklere çıkarmıştı. Bu alaylı yaklaşım, bir dragon süvarisinin muhteşem güzellikte bir görüntü

olabileceğini düşünen M. de Charlus'ün nazarında başka nedenler dolayısıyla da hoş değildi. Ama her şeyden önemlisi, Brichot'nun kitaba hayranlığını değilse bile –baron kitabı okumamıştı– kitabın özüne hayranlığını anlayamıyordu; savaştan önce Brichot'yu coşturan anlayış çok farklıydı. O zamanlar, General de Boisdeffre'in yolsuzlukları, Albay du Paty de Clam'ın çarpıtmaları ve dalavereleri, Albay Henry'nin sahtekârlığı da dahil, bir askerin yaptığı her şeyi doğru bulurdu. Brichot hangi olağanüstü dönüş sayesinde (aslında aynı asil tutkunun, yurtseverlik tutkusunun iki ayrı cephesi söz konusuydu; ordu aleyhtarı eğilimli Dreyfus taraftarlığıyla mücadele ederken ordu taraftarı olan bu tutku, şimdi aşırı ordu taraftarı Almanya'yla mücadele ederken, neredeyse ordu aleyhtarı olmak zorunda kalmıştı), şöyle haykırıyordu: "Ey harikulade manzara, hoyrat bir çağın salt kaba kuvvete tapan gençliğini cezbetmeye layık görüntü: Bir dragon süvarisi! Kaba kuvvet gösterilerine tapınarak yetişen bir nesilden ne gibi bayağı, başıbozuk askerler çıkacağını tahmin etmek zor değil. İşte bu yüzden, Spitteler, bu korkunç 'her şeyden önce kılıç' kavramına karşı, Çılgın Öğrenci adını verdiği, barış dönemlerinin ne yazık ki modası geçmiş ve savaş taraftarlarının eski tanrısının canavarca saltanatına bir son verilmezse, yakında unutulacak olan o tatlı huzurunu temsil eden, alay konusu, iftiraya uğramış, yapayalnız, hayalperest kahramanını, sembolik olarak ormanın derinliklerine sürgün etmiştir."

"Söyleyin bakalım, dedi M. de Charlus bana, siz Cottard'ı da Cambremer'i de tanırsınız. Kendilerini her gördüğümde, Almanlar'ın insan ruhuna ne kadar uzak olduğunu söylüyorlar. Kuzum, sizce bugüne kadar insan ruhuna pek mi düşkündüler, hatta şimdi bile insan ruhundan anladıkları mı var? İnanın abartmıyorum. En kalburüstü Almanlar'dan, Nietzsche'den, Goethe'den söz ederken bile, Cottard mutlaka, 'Töton ırkına özgü insan ruhundan anlamazlığıyla' der. Elbette savaşta bana bundan daha çok acı veren şeyler oluyor, ama sinir bozucu olduğunu kabul edersiniz. Norpois, başından beri tespitlerinde sürekli yanıldığı halde o kadar aptal değil, hakkını veriyorum. Ama herkesi coşturan bu makalelere ne demeli? Azizim, Brichot'nun değerini siz de benim kadar iyi bilirsiniz, kendisini çok severim; onun küçük tapınağından ayrılmama sebep olan kopuştan sonra kendisini eskisi kadar çok görmesem de duygularım değişmedi. Bu cerbezeli ve gayet bilgili okutmana

saygı duyarım; bu yaşta ve sağlığı birkaç yıldır gözle görülür derecede bozulduğu halde, kendi deyişiyle 'vatana hizmet' etmeyi görev bilmesi son derece duygulandırıcı bir tutum doğrusu. Ama sonuçta iyi niyet başka, yetenek başka şeydir ve Brichot hiçbir zaman yetenekli olmamıştır. Süregelen savaşın kimi muhteşem yönlerine duyduğu hayranlığı paylaştığımı inkâr edemem. Ne var ki, Brichot gibi antikçağa körü körüne hayran olan, bir işçi evinde veya madende tarihi bir saraydakinden daha çok şiirsellik bulan Zola'yla, Diderot'yu Homeros'tan, Watteau'yu Raffaello'dan üstün bulan Goncourt'la sürekli alay eden birinin, Thermopylai Savaşları'nın, hatta Austerlitz'in Vauquois Çarpışması'na kıyasla solda sıfır olduğunu söyleyip durması garip bence. Üstelik bu sefer, edebiyatta ve sanatta modernistlere direnen kitleler, savaşta modernistleri kabulleniyor, çünkü bu düşünce tarzı benimsenmiş bir moda ve ayrıca küçük beyinler, eylemin güzelliği değil, dev boyutları altında eziliyor. Alman kültürünün etkileri her yerde karşımıza çıksa da, aslında karşısında diz çökülen şey, ihtişam sadece. Brichot'dan söz açılmışken, Morel'i gördünüz mü bu aralar? Benimle tekrar görüşmek istediğini duydum. İlk adımı atsın, yeter, ben ondan yaşlıyım, bir girişimde bulunmak bana düşmez."

Biraz ileri atlayarak belirtelim ki, maalesef ertesi sabah, M. de Charlus sokakta Morel'le karşılaştı; baronun kıskançlığını körüklemek isteyen Morel, onun koluna girip az çok doğru sayılabilecek çeşitli olaylar anlattı; M. de Charlus çılgına döndü, Morel'in o gece başka bir yere gitmeyip yanında kalmasını istiyordu, buna ihtiyacı vardı; tam o esnada Morel bir arkadaşını görüp vedalaşınca, M. de Charlus, elbette asla gerçekleştirmeyeceği bir tehdit savurup Morel'in gitmesini engelleyebileceği umuduyla, "Dikkat et, intikamım acı olacak" dedi ve Morel bunun üzerine gülerek, şaşkına dönen arkadaşının boynunu okşayıp beline sarılarak uzaklaştı.

Hiç şüphesiz, M. de Charlus'ün Morel hakkında bana söylediği sözler, aşkın –baronun aşkı epeyce ısrarlı olsa gerekti– insanı ne kadar saf ve gururdan yoksun (aynı zamanda daha hayalperest ve alıngan) kıldığını kanıtlıyordu. Ama M. de Charlus, "Kadınlarla aklını bozmuş, başka şey düşünmeyen bir çocuk" diye eklediğinde, zannettiğinden çok daha doğru bir şey söylüyordu. İzzetinefsini korumak için, aşkından ötürü, Morel'in kendisiyle ilişkisini aynı türden başka ilişkilerin izlediği zannedilmesin diye böyle

konuşuyordu. Ben elbette bu sözlere inanmıyordum, çünkü M. de Charlus'ün hiçbir zaman öğrenmediği bir şeyi, Morel'in elli frank karşılığında bir gecesini Guermantes Prensi'ne verdiğini gözlerimle görmüştüm. Morel M. de Charlus'ü yoldan geçerken gördüğünde, (günah çıkarma ihtiyacıyla kasten barona çarpıp, kederli bir tonda, "Ah! Affedin beni, size karşı iğrenç davrandığımı kabul ediyorum" dediği günlerin haricinde) arkadaşlarıyla kaldırımda bir kafe masasında oturmuşken, onlarla birlikte çığlıklar atıp baronu parmakla göstererek yaşlı eşcinsellerle alay edenlerin yaptığı gibi kikirdese de, bunu kendi yaşayışını gizlemek için yaptığından ve herkesin içinde eşcinselleri ayıplayan arkadaşlarından her birinin baronla baş başa kalsa, kendisinden istenen her şeyi yapacağından emindim. Yanılıyordum. Saint-Loup gibi eşcinsellikten en uzak –üstelik her toplumsal sınıftan– kişiler, garip bir sürecin sonunda eşcinselliğe yönelmiş, buna karşılık, bu tür bir yaşayışa en alışkın olan kişiler, tam tersine bir sürecin sonunda, eşcinsellikten uzaklaşmıştı. Bu değişimin nedeni, kimilerinde geç ortaya çıkan dini kaygılar, bazı skandalların patlak vermesiyle yaşanan telaş, çoğu kapıcı veya oda hizmetkârı olan akrabaların bütün samimiyetleriyle ya da bir delikanlıyı tekellerine almak amacıyla hareket eden, ama delikanlının hem kendilerinden hem de başkalarından uzaklaşmasına sebep olan kıskanç âşıkların bütün samimiyetsizlikleriyle iddia ettiği, var olmayan birtakım hastalıklardan duyulan korkuydu. Bunlardan biri olan Balbec Oteli'nin eski asansörcüsü, artık kendisine düşmanın teklifleri kadar vahim görünen teklifleri karşılığında dünyayı verseler kabul etmezdi. Ama Morel'in istisna gözetmeksizin herkesi reddetmesinin, M. de Charlus'ün bilmeden dile getirdiği ve hem kuruntularını doğrulayan, hem de umutlarını yıkan gerçeğin nedeni, barondan ayrıldıktan iki yıl sonra bir kadına tutulmuş olmasıydı; birlikte yaşıyorlardı ve iradesi Morel'den daha güçlü olan kadın onu mutlak sadakate razı etmeyi başarmıştı. Dolayısıyla, M. de Charlus'ün kendisine onca para döktüğü dönemde elli frank için bir gecesini Guermantes Prensi'ne vermiş olan Morel, şimdi elli bin frank teklif edilse, prensin de, başka herhangi birinin de hiçbir arzusunu yerine getirmezdi. "Karısı", şereften ve çıkar gözetmeme meziyetinden yoksun olan Morel'e elâlem ne der kaygısını aşılamıştı; Morel bu kaygıyı belirli şartlar karşılığında teklif edildiğinde, hayal edilebilecek en yüksek meblağları bile geri çevireceğini

meydan okuyarak haykırmaya kadar vardırıyordu. Farklı psikolojik yasaların etkileşimi, insan türünün gelişiminde, şu veya bu yönde, aşırı artış veya aşırı azalma sonucu türün tükenmesine yol açabilecek eğilimleri dengeler. Aynı şekilde bitki âleminde de, Darwin'in aydınlığa kavuşturduğu aynı bilgelik, çeşitli üreme biçimlerini sırasıyla birbiriyle çatıştırmak suretiyle düzenler.

"Çok garip bir durum aslında" diye ekledi M. de Charlus, ara sıra kullandığı o tiz ses tonuyla. "Gün boyunca gayet mutlu görünen, nefis kokteyller içen insanlar, savaşın sonuna kadar dayanamayacaklarını, kalplerinin iflas edeceğini, başka bir şey düşünemediklerini, aniden ölüvereceklerini söylüyorlar. İşin en tuhaf yanı da, gerçekten böyle şeylerin olması. İnanılır gibi değil! Acaba bir beslenme sorunu mu, hep kötü hazırlanmış gıdalar yedikleri için mi, yoksa şevklerini kanıtlamak amacıyla boş ama kendilerini ayakta tutan yaşayış biçimini bozan işlere kendilerini hasrettikleri için mi? Ne olursa olsun, bu vakitsiz, en azından ölenin bakış açısından vakitsiz, garip ölümlerin şaşırtıcı bir sayıya ulaştığını saptadım. Norpois'nın bu savaşa hayranlığı konusunda az önce ne konuştuğumuzu unuttum. Ama ne kadar benzersiz bir üslup kullanıyor! Bir kere, mantar gibi biten yeni ifadeler dikkatinizi çekti mi, bilmem; bir ifade sürekli kullanılmaktan ötürü yıprandığında –Norpois gerçekten yorulmak nedir bilmiyor, sanırım Villeparisis Teyzem'in ölümünden sonra ikinci baharını yaşamaya başladı– onun yerini derhal bir başka beylik ifade alıyor. Sizin bir zamanlar, birden ortaya çıkan, tutunan, sonra da kaybolan moda ifadeleri not etmekten hoşlandığınızı hatırlıyorum: 'Rüzgâr eken fırtına biçer'; 'it ürür, kervan yürür'; 'Baron Louis'nin dediği gibi, bana iyi politika verin, size iyi maliye vereyim'; 'bu belirtileri trajik diye algılamak abartılı olsa da, ciddiye almak doğru olur'; 'pir aşkına çalışmak' (aslında bu sonuncusu hortladı, öyle olması da kaçınılmazdı.) O zamandan beri daha niceleri geldi geçti! Mesela, 'rafa kaldırmak', 'yırtıcı imparatorluklar', 'savunmasız kadınları ve çocukları öldürmekten ibaret meşhur *Kultur*', 'Japonlar'ın dediği gibi, zafer, iki rakipten acıya ötekinden on beş dakika fazla katlanmayı bilenindir', 'Almancı-Turancılar', 'bilimsel barbarlık', 'Sayın Lloyd George'un etkili deyişiyle, savaşı kazanmak istiyorsak', saymakla bitmiyor, 'birliklerin metaneti', 'birliklerin yiğitliği'. Saygıdeğer Norpois'nın sözdizimi bile, savaş yüzünden, ekmek imalatı veya ulaşımın sü-

rati kadar köklü bir değişime uğradı. Fark ettiniz mi bilmem, arzularını gerçekleşmek üzere olan gerçekler gibi ifade etmekten vazgeçemeyen sayın diplomat, yine de olaylar tarafından yalanlanır korkusuyla gelecek zamanı doğrudan kullanmaya cesaret edemeyip onun yerine 'becermek' fiilini kullanıyor." Ne demek istediğini pek anlayamadığımı M. de Charlus'e itiraf ettim.

Guermantes Dükü'nün, kardeşinin kötümserliğini katiyen paylaşmadığını belirtmem gerekir burada. Üstelik, M. de Charlus ne kadar İngiliz düşmanıysa, ağabeyi de o kadar İngiliz âşığıydı. M. Caillaux ise, dükün nazarında çoktan kurşuna dizilmesi gereken bir vatan hainiydi. Kardeşi bu ihanetin kanıtlarını göstermesini istediğinde, M. de Guermantes, sadece "Ben vatan hainiyim" diye bir açıklamayı imzalamış olan kişiler hüküm giyse, vatana ihanet suçundan kimsenin cezalandırılamayacağını söylerdi. Ancak, bir daha bu konuya değinme fırsatım olmazsa diye, şimdiden şunu belirteyim ki, iki yıl sonra, amansız bir Caillaux aleyhtarı olan Guermantes Dükü, bir İngiliz askeri ataşesi ve eşiyle tanıştı; tıpkı Dreyfus Davası sırasında tanıştığı üç sevimli hanım gibi, bu son derece kültürlü çiftle de samimiyet kurdu; daha tanıştıkları ilk gün, hüküm giyeceğine kesin gözüyle baktığı, alenen suçlu olarak gördüğü Caillaux'dan söz açıldığında, kültürlü ve sevimli çiftin, "Beraat eder herhalde, aleyhinde en ufak bir kanıt yok" demesi, dükü afallattı. M. de Guermantes, M. de Norpois'nın, ifade verirken, yıkılmış haldeki Caillaux'ya bakıp, "Siz Fransa'nın Giolitti'sisiniz, evet Monsieur Caillaux, siz Fransa'nın Giolitti'sisiniz" demiş olduğunu ileri sürmeye kalkıştı. Ama kültürlü ve sevimli çift gülümseyerek M. de Norpois'yla alay etti, bunamış olduğuna dair kanıtlar gösterdi ve *Le Figaro*'nun yorumuyla, "yıkılmış halde olan" M. Caillaux'nun aslında muhtemelen bıyık altından güldüğünü söyledi. Çok geçmeden, Guermantes Dükü'nün bu konudaki fikirleri değişti. Bu değişimi bir İngiliz kadının etkisine atfetmek, İngilizler'in Almanlar'dan Hunlar diye bahsettiği, suçluların şiddetle cezalandırılmasını talep ettikleri, 1919'da bile devam eden dönemde uyandıracağı tepkiyi şimdi uyandırmaz. Onların da fikirleri değişmişti ve Fransa'yı üzebilecek, Almanya'ya yardımı dokunacak her kararı onaylıyorlardı.

M. de Charlus'e dönecek olursak, sözlerini anlamadığımı söylediğimde, "Evet, dediğim doğru, diye cevap verdi; Norpois'nın

makalelerinde 'becermek' fiili, gelecek zaman işaretidir, yani Norpois'nın arzularının, esasen hepimizin arzularının işaretidir" diye ekledi, belki biraz samimiyetsizce. "Bana hak vereceğinizden eminim, 'becermek' gelecek zaman işaretine dönüşmüş olmasa, bu fiilin öznesinin bir ülke olması anlaşılabilirdi icabında. Mesela Norpois ne zaman, 'Amerika, sürekli tekrarlanan hukuk ihlallerine kayıtsız kalmayı beceremeyecektir', 'çift başlı imparatorluk doğru yola gelmeyi becerecektir' türünden bir cümle kursa, bu cümlelerin Norpois'nın arzularını (sizin, benim arzularımı) ifade ettiği açıktır; ama bu cümlelerde, fiil her şeye rağmen eski anlamını da koruyabilir, çünkü bir şeyi yapmayı bir ülke 'becerebilir'; Amerika 'becerebilir', 'çift başlı' imparatorluğuk da, (insan ruhundan anlamamasına rağmen) 'becerebilir'. Ama Norpois, 'bu sistematik yıkımlar, tarafsız devletleri ikna etmeyi beceremeyecektir', 'Göller Bölgesi, çok geçmeden İtilaf Devletleri'ne teslim olmamayı beceremeyecektir', 'bu tarafsızlık yanlısı seçim sonuçları, ülkenin büyük çoğunluğunun görüşünü yansıtmayı beceremeyecektir', diye yazdığında, kuşkuya yer kalmıyor. Çünkü bu yıkımların, bölgelerin ve seçim sonuçlarının 'becermeleri' mümkün olmayan cansız varlıklar oldukları kesin. Norpois, bu kalıbı kullanarak, sadece tarafsız devletlere (maalesef boyun eğmedikleri) tarafsızlıktan vazgeçmeleri emrini, Göller Bölgesi'ne de 'Boche'lara ait olmama emrini veriyor." (M. de Charlus "Boche" kelimesini bir zamanlar Balbec mahalli treninde, kadınlardan hoşlanmayan erkeklerden söz ederken sergilediği cesaretle telaffuz ediyordu.)

"Ayrıca, bilmem dikkatinizi çekti mi, Norpois'nın tarafsız devletlere hitap eden makaleleri, ta 1914'ten beri, müthiş bir kurnazlıkla başlar. Önce, İtalya'nın (veya Romanya'nın, Bulgaristan'ın vs.) siyasetine karışmanın Fransa'ya düşmediğini belirtir. Bu devletler tarafsızlıktan vazgeçip vazgeçmeyeceklerine, tamamen bağımsız olarak ve yalnızca ulusun çıkarları doğrultusunda, kendileri karar vermelidirler. Ama makalenin bu ilk saptamaları (bir zamanlar mukaddime diye adlandırılan bölümü) son derece nesnel olmakla birlikte, devamı hiç de öyle değildir. Norpois aşağı yukarı şöyle devam eder: 'Bununla birlikte, savaştan sadece hukuk ve adaletin saflarında yer alan ulusların maddi bir kazanç sağlayacakları da açıktır. İtilaf devletlerinin, asgari çaba politikası güderek fiilen itilaf kuvvetlerine katılmamış ulusları asırlardır ezilen kardeşlerinin

çığlıklarıyla inleyen bölgeleri kendilerine bahşederek ödüllendirmeleri beklenemez.' Müdahale etmeleri yönündeki bu nasihati için ilk adımı attıktan sonra hiçbir şey Norpois'yı durduramaz, o noktadan itibaren müdahalenin yalnız ilkesi değil, zamanı konusunda da giderek daha açık seçik nasihatler verir. Kendi deyişiyle 'kuzu postuna bürünerek', 'Elbette, der, ne zaman ve ne şekilde müdahale etmelerinin uygun olacağına karar vermek, sadece ve sadece İtalya'ya, Romanya'ya düşer. Bununla birlikte, fazla tereddüt ederlerse, treni kaçırma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını da bilmeleri gerekir. Rus süvarilerinin nal sesleri, köşeye sıkışmış durumdaki Almanya'yı tarifsiz bir korkuyla titretmeye başladı bile. Hiç şüphe yok ki, göz kamaştırıcı bir şafak gibi doğduğunu şimdiden gördüğümüz zaferin yardımına uçarcasına koşmaktan başka şey yapmamış olan uluslar, acele ederlerse hâlâ hak edebilecekleri ödülü elde edemeyecektir vs.' Tıpkı tiyatro ilanlarındaki gibi: 'Son kalan biletler de bitmek üzere. Daha fazla gecikmeyin!' Üstelik Norpois her altı ayda bir aynı iddiayı ileri sürdüğü için, aptalca bir iddia; belirli aralıklarla Romanya'ya, 'Romanya'nın ulusal hedeflerini gerçekleştirmek isteyip istemediğine karar verme zamanı geldi. Biraz daha beklerse, çok geç olabilir' diyor. Bunu üç yıldır tekrarlıyor, hâlâ 'çok geç' olmadığı gibi, Romanya'ya giderek daha cazip teklifler yapılıyor. Aynı şekilde, Yunanistan'ı Sırbistan'a bağlayan antlaşma hükümlerine uyulmadı diye Fransa'yı ve diğer devletleri koruyucu güç sıfatıyla Yunanistan'a müdahale etmeye çağırıyor. Samimi olalım, Fransa savaşta olmasa, Yunanistan'ın desteğine veya dostça tarafsızlığına ihtiyaç duymasa, koruyucu güç sıfatıyla müdahale etmek aklına gelir miydi? Yunanistan Sırbistan'a karşı yükümlülüklerini yerine getirmedi diye isyan etmesine sebep olan ahlak duygusu, Almanya'nın müttefikleri sıfatıyla, söylendiği kadar zorunlu ve kapsamlı olmasa da yüklenmiş oldukları görevleri –bence haklı olarak– yerine getirmeyen Romanya'nın, İtalya'nın, hatta Yunanistan'ın aynı derecede aşikâr bir ihlali söz konusu olduğunda ortada görünüyor mu? Gerçek şu ki, insanlar her şeyi gazetelerin bakış açısından görüyor; söz konusu kişileri de, olayları da bizzat tanımadıklarına, bilmediklerine göre, başka ne yapabilirler ki zaten? Sizin garip bir tutkuyla takip ettiğiniz Dreyfus Davası döneminde, savaş filozofları geçmişle her türlü bağın kopmuş olduğunu doğruladığına göre asırlarca geride kalmış diyebileceğimiz

bir dönemde, ailemin bazı fertlerinin gazetelerin Dreyfus aleyhtarı diye tanıttığı, eski Komüncü kilise aleyhtarlarını baş tacı etmeleri, buna karşılık soylu ve Katolik, ama davanın yeniden görülmesinden yana olan bir generali lanetlemeleri, beni dehşete düşürmüştü. Şimdi de bütün Fransızlar'ın onca saygı duydukları (kendisini yakından tanıyan biri, kuzenim diye hitap etme inceliğini gösterdiği biri sıfatıyla sizi temin ederim, haklı olarak saygı duydukları) İmparator Franz Joseph'i lanetlediğini görünce bir o kadar dehşete düşüyorum. Ah! Kendisine savaş başladığından beri hiç mektup yazmadım" diye ekledi, kimsenin kendisini suçlamayacağını gayet iyi bildiği bir kabahati cesurca itiraf edercesine. "Hayır, ilk yıl, tek bir mektup yazdım. Ama ne yapabilirim? Benim ona duyduğum saygıda en ufak bir değişiklik olmadığı halde, cephede savaşan birçok genç akrabam var ve onların bizimle savaş halindeki bir ülkenin başkanıyla düzenli biçimde mektuplaşmamı kınayacaklarını biliyorum. Ne yapalım, beni kim isterse eleştirsin" dedi, sitemlerime cesurca meydan okurcasına, "ama şu sıralar, Charlus imzalı bir mektubun Viyana'ya gitmesini istemedim. Yaşlı hükümdara yöneltebileceğim en ağır eleştiri, onun mevkisindeki bir senyörün, Avrupa'nın en köklü, en parlak hanedanlarından birinin başının, son derece akıllı olmakla birlikte bir köy soylusu, sonradan görme bir Hohenzollern olan Wilhelm'in kendisini yönetmesine izin vermesidir. Bu savaşın en çarpıcı aykırılıklarından biri." Onun nazarında her şeyden önde gelen soyluluk açısından baktığı zaman inanılmaz bir çocuksuluğa kapılabilen M. de Charlus, Marne'dan veya Verdun'den söz edermiş gibi bir tonda, bu savaşın tarihini yazacak kişinin atlamaması gereken çok ilginç ve önemli şeyler olduğunu söyledi. "Mesela dedi, herkes o kadar cahil ki, çok çarpıcı bir gerçeğe kimse dikkat çekmedi: Malta Şövalyeleri Tarikatı Birinci Şövalyesi, safkan bir *Boche* olmasına rağmen Roma'da yaşamaya devam ediyor ve tarikatımızın birinci şövalyesi sıfatıyla, diplomatik dokunulmazlık ayrıcalığından yararlanıyor. Son derece ilginç" diye ekledi, "Gördüğünüz gibi, bana rastlamakla gecenizi boşa geçirmemiş oldunuz" dermiş gibi bir edayla. Kendisine teşekkür ettim; ücret talep etmeyen bir adamın alçakgönüllülüğüne büründü. "Ne diyordum? Evet, insanların şimdi gazeteleri yüzünden Franz Joseph'ten nefret ettiğini söylüyordum. Yunanistan Kralı Konstantinos'la Bulgar Çarı konusunda halk nefretle sevgi ara-

sında birkaç kere gidip geldi, çünkü kâh İtilaf Devletleri'ne, kâh Brichot'nun deyişiyle Merkez İmparatorluklar'ın saflarına katılacakları söylendi. Bu arada Brichot sürekli olarak, 'Venizélos'un gününün geleceğini' söylüyor. Sayın Venizélos'un çok yetenekli bir devlet adamı olduğundan şüphem yok, ama Yunanlılar'ın Venizélos'u bu kadar istediği ne malum? Yunanistan'ın Sırbistan'a karşı yükümlülüklerini yerine getirmesini istediği söyleniyor. Bu yükümlülüklerin niteliği ve İtalya'yla Romanya'nın çiğneyebileceklerine hükmettikleri yükümlülüklerden daha mı kapsamlı olduğu önemli. Yunanistan'ın antlaşmalara, anayasasına ne kadar uyduğu konusunda, bir çıkarımız olmasa kesinlikle göstermeyeceğimiz bir duyarlılık gösteriyoruz. Savaş olmasaydı, 'garantör' devletler, meclisin feshedilmesiyle bile ilgilenirler miydi sanıyorsunuz? Benim gördüğüm kadarıyla, Yunanistan Kralı'nın destekleri birer birer altından çekiliyor; kendisini koruyacak bir ordu kalmadığında, ya ülkesinden kovulacak ya da hapsedilecek. Size halkın, Yunanistan Kralı'nı ve Bulgar Çarı'nı sadece gazetelere göre değerlendirdiğini söylüyordum. Onları tanımadıklarına göre, başka nasıl değerlendirebilirler ki? Ben ikisiyle de çok görüştüm; Yunanistan Kralı Konstantin'i veliahtken yakından tanıdım, harika bir insandı. Onun Çar Nikolay'ın kalbinde çok özel bir yeri olduğunu düşünmüşümdür hep. Artniyetsiz bir sevgiden söz ediyorum elbette. Prenses Christian açıkça konuşurdu bu konuyu, ama o fesat bir kadındır. Bulgar Çarı'na gelince, fütursuz yosmanın tekidir, ama çok zeki, parlak bir adamdır. Beni çok sever."

Son derece hoş da olabilen M. de Charlus, bu konulara girdiğinde korkunç olurdu. Sürekli ne kadar sağlıklı olduğundan söz eden bir hastada bile sinirimizi bozan bir tatmin duygusuyla konuşurdu. Balbec mahalli treninde, M. de Charlus'ün yapmaktan kaçındığı itirafları duymaya can atan müritlerin aslında bir düşkünlüğün teşhirine dayanamayacaklarını düşünürüm sık sık; bence öyle bir durumda, bir hasta odasındaymış veya gözleri önünde iğnesini yapan bir morfinmanın karşısındaymış gibi nefesleri tıkanır, duymak istediklerini zannettikleri itirafları kendileri sustururlardı. Ayrıca, kendini dahil olduğu bilinen özel kategorinin dışında tutan, ama başkalarını o kategoriye kolaylıkla sokan birinin herkesi muhtemelen çoğunlukla hiçbir kanıt olmaksızın suçlaması çok sinir bozucuydu. Son derece zeki olduğu halde, bu konuda çok

dar bir görüşe sahipti (anlayışının temelinde, Swann'ın "hayat"a dair merakından küçük bir iz bulunabilirdi belki); her şeyi bu özel nedenlerle açıklar, kusuruna teslim olan her insan gibi hem seviyesini düşürür, hem de kendinden aşırı memnun bir tavır sergilerdi. İşte bu yüzden, o ağırbaşlı, asil adam, aptalca bir tebessümle şu yorumu yaptı: "Coburg senyörü Ferdinand'la İmparator Wilhelm'e ilişkin bu türden güçlü iddialar mevcut olduğuna göre, Çar Ferdinand'ın, 'yırtıcı imparatorluklar'ın saflarında yer alması bu şekilde açıklanabilir. Esasen çok da anlaşılır bir durum; insan *kız kardeşi*'ne hoşgörüyle yaklaşır, hiçbir isteğini reddetmez. Bence, Bulgaristan'ın Almanya'yla ittifakı konusunda çok güzel bir açıklama bu." M. de Charlus bu aptalca açıklamaya, onu gerçekten çok zekice bulurmuş gibi uzun uzun güldü; açıklaması gerçeklere dayanmış olsa bile, feodal bir senyör, bir Kudüs Saint-Jean Şövalyesi sıfatıyla savaş hakkında yaptığı yorumlar kadar çocukçaydı. Sözlerini daha doğru bir değerlendirmeyle noktaladı: "Şaşırtıcı olan şey, savaşa ilişkin şahıs ve olayları bu şekilde, sadece gazetelere dayanarak değerlendiren halkın bağımsız bir değerlendirme yaptığını zannetmesi."

M. de Charlus bu konuda haklıydı. Bana anlatıldığına göre, Mme de Forcheville'in kişisel bir kanının yalnız telaffuz edilmesi için değil, oluşturulması için de gerekli sessizliklere benzer bir sessizlik ve tereddüt ânı geçirdikten sonra, samimi bir tonla fikir beyan edişi, görülmeye değermiş: "Hayır, Varşova'yı alacaklarını sanmıyorum"; "ikinci bir kış geçireceğimiz kanısında değilim"; "benim en istemediğim şey, temelsiz bir barış"; "en korktuğum şey ne, biliyor musunuz? Meclis"; "hayır, her şeye rağmen, yarma harekâtında başarılı olacağımızı düşünüyorum." Odette'in bu sözleri söylerken takındığı yapmacık tavır, şu cümlede iyice aşırılık kazanıyordu: "Alman ordularının iyi savaşmadığını söylemiyorum, ama yiğitlik denen şeyden yoksunlar." Odette, "yiğitlik" kelimesini (hatta sadece "metanet" kelimesini) telaffuz ederken, eliyle yoğurma hareketi yapıyor, bir atölye terimini kullanan resim öğrencisi edasıyla göz kırpıyordu. Oysa kendi konuşması, İngiliz hayranlığını eskisinden de çok yansıtıyordu; İngilizler'den eskisi gibi "Manş-ötesi komşularımız" veya "dost İngilizler" diye söz etmekle yetinmek zorunda değildi artık, "sadık müttefiklerimiz" diyordu. Söylemeye gerek yok, İngilizler'in Almanlar'ı dürüst bulmadıklarını belirtip *fair*

*play** deyişini kullanmak ve "önemli olan, cesur müttefiklerimizin dediği gibi, savaşı kazanmak" vecizesini tekrarlamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Bir de, damadının adını İngiliz askerlerine ilişkin her şeyle bağdaştırmak ve Avustralyalılar'la, İskoçlar'la, Yeni Zelandalı ve Kanadalılar'la iç içe yaşamaktan duyduğu hazdan bahsetmek gibi münasebetsizce bir alışkanlık edinmişti. "Damadım Saint-Loup artık bütün cesur *Tommy*'lerin** argosunu biliyor; en uzak *dominion*'lardan*** gelenlerle bile anlaşıyor; hem üs komutanı generalle, hem de en mütevazı *private*'la**** samimiyet kuruyor."

M. de Charlus'le yan yana bulvarlarda yürürken açtığım, Mme de Forcheville'e ilişkin bu parantezden yararlanıp daha da uzun, ama dönemi tasvir etmek açısından yararlı olan, Mme Verdurin'in Brichot'yla ilişkilerine dair bir başka parantez açacağım. M. de Charlus'ün (hem çok zeki hem de az çok bilinçsizce Alman taraftarı olduğu için) böylesine hoşgörüsüzce yargıladığı zavallı Brichot'nun Verdurin'lerden gördüğü muamele daha da beterdi. Hiç şüphesiz Verdurin'ler aşırı milliyetçiydiler ve bu yüzden de, Brichot'nun makalelerini beğenmeleri gerekirdi; üstelik bu makalelerin Mme Verdurin'in bayıldığı birçok yazıdan aşağı kalır yanı yoktu. Ama bir kere, hatırlanacak olursa, daha La Raspelière döneminde bile, Verdurin'lerin nazarında bir zamanlar büyük bir şahsiyet olan Brichot, Saniette gibi bir şamar oğlanı değilse de, belli etmeme zahmetine dahi katlanmadıkları alayların hedefi olmuştu. Ama hiç değilse o dönemde hâlâ müritlerden biriydi ve bu sayede, küçük topluluğun kurucu ve asil üyelerine tüzüklerle zımnen tanınmış avantajların bir kısmından yararlanabiliyordu. Ama zamanla, belki savaş sayesinde, belki de çok gecikmiş, ama gerekli bütün unsurları görünmez halde uzun zamandır doygunluk noktasında bulunan bir seçkinliğin süratle billurlaşması sonucu, Verdurin salonu yeni bir çevreye açılmış, başlangıçta bu yeni çevre için bir yem olan müritler giderek daha az davet edilir olmuştu; Brichot için de buna paralel bir süreç işliyordu. Sorbonne'a ve Enstitü'ye rağmen, savaştan önceki dönemde, ünü Verdurin salonunun sınırlarını aşamamıştı. Ama müritlere cömertçe sunduğuna onca kez şahit oldu-

* *Fair play:* Adalet, hakkaniyet.
** *Tommy:* İngiliz askeri.
*** *Dominion:* Dominyon.
**** *Private:* Er.

ğumuz o sahte parıltıyla süslenmiş, öte yandan, ne kadar hoş bir kılığa soksa da tam bir Sorbonne'lu sıfatıyla gizlemeye çalışmadığı, gerçekten derin bir bilgiyle dolu makaleleri neredeyse her gün gazetelerde yayımlanmaya başladığında, "yüksek sosyete"nin resmen gözleri kamaştı. Sosyete bir kez olsun, karacahil olmayan birine, verimli zekâsı ve zengin hafızası sayesinde ilgiyi ayakta tutabilecek birine lütufkâr davranıyordu. Üç düşes geceyi Mme Verdurin'in salonunda geçirirken, üç başka düşes de ünlü şahsiyeti akşam yemeğinde ağırlama şerefini elde etmek için yarışıyordu; Brichot davetlerden birini kabul etme konusunda kendisini serbest hissediyordu, çünkü makalelerinin Saint-Germain muhitinde yarattığı sükseyi çekemeyen Mme Verdurin, Brichot'yla henüz tanışmamış olan ve tanışsa derhal tekeline almaya çalışacak parlak bir şahsiyeti davet etmişse, Brichot'nun bulunmamasına özen gösteriyordu. Yani gazetecilik (Brichot'nun yaptığı, aslında hayatı boyunca Verdurin salonunda sivrilmeden, bedava dağıttıklarını yıllar sonra, itibar ve dolgun bir ücret karşılığı sunmaktan ibaretti; belagati ve derin bilgisi sayesinde, konuşurmuş gibi, kolaylıkla yazıyordu) Brichot'ya tartışmasız bir şöhretin yolunu açabilirdi, hatta bir ara, açmış gibi görünüyordu, ama Mme Verdurin buna izin vermemişti. Brichot'nun makaleleri yüksek sosyete mensuplarının zannettiği kadar parlak değildi elbette. Kültürlü adam ukalalığının altından bayağılığı sürekli kendini gösteriyordu. Hiçbir anlamı olmayan imgelerin ("Almanlar artık Beethoven'in heykeline gözlerini kaçırmadan bakamayacaklar"; "Schiller mezarında ürpermiş olmalı"; "Belçika'nın tarafsızlığını temin eden imzanın mürekkebi henüz kurumamışken"; "Lenin konuşuyor, ama sözleri steplerin rüzgârıyla savruluyor") yanı sıra, şu tür beylik ifadelere de rastlamak mümkündü: "Yirmi bin tutsak, az değil; komutanlarımız gözlerini dört açmayı ihmal etmeyecek; kazanmak istiyoruz, işte o kadar." Ama bütün bunların yanında, müthiş bir bilgi, müthiş bir zekâ ve son derece doğru değerlendirmeler vardı. Mme Verdurin ise, Brichot'nun makalelerini daima gülünç bir şeyler bulacağı düşüncesiyle peşinen tatmin duyarak, bunların bir tekini bile kaçırmamak için de, büyük bir dikkatle okurdu. Her makalede gülünç bir şeyler bulunduğu da maalesef inkâr edilemezdi. Ama bunları arama zahmetine katlanmaya bile gerek yoktu. Gerçekten az tanınan, en azından Brichot'nun değindiği eseri az tanınan bir yazardan yaptı-

ğı en isabetli alıntı, dayanılmaz bir ukalalık kanıtı olarak kınanır, Mme Verdurin davetlilerini kahkahaya boğmak için akşam yemeği saatini sabırsızlıkla beklerdi. "Brichot'nun bu akşamki yazısını nasıl buldunuz? Cuvier alıntısını okuduğumda sizi andım. Bana sorarsanız, adam resmen delirdi. —Henüz okumadım, derdi Cottard. —Ne, henüz okumadınız mı? Neler kaçırdığınızı bilemezsiniz! Gülmekten öleceksiniz." Gülünçlüğünü bizzat ortaya koyma fırsatı bulduğundan, Brichot'nun makalesini henüz okumamış biri olduğuna için için sevinen Mme Verdurin, uşağa *Le Temps*'ı getirmesini söyler ve en basit cümleleri bile abartıyla vurgulayarak, yazıyı yüksek sesle okurdu. Brichot aleyhtarı kampanya, yemekten sonra bütün gece boyunca, sahte bir ihtiyatlılıkla devam ederdi. "Fazla yüksek sesle söylemiyorum, çünkü korkarım şu tarafta" derdi Mme Verdurin, Kontes Molé'yi işaret ederek, "epeyce beğeniliyor. Yüksek sosyete mensupları sanıldığından daha saf oluyor." Kendisinden bahsedildiğini fark etsin diye oldukça yüksek sesle sözü edilen, ama söylenenleri işitmesinin istenmediğini anlasın diye de ara sıra hakkında kısık sesle konuşulan Mme Molé, aslında Michelet ayarında gördüğü Brichot'ya alçakça ihanet ederdi. Mme Verdurin'e hak verir, bununla birlikte, sözlerini tartışılmaz gibi gördüğü bir değerlendirmeyle noktalamak isterdi: "Ama hakkını vermek lazım, güzel yazmış. —Sizce bu güzel mi? derdi Mme Verdurin. Bence iğrenç yazılmış." İğrenç kelimesini, kendi de ürkermişçesine, ağzını eliyle kapatarak fısıldayan Mme Verdurin'in cüreti, yüksek sosyete mensuplarını güldürürdü. Brichot'nun makaleleri sansür tarafından "makaslandığında" (aşırı kitabi olmadığını kanıtlamak için yeni deyişleri kullanmayı âdet edinmişti) huysuzlanmakla birlikte, kazandığı başarıdan duyduğu hazzı safça sergilemesi, Mme Verdurin'in öfkesini iyice bilemekteydi. Mme Verdurin, "Chochotte"un yazılarına ne kadar az değer verdiğini Brichot'nun kendisine pek belli etmiyor, yalnız daha basiretli birinin dikkatini çekecek şekilde somurtuyordu. Sadece bir kere, ona yazılarında birinci tekil şahsı bu kadar sık kullanmasının doğru olmadığını söyledi. Brichot gerçekten de sürekli birinci tekil şahıs kullanırdı; her şeyden önce, öğretmenlikten gelen alışkanlıkla, "kabul ediyorum", "bir diyeceğim yok" gibi ifadeleri sürekli kullanırdı ("Cephelerdeki muazzam gelişmenin yol açtığı gerekliliklere bir diyeceğim yok"); ama daha da önemlisi, Almanlar'ın yaptığı hazırlıkların kokusunu savaştan

çok önce almış eski Dreyfus aleyhtarı militan sıfatıyla, sık sık "daha 1897'de ifşa etmiştim"; "1901'de dikkat çekmiştim"; "bugün bulunması neredeyse imkânsız olan (*habent sua fata libelli*)* kitapçığımda ikaz etmiştim" türünden cümleler yazma fırsatı bulmuş ve sonra da bunu alışkanlık haline getirmişti. Mme Verdurin'in acı bir dille yaptığı eleştiri, Brichot'nun kıpkırmızı kesilmesine yol açtı. "Haklısınız hanımefendi. Cizvitlerden M. Combes kadar az hoşlanan (ama şüpheciliğin sevgili pirinin, yani yanılmıyorsam tufandan önce rakibim olan Anatole France'ın bir önsöz bahşetmediği) bir yazar, ben'in daima tatsız olduğunu söylemişti." Brichot o günden itibaren birinci tekil şahıs yerine edilgen fiil kullanımını benimsedi, ama bu edilgen fiiller, yazarın kendisinden bahsettiğini okurun anlamasını engellemiyor ve yazarın artık sürekli kendinden bahsetmesine, hep edilgen fiillerin ardına sığınarak en sıradan cümlelerini uzun uzun yorumlamasına, bir tek olumsuz cümleyi koca bir makale haline getirmesine imkân tanıyordu. Mesela Brichot bir başka makalesinde, Alman ordularının eski gücünü kaybettiğini söylemişse, söze şöyle giriyordu: "Burada gerçek örtbas edilmiyor. Alman ordularının eski gücünü kaybettiği söylenmişti. Güçlü olmadıkları söylenmemişti. Büsbütün güçsüz kaldıkları katiyen söylenemez. Kazanılan toprağın da... söylenemez." Kısacası, Brichot sırf neleri söyleyemeyeceğini sıralasa ve birkaç yıldır kendi söylediği şeylerle Clausewitz, Jomini, Ovidius, Tyana'lı Apollonios ve başkalarının asırlardır söylediği şeyleri hatırlatsa, kalın bir kitabın oluşmasına yetecek malzemeyi rahatlıkla toplayabilirdi. Hiç kitap yayımlamamış olmasına hayıflanmak gerekir, çünkü bu bilgi yüklü makaleleri bugün bulmak oldukça zor. Mme Verdurin tarafından hizaya getirilen Saint-Germain muhiti mensupları, önceleri, Verdurin'lerin evindeyken Brichot'yla alay ediyor, küçük kabileden ayrıyken de ona hayranlık besliyorlardı. Daha sonra, Brichot'yu alaya almak, başlangıçtaki hayranlık gibi moda oldu; makalesini okudukları esnada ona gizlice hayranlık beslemeyi sürdüren hanımlar bile, topluluk içinde başkalarından aptal görünmemek için hayranlıklarını dizginleyip alay ediyorlardı. Küçük kabilede Brichot hakkında en çok konuşulan dönemdi, ama alay konusu olarak konuşuluyordu. Yeni tanışılan herkesin zekâ düze-

* *Habent sua fata libelli:* Kitapların kendi kaderi vardır.

yi Brichot'nun makaleleri hakkında ne düşündüğüyle ölçülüyordu; ilk seferinde yanlış cevap verenlere zekânın kendini nasıl belli ettiği mutlaka öğretiliyordu.

"Sonuç olarak, zavallı dostum, bunlar korkunç şeyler; üstelik sıkıcı makaleler dışında birçok derdimiz daha var. Vandalca eylemlerden, parçalanan heykellerden söz ediliyor. Peki ama, eşsiz birer renkli heykel olan onca harikulade gencin yok edilmesi de bir vandallık değil mi? Tek bir yakışıklı erkeği kalmamış bir kentin bütün heykelleri kırılmış bir kentten farkı var mıdır? Peder Didon'a benzeyen, küf kokulu yaşlı soytarılar veya Duval Çorbacısı'na girdiğim hissini uyandıran, rahibe başlıklı kadınlar servis yapacak olduktan sonra, bir restoranda yemek yemekten nasıl zevk alabilirim? Hiç abartmıyorum azizim, bu şekilde konuşmaya da hakkım var sanırım; ne de olsa, güzellik, ancak canlı bir maddede var olduğunda güzelliktir. Askerlikten neden muaf tutulduğu suratından okunan, kelebekgözlüklü, raşitik yaratıkların servis yaptığı bir akşam yemeği, ne müthiş bir zevk! Eski günlerdekinin tam tersine, bir restoranda hoş birini seyretmek istiyorsanız, servis yapan garsonlara değil, yiyip içen müşterilere bakmanız gerekiyor. Eskiden, sık sık değişseler de, garsonları tekrar görmek mümkündü; ama şimdi hadi, o restorana belki de ilk defa gelen İngiliz teğmenin kim olduğunu, tekrar ne zaman geleceğini, hatta ertesi gün ölüp ölmeyeceğini bilin bakalım! *Clarisse*'in değerli yazarı sevgili Morand'ın anlattığına göre, Polonya Kralı August, alaylarından birini bir Çin porselenleri koleksiyonuyla takas etmiş; bana sorarsanız, kârlı bir alışveriş yapmamış. Düşünsenize, en güzel hanım arkadaşlarımızın görkemli merdivenlerini süsleyen, dalyan boylu üniformalı uşakların hepsi öldü; çoğu da cepheye savaşın iki ay süreceği söylendiği için gitmişti. Ah! Almanya'nın gücünü, Prusya soyunun asaletini benim gibi bilmiyorlardı" dedi M. de Charlus kendini kaybederek.

Sonra, bakış açısını fazla açık ettiğini fark edip ekledi: "Ben Fransa adına, Almanya'dan çok savaşın kendisinden korkuyorum. Cephe gerisindekiler savaşı kendilerinin gazeteler sayesinde uzaktan izledikleri dev bir boks maçı sanıyorlar. Aslında hiç ilgisi yok. Savaş öyle bir hastalık ki, bir noktada yenilmiş gibi görünürken, başka yerde tekrar ortaya çıkıyor. Bugün Noyon düşmandan kurtarılır, yarın ne ekmek bulunur, ne çikolata, daha sonraki gün, kaygılanmaya gerek olmadığını zanneden ve ihtimal vermedikleri

için, mermilere hedef olmaya hazır kişiler, gazetelerde kendi dönemlerinin tekrar cepheye çağrıldığını okuyunca çılgına dönerler. Anıtlara gelince, beni asıl korkutan, yıkımlardaki nitelikten çok nicelik; Reims gibi eşsiz bir şaheserin yok olmasından ziyade, Fransa'nın en küçük köylerini bile eğitici ve büyüleyici kılan nice anıtlar bütününün yok olması."

Aklıma Combray geldi derhal; ama bir zamanlar, ailemin Combray'deki mütevazı mevkisini Mme de Guermantes'a itiraf edersem, beni aşağılayacağını düşünmüştüm. Acaba Guermantes'lar ve M. de Charlus, konumumuzu Legrandin, Swann, Saint-Loup ya da Morel aracılığıyla öğrenmişler midir diye düşündüm. Ama geriye dönük açıklamalardansa, susmak bile daha kolaydı benim için. Tek isteğim, M. de Charlus'ün Combray'den bahsetmemesiydi.

"Amerikalılar'ı kötülemek değil niyetim, efendim diye devam etti; bitmez tükenmez bir cömertlik sergiledikleri söyleniyor; biliyorsunuz bu savaşta bir orkestra şefi yoktu, dansa her yeni katılan, bir öncekinden çok sonra katıldı; Amerikalılar girdiğinde biz neredeyse tükenmek üzereydik, bizim dört yıl süren savaşla yatışmış olan coşkumuz onlarda taze olabilir. Daha savaştan önce ülkemizi, sanatımızı seviyor, şaheserlerimize çok yüksek meblağlar ödüyorlardı. Bu şaheserlerin birçoğu şimdi onların ülkesinde. Ama bu, M. Barrès'in deyimiyle köksüz sanat, eskiden Fransa'nın o eşsiz cazibesini oluşturan şeyin tam tersi. Eski Fransa'da şato kilisenin, kilise de, bir hac merkezi olması sıfatıyla, *chanson de geste*'in açıklamasıydı. Soyumun asaletini ve şanını uzun uzadıya anlatmama gerek yok, zaten mesele de bu değil. Ama geçenlerde, aramızda bir soğukluk olmasına rağmen, bir hesap işini halletmek üzere, Combray'de oturan yeğenim Mme de Saint-Loup'yu ziyaret etmem gerekti. Combray eskiden birçok örneğine rastlayabileceğiniz, sıradan, küçücük bir kasabaydı. Ama bizim ailenin ataları, kilisenin kimi vitraylarında, yaptıkları bağışlar sebebiyle resmedilmişti; kimi vitraylarda da armalarımız yer almaktaydı. Kendi şapelimiz, mezarlarımız vardı orada. Combray Kilisesi Almanlar'ın gözetleme noktası olduğu için, Fransızlar ve İngilizler tarafından yıkıldı. Fransa'yı Fransa yapan bu canlı tarih ve sanat bileşimi yok olmakta; üstelik daha sonuna gelmedik. Elbette ailevi nedenlerden ötürü Combray Kilisesi'nin yıkılmasını Reims Katedrali'nin yıkılmasıyla kıyaslamak gibi abes bir iş yapacak değilim; Reims Katedrali

antik heykellerdeki, Amiens Katedrali'ndeki yalınlığın doğallıkla yeniden keşfedildiği bir Gotik katedral, bir mucizeydi adeta. Aziz Firmin'in havaya kalkık kolu şimdi kırılmış mıdır bilmem. Kırılmışsa, inanç ve gücün yeryüzündeki en yüce örneği kaybolmuş demektir. —Simgesi, beyefendi, diye cevap verdim. Bazı simgeleri ben de sizin gibi taparcasına severim. Ama bir simgeye simgelediği gerçeği kurban etmek abes olur. Katedrallere tapınma, öğrettikleri doğruları o katedralleri korumak için inkâr etmek gerektiği gün sona ermelidir. Aziz Firmin'in, neredeyse askeri bir emir verircesine havaya kalkmış kolunun anlamı şuydu: Şeref icap ettiriyorsa, kırılırız. Belirli bir dönemde insani doğruları temsil ettikleri için güzel olan taşlara insanları kurban etmeyiniz. —Ne demek istediğinizi anlıyorum, diye cevap verdi M. de Charlus; bizi Strasbourg heykeliyle M. Déroulède'in mezarını ziyarete maalesef bir çok kez gönderen M. Barrès'in bizim nazarımızda Reims Katedrali'nin piyade erlerimizin hayatı kadar değerli olmadığını yazması hem dokunaklıydı, hem de incelikli. Reims Katedrali'nin kendi nazarında bir Alman askerinin hayatı kadar değer taşımadığını söyleyen bölgedeki Alman generaline ateş püsküren gazetelerimizin öfkesini oldukça gülünçleştiren bir değerlendirme. Zaten sinir bozucu ve acı olan da, her ülkenin aynı şeyi söylemesi. Alman sanayi kuruluşları, Belfort'un ele geçirilmesini niçin ülkelerinin bizim intikam girişimlerimize karşı savunulmasında elzem görüyorlarsa, Barrès de, *Boche*'ların işgal hevesine karşı kendimizi korumak için, aynı nedenlerle Mainz'ın Fransa'ya verilmesini talep ediyordu. Alsace-Lorraine'in iadesi Fransa nazarında savaşa girmek için yeterli bir sebep değilken, savaşa devam etmek için, her yıl tekrar savaş ilan etmek için neden yeterli bir sebep sayıldı? Bana öyle geliyor ki, Fransa'nın zaferi kazanacağından şüphe duymuyorsunuz; ben de öyle olmasını bütün kalbimle diliyorum, bundan hiç şüpheniz olmasın. Ne var ki, İtilaf Devletleri haklı veya haksız olarak galibiyete kesin gözüyle bakmaya (elbette bu çözüm bizzat beni de çok mutlu ederdi, ama ben daha ziyade kâğıt üzerinde zaferler, maliyeti bize açıklanmayan, korkarım ki çok pahalıya mal olacak zaferler görüyorum) ve *Boche*'lar da galibiyetten kuşku duymaya başlayalı beri, Almanya'nın barışı hızlandırmaya, Fransa'nın ise savaşı uzatmaya çalıştığını müşahede ediyoruz; evet, Fransa âdildir ve adaletten söz etmeye hakkı vardır, ama aynı zamanda merhametlidir ve sırf kendi

evlatları adına, her ilkbaharda yeniden tomurcuklanacak olan çiçeklerin yalnızca mezarları süslememesi uğruna bile olsa, merhametli sözler de etmesi gerekirdi. Dürüst olalım aziz dostum; vaktiyle ancak sürekli yenilenen bir yaratı sayesinde varolan şeylerle ilgili bir kuramınızı kendiniz anlatmıştınız bana. Dünya bir tek hamlede yaratılmadı, her gün yeniden yaratılmak zorunda, diyordunuz. Eğer düşüncelerinizde samimiyseniz, savaşı bu kuramın dışında tutamazsınız. Saygıdeğer Norpois'mız istediği kadar, 'Almanya bir kez savaşmaya karar verdi, ok yaydan çıkmıştır artık' diye yazsın ('zaferin şafağı' ve 'General Kış' kadar sevdiği bir kalıptır), gerçek şu ki, savaş her sabah yeniden ilan ediliyor. Dolayısıyla, savaşı sürdürmek isteyen taraf da başlatan kadar, belki ondan daha suçlu, çünkü başlatan tarafın bunca dehşeti öngörmemiş olması mümkündür."

"Bu kadar uzun bir savaşın zaferle sonuçlanacak olsa bile tehlikeli olmadığını kim söyleyebilir? Geçmişte hiçbir örneği bulunmayan olaylar ve ilk kez denenen bir ameliyatın organizmada yaratacağı tepkiler hakkında konuşmak zordur. Telaşa kapılmamıza yol açan yeniliklerin genellikle gayet iyi sonuçlandığı bir gerçek. En akıllı uslu cumhuriyetçiler, Kilise'yi Devlet'ten ayırmanın çılgınlık olduğunu düşünüyorlardı. Tereyağından kıl çekmek kadar kolay oldu. Dreyfus eski rütbesine kavuştu, Picquart Milli Savunma Bakanı oldu, kimsenin gıkı çıkmadı. Buna rağmen, yıllar boyunca kesintisiz devam eden bir savaşın yol açtığı bitkinlikten neler çıkacağı belli olmaz! Cepheden dönen askerler ne yapacaklar? Yorgunluktan harap mı düşmüş, çıldırmış mı olacaklar? Bu işin sonu, Fransa için değilse bile hükümet için, hatta belki rejim için kötü olabilir. Bir zamanlar bana Maurras'nın dikkate değer eseri *Aimée de Coigny*'yi okutmuştunuz. Aimée de Coigny'nin, 1812'de, İmparatorluğun giriştiği savaştan beklediği şeyi şimdi Cumhuriyet'in giriştiği savaştan bekleyen bir Aimée de Coigny bulunmaması beni şaşırtır. Böyle bir Aimée varsa, umutları gerçekleşecek mi? Umarım gerçekleşmez.

"Savaşın kendisine dönecek olursak, savaşı ilk başlatan İmparator Wilhelm miydi? Hiç sanmıyorum. Öyle olsa bile, örneğin Napoléon'un yaptığından farklı bir şey mi yaptı? Bence korkunç bir şey, ama Napoléon hayranlarının savaş ilan edildiği gün, General Pau gibi, 'Kırk yıldır bugünü bekliyordum. Hayatımın en güzel günü' diye haykıran insanların nasıl dehşete kapıldığını görünce şaşırıyorum. Milliyetçilerle askerler toplumda orantısız bir mevki

edindiklerinde, bütün sanatseverler vatana zararlı işlerle uğraşmakla suçlandığında, savaşçı olmayan bütün uygarlıklar bozguncu kabul edildiğinde, buna benden daha şiddetle itiraz eden kimse olmadığını Tanrı biliyor! Gerçek bir yüksek sosyete mensubunun bir generalin yanında sözü bile edilmiyordu. Çılgın kadının biri, az kalsın beni M. Syveton'a takdim ediyordu. Benim sadece sosyete kurallarını ayakta tutmaya çalıştığımı söyleyeceksiniz. Ama bu kurallar, görünürdeki anlamsızlıklarına rağmen, birçok aşırılığı önleyebilirdi belki. Dilbilgisini, mantığı savunan kişilere daima saygı duymuşumdur. Aradan elli yıl geçtikten sonra, ne büyük tehlikeleri önledikleri anlaşılır. Milliyetçilerimizse, dünyanın en koyu Alman düşmanları, ne pahasına olursa olsun sonuna kadar direnmekte inat eden kişiler. Ama on beş yılda, felsefeleri baştan aşağı değişti. Savaşın sürdürülmesi konusunda baskı yapmasına yapıyorlar. Ama bunu sadece barış aşkıyla, savaşçı bir ırkın kökünü kurutmak için yapıyorlar. Çünkü on beş yıl önce hayranlık duydukları, savaşçı bir uygarlık, şimdi onlarda dehşet uyandırıyor. Prusya'yı askerlere üstünlük tanıdığı için kınamakla kalmıyor, askeri uygarlıkların tarih boyunca şimdi pek değer verdikleri şeyleri, sanatı, hatta kadınlara karşı kibarlığı baltaladığını düşünüyorlar. Onları eleştiren biri saf değiştirip milliyetçiliği benimsediği an, barış taraftarı oluveriyor. Bütün savaşçı uygarlıklarda kadının aşağılandığından, ezildiğinden kuşkusu kalmıyor. İnsan itiraz edip ortaçağda şövalyelerin 'dam'larının, Dante'nin Beatrice'sinin belki de M. Becque'in kadın kahramanları kadar yüceltildiğini söylemeye cesaret edemiyor. Önümüzdeki günlerde, bir davette sofraya bir Rus devrimcisinden veya daha on beş yıl önce kendilerinin tek doğru saydıkları bir ideali besleyen bir ulusu cezalandırmak için, savaştan duyduğu dehşet nedeniyle savaşan kendi generallerimizden birinden sonra oturtulursam, hiç şaşmam. Zavallı çar, daha birkaç ay önce, Lahey Konferansı'nı topladığı için hâlâ itibar görüyordu. Ama şimdi Özgür Rusya karşısında selama durulduğundan, çarın ne sıfatla şereflendirildiği unutuldu. Dünyanın çarkı dönüyor."

"Bu arada Almanya, Fransa'yla tıpatıp aynı ifadeleri kullanıyor, o kadar ki, alıntı yapıyor adeta; bıkıp usanmadan, 'yaşama mücadelesi verdiğini' söylüyor. 'Bizi gelecekteki bütün saldırılardan koruyacak ve cesur askerlerimizin boş yere kan dökmediklerini kanıtlayacak bir barış sağlanıncaya kadar, amansız, zalim düşmanımıza karşı

mücadeleye devam edeceğiz' veya 'Bizden yana olmayan, bize karşıdır' cümlesini okuduğumda, İmparator Wilhelm'e mi, yoksa M. Poincaré'ye mi ait olduğunu bilemiyorum, çünkü her ikisi de bu cümleleri aşağı yukarı aynı kelimelerle, en az yirmi kere tekrarladı; yine de bu örnekte, imparatorun cumhurbaşkanını taklit ettiğini itiraf etmem gerekir. Fransa baştaki gibi zayıf kalsaydı, belki savaşı uzatmaya bu kadar istekli olmayacak, daha da önemlisi, Almanya baştaki kadar güçlü olsaydı, belki savaşın bitmesi için bu kadar acele etmeyecekti. Baştaki kadar diyorum, çünkü hâlâ güçlü, göreceksiniz."

M. de Charlus hem sinirli yapısından ötürü, hem de –hiçbir sanat dalına yönelmemiş olduğundan– bir şekilde dışarı atması gereken izlenimlerine çıkış yolu aradığı için, çok yüksek sesle, bağırarak konuşma alışkanlığını edinmişti; tıpkı bombalarını boş araziye de olsa atan bir pilot gibi, izlenimlerini bazen sözlerinin kimseye ulaşmadığı bir boşluğa, ama daha çok yüksek sosyetede rastgele savuruyor ve sosyete mensupları sözlerini snobizm gereği, gözü kapalı, hatta baronun baskısından ötürü zorla, korkudan dinliyorlardı. Bulvarda yürürken bağıra çağıra konuşması, kendilerine ne yol verme ne de sesini alçaltma nezaketini gösterdiği gelip geçen insanları ne kadar küçümsediğini de gösteriyordu. Ama kulak tırmalıyor, şaşkınlık yaratıyor ve en kötüsü, bozguncu sanılmamıza yol açabilecek sözleri herkesin işitmesine ve dönüp bakmasına sebep oluyordu. Bunu M. de Charlus'e belirttiysem de, bu onu kahkahalarla güldürmekten başka işe yaramadı. "İtiraf edin, çok komik olurdu dedi ve ekledi: Aslında hiç belli olmaz, her birimiz ertesi günkü gazetelere haber olma tehlikesiyle sürekli karşı karşıyayız. Sonuçta, benim Vincennes hendeklerinde kurşuna dizilmemem için hiçbir sebep yok. Aynı şey büyükamcam Enghien Dükü'nün başına gelmişti. Asil kanın kokusu avam tabakanın bir kesimini çılgına döndürür; burunları aslanlardan daha iyi koku alır. Biliyorsunuz aslanlar, burnunda bir sıyrık olsa, Mme Verdurin'in bile üstüne atlarlar. Benim gençliğimde, lüpletirler derdik!" Sonra da, sanki bir salonda tek başımızaymışız gibi katıla katıla güldü.

Ara sıra M. de Charlus'ü görünce gölgelerin arasından çıkıp iki adım ötesinde toplaşan oldukça şüpheli şahıslara bakıp, acaba onu yalnız bırakmamı mı, yoksa yanında durmamı mı tercih eder diye düşünüyordum. Aynı şekilde, sık sık sara krizleri geçiren bir

ihtiyarla karşılaştığımızda, yürüyüşündeki aksaklıktan, yakında muhtemelen bir kriz geçireceğini anlamışsak, ona destek olmak için yanında kalmamızın mı, belki gizlemek istediği krize şahit olmamak için yanından ayrılmamızın mı doğru olacağını bilemez, mutlak bir sükûnetin uzaklaştırabileceği krizi sırf bir şahidin varlığının hızlandırabileceğini düşünürüz. Ne var ki, hastalık örneğinde uzaklaşmamız gerekip gerekmediğini bilemediğimiz muhtemel olay, hastanın sarhoş bir adam gibi yalpalamasından belli olur. Oysa M. de Charlus örneğinde, benim varlığımla engellenmesini umduğunu mu, yoksa bundan korktuğunu mu bilemediğim muhtemel olayın göstergesi olan çeşitli yalpalamalar, adeta muhteşem bir sahne düzeniyle, dümdüz yürüyen baron tarafından değil, bir figüran güruhu tarafından gerçekleştiriliyordu. Her şeye rağmen, galiba böyle bir karşılaşmadan kaçınmayı tercih ediyordu, çünkü bir süre sonra beni bulvardan daha karanlık olan bir ara sokağa sürükledi; ne var ki, bulvardan sokağa, sokaktan bulvara, her sınıftan, her ulustan, akın akın askerler dökülüyordu; seferberliğin ilk günlerinde bütün erkeklerin Paris'i boşaltarak gelgitte çekilen sular gibi cepheye akışını telafi eden bu gençlik akımı, M. de Charlus için bir teselliydi. Önümüzden geçen ve Paris'i bir liman kadar kozmopolit, sırf hepsi birbirinden değişik, birbirinden göz alıcı kostümleri bir araya getirebilmek için araya birkaç bina koymuş olan bir ressamın yaptığı dekor kadar gerçekdışı bir kente dönüştüren parlak üniformaları M. de Charlus hayranlıkla seyrediyordu.

Eskiden Dreyfus taraftarlığıyla suçlanan hanımlardan esirgemediği saygı ve sevgiyi şimdi de bozgunculukla suçlanan soylu hanımlardan katiyen esirgemiyordu. Sadece siyasete karışmaya tenezzül edip "gazetecilerin polemiklerine" mahal vermelerine üzülüyordu. Bu hanımlarla ilgili olarak, onun nazarında hiçbir şey değişmemişti. M. de Charlus'ün ciddiyetsizliği o kadar sistematikti ki, onun gözünde kalıcı olan, güzellik ve başka imtiyazlarla bir arada bulunan asaletti; savaş ve Dreyfus Davası ise, bayağı ve geçici birer modaydı. Guermantes Düşesi Avusturya'yla ayrı bir barışa teşebbüsten kurşuna dizilse, M. de Charlus'ün gözünde asaletinden ve –Marie-Antoinette idama mahkûm edildi diye nasıl günümüzde aşağılanmıyorsa– değerinden bir şey kaybetmezdi. Konuşmasının bu noktasında, M. de Charlus bir Saint-Vallier kadar, bir Saint-Mégrin kadar asil, dimdik, sert ve ağırbaşlıydı, büyük bir

ciddiyetle konuşuyordu; o esnada duruşu, kendi türünden kişileri ele veren yapmacık tavırlardan tamamen arınmıştı. Yine de, sesi asla çatlamayan tek bir örneğin bile bulunmadığı bir türe aitti. M. de Charlus'ün sesi en kalınlaştığı anda bile çatlaktı ve akort edilmesi gerekiyordu.

M. de Charlus kelimenin tam anlamıyla ne yana döneceğini şaşırmıştı; etrafına baktıkça, yanında bir dürbün bulunmamasına hayıflanıyordu; aslında dürbün de pek işine yaramazdı, çünkü önceki günkü zeplin akınından sonra önlemler artırıldığından, havada bile her zamankinden çok asker vardı. Birkaç saat önce, akşamın maviliğinde, böceği andıran kahverengi lekeler halinde gördüğüm uçaklar, şimdi sokak lambalarının bir kısmı sönük olduğundan iyice koyulaşan karanlığın içinden, ışıl ışıl ateş gemileri gibi geçiyorlardı. Bu canlı akanyıldızların bize yaşattığı en güzel izlenim, genellikle pek başımızı kaldırıp bakmadığımız gökyüzünü bize fark ettirmesiydi belki de. 1914'te, Paris'in neredeyse savunmasız güzelliğini yaklaşmakta olan düşman tehlikesini bekler halde görmüştüm; elbette o zamanki gibi şimdi de, henüz yıkılmamış olan anıtları ışığının faydasız güzelliğiyle sarmalayan, acımasız ve esrarengiz bir sükûnetle parlayan bir ayın asırlardır değişmeyen ihtişamı mevcuttu; ama yine 1914'teki gibi, hatta o zamandan bile çok sayıda, farklı ışıklar da vardı, uçakların ve Eiffel Kulesi projektörlerinin bu yanıp sönen ışıklarının akıllı bir irade, dost bir denetim tarafından yönetildiğini bilmek, bir zamanlar Saint-Loup'nun odasında, onca ateşli, disiplinli yüreğin genç yaşta, hiç tereddütsüz nihai fedakârlığa hazırlandığı askeri manastırdaki hücrede yaşadığım duyguları, minnet ve huzuru uyandırıyordu.

Havanın karadan daha hareketli olduğu önceki günkü akından sonra, gökyüzü fırtına sonrası yatışan deniz gibi sakinleşmişti. Ama tıpkı fırtına sonrasındaki deniz gibi, henüz tam yatışmamıştı. Uçaklar hâlâ füze gibi yıldızlara doğru yükseliyor, projektörler ağır ağır gezinerek gökyüzünü parçalara ayırıyor, solgun yıldız tozuna benzeyen, seyyar samanyolları çiziyorlardı. Bu arada uçaklar da takımyıldızların ortasına yerleşiyordu; insan bu "yeni yıldızlar"a bakınca, kendini farklı bir yarımkürede zannedebilirdi.

M. de Charlus pilotlara hayranlığından söz etti ve tıpkı diğer eğilimleri gibi inkâr ettiği Alman taraftarlığını da dizginleyemediğinden, ekledi: "Aslında şunu da söyleyeyim: *Gotha*'larda uçan Alman

pilotlarına da aynı derecede hayranım. Hele zeplinleri kullanmak için nasıl bir cesaret gerekiyor, düşünsenize! Bunların hepsi birer kahraman aslında. Sivilleri bombalamaları ne fark eder, kendileri ateş altında değil mi? Siz *Gotha*'lardan, bombardımandan korkuyor musunuz?" Korkmadığımı itiraf ettim, belki de yanılıyordum. Herhalde tembelliğim yüzünden çalışmayı hep ertesi güne erteleme alışkanlığını edinmiş olduğumdan, ölüm konusunda da aynı şeyi yapabileceğimi sanıyordum. Size o gün isabet etmeyeceğinden emin olduğunuz bir bombardımandan nasıl korkabilirsiniz ki? Zaten tek başına düşünüldüğünde, bombalar atılıyor olması ve ölüm ihtimali, Alman havagemilerine ilişkin kafamda oluşan imgeyi hiç trajikleştirmemişti; ta ki bir gece, katil olduğunu bildiğim halde, hayalimde bir yıldız, bir gökcismi olan ve fırtınalı gökyüzünde sislerin arasında savrulan, parça parça beliren bir uçağın üzerimize bir bombayı bırakışını gözümün önüne getirdiğim âna kadar. Çünkü bir tehlikenin kendine has gerçekliği ancak izlenim adını verdiğimiz, daha önce bildiklerimize indirgenemeyen bir yenilik sayesinde algılanabilir ve çoğu kez bu izlenim, bu örnekte de olduğu gibi, bir çizgiyle özetlenir; o çizgi bir amacı tanımlıyor, şeklini bozan bir eylemin gizli gücünü taşıyordu; bu arada Concorde Köprüsü'nün üstünde, kovalanmakta olan tehditkâr uçağın etrafında projektörlerin ışıktan fıskiyeleri, sanki Champs-Élysées'nin, Concorde Meydanı'nın ve Tuileries'nin çeşmeleri bulutlara yansımışçasına gökyüzünde yükseliyordu; bu çizgilerin de amacı vardı, ileri görüşlü, koruyucu amaçları vardı ve tıpkı bir gece Doncières Karargâhı'ndaki gibi şimdi de, bizi böylesine göz kamaştıran bir titizlikle kollama zahmetine katlanan güçlü ve bilge insanlara minnet duyuyordum.

1914'teki kadar güzel bir geceydi ve Paris de 1914'teki kadar tehdit altındaydı. Mehtap Vendôme Meydanı gibi, Concorde Meydanı gibi güzel mimari düzenlemelerin fotoğrafını gece çekmeye son bir fırsat tanıyan, yumuşak, kesintisiz bir magnezyum ışığıydı adeta; obüslere hedef olup yıkılabileceklerinden duyduğum korku, oluşturduğu tezatla binaların henüz dokunulmamış olan güzelliğine bir bütünlük katıyordu; sanki öne doğru eğilmiş, savunmasız mimarilerini mermilere sunuyorlardı. "Korkmuyor musunuz? diye tekrar sordu M. de Charlus. Parisliler durumun farkında değil. Mme Verdurin'in her gün davetler düzenlediğini duydum. Sırf dedikodulardan biliyorum, benim kendilerinden hiç haberim yok,

onlarla bütün ilişkimi kestim" diye ekledi, hem yoldan bir telgrafçı delikanlı geçmiş gibi gözlerini yere indirip hem de başını ve omuzlarını eğerek; havaya kaldırdığı kolu ise, "Beni hiç bulaştırmayın" değilse bile, en azından, "Hiç sormayın" demek ister gibiydi (aslında ben hiçbir şey sormamıştım). "Morel'in hâlâ oraya çok sık gittiğini biliyorum" dedi (Morel konusunu burada ilk kez açıyordu). "Çok pişman olduğunu, benimle barışmak istediğini söylüyorlar" diye ekledi, hem "Fransa'yla Almanya arasındaki görüşmelerin çok sıklaştığını söylüyorlar, hatta müzakereler başlamış bile" diyen bir Saint-Germain muhiti mensubunun, hem de ne kadar terslenirse terslensin ikna edilemeyen bir âşığın saflığını sergileyerek. "Her halü kârda, eğer istiyorsa, açıkça söylesin, ben ondan yaşlıyım, ilk adımı atmak bana düşmez." Bunu belirtmesine gerek yoktu zaten, çünkü fazlasıyla aşikârdı. Ama ayrıca samimi bile değildi ve insan bu yüzden M. de Charlus adına utanıyordu, çünkü ilk adımı atmanın ona düşmediğini söylemekle, ilk adımı atmış olduğu, benim arabuluculuğu üstlenmemi beklediği seziliyordu.

Birini seven veya sadece birinin evine davet edilmeyen ve o kişiye bıktırıcı ısrarlara rağmen belirtmemiş olduğu bir isteği atfeden insanların bu doğal ya da yapmacık saflığını biliyordum elbette. Ama M. de Charlus'ün bu sözleri söylerken ansızın ağırlaşan, titrekleşen sesinden, gözlerinden geçen gölgeden, alelade bir ısrarın ötesinde bir şeyler olduğu izlenimini edindim. Yanılmıyordum; ileriki bir tarihte yanılmadığımı kanıtlayan iki olayı derhal aktaracağım (M. de Charlus'ün ölümünden sonra meydana gelen ikinci olayı anlatmak için yıllarca ileriye atlayacağım. M. de Charlus daha uzun süre yaşadı; kendisi, tanıdığımızdan çok farklı görünümlerde, bilhassa Morel'i tamamen unutmuş olduğu bir dönemde, bambaşka bir görünümde tekrar karşımıza çıkacak.) İlk olay, M. de Charlus'le bulvarlarda yürüdüğümüz geceden yalnızca iki-üç yıl sonra meydana geldi. O geceden yaklaşık iki yıl sonra, Morel'e rastladım. Hemen M. de Charlus geldi aklıma; Morel'le tekrar görüşse ne büyük bir mutluluk duyacağını düşündüm ve bir kez olsun, baronun ziyaretine gitmesi için ona ısrar ettim. "Size çok iyiliği dokundu, dedim Morel'e; yaşlandı artık, ölebilir, eski defterleri kapatmak, küskünlükleri tamamen unutmak gerekir." Morel barışmak gerektiği konusunda benimle tamamen hemfikir gibiydi, ama M. de Charlus'e tek bir ziyarette bile bulunmayı da kesinlikle

reddediyordu. "Hata ediyorsunuz, dedim. Sebebi inat mı, tembellik mi, kötülük mü, yersiz bir gurur mu, namus mu (namusunuzun tehdit altında kalmayacağından emin olabilirsiniz), yoksa naz mı?" Bunun üzerine Morel, şüphesiz çok zorlanarak yaptığı itirafın etkisiyle yüzü kasılarak, ürpererek cevap verdi: "Hayır, hiçbiri değil; namus umurumda bile değil, kötülük hiç değil, aksine ona acımaya başladım, naz zaten gereksiz olurdu, tembellik de değil, çünkü günler boyunca hiçbir şey yapmadığım oluyor. Hayır, bunların hiçbiri değil; neden, biliyor musunuz? Bunu sakın kimseye söylemeyin, size söylemem de bir çılgınlık zaten, çünkü, çünkü... korkuyorum!" Tir tir titremeye başladı. Ne demek istediğini anlayamadığımı itiraf ettim. "Hayır, başka bir şey sormayın, bu konuyu kapatalım; siz onu benim kadar tanımıyorsunuz, hatta hiç tanımıyorsunuz diyebilirim. —Ama size ne gibi bir zararı dokunabilir ki? Zaten aranızda hınç kalmadıktan sonra, o da size zarar vermeye çalışmayacaktır. Ayrıca biliyorsunuz, aslında çok iyi bir insandır. —Elbette biliyorum iyi olduğunu! İnceliğini, dürüstlüğünü de biliyorum. Ama daha fazla ısrar etmeyin, yalvarırım, söylemeye utanıyorum, korkuyorum!"

İkinci olay, M. de Charlus'ün ölümünden sonrasına rastlıyor. Baronun bana bırakmış olduğu birkaç yadigârla birlikte, ölmeden en az on yıl önce yazdığı, üç zarflı bir mektup geçti elime. O dönemde ağır hastalanmış ve gerekli hazırlıkları yapmıştı, ama kendisini daha sonra Guermantes Prensesi'nin bir çay davetinde göreceğimiz hale düşmeden önce iyileşip toparlanmıştı – eşe dosta bıraktığı birkaç eşyayla birlikte mektup da yedi yıl boyunca bir kasada durmuştu; bu yedi yıl, baronun Morel'i tamamen unuttuğu bir dönemdi. Zarif ve kararlı bir elyazısıyla kaleme aldığı mektupta şunlar yazılıydı:

Aziz dostum, Tanrı'nın işlerine akıl sır ermez. Bazen, bir salihin üstünlüğünün sarsılmasını engellemek için, sıradan bir insanın kusurunu *kullanır. Morel'i tanıyor, kökenini ve benim onu nasıl bir doruğa, açıkçası, kendi düzeyime yükseltmek istediğimi biliyorsunuz. Bildiğiniz gibi o, her insanın, yani gerçek Anka kuşunun yeniden doğabileceği toz ve küle değil, içinde yılanın süründüğü çamura dönmeyi tercih etti. Onun düşüşü, beni düşmekten kurtardı. Biliyorsunuz, ailemin armasında İsa Peygamber'in şiarı yer alır:* Inculcabis super leonem et aspidem*;

* *Inculcabis super leonem et aspidem:* "Aslan ve engerek üzerinden basıp geçeceksin." (Mezmurlar, 91,13)

destek kıvrımları olarak bir ayağının altında aslan, diğerinin altında yılan bulunan bir insan figürü vardır. İşte ben de, kendim gibi bir aslanı çiğneyebildiysem, bunu yılan ve yılanın temkinliliği sayesinde başardım; az önce düşüncesizce kusur diye tanımladığım bu temkinlilik, İsa'nın öğretisinde bir erdem, en azından başkaları açısından bir erdem haline gelir. Bizim bir zamanlar ahenkle tıslayan yılanımız, oynatıcısı varken –oynatıcısı da oyuna gelmişti aslında– müzikal ve sürüngen olmasının yanı sıra, şimdi ilahi bir erdem olarak gördüğüm temkinliliğe korkaklık derecesinde sahipti. Tekrar gelip beni görsün diye kendisine haber yolladığımda, işte bu ilahi temkin sayesinde ricalarıma direndi; size gerçeği itiraf etmedikçe, bu dünyada huzurum, öbür dünyada da bağışlanma umudum olması mümkün değil. Bu olayda ilahi sağduyunun vasıtası o oldu, çünkü kararım kesindi, evimden sağ çıkmayacaktı. İkimizden birinin yok olması gerekiyordu. Onu öldürmeye kararlıydım. Tanrı, beni suçtan korumak için, ona temkinli olmayı öğütledi. Koruyucu azizim Başmelek Mikâil'in şefaatinin çok etkili olduğundan hiç kuşkum yok; yıllar boyunca onu ihmal ettiğim ve bilhassa kötülüğe karşı mücadelemde bana yaptığı iyiliklere karşılık vermeyi bilemediğim için beni bağışlamasını dilerim. Eksiksiz bir inançla ve aklım tamamen yerinde olarak belirtmek isterim ki, Göklerdeki Babamızın, Morel'e ziyaretime gelmemeyi ilham etmesini, bu Tanrı hizmetkârına borçluyum. Bu yüzden de, şimdi ölen, benim. Sadık dostunuz, Semper idem*,

P. G. CHARLUS

Mektubu okuyunca, Morel'in korkusunu anladım; elbette bu mektupta epeyce gurur ve edebiyat vardı. Ama itiraf doğruydu. Ve Morel, Mme de Guermantes'ın kayınbiraderinde bulduğu "yarı-deliliğin" benim o güne kadar zannettiğim gibi yüzeysel ve sonuçsuz, anlık öfke buhranlarıyla sınırlı olmadığını benden iyi biliyordu.

Ama kaldığımız yere dönmemiz gerekiyor. M. de Charlus'le bulvarlarda yürüyorduk; Morel'le barışma girişiminde aracılık etmemi istediğini dolaylı olarak belirtmişti. Ben cevap vermeyince, sözüne devam etti: "Ayrıca niçin keman çalmadığını da anlamıyorum, savaşta olduğumuz bahanesiyle artık konser verilmiyor, ama dans ediliyor, akşam yemeklerine çıkılıyor, kadınlar ciltleri

* *Semper idem:* Daima aynı.

için Ambrine'i* icat ediyorlar. Almanlar ilerlemeye devam ettiği takdirde Pompei'mizin son günleri olmaya aday günler, davetlerle geçiyor. Şehri havailikten kurtaracak olan da, böyle bir felaket. Alman Vezüv'ünün lavları (donanma silahları bir volkan kadar korkunç), hanımlarımızı tuvalet masalarında yakalayıp hareketlerini dondurarak ebedileştirecek olursa, ileride okul çocukları resimli ders kitaplarında, yengesine akşam yemeğine gitmeye hazırlanan Mme Molé'nin yüzüne son bir kat allık sürüşünü, kaşlarını boyayan Sosthène de Guermantes'ı görecekler. Geleceğin Brichot'ları için bu bir ders konusu olacak; bir dönemin havailiği, üzerinden on asır geçtikten sonra, en ciddi bilimsel konudur, bilhassa volkanik bir patlamayla veya bombardımanlarda fırlatılan lav benzeri maddeler tarafından, olduğu gibi korunmuşsa. Vezüv'den yayılan gazlara benzer boğucu gazlar ve Pompei'nin üstüne çöken felakete benzer bir facia, tablolarını ve heykellerini henüz Bayonne'a kaçırmamış olan tedbirsiz evlerin hepsini olduğu gibi sakladığında, geleceğe ne müthiş bir tarihi belge kalacak! Zaten bir yıldır her gece Pompei'den bölümler izlemiyor muyuz? İnsanlar mahzenlerine eski bir şişe Mouton-Rothschild veya Saint-Émilion şarabı almak için değil, kutsal kâseleri taşıdıkları esnada ölüme yakalanan Herculaneum rahipleri gibi, en değerli varlıklarını yanlarında saklamak için sığınmıyorlar mı? Bir mala bağlılık, malın sahibine daima ölüm getirir. Paris, Herculaneum gibi Hercules tarafından kurulmadı. Ama aralarında o kadar çok çarpıcı benzerlik var ki! Sahip olduğumuz bilinç çağımıza has değil, her çağda mevcuttu. Ben yakın bir gelecekte Vezüv kentlerinin kaderini paylaşabileceğimizi düşünüyorsam, o kentlerin sakinleri de Kitabı Mukaddes'teki lanetli kentlerin kaderini paylaşmaktan korkuyorlardı. Pompei'deki evlerden birinin duvarında, şöyle bir açıklayıcı yazı bulunmuştu: *Sodoma, Gomora.*" Sodom adının ve çağrıştırdığı düşüncelerin etkisiyle mi, yoksa bombardıman fikrinin etkisiyle mi bilemiyorum, M. de Charlus başını kaldırıp bir süre gökyüzüne baktı, ama sonra bakışlarını yine yere çevirdi. "Bu savaşın bütün kahramanlarına bayılıyorum, dedi. Düşünsenize, azizim, savaşın başında biraz hafife aldığım, profesyonellerle –hem de ne profesyonellerle!– boy ölçüşmeye kalkışacak kadar kendini beğenmiş, basit futbolcular

* *Ambrine:* Kehribar renkli bir parafin ve reçine bileşimi.

olarak gördüğüm İngiliz askerleri, sırf estetik açıdan bile birer Yunan atleti, anlıyorsunuz, değil mi azizim? Yunan atletleri, Platon'un delikanlıları, daha doğrusu Spartalı gençler. Bazı arkadaşlarım İngiliz ordugâhının bulunduğu Rouen'a gitti, hayalimizden bile geçmeyen, harika şeyler görmüşler. Rouen, Rouen değil, başka bir kent olmuş. Eski Rouen da katedralin sıska azizleriyle birlikte mevcut elbette. O da güzel tabii, ama farklı bir güzellik. Ya bizim kendi askerlerimiz! Bizim askerleri, Parisli gençleri ne kadar beğendiğimi anlatamam, şu geçenin pişkin havasına, uyanık, komik yüzüne baksanıza mesela. Onları sık sık durdurup iki çift laf ediyorum kendileriyle, o ne incelik, o ne sağduyu! Ya taşralı gençler, *r*'leri yuvarlayışları, taşra ağzıyla konuşmaları ne kadar hoş! Ben köylerde çok bulundum, çiftliklerde kaldım, konuşma biçimlerini iyi bilirim; ama Fransızlar'a beslediğimiz hayranlık yüzünden düşmanlarımızı küçümsememeliyiz; öylesi kendimizi küçültmek olur. Alman askerinin nasıl bir asker olduğunu bilmiyorsunuz, çünkü siz onların *unter den Linden*, resmi geçitte, kaz adımlarıyla yürüyüşünü görmediniz." Bana anahatlarıyla Balbec'te anlattığı, zamanla daha felsefi bir hale gelmiş olan erkeksilik idealine döndü ve abes bir mantık yürüterek, bazen, en parlak anlarında bile, zeki de olsa basit bir yüksek sosyete mensubunun zihinsel sığlığını açığa çıkararak, sözüne devam etti: "Alman askeri güçlü, sağlıklı, ülkesinin ihtişamından başka şey düşünmeyen bir yiğittir. *Deutschland über alles** o kadar aptalca bir şiar değil; oysa biz –onlar erkekçe hazırlanırken– amatörlüğe saplanıp kaldık." Amatörlük kelimesinin M. de Charlus için anlamı muhtemelen edebiyata benzer bir şeydi, çünkü hemen ardından, herhalde benim edebiyat merakımı ve bir ara kendimi edebiyata hasretmeye niyetli olduğumu hatırlayarak omzuma vurdu (fırsattan istifade, öyle ağır yüklendi ki, bir zamanlar, askerliğimi yaparken, "76'lığın" her geri tepişinde kürek kemiğimde duyduğum acıyı hissettim) ve sitemini yumuşatmak istercesine ekledi: "Evet, hatırlarsanız, siz de dahil hepimiz amatörlüğe saplandık; benim gibi siz de suçunuzu kabul edebilirsiniz, fazlasıyla amatördük." Beklemediğim bir sitemle karşı karşıya kalmanın şaşkınlığı, hazırcevap olmayışım, muhatabıma beslediğim saygı ve dostça iyi yürekliliğinin beni duygulandırması yüzünden,

* *Deutschland über alles:* "Her şeyden önce Almanya" (Alman milli marşı).

onun önerdiği şekilde, benim de dövünmem gerekirmiş gibi karşılık verdim; oysa çok saçma bir şeydi yaptığım, çünkü pişmanlık duymamı gerektirecek bir nebze amatörlük yoktu bende. "Haydi bakalım; artık vedalaşmam gerekiyor" dedi (barona uzaktan eşlik eden topluluk nihayet dağılmıştı), "ben çok yaşlı bir beyefendi misali yatmaya gidiyorum; zaten savaşın bütün alışkanlıklarımızı değiştirdiği söyleniyor, Norpois'nın bayıldığı aptalca vecizelerden biri." Aslında M. de Charlus'ün evine döndüğünde de askerlerin ortasında olmaya devam edeceğini biliyordum, çünkü konağını askeri hastane haline getirmişti, ama sanırım bu kararında hayal gücünden çok iyi yürekliliği rol oynamıştı.

Berrak bir geceydi, en ufak bir esinti bile yoktu; yükseklikleriyle akislerinin dairesel bir görünüm verdiği köprülerin arasından akan Seine Nehri'ni hayalimdeki Boğaziçi'ne benzetiyordum. Belki M. de Charlus'ün karamsarlığının öngördüğü işgalin, belki de Müslüman kardeşlerimizin Fransız ordularıyla işbirliğinin simgesi olan ince, bir sikke gibi kıvrık ay, sanki Paris göğünü Doğu'nun hilaliyle damgalıyordu.

M. de Charlus biraz oyalanarak vedalaşırken, elimi kemiklerimi kırarcasına, baronun fikirlerini paylaşan kimselerde rastlanan, Almanlar'a özgü bir alışkanlıkla, kuvvetle sıktı ve eklemlerime aslında kaybetmiş olmadıkları esnekliği kazandırmak istermiş gibi, (Cottard'ın deyimiyle) uzun uzun yoğurdu. Bazı körlerde dokunma duyusu, bir ölçüde görme duyusunun yerini tutar. Burada hangi duyunun yerine geçtiğini pek bilemiyorum. Belki de elimi normal bir şekilde sıktığını düşünüyordu; gölgelerin arasından geçen ve hayranlık uyandırdığını fark etmeye tenezzül etmeyen Senegalli'ye de normal bir bakış yönelttiğini düşünüyordu herhalde. Ama baron her iki durumda da yanılıyordu; birinde teması, öbüründe bakışları aşırıydı. Senegalli'nin geçişiyle hâlâ olduğu yere çakılmış halde, "Şu görüntü, Decamps, Fromentin, Ingres ve Delacroix'nın Doğu'sunu baştan başa içermiyor mu?" dedi. "Biliyorsunuz ben her şeyle ve herkesle sadece bir ressam, bir felsefeci sıfatıyla ilgilenirim. Zaten çok da yaşlıyım. İkimizden birinin resmi tamamlayacak şekilde bir cariye olmaması ne büyük talihsizlik!"

Barondan ayrıldıktan sonra hayalimi dolduran Doğu Decamps'ın, hatta Delacroix'nın Doğu'su değil, bir zamanlar çok sevdiğim *Binbir*

Gece Masalları'ndaki eski Doğu'ydu; dolambaçlı, karanlık sokaklarda giderek yolumu kaybederken, Bağdat'ın ücra mahallelerinde macera arayan Halife Harun Reşid'i düşünüyordum. Öte yandan, sıcakta yürüye yürüye susamıştım, ama bütün barlar çoktan kapanmıştı; benzin kıtlığı nedeniyle seyrek geçen taksilerin Levanten veya zenci sürücüleri ise, işaretlerime karşılık verme zahmetine bile katlanmıyorlardı. Bir şeyler içip eve yürüyerek dönmek üzere biraz dinlenebileceğim tek yer, bir oteldi.

Ama bulunduğum, merkezden hayli uzaktaki sokakta bütün oteller, bilhassa *Gotha*'lar Paris üstüne bomba yağdırmaya başladığından beri kapanmıştı. Aynı şekilde dükkânların da hemen hepsi kapalıydı; esnaf çalıştıracak kimseyi bulamadığından veya korkuya kapıldığından şehir dışına kaçmış, kapıya dükkânın ileriki bir tarihte, belki açılacağını bildiren, elle yazılmış bir not bırakmıştı. Hâlâ açık kalmayı başarabilmiş birkaç dükkânın kapısında, haftanın sadece iki günü açık olduklarını bildiren, benzer notlar asılıydı. Mahallenin tamamına yoksulluk, bırakılmışlık ve korkunun hâkim olduğu hissediliyordu. Bu yüzden, terk edilmiş onca bina arasında, hayat sanki tam tersine korkuyu ve iflası yenerek hareketliliği ve zenginliği körüklemiş izlenimi uyandıran bir yer görünce, iyice şaşırdım. Bütün pencerelerin kapalı panjurlardan sızan, polis emriyle kısılmış ışıkları, her şeye rağmen en ufak bir tasarruf kaygısı güdülmediğini gösteriyordu. Kapı sürekli açılıyor, yeni müşteriler girip çıkıyordu. Otel bütün komşu dükkânlarda (sahiplerinin kazandığı para yüzünden) kıskançlık uyandırıyor olmalıydı; bende ise, kapıdan hızla çıkan, on beş metre kadar uzağımda olduğu için koyu karanlıkta tam seçemediğim subayı görünce, merak uyandırdı.

Bir şey dikkatimi çekmişti; yüzü değildi, yüzünü görememiştim, üniforması da geniş bir paltonun altına gizlenmişti; dikkatimi çeken, bedeninin peş peşe işgal ettiği noktaların sayısıyla, kuşatma altındaki birinin kaçma teşebbüsü gibi görünen bu çıkışın süresini oluşturan birkaç saniye arasındaki olağanüstü tezattı. Dolayısıyla, açıkça adını koymadıysam da, aklıma Saint-Loup'nun –endamı da, narinliği de, duruşu da, sürati de değil– sadece kendine has olan, aynı anda birçok yerde bulunma melekesi geldi. Bu kadar kısa sürede, uzayda bunca farklı konumu işgal eden asker, beni görmeden bir yan sokağa dalıp gözden kaybolmuştu; bense, mütevazı görü-

nümüyle çıkanın Saint-Loup olması ihtimalini oldukça zayıflatan otele girmekle girmemek arasında bocalıyordum.

Gayri ihtiyari, Saint-Loup'nun bir Alman subayın üstünde ele geçen mektuplarda adı geçtiği için, bir casusluk davasında haksız yere suçlandığını hatırladım. Askeri merciler tarafından aklanmıştı gerçi. Ama ben istemeyerek, bu hatırladığım olayla gördüğüm şeyi bağdaştırmıştım. Bu otel casusların buluşma yeri miydi? Subay gözden kaybolduktan epeyce sonra, çeşitli sınıflardan erlerin içeri girdiğini görünce tahminim pekişti. Bu arada iyice susamıştım. Otelde içecek bir şeyler bulabilirdim muhtemelen; fırsattan yararlanıp, endişe duymama rağmen merakımı gidermeye de çalışabilirdim.

Kararımı vermemde, az önceki karşılaşmanın uyandırdığı merakın belirleyici olduğunu sanmıyorum; birkaç basamak çıkıp holün herhalde hava sıcak olduğu için açık duran kapısına geldim. Önce, merakımı gideremeyeceğime hükmettim, çünkü loş merdivende, durduğum yerden birçok kişinin oda istediğini ve hiç boş oda kalmadığı cevabını aldığını gördüm. Ama bu kişiler sırf casus örgütünden olmadıkları için beğenilmemiş olsalar gerek ki, bir dakika sonra basit bir denizci geldiğinde, derhal kendisine 28 numaralı oda verildi. Karanlıkta kaldığım için görülmeden içeriyi seyredebiliyordum: Resimli dergilerden kesilmiş renkli kadın portreleriyle, özentiyle süslenmiş, boğucu, küçük bir odada birkaç askerle iki işçi sohbet ediyordu. Tatlı tatlı sohbet eden bu insanlar, yurtsever düşünceler sergiliyorlardı: "Ne yapalım, arkadaşların yaptığını yapacağız" dedi biri. Duyamadığım bir temenniye cevaben, anladığım kadarıyla ertesi gün tehlikeli bir göreve gidecek olan bir başkası, "Doğrusu benim ölmeye hiç niyetim yok" diye cevap verdi. "Düşünsene, yirmi iki yaşında, daha altı aylık askerken, biraz ağır olur" diye haykırırken, sesinde uzun süre yaşama arzusundan da çok, doğru düşündüğünün bilinci seziliyordu; sanki yirmi iki yaşında oluşu, ölmemesi için bir sebep teşkil ediyordu, sanki ölmesi imkânsızdı. Bir diğeri, "Paris müthiş, dedi; savaş yokmuş gibi. Ya sen Julot, hâlâ gitmeye niyetli misin? —Tabii niyetliyim, gidip o pis *Boche*'lara güzelce girişmek istiyorum. —Ama Joffre bakanların karılarıyla yatan bir adam, bir şey yaptığı yok. —Bu tür sözler işitmek çok üzücü" dedi yaşça biraz daha büyük bir havacı; sonra, yorumu yapan işçiye döndü: "Cephede böyle konuşmamanızı tavsiye ederim, Fransız askeri işinizi çabucak bitiriverir." Konuşmaların bayağılığı, daha

fazlasını duyma isteği uyandırmıyordu içimde; içeri girecek veya dönüp aşağı inecektim ki, duyduğum sözlerle ürpererek kayıtsızlıktan sıyrıldım: "İşe bak, patron bir türlü dönmedi yahu, bu saatte zinciri nereden bulacak ki? —Ama adam bağlı zaten. —Bağlı tabii, hem bağlı, hem değil; beni öyle bağlasalar, kurtulurum. —Ama kilit var. —Var tabii, ama icabında açılır. Mesele şu: Zincirler yeterince uzun değil. Bana mı anlatacaksın? Dün bütün gece dövdüm, ellerim kan içinde kaldı. —Bu akşam sen mi dövüyorsun? —Hayır, ben değil. Maurice. Ama pazar günü sıra bende, patron söz verdi." Denizcinin sağlam kollarına niçin ihtiyaç duyulduğunu şimdi anlıyordum. Kendi halinde burjuvalar geri çevrildiğine göre, bu otel yalnız bir casus yuvası değildi. Zamanında yetişilip suçlular yakalanmadığı takdirde orada korkunç bir cinayet işlenecekti. Yine de bütün bunlar, o huzurlu, tehdit altındaki gecede, bir rüya, bir masal gibi görünüyordu; dolayısıyla otele hem bir adalet adamı gururuyla hem de bir şair coşkusuyla, kararlı bir şekilde girdim.

Hafifçe şapkama dokunduğumda, içeridekiler oturdukları yerden, az çok kibarca karşılık verdiler. "Kiminle görüşmem gerekiyor acaba? Bir oda ve içecek bir şeyler istiyorum. —Biraz bekleyin, patron dışarıda. —Ama şef yukarıda" dedi, sohbet edenlerden biri. "Onu rahatsız edemeyiz, sen de biliyorsun. —Sizce bana bir oda verirler mi? —Herhalde. —43 numara boş olmalı" dedi, yirmi iki yaşında olduğu için ölmeyeceğine inanan delikanlı. Sonra da, kanepede bana yer açmak için yana doğru hafifçe kaydı. "Pencereyi biraz açsak, içerisi çok duman oldu" dedi havacı; gerçekten de herkes ya sigara ya pipo içiyordu. "Tamam, ama önce panjurları kapatın, biliyorsunuz, zeplinler yüzünden ışık yasak. —Zeplinler bitti artık. Gazeteler bile yazdı, hepsini düşürmüşler. —Zeplinler bitmişmiş! Sen nereden bileceksin? Önce sen de benim gibi cephede on beş ayını tamamla, beş *Boche* uçağı düşür, ondan sonra konuşursun. Gazetelere inanılmaz. Dün Compiègne'e dayanmışlar, bir anneyle iki çocuğunu öldürmüşler. —Bir anneyle iki çocuğunu mu!" dedi, ölmeyeceğini uman delikanlı, canlı, aydınlık, pek sempatik yüzünde derin bir merhamet ifadesiyle, gözlerinde şimşekler çakarak. "Büyük Julot'dan haber yok. Manevi annesi bir haftadır ondan mektup almamış; mektubu ilk kez bu kadar gecikiyormuş. —Manevi annesi kim? —Olympia'nın biraz aşağısındaki tuvaletlere bakan kadın. —Yatıyorlar mıymış? —Ne alakası var? Kadın

evli barklı, ciddi bir kadın. İyi kalpliliğinden, her hafta ona para gönderiyor. Çok kıyak kadın! —Yani sen Büyük Julot'yu tanıyor musun? —Tanımaz mıyım!" diye atıldı yirmi iki yaşındaki delikanlı. "En samimi arkadaşlarımdan biridir. Onun kadar takdir ettiğim çok az kişi vardır; çok iyi dosttur, her zaman yardım etmeye hazırdır; başına bir şey gelse hakikaten çok üzülürüm." Biri zar atmayı teklif etti; yirmi iki yaşındaki delikanlının zarları heyecanla, hızlı hızlı sallayışından, sonuçları gözleri yuvalarından dışarı uğrayarak bağıra bağıra söyleyişinden, kumarbaz ruhlu olduğu kolayca anlaşılıyordu. Bir başkası ona duyamadığım bir şeyler söylediğinde, derin bir acımayla haykırdı: "Julot pezevenk ha! Kendisi pezevenk olduğunu söylüyor demek istiyorsun. O pezevenkliği beceremez ki. Karısına para ödediğini ben gözümle gördüm. Cezayirli Jeanne'ın ona bir şeyler vermediğini söylemiyorum, ama en fazla bir beş frank verirdi; üstelik randevu evinde çalışıyordu, günde elli franktan fazla kazanıyordu. Beş franga razı olmak için bayağı aptal olmak lazım. Şimdi kadın cephede, tamam, hayatı zor, kabul ediyorum, ama istediği kadar para kazanıyor; ona zırnık gönderdiği de yok. Hah! Julot pezevenkmiş! Bu hesapla kendine pezevenk diyebilecek çok adam çıkar. Pezevenklik şöyle dursun, bana sorarsan geri zekâlı." Patronun muhtemelen yaşı nedeniyle belli bir ciddiyeti korumakla görevlendirdiği, grubun en büyük üyesi tuvalete gitmiş olduğundan, konuşmanın sonunu duydu sadece. Ama dönüp bana bakmaktan kendini alamadı ve bu sözlerin bende uyandırdığı, yüzümden belli olan izlenimden, gözle görülür şekilde rahatsız oldu. Satılık aşkla ilgili kuramı açıklayan o olduğu halde, özel olarak yirmi iki yaşındaki delikanlıya değil de, herkese hitap ederek, "Hem çok konuşuyorsunuz, hem de çok bağırarak konuşuyorsunuz dedi, pencere açık, bu saatte uyuyan insanlar var. Patron dönüp bu şekilde konuştuğunuzu işitirse, hiç hoşuna gitmez, biliyorsunuz."

Tam o anda kapının açıldığı işitildi, patronun geldiğini düşünerek herkes sustu, ama gelen, yabancı bir şofördü sadece ve herkes tarafından dostça selamlarla karşılandı. Yirmi iki yaşındaki delikanlı, şoförün ceketini süsleyen enfes saat kordonunu görünce, ona sorgulayan, hınzır bir bakış yönelttikten sonra kaşlarını çatarak beni işaret edip ciddi bir ifadeyle göz kırptı. İlk bakışın: "Bu ne böyle, çaldın mı? Tebrik ederim" ikincininse: "Sakın bir şey söyleme, şu adam neyin nesi, bilmiyoruz" manasına geldiğini anladım. Ansızın

patron, çok sayıda kürek mahkûmunu bağlamaya yetecek kadar, metrelerce uzunlukta kalın demir zincir taşıyarak, terleyerek içeri girdi, "Öldüm taşımaktan, hepiniz bu kadar tembel olmasaydınız, kendim gitmek zorunda kalmazdım" dedi. Bir oda istediğimi söyledim ona. "Sadece birkaç saatliğine; araba bulamadım, biraz rahatsızım. Odaya içecek bir şeyler de isteyeceğim. —Pierrot, mahzene git, frenküzümü likörü al gel, bir de söyle, 43 numarayı hazırlasınlar. Bak 7 numaranın zili çalıyor yine. Hastaymışlar. Külahıma anlatsınlar! Kokocu tiplere benziyorlar, kafayı üşütmüşler azıcık, kapıya koymak lazım bunları. Yirmi iki numaraya çarşaf serildi mi? Güzel! Gene 7 numaranın zili, koş bak. Hadi Maurice, ne oturuyorsun? Seni bekliyorlar, biliyorsun, 14A'ya çıkacaksın. Kıpırda biraz." Maurice, zincirlerini görmüş olmama biraz canı sıkılan ve zincirlerle birlikte gözden kaybolan patronun arkasından hızla çıktı. Yirmi iki yaşındaki delikanlı, "Niye bu kadar geciktin?" diye sordu şoföre. "Nasıl geciktim? Bir saat erken geldim. Ama hava çok sıcak, yürünmüyor. Randevum on ikide. —Kime geldin? —Cilveli Pamela'ya" dedi Doğulu şoför ve güzel beyaz dişlerini göstererek güldü. "Ya!" dedi yirmi iki yaşındaki delikanlı. Az sonra, beni 43 numaralı odaya çıkardılar, ama odanın boğucu havasına dayanamadığım ve merakımı yenemediğim için, "frenküzümü likörümü" içer içmez aşağı indim, fakat sonra, aklıma başka bir fikir geldi; tekrar merdivene yönelip 43 numaranın bulunduğu katı geçerek en üst kata çıktım. Ansızın, bir koridorun sonunda, diğerlerinden ayrı duran bir odadan boğuk iniltiler işitir gibi oldum. Hızlı adımlarla oraya yürüyüp kulağımı kapıya dayadım. "Yalvarıyorum, insaf, acıyın, merhamet edin, çözün beni, o kadar hızlı vurmayın, diyordu biri. Ayaklarınızı öpeyim, bakın diz çöküyorum, bir daha yapmayacağım. Acıyın bana. —Hayır, aşağılık herif, dedi bir başkası. Üstelik bağırdığın ve dizlerinin üstünde süründüğün için yatağa bağlayacağım, acımayacağım sana." Sonra şaklayan bir kırbaç sesi duydum; herhalde üzerine çiviler eklenmişti, çünkü ardından, acı çığlıklar işitildi. O esnada odanın yan tarafındaki göz pencereyi fark ettim, perdesini kapamayı ihmal etmişlerdi; karanlıkta sessizce ilerleyerek pencereye yaklaştım ve karşımda, kayanın üzerindeki Prometheus misali bir yatağa zincirlenmiş, gerçekten de çivili bir kırbaçla Maurice'ten dayak yiyen, kanlar içinde kalmış ve bedeni bu işkencenin ilk olmadığını kanıtlayan yaralarla kaplanmış olan M. de Charlus'ü gördüm.

Ansızın odanın kapısı açıldı ve beni görmediğine sevindiğim biri, Jupien girdi içeri. Saygılı bir tavırla, aralarında gizli bir anlaşma varmış gibi gülümseyerek barona yaklaştı, "Bana ihtiyacınız var mı?" diye sordu. Baron, Maurice'i birkaç dakikalığına göndermesini rica etti Jupien'den. Jupien son derece fütursuz bir tavırla Maurice'i dışarı çıkardı. "Bizi kimse duyamaz, değil mi?" dedi baron Jupien'e, o da kendisini temin etti. Baron, bir edebiyatçının zekâsına sahip olan Jupien'in pratik zekâdan kesinlikle yoksun olduğunu, ilgili şahısların yanında daima kimseyi kandırmayan imalı sözlerle ve herkesin aşina olduğu takma isimlerle ileri geri konuştuğunu bilirdi.

3 numaralı odanın zilini işiten Jupien, "Bir saniye" diyerek baronu susturdu. Liberal Eylem Partisi'nden bir milletvekili dışarı çıkmaktaydı. Jupien'in panoyu görmesi gerekmiyordu, çünkü her gün öğle yemeğinden sonra gelen milletvekilini zili çalışından tanıyordu. O öğlen Saint-Pierre-de-Chaillot'da kızını evlendirdiği için, farklı bir saatte gelmişti mecburen. Akşam gelmişti, ama erken dönmeye kararlıydı, çünkü karısı, bilhassa bombaların yağdığı şu günlerde, eve geç geldiğinde endişeleniyordu. Jupien milletvekilliği mevkisine duyduğu hürmeti göstermek için, gerçekten şahsi bir çıkar gütmeden, milletvekilini mutlaka ağırlamak istiyordu. *L'Action française*'in abartılı iddialarını reddeden (zaten Charles Maurras veya Léon Daudet'nin tek cümlesini bile anlamaktan âciz olan) söz konusu milletvekili, ava davet ederek pohpohladığı bakanlarla sıkı fıkı olduğu halde, Jupien polisle bir sorunu olduğunda ondan en ufak bir yardım istemeye cesaret edemezdi. Varlıklı ve ödlek milletvekiline bundan söz etmeye kalkışsa, en zararsız "baskın"ı dahi engelleyemeyeceği gibi, en cömert müşterisini o anda kaybedeceğini biliyordu. Şapkasını gözlerine kadar indirip yakasını kaldırarak ve seçim kampanyalarındaki tarzına uygun şekilde, hızla, kayarcasına yürüyerek yüzünü gizlemeye çalışan milletvekilini kapıya kadar geçirdikten sonra, tekrar M. de Charlus'ün yanına çıktı ve "Monsieur Eugène'di" dedi. Tıpkı akıl ve sinir hastanelerindeki gibi Jupien'in otelinde de, insanlar sadece adlarıyla anılıyor, ama soyadları da, müdavimlerin merakını gidermek veya otelin itibarını artırmak için, kulağa fısıldanıyordu mutlaka. Bununla birlikte, Jupien bazı müşterilerin gerçek kimliğini bilmiyor, kafasından bir tahmin yürütüp filanca borsacı, soylu veya sanatçı olduğunu söylüyor, yanlış isim yakıştırılan kişiyi bu geçici hatalarla eğlendiriyor, sonunda

Monsieur Victor'un kim olduğunu hâlâ bilmediğini kabullenmek zorunda kalıyordu. Jupien, baronu memnun etmek için, kimi toplantılarda rastlanabilecek bir alışkanlığı, ("Size M. Lebrun'ü takdim edeyim" deyip kulağına, "M. Lebrun adını kullanıyor, ama aslında Rusya Grandükü'dür" diye ekleme âdetini) tersine uygulardı. Bunun aksine M. de Charlus'e bir sütçü çırağı takdim etmenin yeterli olmadığını hissederdi. Bir yandan göz kırparak, fısıldardı: "Sütçü çırağı, ama aslında Belleville'in en tehlikeli kabadayılarından biri." (Jupien'in "kabadayı" kelimesini nasıl cıvık bir ifadeyle söylediği görülmeye değerdi.) Sonra da, bu referanslar yetmezmiş gibi, birkaç "methiye" eklemek isterdi. "Hırsızlıktan ve villa soymaktan birçok kez hüküm giydi, yoldan geçen birileriyle dövüşüp (aynı cıvık ifade) neredeyse sakatladığı için Fresnes'de yattı ve Afrika ceza taburunda bulundu. Çavuşunu öldürdü."

Baron Jupien'e biraz kızıyordu, çünkü bu oteli satın alıp bir başkasına işlettirmekle görevlendirdiği kâhyasının, yani Mlle d'Oloron'un amcasının patavatsızlığı yüzünden, kimliğinin ve adının bu otelde herkes tarafından aşağı yukarı bilindiğinden haberdardı (ne var ki, birçokları bunu takma ad zannediyordu ve yanlış söyleye söyleye değiştirmişlerdi; yani baronu Jupien'in ketumluğu değil, diğerlerinin aptallığı korumuştu). Yine de Jupien'in teminatlarıyla rahatlamak daha kolayına gidiyordu; kimsenin kendilerini işitemeyeceğini öğrenince huzura kavuşan baron, "Çocuğun yanında konuşmak istemedim, dedi; çok iyi çocuk, elinden geleni yapıyor. Ama yeterince hoyrat değil. Yüzü hoşuma gidiyor, ama 'aşağılık herif' deyişi, sanki ezberletilmiş gibi. —Yo, hayır! Kimse ona bir şey söylemedi" diye cevap verdi Jupien, iddiasının inandırıcılıktan ne kadar uzak olduğunu fark etmeden. "Ayrıca, La Villette'te bir kapıcının öldürülmesine adı karıştı. —Ya! Bu çok ilginç" dedi baron gülümseyerek. "Ama bu çocuğa benzeyen sığır katili, o mezbaha işçisi şu anda burada; geçerken uğramış. Denemek ister misiniz? —Evet, çok isterim." Mezbaha işçisi geldiğinde, gerçekten de Maurice'e biraz benzediğini gördüm, ama daha da tuhaf olan şey, ikisinin de Morel'de mevcut, daha önce şahsen gözlemlemediğim, ama şimdi açıkça fark ettiğim bir tipe benzemesiydi; benim algıladığım haliyle Morel'e değilse bile, Morel'i benden başka türlü gören gözlerin onun yüz hatlarıyla oluşturabileceği bir çehreyi hatırlatıyorlardı. Morel'in bir başkasına nasıl görünebileceğine ilişkin,

ona ait hatıralarımdan çekip çıkardığım yüz hatlarıyla kafamda bir taslak oluşturduğum an, biri kuyumcu çırağı, öbürü otel görevlisi olan bu iki delikanlının iyi kötü Morel'in yerini tuttuklarını anladım. Bundan, M. de Charlus'ün hiç değilse belirli türdeki aşklarında hep aynı tipe sadık kaldığı ve bu iki delikanlıyı peş peşe seçmesine sebep olan arzuyla Morel'i Doncières Garı'nın peronunda durdurmasına yol açan arzunun özdeş olduğu, üçünün de sureti M. de Charlus'ün safir gözlerine işlenmiş olan ve bakışlarına Balbec'te onu ilk gördüğüm gün beni korkutan o kendine has özelliği kazandıran yakışıklı delikanlıya biraz benzedikleri sonucunu mu çıkarmak gerekiyordu? Yoksa Morel'e aşkı hayalindeki tipi değiştirdiğinden, onun yokluğunda, teselli bulmak için ona benzer erkekler aradığına mı hükmetmeliydim? Aklıma gelen bir başka ihtimal de, Morel'le arasındaki ilişkinin, dış görünüşün aksine, aslında arkadaşlıktan öteye gitmemiş olması ve M. de Charlus'ün Jupien'in oteline Morel'e az çok benzer gençler getirtip onlar aracılığıyla, Morel'le haz yaşıyormuş yanılgısını yaşadığıydı. Gerçi M. de Charlus'ün Morel için yaptıkları düşünüldüğünde, bu sonuncusu pek zayıf bir ihtimal gibi görünebilirdi, ama şunu da unutmamak gerekir ki, aşk yüzünden, sevdiğimiz insan uğruna akla gelebilecek en büyük fedakârlıkları yapmakla kalmaz, bazen arzumuzu bile feda ederiz; zaten sevdiğimiz kişi bizim kendisinden daha âşık olduğumuzu biliyorsa, arzumuzu tatmin etmek iyice zordur.

İlk bakışta gerçeğe tamamen aykırı gibi görünen bu ihtimali (muhtemelen gerçekle çakışmadığı halde) güçlendiren bir başka etken de, M. de Charlus'ün sinirli mizacı, aşırı tutkulu kişiliğiydi; Saint-Loup'yla paylaştıkları bu kişilik özelliği, Robert'le Rachel'in ilişkisinin başında oynadığı rolü, daha namuslu ve olumsuz şekilde, M. de Charlus'le Morel'in ilişkisinin başında da oynamış olabilirdi. Sevdiğimiz bir kadınla (aynı şey bir delikanlıya duyulan aşka da uygulanabilir) ilişkimiz, kadının erdemliliğinden veya bizde tensellik içermeyen bir aşk uyandırmasından başka bir nedenden ötürü de platonik olabilir. Bunun nedeni âşık olan kişinin aşkının şiddetinden ötürü fazlasıyla sabırsızlık gösterip, arzuladığı şeyi elde edeceği ânı yeterince kayıtsızlık taslayarak beklemeyi beceremememesi olabilir. Peş peşe hamleler yapar, sevdiği kadına mektup üzerine mektup yazar, ısrarla görüşmek ister, kadın reddeder, âşık umutsuzluğa kapılır. Kadın o noktadan itibaren şunu anlamıştır: Âşıktan kendi-

siyle görüşmeyi, dostluğunu esirgemediği takdirde, bu lütuflardan hep mahrum kalacağını zanneden âşık, öyle büyük bir şeyi ele geçirdiğini düşünecektir ki, kadının daha fazlasını vermesine gerek kalmayacaktır; âşığın kendisini görmemeye artık katlanamadığı, ne pahasına olursa olsun, savaşı sona erdirmek istediği bir andan yararlanıp, ilk şartı platonik ilişki olan bir barış anlaşmasını âşığa dayatabilir. Zaten antlaşmadan önceki uzun süre boyunca, sürekli kaygılı olan, hep bir mektup, bir bakış bekleyen âşık, başlangıçta kendisini kıvrandıran, ama bekleyişin yıpratıp eskittiği tensel arzuyu düşünmez olmuş, onun yerini karşılanmadıkları takdirde daha fazla acı veren başka türden ihtiyaçlar almıştır. Bu durumda, ilk gün okşayışlardan beklediğimiz hazzı daha sonra bambaşka bir nitelik ve kılıkta, dostça sözlerde, görüşme vaatlerinde buluruz; belirsizliğin azaplarından, hatta bazen umursamazlığın sisleriyle bulutlanan, sevdiğimiz kadını bir daha asla göremeyeceğimizi zannettirecek kadar bizden uzaklaştıran tek bir bakıştan sonra, bu tatlı sözler ve vaatler hoş bir dinginlik getirir. Kadınlar bütün bunları tahmin eder, ilk günlerde gerginlikten gizleyememişse, kendilerine dindirilemeyecek bir arzu duyduğunu hissettikleri bir erkeğe asla teslim olmama lüksünü tadabileceklerini bilirler. Kadın, ancak hiçbir şey vermeden, teslim olduğu zamankinden çok daha fazlasını almaktan aşırı bir mutluluk duyar. Böylece, sinirli yapıdaki erkekler, taptıkları kadının erdemli olduğunu zannederler. Yani kadının başına yerleştirdikleri hale, kendi aşırı sevgilerinin, gördüğümüz gibi dolaylı bir ürünüdür. Bu durumda kadın uyku ilaçları, morfin gibi bilinçsizce kurnaz olan ilaçların özelliğine sahiptir. İlaçlara asıl ihtiyacı olanlar, ateş pahasına satın almaya, karşılığında her şeylerini vermeye hazır olanlar, ilaçlarla uyuma zevkini tadan veya gerçekten kendilerini iyi hisseden hastalar değil, ilaçla uyuyamayan, hiçbir haz yaşamayan, ama mahrum kaldıklarında, mutlaka, sonunda ölüm de olsa, dindirmek istedikleri bir kaygı ve sıkıntıya kapılan hastalardır (aslında bunlar aynı kişiler de olabilir, ama birkaç yıl içinde, başka birine dönüşmüşlerdir).

Cinsiyet benzerliğinden kaynaklanan hafif farklılığa rağmen, sonuçta aşkın genel kurallarına tabi olan M. de Charlus örneğinde ise, baron, Capet'lerden daha köklü bir aileden geldiği, zengin olduğu, seçkin sosyete boş yere peşinden koştuğu, oysa Morel bir hiç olduğu halde, Morel'e bana söylediği sözlerin aynısını söyle-

yip, "Ben prensim, size iyilik etmek istiyorum" dese de faydası yoktu; Morel teslim olmak istemiyorsa, kozlar Morel'in elindeydi. Sevildiğini hissetmesi de, Morel'in teslim olmak istememesi için yeterliydi belki. Soyluların kendileriyle ne pahasına olursa olsun ilişki kurmak isteyen snoplardan duyduğu dehşeti erkeksi adamlarda eşcinseller, kadınlarda da aşırı âşık erkekler uyandırır. M. de Charlus muazzam imtiyazlara sahipti ve bunların bir kısmını Morel'e sunmaya hazırdı. Ama bütün bunların kararlı bir iradeye çarpıp bozguna uğramış olması mümkündür. Bu takdirde, M. de Charlus'ün durumu, soyundan geldiği Almanlar'ın durumuna benzetilebilirdi; o esnada sürmekte olan savaşta Almanlar, baronun biraz fazla sıklıkla belirttiği gibi, bütün cephelerde galiptiler. Ama her galibiyetin ardından, İtilaf Devletleri'ni karşılarında, Almanlar'ın tek isteği olan barışı reddetmeye daha da kararlı bulduktan sonra, bu galibiyetler ne işlerine yarıyordu? Aynı şekilde Napoléon da Rusya'ya girmiş ve yüce gönüllülükle, yetkilileri görüşmeye çağırmıştı. Ama çağrısına cevap veren olmamıştı.

Aşağı inip küçük sofaya girdim; tekrar çağrılıp çağrılmayacağını kestiremeyen, Jupien'in her ihtimale karşı beklettiği Maurice, bir arkadaşıyla iskambil oynamaktaydı. Yerde buldukları bir savaş madalyası heyecan yaratmıştı; madalyayı kimin düşürdüğünü, kaybeden askerin cezalandırılmaması için kime göndereceklerini bilemiyorlardı. Sonra, emirerini kurtarmaya çalışırken can veren bir subayın iyi yürekliliğinden söz edildi. "Her şeye rağmen zenginlerin arasında da iyi insanlar var. Ben böyle bir adam için ölmeyi seve seve göze alırım" dedi Maurice; barona uyguladığı korkunç kırbaç işkencesini, mekanikleşmiş bir alışkanlıkla, eğitimsizlikten, paraya ihtiyacı olduğu ve çalışmaktan daha kolay zannedilen, ama belki daha zor bir yoldan para kazanmaya eğilimli olduğu için yerine getirdiği aşikârdı. Ama M. de Charlus'ün korktuğu gibi, belki çok iyi kalpli ve görünüşe bakılırsa müthiş cesur bir çocuktu. Subayın ölümünden bahsederken gözleri neredeyse yaşarmış, yirmi iki yaşındaki delikanlı da onun kadar duygulanmıştı. "Hakikaten kıyak adamlar! Bizim gibi zavallıların kaybedecek pek bir şeyi yok zaten, ama bir yığın uşağı, hizmetçisi olan, her akşam saat altıda aperitifini içmeye gidebilen bir beyefendiye helal olsun derim! İstediğin kadar dalga geç, ama böyle adamların öldüğünü görünce insan gerçekten bir tuhaf oluyor. Ulu Tanrı bu tip zenginlerin ölmesine

izin vermemeliydi; bir kere, işçilere çok faydaları dokunuyor. Sırf böyle bir ölüme karşılık, tek tek bütün *Boche*'ları öldürmek gerekir; ya Louvain'de yaptıklarına, küçük çocukların ellerini kesmelerine ne demeli! Doğrusu bilemiyorum, ben de melek değilim, ama bu vahşilere boyun eğmektense, kurşuna dizilmeyi tercih ederdim; bunlar insan değil, vahşi, kim ne derse desin." Sonuçta, gençlerin hepsi yurtseverdi. Sadece kolundan hafif yaralı bir genç, ötekilerin düzeyine erişememişti; yakında tekrar cepheye gideceği için, "Ne yapalım, iyi yaralanamadık" dedi (çürüğe çıkmamıştı); bir zamanlar Mme Swann'ın, "Baş belası gribe yakalanmayı başardım" deyişini hatırlatıyordu.

Kapı açıldı ve biraz hava almaya çıkmış olan şoför tekrar içeri girdi. Maurice'i görünce, "Nasıl olur, bitti mi? Pek uzun sürmemiş" dedi; onun o dönemde çıkan bir gazeteye atıfla *Zincire Vurulmuş İnsan* lakabıyla anılan şahsı kırbaçlamakta olduğunu sanıyordu. "Sen hava almaya çıktığın için sana uzun gelmemiş" diye cevap verdi Maurice; yukarıda beğenilmeyişinin anlaşıldığına bozulmuştu. "Bu sıcakta benim gibi bütün gücünle kırbaç sallamak zorunda kalsaydın görürdün! Karşılığında elli frank vermeseydi... —Üstelik adamın sohbeti güzel, tahsilli olduğu belli. Ne diyor, savaş yakında bitecek miymiş? —Onları alt edemeyeceğimizi söylüyor, kimse galip gelemeden bitecekmiş. —Vay anasını! Adam *Boche* o zaman... —Tekrar söylüyorum, çok bağırıyorsunuz" dedi en büyükleri beni fark edince. "Odayla işiniz bitti mi? —Kapa çeneni, senin lafın geçmez burada. —Evet, bitti, hesabı ödemeye geldim. —Patrona ödeseniz daha iyi olur. Maurice, patronu çağırsana. —Size zahmet olacak. —Ne zahmeti!" Maurice yukarı çıktı, indiğinde, "Patron geliyor" dedi. Zahmetine karşılık iki frank verdim. Memnuniyetten yüzü kızardı. "Çok teşekkür ederim! Ağabeyim savaş esiri, ona göndereceğim. Hayır, çok kötü durumda değil. Hangi kampa düştüğünüze çok bağlı."

Bu sırada, beyaz kravatlı, frak ve pardösü giymiş, çok şık iki müşteri –belli belirsiz aksanları Rus olduklarını düşündürdü bana– eşikte durmuş, girsinler mi girmesinler mi diye tartışıyorlardı. Belli ki oraya ilk gelişleriydi; biri onlara oteli tavsiye etmiş olmalıydı; görünüşe bakılırsa arzu, imrenme ve aşırı bir korku arasında gidip geliyorlardı. Biri –yakışıklı bir genç– ikide bir öbürüne yarı sorgular, yarı ikna edici bir tebessümle, "Ne yani? Aslında vız gelir!" diyordu.

Ama doğacak sonuçların aslında vız geleceğini ısrarla söylese de, muhtemelen vız gelmeyecekti, çünkü sözlerini içeri girmek üzere bir hamle değil, ötekine yönelen bir bakış, aynı tebessüm ve aynı *aslında vız gelir* takip ediyordu. Bu *aslında vız gelir,* bizim her zamanki konuşmamızdan çok farklı, muhteşem bir lisanın yüzlerce örneğinden biriydi; bu lisanda heyecan, söylemek istediğimiz şeyi saptırır, onun yerine, düşüncelerimizle hiç ilişkisi olmayan ve bu yüzden de düşüncemizi ifşa eden ifadelerin yaşadığı meçhul gölden çıkma, bambaşka bir cümleyi ortaya çıkarır. Hatırlıyorum da, bir keresinde Albertine'le, o bana sarılmış halde, çırılçıplak yattığımız sırada, gelişini duymadığımız Françoise odaya girdiği an, kız arkadaşım beni uyarmak isteyip düşünmeden, "Aa, bak, güzel Françoise gelmiş" demişti. Gözleri artık pek iyi görmeyen ve uzağımızdan geçip giden Françoise, muhtemelen hiçbir şeyin farkına varmayacaktı. Ama Albertine'in ağzından hayatta çıkmayacak olan o tuhaf "güzel Françoise" ifadesi, kendiliğinden kaynağını açığa çıkardı; Françoise bu ifadenin heyecandan, rastgele seçilmiş olduğunu hissetti, her şeyi anlaması için hiçbir şeye bakmasına lüzum kalmadı ve kendi yerel şivesiyle "orospu" diye mırıldanarak gitti. Bir başka seferinde, çok daha ileri bir tarihte, aile babası olan Bloch, kızlarından birini bir Katolik'le evlendirdiğinde, terbiyesiz bir beyefendi kıza babasının Yahudi olduğunu işittiğini söyledi ve soyadını sordu. Doğduğu günden beri Mlle Bloch olan genç kadın, Bloch'u, Guermantes Dükü gibi Almanca (*Blok* değil de, *Bloh* diye) telaffuz etti.

Oteldeki olaya dönecek olursak, (Ruslar girmeye karar vermişlerdi: "Aslında vız gelir") patron henüz gelmemişken, çok bağırarak konuşulduğunu, komşuların şikâyet edeceğini söylemek üzere Jupien geldi. Ama beni görünce, şaşkınlıktan donakaldı. "Hepiniz sahanlığa çıkın." Herkes ayağa kalkarken, "Gençler burada kalsın, ikimiz dışarı çıkalım biraz" dedim Jupien'e. Telaş içinde beni izledi. Niçin geldiğimi açıkladım. Patrondan kendilerini bir üniformalı uşakla, kilise korosundan bir çocukla, zenci bir şoförle tanıştırmasını rica eden müşterilerin sesleri işitiliyordu. Bu yaşlı deliler, her meslekle, ordunun her sınıfıyla, itilaf kuvvetlerinde yer alan her ulusla ilgileniyorlardı. Bazıları, belki farkında olmadan, eski Fransa'ya mı, İngiltere'ye mi ait olduğu kestirilemeyen hafif aksanın cazibesine boyun eğerek, özellikle bir Kanadalı istiyorlardı. İskoçlar da, kiltlerinden ötürü ve göl manzaralı hayaller birçok kez

bu tür arzularla bağdaştırıldığından, revaçtaydılar. Her tür delilik koşullara bağlı olarak özel nitelikler kazandığı, hatta bazen şiddetlendiği için de, muhtemelen bütün meraklarını gidermiş olan bir ihtiyar, kendisine bir malul gazinin tanıştırılmasını istiyordu ısrarla. Merdiveni ağır ağır inen ayak sesleri işitildi. Jupien doğasında var olan patavatsızlıkla ayak seslerinin barona ait olduğunu, beni kesinlikle görmemesi gerektiğini, ama istersem gençlerin oturduğu hole bitişik odaya geçebileceğimi, benim için vasistası açacağını, baronun görülmeden görüp işitebilmesi için akıl ettiği bu numarayı ona karşı benim lehime çevireceğini söyledi. "Ama sakın kıpırdamayın." Beni karanlığa itti ve bırakıp gitti. Zaten bana verebileceği başka bir oda da yoktu; otel savaşa rağmen doluydu. Benim az önce boşalttığım oda Courvoisier Vikontu'na verilmişti; X'teki Kızılhaç'tan iki günlüğüne ayrılabilmiş olan vikont, dinlenmek için bir saatliğine Paris'e uğramıştı, sonra Courvoisier Şatosu'na gidip vikontese önceki trene yetişemediğini söyleyecekti. Birkaç metre ötesinde M. de Charlus'ün bulunduğu hayalinden bile geçmiyordu; baron da kuzeniyle Jupien'in otelinde hiç karşılaşmadığı ve vikont kimliğini Jupien'den titizlikle gizlediği için, vikonttan aynı derecede habersizdi.

Gerçekten de az sonra baron hole girdi; yaraları yüzünden zorlukla yürüyordu, oysa bu yaralara alışık olsa gerekti. Gerçi tatmin olmuştu, zaten içeriye de sırf Maurice'e parasını vermek için girmişti, ama yine de, bir araya toplanmış bütün o gençlere tek tek, sevgi ve merakla bakıyordu; her biriyle tamamen platonik, ama tutkuyla uzatılan bir selamlaşmanın hazzını yaşamaya niyetliydi. Neredeyse gözünü korkutan bu haremin karşısında sergilediği şen şakrak, havai tavrı önceden tanıyordum; La Raspelière'e ilk ziyaretinde beni şaşırtan bu gövde ve baş hareketleri, bu göz süzmeler ona benim tanımadığım bir büyükanneden miras kalmıştı ve gündelik hayatta daha erkeksi yüz ifadelerinin arkasına gizlenseler de, belirli koşullarda, düşük seviyedeki insanlara kendini beğendirmek istediğinde, soylu bir hanımefendi gibi görünme arzusuyla, işveyle ortaya çıkarlardı.

Jupien delikanlıları barona tavsiye ederken, hepsinin Belleville'li "pezo"lar olduğuna ve kendi kız kardeşlerini bir Louis altını karşılığında pazarlayabileceklerine yemin etmişti. Aslında Jupien aynı anda hem yalan, hem de doğru söylüyordu. Delikanlılar Jupien'in

söylediğinden daha iyi yürekli, daha duyarlıydılar, birer vahşi değildiler. Ama öyle olduklarını zanneden müşteriler onlarla her şeye rağmen içtenlikle, sanki bu korkunç adamlar da aynı samimiyete sahipmiş gibi konuşurlardı. Bir sadist, karşısında bir katil bulunduğunu zannetse de, kalbi yine temizdir; aslında katil olmayan, sadece kolay yoldan bir "beşlik" kazanmak isteyen ve memnun etmek istedikleri müşteriyle konuşurken bir dediği bir dediğini tutmayan, annesi, babası veya kız kardeşi ölüp ölüp dirilen bu adamların yalancılığı karşısında şaşırıp kalır. Müşteri, saflığı yüzünden, jigolo kavramının keyfiliği yüzünden şaşırır; karşısındakinin işlediğine inandığı çeşitli cinayetler onda hayranlık uyandırır, ama sözlerinde yakaladığı bir çelişki, bir yalan onu ürkütür.

Görünüşe bakılırsa, delikanlıların hepsi M. de Charlus'ü tanıyor, o da her birinin önünde uzun uzun duruyor, hem yerel renk özentisiyle, hem de sefih bir hayata karışmaktan sadistçe bir zevk alarak, onlarla bu çevrenin lisanı zannettiği bir tarzda konuşuyordu. "Sen iğrenç bir tipsin, seni Olympia'nın önünde iki tavukla gördüm. Mangır kesmeye çalışıyordun herhalde. Beni aldatıyorsun." Neyse ki bunları söylediği delikanlı, bir kadından asla "mangır" kabul etmeyeceğini söylemeye fırsat bulamadı, yoksa M. de Charlus'ün heyecanı sönerdi; delikanlı sadece son cümleye itiraz ederek, "Hayır, aldatmıyorum!" dedi. Bu sözü M. de Charlus'ün çok hoşuna gitti; baronun kendine has zekâsı, özendiği kişiliğin ardından ister istemez kendini gösterdiği için de, Jupien'e dönerek, "Böyle söylemesi ne hoş! dedi. Ne kadar da güzel söylüyor! Sanki doğruyu söylermiş gibi. Sonuçta, beni inandırdığına göre, doğru olup olmaması ne fark eder? O küçük gözleri ne sevimli! Gel bakalım yavrucuğum, zahmetine karşılık iki öpücük vereyim sana. Siperlerde beni hatırlarsın. Çok zorlanıyor musun cephede? —Eh tabii, bazı günler oluyor, bir el bombası sıyırıp geçiyor..." Delikanlı bombaların, uçakların sesini taklit etmeye koyuldu. "Ama ötekiler ne yaparsa siz de onu yapmak zorundasınız; sonuna kadar gideceğiz, bundan emin olabilirsiniz. —Sonuna mı! O sonun nasıl bir son olduğunu bilsek!" dedi "karamsar" olan baron hüzünle. "Gazetede okumadınız mı? Sarah Bernhardt, 'Fransa sonuna kadar gidecek. Gerekirse Fransız ulusunun tamamı bu uğurda can verir' dedi. —Fransız ulusunun tamamının gözünü kırpmadan can vereceğinden hiç şüphem yok" dedi M. de Charlus, bundan daha basit bir şey olamazmış gibi ve

kendinin hiçbir şey yapmaya niyeti olmadığı halde. Ama sözlerine dikkat etmediği zaman uyandırdığı barışçı izlenimi telafi etmek istiyordu. "Hiç şüphem yok, ama *Madame* Sarah Bernhardt'ın Fransa adına konuşmaya ne kadar hakkı olduğunu bilemiyorum. Durun bakayım, ben bu sevimli, harikulade delikanlıyı tanımıyorum galiba" diye ekledi, tanıyamadığı, belki de hiç görmediği bir delikanlıya bakarak. Versailles'da bir prensi selamlarcasına delikanlıyı selamladı ve –tıpkı çocukluğumda, annem Boissier veya Gouache'tan alışveriş yaparken, birer kraliçe edasıyla tezgâhın arkasında duran hanımların ikramı üzerine cam kâselerin birinden bir şeker alışım gibi– fazladan, karşılıksız bir haz fırsatından yararlanmak isteyip, sevimli delikanlının elini tuttu ve uzun uzun, Prusyalılar gibi sıktı, eskiden fotoğrafçıların kötü ışıkta poz verdirdiği kadar uzun bir süre, gülümseyerek gözlerinin içine bakıp, "Beyefendi, sizinle tanışmak büyük bir zevk, büyük bir mutluluk" dedi ve Jupien'e dönüp ekledi: "Saçları çok güzel." Sonra, elli frangını vermek üzere Maurice'e yaklaştı, ama önce beline sarıldı, "Belleville'de bir kapıcı kadını bıçakladığını bana hiç söylememiştin" dedi. M. de Charlus zevkten hırlıyor ve yüzünü Maurice'in yüzüne yaklaştırıyordu. Bu konuda ikaz edilmemiş olan jigolo, "Sayın Baron, böyle bir şeye nasıl inanırsınız?" dedi. Belki olay uydurmaydı, belki de doğruydu, ama Maurice korkunç bir şey olduğunu düşünerek inkâr etmesinin uygun olacağına hükmetmişti. "Ben kimsenin kılına dokunabilir miyim? Bir *Boche* olsa, tamam, savaştayız, ama bir kadına, üstelik de yaşlı bir kadına!" Erdemli ilkelerin bu şekilde açıkça ifade edilmesi baronun üzerinde soğuk duş etkisi yaptı; Maurice'e parasını ödemekle birlikte, dolandırılmış olan, ama olay çıkarmak istemediği için memnun olmasa da parayı ödeyen birinin öfkeli tavrıyla Maurice'in yanından ayrıldı. Maurice'in teşekkürü baronda bıraktığı olumsuz izlenimi iyice pekiştirdi: "Bunu annemle babama göndereceğim, bir kısmını da cephedeki ağabeyime ayıracağım." Bu dokunaklı duygular, M. de Charlus'ü ifade edilişlerindeki köylülük kadar kızdırdı neredeyse. Jupien daha sapık görünmeleri gerektiği konusunda delikanlıları ara sıra uyarırdı. Bunun üzerine, aralarından biri, şeytanca bir itirafta bulunurmuş gibi, şansını denerdi: "Biliyor musunuz, Baron, bana inanmayacaksınız ama, ben küçükken anahtar deliğinden annemle babamın öpüşmesini seyrederdim. Sapıklık, değil mi? Kafadan attığımı düşünürmüş gibi bir haliniz

var, ama yemin ederim, uydurmuyorum." M. de Charlus, müthiş bir aptallığı ve masumiyeti açığa çıkarmaktan başka işe yaramayan bu sahte sapıklık çabası karşısında hem umutsuzluğa, hem öfkeye kapılırdı. Aslında en büyük hırsızlar, katiller bile, suçlarından bahsetmedikleri için, onu memnun edemezdi; zaten sadistlerde var olan –ne kadar iyi yürekli olursa olsun bulunan, daha doğrusu iyi yürekliliği oranında artan– kötülük açlığı, başka amaçlarla hareket eden kötüler tarafından giderilemez.

Hatasını fazlasıyla geç anlayan delikanlı aynasızları hiç kaldıramadığını söylese de, barona, "Bir randevuya ne dersin?" diyecek kadar cüretkâr davransa da, büyü dağılmış olurdu. Tıpkı kitaplarda yazarın zorlama bir argo kullanması gibi, delikanlının konuşmasında da yapmacıklık belli oluyordu. Delikanlının karısıyla yaptıkları "edepsizlik"leri sayıp dökmesi de nafileydi. M. de Charlus bu edepsizliklerin ne kadar sınırlı olduğuna şaşırabilirdi ancak. Bunun nedeni de sadece samimiyetsizlik değildi. Yeryüzünde haz ve ahlaksızlık kadar sınırlı bir şey yoktur. Gerçekten de bu bağlamda, deyimin anlamını biraz saptırarak, hep aynı kısır döngü içinde dolanıp durduğumuzu söyleyebiliriz.

M. de Charlus'ün prens zannedilmesine karşılık, jigoloların, "Adını bilmiyorum, baronmuş galiba" diye söz ettikleri Foix Prensi'nin (Saint-Loup'nun arkadaşının babası) ta kendisi olan şahsın ölümüne oteldekilerin hepsi çok üzülmüştü. Karısının nazarında bütün vaktini kulüpte geçiren prens, aslında Jupien'in otelinde saatlerce gevezelik eder, serserilere yüksek sosyete hikâyeleri anlatırdı. Oğlu gibi uzun boylu, yakışıklı bir adamdı. M. de Charlus'ün eğilimlerini paylaştığını bilmemesi çok şaşırtıcıydı, çünkü onunla hep yüksek sosyetede karşılaşıyordu. Bir zamanlar, henüz okul çağındaki öz oğlunu (Saint-Loup'nun arkadaşını) bile sapıklığına âlet ettiği söylenirdi, ama bu söylentinin aslı yoktu muhtemelen. Aksine, birçok kişinin habersiz olduğu yaşayış biçimleri konusunda etraflı bilgiye sahip olduğundan, oğlunun kimlerle görüştüğüne çok dikkat ederdi. Bir gün, düşük tabakadan bir adam genç Foix Prensi'ni babasının konağına kadar takip edip pencereden içeri bir not attığında, notu babası toplamıştı yerden. Ama adam, aristokratik bakımdan M. de Foix'yla aynı muhitten olmasa da, başka bir açıdan, aynı muhitin adamıydı. Fazla zorlanmadan bulduğu, ikisinin de tanıdığı bir suçortağı aracılık yapmayı kabul etti ve

yaşlı bir adamın bu cüretkârlığı bizzat delikanlının kışkırtmasıyla gösterdiğini kanıtlayarak M. de Foix'yı susturdu. Gerçekten öyle olması da mümkündü. Çünkü Foix Prensi oğlunu dışarıdaki zararlı temaslardan korumayı başarmış olsa da, kalıtımdan koruyamazdı. Genç Foix Prensi de, tıpkı babası gibi, yüksek sosyetede hiç şüphe uyandırmadı, oysa başka çevrelerde herkesten daha gözüpekti.

M. de Charlus yanlarından ayrıldığında, müdavimlerden bazıları, "Ne sade adam! Baron olduğuna bin şahit ister" dediler; baron ise, kendisini alt kapıya kadar geçiren Jupien'e delikanlının erdemliliğinden şikâyet ediyordu. Delikanlıya muhtemelen önceden yol yordam öğretmiş olan Jupien'in memnuniyetsiz ifadesinden, sahte katilin az sonra Jupien'den sıkı bir papara yiyeceği anlaşılıyordu. "Senin anlattıklarının tam tersi" diye ekledi baron, Jupien'in bir dahaki sefere olaydan ders alması için. "İyi kalpli birine benziyor, ailesinden saygıyla söz ediyor. —Halbuki babasıyla arası hiç iyi değil, diye itiraz etti Jupien, aynı evde oturuyorlar, ama ayrı barlarda çalışıyorlar." Katilliğin yanında bu suç pek hafifti gerçi, ama Jupien hazırlıksız yakalanmıştı. Baron daha fazla bir şey söylemedi, çünkü hazlarının hazırlanmasını istemekle beraber, önceden hazırlanmış olmadıkları yanılgısını da yaşamak istiyordu. "Aslında tam bir hayduttur, sizi kandırmak için öyle söyledi, çok safsınız" diye ekledi Jupien kendini temize çıkarmak için, ama M. de Charlus'ün izzetinefsini yaralamaktan başka bir sonuç alamadı.

Yirmi iki yaşındaki delikanlı, "Günlük masrafı bir milyon frankmış" dedi; bu iddiası kendi nazarında gerçeğe aykırı değildi. Az sonra, M. de Charlus'ü almaya gelen arabanın sesi duyuldu. O esnada, yandaki bir odadan birlikte çıktıkları anlaşılan bir askerle ağır ağır yürüyen, siyah etekli, bana oldukça yaşlı bir hanım gibi görünen bir şahıs hole girdi. Çok geçmeden yanıldığımı anladım, bu bir rahipti. Yani çok ender rastlanan, Fransa'da kesinlikle istisnai bir şey, kötü bir rahipti. Belli ki asker davranışıyla cüppesi arasındaki uyumsuzluk konusunda yanındaki kişiyi alaya alıyordu, çünkü rahip ciddiyetle, bir dinbilimi profesörü edasıyla parmağını çirkin yüzüne yaklaştırıp, "Ne yapalım, ben de melek değilim" dedi kasılarak ("aziz" demesini beklerdim). Zaten gitmek üzereydi; baronu geçirip dönmüş olan Jupien'le vedalaştı, ama kötü rahip dalgınlıkla parasını ödemeyi unutmuştu. Daima hazırcevap olan Jupien, müşterilerin ödemelerini içine attığı sadaka kutusunu sal-

layarak, “Kilise masrafları için bir bağış, muhterem peder!” dedi. Aşağılık şahıs özür dileyip parasını ödedi ve çıktı.

Jupien kıpırdamaya cesaret edemeden durduğum karanlık mağaraya, beni almaya geldi. “Ben yukarı çıkıp odayı kilitlerken siz de hole geçip bizim köşe minderi delikanlılarla oturun biraz; müşteri olduğunuza göre, şüphe uyandırmaz.” Patron oradaydı, borcumu ödedim. O sırada smokinli bir genç içeri girip otoriter bir tavırla patrona sordu: “Yarın sabah Léon’u on bir yerine on bire çeyrek kala alabilir miyim? Öğle yemeği randevum var. —Başrahibin Léon’la işinin kaçta biteceğine bağlı” dedi patron. Bu cevap smokinli genci tatmin etmemişti belli ki; başrahibe küfrü basmaya hazırlanır gibiydi, ama beni fark edince öfkesi başka tarafa yöneldi; patronun üstüne yürüyerek, “Bu kim? Ne demek oluyor bu?” dedi fısıltıyla, ama öfkeyle. Canı çok sıkılan patron, varlığımın hiçbir önem taşımadığını, sıradan bir otel müşterisi olduğumu açıkladı. Bu açıklama smokinli genci katiyen yatıştırmamıştı. “Son derece tatsız bir durum, böyle şeylere tahammülüm yok; hiç hoşlanmadığımı biliyorsunuz, dikkatli olun, yoksa bir daha buraya adımımı atmam” diye tekrarlıyordu durmadan. Ama tehdidini hemen gerçekleştirmeyi düşünmüyor olsa gerek, dışarı öfkeyle çıktığı halde, Léon’un on bire çeyrek kala, mümkünse on buçukta serbest olmaya çalışmasını tembihlemeyi unutmadı. Jupien dönüp beni aldı ve sokağa kadar geçirdi.

“Hakkımda kötü düşünmenizi istemem, dedi; bu otel zannettiğiniz kadar para bırakmıyor; namuslu müşterilere de oda vermek zorundayım, ama sırf onlara kalsa, batardık. Burada, Karmelit öğretinin tersine, erdem ahlaksızlık sayesinde var oluyor. Benim burayı almamın, daha doğrusu, gördüğünüz müdüre aldırmamın tek sebebi barona hizmet etmek, onu yaşlılığında eğlendirmektir.” Jupien, sadece benim şahit olduklarıma benzer sadizm sahnelerinden ve baronun kendisinin sapkınlığıyla ilgili faaliyetlerinden bahsetmek istemiyordu. M. de Charlus artık sohbet etmek, arkadaşlık etmek, iskambil oynamak için bile, sadece kendisini sömüren, halktan insanlar arıyor, onlardan hoşlanıyordu. Ayaktakımı snobizmi de, snobizmin diğer türü kadar anlaşılırdır şüphesiz. Zaten M. de Charlus, uzun süre boyunca snobizmin her iki türünü şahsında birleştirmişti; sosyete ilişkilerinde kimseyi yeterince seçkin, diğer ilişkilerinde de yeterince serseri bulmazdı. “Ortalama tarzdan nefret ederim, derdi;

burjuva komedisi yapmacıktır, bana ya klasik trajedi prensesleri ya da kaba güldürü lazım. Orta yol istemem, ya *Phaidra* olsun ya da *Soytarılar*." Ama snobizmin bu iki türü arasındaki denge sonunda bozulmuştu. Baron, belki yaşlılığın getirdiği yorgunlukla, belki de tenselliği en sıradan ilişkilere bile kattığı için, artık sadece "düşük mevkiden" kişilerin arasında yaşıyor, böylece, istemeden, La Rochefoucauld Dükü, Harcourt Prensi ve Berry Dükü gibi atalarının izinden gidiyordu; Saint-Simon, yazılarında bu soylu beyefendileri kendilerinden muazzam meblağlar koparan ve eğlencelerini paylaşan uşakların arasında gösterir, hayatlarını onlarla geçirirler; o kadar ki, ziyaretlerine gidenler, bu büyük soyluları hizmetkârlarıyla teklifsizce iskambil oynarken veya içki içerken görüp onlar adına utanırlar. "En önemlisi de, diye ekledi Jupien, başının derde girmesini önlemek; çünkü baron özünde bir çocuktur. Burada isteyebileceği her şeyi bulduğu halde, hâlâ serserilik peşinde, macera peşinde koşuyor. Bu devirde baronun aşırı cömertliği tatsız sonuçlar doğurabilir. Daha geçen gün, bir otel komisi, baronun evine gelsin diye verdiği paranın miktarını görünce korkudan ölecekti. (Hem de evine, ne tedbirsizlik!) Delikanlı aslında sadece kadınlardan hoşlandığı halde, kendisinden ne istendiğini anlayınca rahatladı. Onca para teklif edilince, baronu casus sanmış. Kendisinden vatanını değil, bedenini satması istendiğini öğrenince gevşedi; belki daha ahlaklı bir davranış değil, ama daha az tehlikeli ve çok daha kolay." Jupien'i dinlerken kafamdan şunlar geçiyordu: "M. de Charlus'ün romancı veya şair olmaması ne büyük kayıp! Gördüklerini tarif etmesi açısından değil de, bir Charlus'ün arzu bağlamında konumu etrafında skandallar kopmasına yol açtığı, onu hayatı ciddiye almaya, hazzı duyguyla beslemeye zorladığı için, olaylara alayla ve dışarıdan bakmakla yetinmesine izin vermediği ve içinde daima bir ıstırabı canlı tuttuğu için. Neredeyse her ilanı aşk onun için bir hakarete maruz kalmak, hatta bazen hapse düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmak anlamına geliyor." Yalnız çocuklar değil, şairler de dayakla eğitilir. M. de Charlus romancı olsaydı, Jupien'in baron için işlettiği otel, karşılaşabileceği tehlikeleri, en azından yolda rastladığı, eğilimlerinden emin olamayacağı şahıslar açısından tehlikeyi azalttığından (polis baskınları tehlikesi daima mevcuttu), baron açısından bir felaket olurdu. Ama M. de Charlus'ün sanatçılığı amatör düzeydeydi, yazmayı düşünmüyordu ve böyle bir yeteneği de yoktu.

"Aslında itiraf etmem gerekir ki, bu şekilde para kazanmak benim vicdanımı pek rahatsız etmiyor, diye devam etti Jupien. Burada yapılan şeyin kendisinden hoşlandığımı, benim de yaşamdan aldığım hazzın bu yönde olduğunu artık sizden gizlemem mümkün değil. Suç olarak görmediğiniz bir şey için maaş almak yasak mıdır peki? Siz benden daha tahsillisiniz, muhtemelen, Sokrates'in verdiği dersler karşılığında para almayı doğru bulmadığını söyleyeceksiniz bana. Ama günümüzde felsefe profesörleri bu görüşü paylaşmıyor; hekimler de, ressamlar da, oyun yazarları da, tiyatro yöneticileri de öyle. Bu meslekte sadece ayaktakımıyla düşüp kalktığımızı zannetmeyin. Bu tür bir işletmenin yöneticisi, tıpkı seçkin bir yosma gibi, sadece erkekleri ağırlar şüphesiz, ama çeşitli alanlarda sivrilmiş, genellikle kendi mesleklerindeki en zeki, en hassas, en kibar kişiler olan erkekleri ağırlar. Sizi temin ederim, bu işletme kısa zamanda bir kültür tezgâhına, bir haber ajansına dönüşecektir." Ama ben hâlâ M. de Charlus'ün yediği, gözlerimle gördüğüm dayağın etkisi altındaydım.

Doğruyu söylemek gerekirse, insan M. de Charlus'ü yakından tanıyınca, gururunu, sosyete zevkleri konusundaki doymuşluğunu, kolaylıkla en düşük seviyeden, en berbat erkeklere yönelen bir tutkuya dönüşüveren geçici heveslerini bilince, bir sonradan görmeyi kızını bir dükle evlendirip av partilerine altesleri davet etmesine imkân tanıyacağı için büyüleyecek olan muazzam servete sahip olmanın, M. de Charlus'ü hoşlandığı delikanlılarla dolu bir veya birçok işletmede sözünün geçmesine imkân tanıdığı için memnun ettiğini pekâlâ anlayabilirdi. Memnuniyeti belki de sapıklığından bağımsızdı. Saint-Simon'un ifadesiyle, sadece "adı sanı belli olmayan" kişilerle görüşen ve bütün vaktini muazzam meblağlar kaptırdıkları uşaklarla iskambil oynamakla geçiren o kadar çok büyük soylunun, hükümdar soyundan prens ve dükün mirasçısıydı ki!

"Şimdilik, dedim Jupien'e, bu işletme bambaşka bir şey, bir tımarhaneden de öte, çünkü buradaki akıl hastalarının deliliği sahneleniyor, oynanıyor, sergileniyor, tam bir batakhane. Ben *Binbir Gece Masalları*'ndaki halife gibi, dayak yiyen bir adamı kurtarmak üzere tam zamanında geldiğimi zannederken, bir başka *Binbir Gece* masalını buldum karşımda; köpeğe dönüşen bir kadının eski haline dönebilmek için kendi arzusuyla dayak yediği masalla karşılaştım." Baronun dayak yiyişini gördüğümü anladığından, sözlerim Jupien'i

dehşete düşürmüştü. Ben yoldan geçen bir faytonu durdurduğum sırada bir an için sustu; sonra ansızın, evimizin avlusunda Françoise'ı veya beni selamlarken kullandığı nazik ifadelerle beni hep şaşırtmış, kendi kendini yetiştirmiş bir insan olan bu adam, yine o çarpıcı zekâsıyla konuştu: "*Binbir Gece Masalları*'ndan söz ettiniz, aralarında benim bildiğim biri var ki, sanırım baronun evinde gördüğüm bir kitabın adıyla alakalı." (M. de Charlus'e gönderdiğim bir Ruskin çevirisine, *Susam ve Zambaklar*'a atıfta bulunuyordu.) "Bir akşam merak edip, kırk demiyorum ama on, on beş harami görmek isterseniz, buraya gelmeniz yeter; benim burada olup olmadığımı öğrenmek için de, şu yukarıdaki pencereye bakmanız yeterli olur; hafifçe aralıksa ve içeride ışık yanıyorsa, içerideyim, girebilirsiniz demektir; yani benim Susam'ım. Sadece Susam diyorum. Eğer Zambakların peşindeyseniz, onları başka yerde aramanızı tavsiye ederim." Jupien, aristokrat müşterilerin ve korsan gibi yönettiği delikanlılar grubunun etkisi sonucu tavırlarına yerleşen teklifsizlikle, oldukça sert bir selam verip yanımdan ayrılmak üzereyken, sirenlerin haber vermediği bir bombanın patlaması, bana biraz beklememi öğütlemesine sebep oldu. Az sonra başlayan uçaksavar atışları öyle şiddetliydi ki, Alman uçağının hemen tepemizde olduğu anlaşılıyordu.

Bir anda sokaklar zifiri karanlığa gömüldü. Ara sıra, alçaktan uçan bir düşman uçağı, bombalamak istediği noktayı aydınlatıyordu. Yolumu bulamıyordum. La Raspelière'e giderken, bir tanrı gibi atımı şaha kaldırmış olan uçağa rastladığım günü hatırlıyordum. Bu sefer karşılaşmanın farklı olacağını, kötülük tanrısının beni öldüreceğini düşünüyordum. Kabaran denizin dalgalarından kaçmaya çalışan bir yolcu gibi, ondan kaçmak için hızlandım; karanlık meydanlarda dönüp duruyor, bir çıkış yolu bulamıyordum. Nihayet bir yangının alevleri etrafı aydınlattı ve top atışları aralıksız sürerken yolumu bulabildim. Ama düşüncelerim başka tarafa yönelmişti. Jupien'in otelini düşünüyordum; belki şu anda yerle bir olmuştu, çünkü ben çıktıktan hemen sonra, çok yakınıma bir bomba düşmüştü; Pompei'nin meçhul sakininin, belki kehanet sonucu, belki de yanardağın patlamasından ve felaketin başlamasından sonra yazdığı "Sodoma" kelimesini M. de Charlus de kehanette bulunup otelin duvarına yazmış olabilirdi. Ama haz peşinde oraya gelmiş insanlar için, sirenlerin, *Gotha*'ların ne önemi olabilirdi? Aşkları-

mızı çevreleyen sosyal ve doğal ortamı neredeyse hiç düşünmeyiz. Denizde fırtına ortalığı kasıp kavurur, gemi beşik gibi sallanır, gökyüzünden, rüzgârın savurduğu çığlar yağar ve biz, yaklaşmaya çalıştığımız bedenle birlikte minnacık bir yer kapladığımız bu muazzam dekora sırf yarattığı rahatsızlığa bir çare bulmak için, en fazla bir saniye dikkatimizi yöneltiriz. Bombardımanı haber veren sirenler, Jupien'in müdavimlerini bir buzdağından fazla telaşlandırmıyordu. Hatta tehditkâr somut tehlike, uzun süredir marazi bir takıntı halinde yaşadıkları korkudan kurtarıyordu kendilerini. Korkunun boyutunun korkuyu yaratan tehlikenin boyutuyla orantılı olduğunu zannetmek yanlıştır. İnsan uyuyamamaktan korkup düellodan hiç korkmayabilir, sıçandan korkup aslandan korkmayabilir. Jupien'in müdavimleri, polislerin birkaç saat boyunca sadece pek önemsiz bir konuyla, vatandaşların can güvenliğiyle ilgileneceğini ve onların şerefini tehlikeye düşürmeyeceğini düşünüyorlardı. Birçoğu, ahlak özgürlüğünden çok sokaklara ansızın çöken karanlığın cazibesine kapıldı. Üzerlerine gökten ateş yağan bu Pompei'lilerin bazıları ise, metronun yeraltı mezarları gibi karanlık olan koridorlarına indiler. Orada yalnız olmayacaklarını biliyorlardı. Yeni bir tabiat olayı gibi her şeyi sarmalayan karanlık, bazı kişilerin dayanılmaz derecede cazip bulduğu bir etki yaratır: Hazzın ilk aşamasını ortadan kaldırır ve genelde ancak bir süre sonra ulaştığımız okşamalar âlemine doğrudan dalmamıza imkân tanır. Arzunun nesnesi kadın da olsa, erkek de, ona kolayca yaklaşabildiğimizi ve bir salonda (en azından gündüz vakti) uzadıkça uzayacak yapmacık iltifatlara gerek olmadığını farz etsek bile, gece vakti (pek az aydınlatılmış bir sokakta dahi), sırf gözlerimizle karşımızdakini yiyip bitirdiğimiz bir giriş aşaması vardır hiç değilse; gelen geçenden, arzuladığımız insanın kendisinden korktuğumuz için, bakmaktan ve konuşmaktan başka bir şey yapamayız. Karanlıkta bu geleneksel oyun geçersizleşir; eller, dudaklar, bedenler doğrudan, ilk anda harekete geçebilir. İyi karşılanmadığımız takdirde, mazeret olarak karanlığa ve karanlığın yol açtığı yanılgılara başvurabiliriz. İyi karşılandığımız takdirde ise, geri çekilmeyen, daha da yaklaşan bedenin ânında verdiği karşılık, sessizce yaklaştığımız kadının (veya erkeğin) önyargılardan arınmış, ahlaksızlığa yatkın olduğu kanısını uyandırır bizde ve bu kanı, meyveyi gözlerimizle arzulamadan, izin istemeden ısırabilmiş olmanın mutluluğunu iyice artırır. Bu arada karanlık devam ediyordu; bu

yeni tabiat olayının içine gömülmüş olan Jupien'in müdavimleri, bir gelgit dalgasını veya güneş tutulmasını izlemek üzere seyahate çıkıp başka bir ülkeye gelmiş gibi bir duyguyla, önceden hazırlanmış, yerleşik bir haz yerine, meçhulde tesadüfi bir karşılaşmanın hazzını yaşadıkları duygusuyla, yeraltı mezarlarının karanlığında, bombaların yanardağ homurtularının eşliğinde, bir Pompei batakhanesinin dibinde gizli ayinlerini kutluyorlardı.

Kaçmamayı tercih etmiş olan birçok erkek, aynı salonda toplanmıştı. Birbirlerini tanımıyorlardı, ama aşağı yukarı aynı zengin ve aristokrat çevrenin insanları oldukları belliydi. Her birinin dış görünüşünde, muhtemelen küçültücü hazlara direnmemelerinden kaynaklanan bir iğrençlik vardı. Çok iriyarı olan bir adamın yüzü, ayyaşlar gibi kırmızı lekelerle kaplıydı. Dediklerine göre, eskiden içmezmiş, sadece delikanlılara içki içirmekten hoşlanırmış. Ama cepheye çağrılma korkusuyla (oysa ellisini geçmiş gibi görünüyordu), çok şişman olduğundan, yüz kilonun üzerine çıkıp çürüğe çıkmak için, hiç durmadan içmeye başlamış. Artık bu hesabı tutkuya dönüşmüş ve nerede olursa olsun, yalnız kaldığı anda, soluğu bir şarapçıda alıyormuş. Ne var ki, konuşmaya başladığında, ortalama bir zekâsı olmakla birlikte, çok bilgili, tahsilli ve kültürlü bir adam olduğunu fark ettim. Yine yüksek sosyeteden, çok genç ve son derece düzgün fiziğe sahip biri de girmişti salona. Doğrusunu söylemek gerekirse, sapıklığı dış görünüşünde bir iz bırakmamıştı henüz, ama çok daha rahatsız edici manevi izler mevcuttu. Çok uzun boyluydu ve çok sevimli bir yüze sahipti; konuşması, yanında oturan alkoliğinkinden çok farklı, gerçekten dikkate değer bir zekâyı ortaya koyuyordu. Ama her söylediğine başka bir cümleye uygun düşecek bir yüz ifadesi eşlik ediyordu. Sanki insan yüzü ifadeleri hazinesinin tamamına sahipmiş, ama başka bir dünyada yaşıyormuş gibi, çeşitli ifadeleri yanlış bir sıralamayla sergiliyor, kendisine söylenen sözlerle ilgisiz tebessüm ve bakışları rastgele dağıtıyordu. Eğer hâlâ hayattaysa, ki bundan eminim, o sırada kalıcı bir hastalığa değil, geçici bir sarhoşluğa yakalanmış olmasını dilerim. Kartvizitlerini istemiş olsak, muhtemelen bu adamların hepsinin yüksek toplumsal mevkiye sahip kişiler olduğunu görüp şaşırırdık. Ama bir kusur, üstelik kusurların en büyüğü, yani herhangi bir ahlaksızlığa direnmeyi engelleyen irade yoksunluğu, onları bu otelde, ayrı ayrı odalarda da olsa, her akşam bir araya ge-

tiriyordu; öyle ki, bana söylendiğine göre yüksek sosyete mensubu hanımlar onları ismen tanımakla birlikte, zamanla yüzlerini görmez olmuşlardı ve artık kendilerini evlerinde ağırlama imkânı bulamıyorlardı. Bu beyefendiler hâlâ çeşitli davetlere çağrılıyorlardı, ama alışkanlık onları yine değişik unsurlardan oluşan bu batakhaneye getiriyordu. Zaten kendilerine burada hizmet eden komilerin, işçilerin vs. tersine, gizlenmeye pek gerek de duymuyorlardı. Tahmin edilebilecek çeşitli nedenlerin dışında, bunun şöyle bir açıklaması da vardı: Bir işçi veya hizmetkâr için oraya gitmek, namuslu zannedilen bir kadının randevuevine gitmesi gibi bir şeydi. Oraya gitmiş olduklarını itiraf edenler, bir daha ayak basmadıklarını söylerek kendilerini savunuyorlardı; bizzat Jupien de, oların itibarını korumak veya rekabeti önlemek için yalan söyleyip, "Yok canım! Benim otele gelmez, *oraya* gelmek istemez" diyordu. Yüksek sosyete mensupları için durum bu kadar vahim değildir; *oraya* gitmeyen sosyete mensupları nasıl bir yer olduğunu bilmez ve başkalarının özel hayatıyla ilgilenmezler. Oysa bir uçak fabrikasında çalışan bir iki tesviyeci *oraya* gitmişse, kendilerini ispiyonlayan arkadaşları, duyulur korkusuyla *oraya* gitmek istemezler.

Evime doğru yol alırken, bilincimizin alışkanlıklarımıza katkıda bulunmaktan nasıl hızla vazgeçtiğini, onlarla ilgisini tamamen kesip kendi başlarına gelişmelerine izin verdiğini ve bu durumda, ahlaki ya da zihinsel değerleri belki de bağımsız olarak, bambaşka bir yönde gelişen kişilerin eylemlerini tamamen dışarıdan, benliklerinin tamamını kapsadıkları varsayımıyla gözlediğimiz takdirde, ne kadar şaşırabileceğimizi düşünüyordum. Bu "gençler"i, bir bakıma bütün masumiyetleriyle, vasat bir ücret karşılığında, hiç zevk almadıkları, başlangıçta muhtemelen tiksindikleri şeyler yapmaya iten neden, belli ki kusurlu bir eğitim veya eğitimsizlikle birlikte, en kolay değilse bile en zahmetsiz yoldan para kazanma eğilimiydi. (Çünkü sonuçta, daha zevkli olabilecek birçok iş mevcuttu, ama örneğin bir hasta da, saplantılarıyla, mahrumiyet ve ilaçlarıyla, zannınca mücadele ettiği, çoğu kez pek de ağır olmayan hastalıktan daha zor ve sıkıntılı bir hayat kurmaz mı kendine?) Bu davranışlarına bakarak, özünde kötü oldukları zannedilebilirdi, ama aynı gençler, savaşta benzersiz bir cesaret sergileyen harika askerler olmakla kalmayıp, sivil hayatta da, tam anlamıyla namuslu değilse bile, çoğunlukla iyi yürekli insanlardı. Uzun zamandır, sürdükleri hayatın ahlaklılığını

veya ahlaksızlığını fark etmiyorlardı, çünkü çevrelerindeki herkesin hayatı buydu. Aynı şekilde, uzak tarihin bazı dönemlerini incelerken, iyi birer birey olan kişilerin, fütursuzca kitlesel katliamlara, insan kurban etme törenlerine katıldıklarını görüp şaşırırız; oysa bunlar, onların gözünde muhtemelen doğal olaylardır.

Jupien'in otelindeki Pompei resimleri, Fransız Devrimi'nin sonunu hatırlatmaları bakımından, yakında başlayacak olan Direktuvar benzeri döneme çok uygun düşüyordu. Daha şimdiden, barış beklentisiyle, polis emrini fazlasıyla açık bir biçimde ihlal etmemek için karanlığa saklanarak her yerde yeni dans partileri düzenleniyor ve gece boyunca, çılgınca devam ediyordu. Bunun yanı sıra, savaşın ilk yıllarındaki kadar Alman aleyhtarı olmayan bazı sanatsal görüşler gelişip, boğulmuş zihinlere tekrar soluk aldırıyordu, ama bu görüşleri ortaya koyma cesaretini bulabilmek için, önce yurtseverliğin kanıtlanması gerekiyordu. Bir profesör, Schiller hakkında dikkate değer bir kitap yazıyor ve gazeteler kitaptan söz ediyordu. Ama kitabın yazarı hakkında bir yorumda bulunmadan önce, bir yayımlama izni gibi, Marne veya Verdun çarpışmalarına katıldığı, beş madalya aldığı, iki oğlunu savaşta kaybettiği belirtiliyordu. Daha sonra, eserinin sarahati, derinliği övülüyor, kitabın konusu olan Schiller'den ise, "büyük Alman yazar" değil de, "büyük *Boche* yazar" demek kaydıyla, büyük yazar olarak söz edilebiliyordu. Bu parola, makalenin hemen yayımlanmasını sağlıyordu.

Şüphesiz iki bin yıl sonra tarihini okuyacak olan kişilere de bizim çağımız, kimi şefkatli ve saf yüreklerin içinde barınabildiği canavarca, şeytani bir ortam olarak görünecektir. Öte yandan, zekâ ve duyarlılık bakımından Jupien kadar yetenekli pek az insan tanıyordum, hatta onun kadar yetenekli kimseyi tanımıyordum diyebilirim; çünkü Jupien'in nükteli anlatımına temel teşkil eden o harika "görgü", bir kolej eğitiminden, üniversite kültüründen kaynaklanmıyordu; Jupien'i çok parlak bir adam haline getirebilecek olan kolej ve üniversite eğitimi, nice yüksek sosyete delikanlısına hiçbir yarar sağlamıyordu. Jupien, doğuştan sahip olduğu sağduyu ve ince zevk sayesinde, rastgele, bir yol gösteren olmadan, boş vakitlerinde okuduğu tek tük kitaplardan, dilin bütün simetrisinin ortaya dökülüp güzelliğini sergilediği kusursuz anlatımı edinmişti. Oysa icra ettiği meslek, en kazançlılarından biri olmakla birlikte, en aşağılık meslek sayılabilirdi. M. de Charlus'e gelince, aristokrat

gururu başkalarının ne diyeceğini küçümsemesine yol açmış olsa da, haysiyeti ve kendine saygısı, nasıl olup da tam bir çılgınlıktan başka mazereti olamayacak tensel tatminlerden vazgeçmeye zorlamamıştı kendisini? Ama muhtemelen Jupien gibi baron da, o kadar uzun zamandır ahlakla belirli türde eylemleri birbirinden ayırmayı alışkanlık haline getirmişti ki (aynı şey yargıç, devlet adamı gibi birçok kamu görevlisinin de ara sıra başına gelir herhalde), alışkanlık (ahlak duygusunu hiç dikkate almadan) günden güne pekişmiş ve sonunda, bu boyun eğen Prometheus, Güç tarafından, mutlak maddiyat kayasına çivilenmişti.

Hiç şüphesiz, M. de Charlus'ün hastalığının yeni bir evreye ulaştığını ve bu hastalığın, ben farkına vardığımdan beri, gözlerimle gördüğüm çeşitli aşamalarına bakılırsa, giderek artan bir süratle geliştiğini seziyordum. Zavallı baron, Mme Verdurin'in kehaneti ve dileği doğrultusunda, zaten bu yaşta ölümü hızlandırmaktan başka işe yaramayacak olan hapis sürecini yaşamadığı halde, bugün artık hastalığın son evresinden, yani ölümden pek uzak olmasa gerekti. Belki de mutlak maddiyat kayası demekle hata ettim. Bu mutlak maddiyatın içinde biraz zihinsellik kalmış olabilirdi. Bu deli, her şeye rağmen bir deliliğin kurbanı olduğunu ve delilik anlarında aslında oyun oynadığını gayet iyi biliyordu; çünkü kendisini döven kişinin, savaş oyununda kura sonucu "Prusyalı" olan ve diğer çocukların gerçek bir yurtseverlik ve sahte bir nefretle üstüne çullandıkları çocuktan daha kötü kalpli olmadığının farkındaydı. Yine de kurban olduğu bu delilikte, M. de Charlus'ün kişiliğinin az da olsa bir payı vardı. İnsan doğası, bu sapkınlıklarda bile (tıpkı aşkta ve seyahatte olduğu gibi), gerçeği talep ederek, inanç ihtiyacını ele verir. Françoise, kendisine –muhtemelen hiç ayak basmayacağı– Milano'daki bir kiliseden veya Reims Katedrali'nden –hatta Arras Katedrali'nden!– söz ettiğimde, kısmen ya da tamamen yıkılmış oldukları için göremeyeceği bu hazineleri görme imkânı bulabilen zenginlere gıpta eder, özlemle haykırırdı: "Ah! Kim bilir ne kadar güzeldi!" Oysa yıllardır Paris'te yaşamaktaydı ve bir kez olsun merak edip Notre-Dame'ı görmeye gitmemişti. Çünkü Notre-Dame, Paris'in, yani Françoise'ın gündelik hayatının geçtiği şehrin bir parçasıydı ve bu yüzden de yaşlı hizmetçimizin, –mimarlık hakkındaki incelemelerim bazı bakımlardan Combray içgüdülerimi düzeltmiş olmasa, muhtemelen benim de– hayallerini süsleyen unsurları bu

şehirde bulması zordu. Sevdiğimiz insanlar, her zaman açıkça seçemesek de peşinde koştuğumuz bir hayali özlerinde barındırırlar. Bana Gilberte'i sevdiren Bergotte'a ve Swann'a inancım, Mme de Guermantes'ı sevdiren de Kötü Gilbert'e inancım olmuştu. En sancılı, en kıskanç, görünürde en kişisel aşkım olan Albertine'e aşkım da ne muazzam bir denizi barındırmıştı içinde! Zaten bütün varlığımızla sarıldığımız bu kişisellik yüzünden, insanlara beslenen aşk, bir bakıma sapkınlıktır. (Hatta bedensel hastalıklar, en azından sinir sistemiyle biraz olsun ilgili olanlar da, organlarımızın, eklemlerimizin kendine has eğilimleri veya korkuları sayılmaz mı? Bedenimizin belirli bir iklimde kapıldığı dehşet, kimi erkeklerin, örneğin gözlüklü kadınlara veya ata binen kadınlara duyduğu eğilim kadar anlaşılmaz ve inatçı değil midir? Ata binen kadın görüntüsünün her defasında uyandırdığı arzunun veya hayatı boyunca astım krizleri geçirmiş birinin ilk kez rahat nefes almasını sağlayan, görünürde diğer kentlerden farksız, belirli bir kentin yarattığı etkinin hangi kalıcı, bilinçdışı ve esrarengiz hayale bağlı olduğunu kim bilebilir?)

Sapkınlıklar, marazi kusurun her yere yayıldığı, her şeye hâkim olduğu aşklara benzer. En çılgınca olanında bile, aşkı görmek mümkündür. M. de Charlus'ün ellerine ve ayaklarına sağlamlığı sınanmış halkalar geçirilmesi, prangaya vurulması ve Jupien'in söylediğine göre, gemicilere başvurdukları halde –disiplinin en katı olduğu gemilerde bile artık uygulanmayan işkencelerde kullanılan âletler oldukları için– bulmakta büyük zorluk çektikleri korkunç aksesuarlar sağlanması konusundaki ısrarının altında, icabında hoyratlıkla kanıtlanan erkeklik ideali ve baronun ortaçağa özgü hayal gücünü süsleyen, bizim göremediğimiz, ama çarmıhlarla, feodal işkencelerle yansıttığı, ruhunda barındırdığı minyatürler yatıyordu. Her gelişinde Jupien'e, "En azından bu gece alarm olmasın; kendimi şimdiden bir Sodom sakini gibi gökten yağan alevlerle kavrulmuş halde görüyorum" demesine yol açan, işte bu duyguydu. *Gotha*'lardan korkuyormuş gibi yapıyordu; aslında korktuğu falan yoktu, ama böylece, sirenler çalmaya başladığı anda, metrodaki sığınaklara koşmak için bir mazereti oluyor, belirsiz ortaçağ zindanları ve yeraltı geçitleri hayalleriyle beslenen karanlıktaki sürtünmelerden bir haz bekliyordu. Kısacası M. de Charlus'ün zincire vurulma, kırbaçlanma arzusu, bütün çirkinliğiyle, bir hulyayı, başkalarının Venedik'e gitme veya dansözlerle metres hayatı yaşama arzusu ka-

dar şiirsel bir hayali ele veriyordu. Baron bu hayalin kendisine gerçeklik yanılsaması yaşatmasına o kadar önem veriyordu ki, Jupien 43 numaralı odadaki ahşap yatağı satıp yerine zincirlere daha çok yakışan demirden bir yatak koymak zorunda kalmıştı.

Tam eve yaklaştığım sırada, "tehlike geçti" sinyali nihayet duyuldu. Bir çocuk, itfaiyecilerin gürültüsünü anlatıyordu. Uşakla birlikte mahzenden çıkan Françoise'a rastladım. Benim öldüğümü sanıyordu. Saint-Loup'nun uğradığını söyledi; özür dileyip sabahki ziyareti sırasında savaş madalyasını bizim evde düşürüp düşürmediğini sormuş. Madalyasını kaybettiğini fark etmiş, ertesi gün de birliğine katılması gerektiğinden, acaba bizim evde mi düştü diye bakmaya gelmiş. Françoise'la birlikte her yeri aramışlar, ama bulamamışlar. Françoise, madalyayı bana gelmeden önce kaybettiğini düşünüyor, Saint-Loup'yu gördüğünde göğsünde madalya olmadığına yemin edebileceğini söylüyordu. Yanılıyordu oysa. Tanıklık ve hafızanın değeri bu kadardır işte! Zaten olay pek önemli de değildi. Saint-Loup, astlarının sevgisi kadar üstlerinin saygısını da kazanmıştı, mesele kolayca hallolurdu.

Öte yandan, konuşmalarındaki isteksizlikten, Saint-Loup' nun hem Françoise'da, hem de uşakta olumsuz bir izlenim bıraktığını hemen hissettim. Şüphesiz uşağın oğluyla Françoise'ın yeğeni, cephe gerisinde bir göreve atanmak için ne kadar çaba gösterdilerse, Saint-Loup da ters yönde, tehlikenin göbeğinde olabilmek için o kadar çaba göstermiş ve başarılı da olmuştu. Ama Françoise'la uşağın kendilerinden yola çıkarak değerlendirdikleri için, buna inanmaları mümkün değildi. Zenginlerin daima korunduğundan emindiler. Zaten Robert'in kahramanca cesareti hakkındaki gerçeği bilseler de etkilenmezlerdi. Robert *Boche* kelimesini kullanmıyordu, Almanlar'ın cesaretinden kendilerine övgüyle söz etmişti ve ilk günden itibaren savaşın galipleri olmayışımızı ihanete bağlamıyordu. Halbuki onların duymak istediği, cesaretin simgesi saydıkları şey, buydu. Dolayısıyla, madalyasını aramaya devam ettikleri halde, Robert konusunda soğuk buldum onları. Bense, madalyanın nerede unutulduğu konusunda şüphelerim olduğu için, Françoise'la uşağa gidip yatmalarını tavsiye ettim. (Bu arada, Saint-Loup o gece şüphelendiğim şekilde gönül eğlendirmiş idiyse, bunu sadece oyalanmak için yapmıştı, çünkü Morel'le tekrar görüşmek isteyip Morel'in hangi birlikte bulunduğunu öğrenmek, gidip onu göre-

bilmek için bütün askeri ilişkilerini seferber etmiş, ama şimdilik, yüzlerce çelişkili cevap almıştı.) Fakat uşak bir süredir Françoise'ın yanından zor ayrılıyordu, çünkü savaş sayesinde, Françoise'a işkence etmek için, rahibelerin kovulmasından ve Dreyfus Davası'ndan daha etkili bir yol bulmuştu. O akşam da, bir başka kliniğe doğru yola çıkmadan önce Paris'te geçirdiğim birkaç gün boyunca yanlarına her gidişimde olduğu gibi, uşağın korku içindeki Françoise'a şöyle dediğini duydum: "Acele etmiyorlar tabii, uygun zamanı kolluyorlar, ama o gün gelince Paris'i alacaklar ve gözümüzün yaşına bakmayacaklar! —Yüce Tanrım! Yüce Meryem! diye haykırıyordu Françoise. Zavallı Belçika'yı fethettikleri yetmedi mi! İşgaliyet sırasında neler çekti! —Françoise, ne Belçika'sı! Belçika'da yaptıkları solda sıfır kalacak!" Savaş, halktan insanların konuşmalarına sadece görerek, gazetelerde okuyarak tanıştıkları, dolayısıyla nasıl telaffuz edileceğini bilmedikleri çok sayıda terimi sokmuş olduğundan, uşak ekledi: "İnsanlar nasıl bu kadar delirebiliyor, anlamıyorum... Göreceksiniz Françoise, şimdiye kadarkilerden çok daha geniş kapsamlı bir harekâta hazırlanıyorlar." Françoise'a merhamet ve stratejik sağduyu adına olmasa da, dilbilgisi adına isyan edip doğru telaffuzun "harekât" olduğunu belirttim, ama mutfağa her girişimde, aynı korkunç cümlenin Françoise'a söylenmesinden başka şey elde edemedim, çünkü uşak, eskiden Combray'de bahçıvan, şimdi de basit bir uşak olmakla birlikte, Saint-André-des-Champs kuralına göre iyi bir Fransız olduğunu, İnsan Hakları Bildirisi uyarınca, tam bağımsızlıkla "harekât" diye telaffuz etme ve işinin haricindeki bir konuda emir almama hakkına sahip olduğunu ve bu konuda, Devrim'den bu yana benimle eşit olduğundan, kimsenin ona söyleyecek lafı olamayacağını efendisine göstermekten, neredeyse Françoise'ı korkutmaktan hoşlandığı kadar zevk alıyordu.

Sonuç olarak, Françoise'a geniş kapsamlı "harekât"tan, bu telaffuzun cehaletten değil, düşünüp taşınarak varılmış bir karardan kaynaklandığını kanıtlamayı amaçlayan bir ısrarla söz edişini dinlemenin sıkıntısını yaşadım. Hükümet ve gazeteleri aynı kefeye koyup güvensizlikle "onlar" diye söz ediyor, "*Boche*'ların verdiği kayıpları söylüyorlar, bizim kayıplarımızdan söz etmiyorlar, aslında bizim kaybımız *Boche*'lardan on kat fazlaymış. Artık nefeslerinin tükendiğini, hiç yiyecekleri kalmadığını söylüyorlar, bence bizden yüz kat fazla yiyecekleri var. Palavra sıkıp duruyorlar. Yiyecek hiçbir

şeyleri olmasaydı, geçen günkü gibi savaşamazlardı; yirmi yaşından küçük yüz bin genci öldürdüler" diyordu. Nasıl bir zamanlar Radikaller'in zaferlerini abarttıysa, şimdi de sürekli Almanlar'ın zaferlerini abartıyordu; aynı zamanda, bu zaferler Françoise'ı iyice üzsün diye, Almanlar'ın hunharlığını da anlatıyor, Françoise hiç durmadan "Ah! Meleklerin Kutsal Anası! Ah! Yüce Meryem!" diyor bazen de, canını bir başka yoldan sıkmak için, uşak, "Esasen biz de onlardan hırlı sayılmayız; bizim Yunanistan'da yaptığımız, onların Belçika'da yaptığından aşağı kalmaz. Göreceksiniz, sonunda herkes bize cephe alacak, bütün uluslarla savaşmak zorunda kalacağız" diyordu; oysa durum bunun tam tersiydi. Haberlerin iyi olduğu günlerde, Françoise'a savaşın otuz beş yıl süreceğini, barış ihtimalinden söz ediliyorsa, barışın en fazla birkaç ay süreceğini ve ondan sonraki çarpışmaların yanında şimdikilerin çocuk oyunu gibi kalacağını ve sonunda Fransa'dan geriye hiçbir şey kalmayacağını söyleyip intikam alıyordu.

İtilaf devletlerinin zaferi, yakın değilse bile, en azından oldukça kesin görünmekteydi ve maalesef uşak buna çok üzülüyordu. Çünkü her şeyi olduğu gibi "Dünya" Savaşı'nı da Françoise'a karşı gizlice yürüttüğü savaşa indirgemişti (buna rağmen, Françoise'ı severdi, aynı şekilde, insan her gün dominoda yenip öfkelendirmekten zevk aldığı kişiyi sevebilir); hayalinde zaferi, yapacakları ilk konuşmada Françoise'dan, "Nihayet bitti, bizim onlara 1870'te verdiklerimizden daha fazlasını vermek zorunda kalacaklar" sözlerini işitmenin acısı olarak canlandırıyordu. Aslında kaçınılmaz sonun yaklaşmakta olduğunu düşünüyordu hep, çünkü bilinçdışı bir yurtseverlik, sanrının kurbanı bütün Fransızlar gibi, zaferin bugünden yarına gerçekleşeceğine inandırmıştı onu (ben de hastalandığımdan beri, aynı sanrıdan dolayı, yakında iyileşeceğime inanıyordum hep). Önce davranıp Françoise'a zaferin belki kazanılacağını, ama içinin kan ağladığını, çünkü bunu devrimin, ardından da istilanın izleyeceğini söylüyordu. "Ah! Bu lanet olası savaşın ardından çabucak toparlananlar sadece *Boche*'lar olacak Françoise, şimdiden yüz milyarlar kazandılar. Ama bize metelik verecekleri yok, ne güldürü ama!" Tedbirli davranıp, her ihtimale karşı ekliyordu: "Halkı sakinleştirmek için gazetelerde tersini yazarlar belki; üç yıldır savaşın yarın biteceğini de yazmıyorlar mı?" Françoise bu sözleri duyunca korkuya kapılıyordu, çünkü başlangıçta uşağa

değil, iyimserlere inanmıştı, ama "zavallı Belçika'nın işgaliyeti"ne rağmen on beş günde tamamlanacağını zannettiği savaşın hâlâ sürmekte olduğunu, anlamını kavrayamadığı sabit cephe stratejisi sonucu ilerlemediğimizi ve evimizde kazandığı paranın tamamını verdiği sayısız "manevi evlat"larından birinin anlattığına göre, çeşitli gerçeklerin bizden gizlendiğini görüyordu. Uşak, "Kabak işçinin başına patlayacak, diye bağlıyordu sözü. Sizin tarlayı da elinizden alacaklar Françoise. —Ah! Yüce Tanrım!" Ama uşak bu uzun vadeli felaketlere yakındakileri tercih ettiğinden, Françoise'a bir yenilgi haberi verebilme umuduyla gazeteleri didik didik arıyordu. Kötü haberleri Paskalya yumurtası bekler gibi bekliyor, durumun Françoise'ı korkutacak kadar kötü olmasını, ama kendisine maddi bir zarar verecek kadar da kötü olmamasını diliyordu. Dolayısıyla, bir zeplin saldırısı onu en mutlu edecek şeydi; hem Françoise'ın mahzene saklanışını görebilirdi, hem de Paris kadar büyük bir şehirde bombaların gelip bizim evin tepesine düşmeyeceğinden emindi.

Bu arada, Françoise zaman zaman Combray'deki barışçı anlayışını sergilemeye başlamıştı yine. "Alman hunharlığı"ndan neredeyse kuşku duyuyordu. "Savaşın başında, bu Almanlar'ın katil olduğunu, eşkıya olduğunu, haydut olduğunu, *Bbboche* olduğunu söylüyorlardı..." (*Boche* kelimesini *b*'yi böyle vurgulayarak telaffuz etmesinin sebebi, Almanlar'ın katil olduğu suçlamasına esasen aklının yatmakla birlikte, *Boche* suçlamasının gerçek olamayacak kadar ağır bir suçlama oluşuydu. Ne var ki, savaşın başı söz konusu olduğuna göre ve Françoise'ın bu kelimeyi söylerken takındığı kuşkulu ifadeye bakılınca, *Boche* kelimesine hangi esrarengiz ve korkunç anlamı yüklediğini anlamak zordu. Çünkü Almanlar'ın cani olduklarından şüphe duymak temelsiz olabilirdi, ama mantık açısından bir çelişki içermiyordu. Oysa *Boche* kelimesi halk dilinde Alman'la eşanlamlı olduğuna göre, *Boche* olduklarından nasıl şüphe duyulabilirdi? Belki de Françoise o sıralar duyduğu, *Boche* kelimesinin özellikle vurgulandığı birtakım şiddet dolu sözleri dolaylı yoldan tekrarlamaktaydı sadece.) "Ben bütün bunlara inanmıştım, diyordu, ama şimdi, acaba biz de onlar kadar düzenbaz değil miyiz diye merak ediyorum." Bu sapkın düşünceyi Françoise'ın zihnine kurnazca yerleştiren, uşaktı; Françoise'ın Yunanistan Kralı Konstantinos'a düşkünlüğünü fark edip, bizim kendisini teslim olmaya zorlamak için aç bıraktığımızı söyleyip durmuştu. Dolayı-

sıyla, kralın tahttan indirilmesi Françoise'ı, "Biz de onlardan aşağı kalmayız. Almanya'da olsak, aynı şeyleri biz de yapardık" diyecek kadar derinden etkilemişti.

Paris'te kaldığım birkaç gün boyunca Françoise'ı pek fazla görmedim aslında, çünkü annemin bir keresinde, "Haberin yok mu, onlar senden daha varlıklı" dediği akrabalarına gidiyordu sık sık. Bu akrabaları, o dönemde ülke çapında çok yaygın olan ve hatırlanmasını sağlayacak bir tarihçi bulunsa, Fransa'nın büyüklüğünü, Saint-André-des-Champs tarzı asaletini kanıtlayacak, Marne'da can veren askerler kadar hayatta kalabilen sivillerin de sergilediği güzel davranışların bir örneğini vermişlerdi. Françoise'ın Berry-au-Bac'ta şehit düşmüş olan bir yeğeni, eskiden büyük bir kafenin sahibiyken servet yaptıktan sonra emekliye ayrılmış olan bu milyoner akrabalarının da yeğeni oluyordu. Küçük bir kafenin yoksul sahibi olan yirmi beş yaşındaki yeğen, birkaç ay sonra dönüp tekrar başına geçeceğini zannettiği küçük barı karısına bırakıp cepheye gitmiş, ama şehit düşmüştü. İşte o zaman, şöyle bir olaya şahit olmuştuk: Françoise'ın milyoner akrabaları, yeğenlerinin dul karısıyla aralarında hiçbir kan bağı bulunmadığı halde, on yıldır emekli hayatı sürdükleri kır evinden taşınıp kafenin başına geçmiş ve kazancın tek kuruşuna bile dokunmak istememişlerdi; gerçek bir hanımefendi olan milyoner hanım, "küçük hanım"ıyla birlikte her sabah altıda kalkıp giyiniyor, hısımları olan genç dula yardım etmek üzere hazırlanıyordu. Yaklaşık üç yıldır bu şekilde, haftanın bir günü olsun dinlenmeden, sabahtan akşamın dokuz buçuğuna kadar bardak yıkıyor, servis yapıyorlardı. Ülkem adına gurur duyarak şunu belirtmem gerekir ki, tek bir gerçek olayın, tek bir gerçek kişinin yer almadığı, her şeyin anlatımın gereği tarafımdan uydurulduğu bu kitapta, gerçek olan, var olan tek kişiler, Françoise'ın emekli hayatından vazgeçip tek başına kalmış olan hısımlarına yardıma koşan milyoner akrabalarıdır. Bu kitabı asla okumayacakları için, alçakgönüllülüklerine gölge düşürmeyeceğimden emin olarak, aynı şekilde hareket eden ve Fransa'nın ayakta kalmasını sağlayan onca insanın ismini veremediğimden, Françoise'ın bu akrabalarının gerçek ismini, çocukça bir mutlulukla ve derinden duygulanarak açıklıyorum: Tipik bir Fransız soyadı: Larivière. Jupien'in otelinde gördüğüm, tek derdi, "öğle yemeğine davetli olduğu için" Léon'la randevusunu saat on buçuğa almak olan smokinli buyurgan genç

gibi savaştan kaçan tek tük alçaklar olduysa da, Saint-André-des-Champs ilkelerine bağlı sayısız Fransız, bütün o soylu askerler ve o askerlerle eşdeğer tuttuğum Larivière'ler tarafından telafi edilmişlerdir.

Uşak, Françoise'ın endişelerini körüklemek için, bir yerden bulup çıkardığı, kapağında "Alman imparatorluk ailesi"nin resimleri bulunan (savaştan önceki sayılardı bunlar) eski *Lectures pour tous* dergilerini gösteriyordu ona. "Wilhelm"i gösterip, "İşte müstakbel hükümdarımız" diyordu. Françoise'ın gözleri fal taşı gibi açılıyor, imparatorun yanındaki kadına bakıp, "Bu da Wilhelmiçe!" diyordu. Françoise'ın Almanlar'a duyduğu yoğun nefreti ancak bakanlarımıza duyduğu nefret biraz yatıştırabiliyordu. Hindenburg'un mu, yoksa Clemenceau'nun mu ölmesini daha şiddetle arzuladığını bilemiyorum.

Paris'ten ayrılışım, aldığım bir haberle ertelendi; bu haberin bende uyandırdığı keder yüzünden, bir süre boyunca yola çıkamadım. Robert de Saint-Loup'nun cepheye döndükten iki gün sonra, geri çekilen askerlerini korurken öldüğünü öğrendim. Bir ulusa yönelik nefret beslemeyen tek insandı (imparatora gelince, özel nedenlerden ötürü, belki de hatalı olarak, II. Wilhelm'in savaşı başlatmaya değil, engellemeye çalıştığı kanısındaydı). Alman taraftarlığından da nefret etmezdi; ağzından altı gün önce duyduğum son sözler, Schumann'ın bir *Lied*'inin ilk sözleriydi; bizim merdivende bu Almanca sözleri mırıldanırken, komşular yüzünden susturmuştum onu. Son derece iyi bir eğitim sonucu, davranışlarını her tür savunmadan, sövgüden ve şatafattan arındırdığından, tıpkı seferberliğin başlangıcındaki gibi, düşmanın karşısında da hayatta kalmasını sağlayacak eylemlerden kaçınmış, evinden her çıkışımda beni başı açık uğurlayarak arabamın kapısını kapayışı dahil bütün hareketlerinin simgelediği şekilde, kendini geri çekip başkalarını önemsemişti. Günler boyunca odama kapanıp onu düşündüm. Balbec'e ilk geldiği günü hatırlıyordum; kırık beyaz yünlü kumaştan bir takımla, deniz gibi dalgalı, yeşile çalan gözleriyle pencereleri denize bakan büyük yemek salonuna bitişik holü bir baştan bir başa geçmişti. O zaman bana ne kadar seçkin biri gibi göründüğünü, onunla arkadaş olmayı ne kadar çok istediğimi hatırlıyordum. Dileğim, o sıralar bana neredeyse hiç zevk vermemekle birlikte, hayal edebileceğimin de ötesinde gerçekleşmiş, bu

şık ve zarif görüntünün ardında yatan bütün meziyetleri ve başka bir şeyi, daha sonra anlamıştım. Her şeyini iyi kötü ayırmadan, hesapsızca her gün vermiş, tıpkı bir gece beni rahatsız etmemek için restoranda kanepelerin üstünden atlayışı gibi, sahip olduğu her şeyi cömertçe başkalarının hizmetine sunmuş, aynı şeyi son olarak da bir sipere saldırıya geçerken yapmıştı. Aslında onu pek az, ama çok farklı yerlerde, farklı koşullarda ve uzun aralıklarla görmüş olmam –Balbec Oteli holünde, Rivebelle'deki kafede, Doncières'deki süvari karargâhında ve askeri akşam yemeklerinde, bir gazeteciyi tokatladığı tiyatroda, Guermantes Prensesi'nin evinde– sadece hayatına ilişkin daha çarpıcı, daha açık seçik sahneler sunuyor ve ölümünden de bilinçli bir keder duymama sebep oluyordu; oysa daha fazla sevdiğimiz, ama sürekli görüştüğümüz kişilerin bizde kalan sureti, aralarında hissedilmeyen farklılıklar bulunan sonsuz sayıdaki suretin belirsiz bir ortalamasına benzer ve doymuş olan sevgimiz, sınırlı sürelerde, karşılıklı arzumuza rağmen eksik kalmış buluşmalarda görüşebildiğimiz kişilerle olduğu gibi, aramızda sadece koşulların engellediği, daha sıkı bir sevgi bağı oluşabileceği yanılgısını yaşatmaz bize. Onu Balbec Oteli holünde monoklünün peşinden koşarken gördüğüm ve çok kibirli biri zannettiğim günden birkaç gün sonra, ilk kez Balbec sahilinde gördüğüm ve şimdi Robert gibi bir hatıradan ibaret olan bir başka canlı figür vardı: O ilk akşam herkese kayıtsız, kumların üzerinde yürüyen ve bir martı gibi denize ait olan Albertine. Albertine'i o kadar hızla sevmiştim ki, onunla her gün görüşebilmek için Balbec'ten ayrılıp Saint-Loup'yu ziyarete gitmemiştim. Oysa Robert'le ilişkimin tarihçesi, bir dönemde Albertine'e aşkımın bittiğine dair kanıtlar da içeriyordu, çünkü Doncières'e, Robert'i ziyarete gidişim, Mme de Guermantes'a beslediğim duyguların karşılıksız kalmasının kederi yüzündendi. Robert'in ve Albertine'in, benim çok geç, Balbec'te dahil olduğum ve pek kısa süren hayatları neredeyse hiç çakışmamıştı; yılların çalışkan mekiklerinin başta birbirinden en bağımsız gibi görünen hatıralarımızın arasında bir ağ dokuduğunu görüp, Albertine beni terk ettiğinde Mme Bontemps'ın evine Robert'i göndermiş olduğumu hatırlıyordum. Ayrıca ikisinin de hayatında, benim tahmin edemediğim, paralel bir sır vardı. Şimdi Saint-Loup'nun sırrı, hayatı bana öylesine yabancılaşan Albertine'in sırrından belki de daha çok üzüyordu beni. Ama ikisinin de hayatlarının bu kadar kısa

sürmüş olması, teselli edilmesi mümkün olmayan bir keder veriyordu bana. İkisi de bana bakmış, "Siz rahatsızsınız" demişlerdi sık sık. Oysa ölen, onlar olmuşlardı; ikisinin de ilk suretlerini, aslında çok kısa bir aralıkla ayrıldıkları son suretleriyle, birinin siperdeki, diğerinin nehirdeki suretiyle karşılaştırabiliyordum ve ilk surete, Albertine'inkine bile, sadece denizde günbatımını çağrıştırdığı için değer veriyordum.

Robert'in ölümü, Françoise'da Albertine'in ölümünden daha fazla merhamet uyandırdı. Derhal ağlayıcı rolünü benimsedi ve umutsuz ağıtlarla, mersiyelerle ölüyü andı. Kederini sergiliyor ve ancak ben kendimi tutamayıp üzüntümü gösterdiğim zaman, sert bir ifadeyle başını çevirip görmezlikten geliyordu. Çünkü birçok sinirli insan gibi Françoise'ın da başkalarının kuşkusuz kendisininkine fazlasıyla benzer olan sinirli yapısı karşısında sabrı taşıyordu. En ufak bir boyun tutulmasını, baş dönmesini, beresini bile haber vermekten hoşlanır olmuştu. Ama ben bir rahatsızlığımdan bahsetsem, ânında duygusuzlaşıp ciddileşiyor, duymazlıktan geliyordu.

Robert'in cepheye gitmemek ve gittikten sonra da tehlikeden kaçmak için akla gelebilecek her şeyi yaptığını düşünmekten kendini alamadığı halde, "Zavallı marki" diyordu. Mme de Marsantes'ı düşünüyor, "Zavallı hanımefendi, diyordu, oğlunun öldüğünü öğrendiğinde kim bilir nasıl ağlamıştır! Bari onu son bir defa görebilseydi; ama belki de göremediği daha iyi olmuştur; çocuğun burnu ikiye bölündü, yüzü paramparça oldu." Françoise'ın gözlerine dolan yaşların ardından, zalim köylü merakı yine de kendini gösteriyordu. Françoise, Mme de Marsantes'ın acısına yürekten katılıyordu kuşkusuz, ama bu acının nasıl bir görünümde ortaya çıktığına şahit olup üzüntüsünü tadamadığına hayıflanıyordu. Ağlamaktan ve benim kendisini ağlarken görmemden hoşlandığı için de, kendi kendini galeyana getirip, "Bir tuhaf oldum!" diyordu. Bende de keder belirtilerini öyle bir açlıkla kolluyordu ki, Robert'den bahsederken sahte bir duygusuzluk sergilemeye başlamıştım. Muhtemelen taklit içgüdüsüyle, kapalı salonlarda olduğu kadar mutfaklarda da klişelere rastlandığından, sözlerine bir yoksulun tatmin duygusunu da katarak, daha önce duyduğu sözleri tekrarlıyordu: "Onca servet, herhangi biri gibi ölmesine mani olamadı ve artık hiçbir işine yaramıyor." Uşak fırsattan yararlanıp elbette üzücü bir olay olduğunu, ama hükümet ne kadar gizlemeye çalışırsa çalışsın, her gün şehit

düşen milyonlarca askerin yanında pek sözü edilemeyeceğini söyledi Françoise'a. Ama bu sefer, umduğunun aksine, Françoise'ın kederini artırmayı başaramadı. Çünkü Françoise şöyle cevap verdi: "Evet, onlar da Fransa uğruna ölüyor, ama onları tanımıyoruz; tanıdığımız biri olunca daha ilginç." Ağlamayı zevk edindiği için de, ekledi: "Gazeteler markinin ölümünden bahsederse bana haber vermeyi unutmayın."

Robert savaştan çok önce, hüzünle, "Ah! Hayatımdan hiç söz etmeyelim, ben baştan mahkûm olmuş bir insanım" demişti sık sık. Acaba o güne kadar herkesten gizlemeyi başardığı ama kendinin bilincinde olduğu ve belki ilk kez sevişen, hatta daha da önce, tek başına doyuma ulaşan ve polenini saçtıktan hemen sonra ölen bitkilere benzediklerini zanneden çocuklar gibi, vahametini abarttığı sapıklığını mı kastediyordu? Belki de çocuklar gibi Saint-Loup'nun da bu abartısının nedeni, kısmen henüz alışılmamış olan günah fikri, kısmen de yepyeni bir duygunun giderek sönükleşecek olan, neredeyse korkunç bir güce sahip olmasıydı. Yoksa oldukça genç yaşta kaybettiği babasının ölümünden de etkilenerek, kendi zamansız ölümünü önceden sezmiş miydi? Şüphesiz bu tür bir sezgi imkânsız gibi görünür. Bununla birlikte, ölüm birtakım yasalara tabidir adeta. Genellikle, örneğin anne babaları çok uzun yaşayan veya çok genç ölen kişilerin kendilerinin de sanki mecburen aynı yaşta öldükleri söylenir; kimileri tedavisi mümkün olmayan hastalıklarla, kederlerle yüz yaşına kadar yaşar, kimileri ise, mutlu ve sağlıklı bir hayat sürmelerine rağmen, o kadar duruma uygun ve (mizaçlarında derin kökleri bulunsa da) o kadar tesadüfi bir hastalıkla aynı kaçınılmaz tarihte, genç yaşta can verirler ki, hastalıkları ölümün gerçekleşmesi için zorunlu bir formalite gibi görünür. Acaba kaza sonucu ölümler bile –Saint-Loup'nun belki de anlatmayı gerekli bulmadığım birçok bakımdan kişiliğiyle bağlantılı olan ölümü de buna bir örnektir– önceden belirlenmiş, sadece tanrılar tarafından bilinen, insanların göremediği, ama yarı bilinçsiz, yarı bilinçli bir hüzünle açığa çıkan (ve hatta bilinçli olduğu ölçüde, başkalarına tam bir samimiyetle, içten içe kurtulacağımıza inandığımız, ama gerçekleşecek olan bir felaketi haber verircesine ifade edilen), onu içinde bir nişan gibi daima taşıyıp hisseden kişiye özgü mukadder tarihler olamaz mı?

Saint-Loup o son saatlerde muhteşem bir görüntü sunmuş olmalıydı. Hayatı boyunca, otururken, bir salonda yürürken bile,

üçgen biçimli kafasının içindeki bükülmez iradeyi bir tebessümle gizleyerek, bir saldırı güdüsünü bastırırmış gibi görünmüştü hep; işte nihayet saldırmıştı. Feodal kule, kitaplarından kurtulunca tekrar askeri olmuştu. O Guermantes, ölümünde, hiç olmadığı kadar kendisi, daha doğrusu soyundan biriydi; soyunda eriyişi, sadece bir Guermantes'a dönüşmesi, cenazesinde de simgesel olarak açığa çıkıyordu: Combray Saint-Hilaire Kilisesi'ni boydan boya kaplayan siyah örtülerin üzerinde, ne isminin başharfleri, ne de unvanları yer alıyordu; sadece kapalı bir çelengin altında ölümüyle kavuşmuş olduğu Guermantes soyunu simgeleyen kırmızı bir G harfi vardı.

Gilberte'e hiç vakit geçirmeden, derhal yapılmayan cenaze törenine gitmeden önce mektup yazdım. Guermantes Düşesi'ne de yazmam gerekirdi belki, ama Robert'in ölümünü de hayatında önemli bir yer tutan onca kişinin ölümünde şahit olduğum kayıtsızlıkla karşılayacağını, hatta belki o ünlü Guermantes zekâsıyla, kan bağı konusunda batıl inançları olmadığını kanıtlamaya çalışacağını düşünüyordum. Herkese mektup yazamayacak kadar da rahatsızdım. Bir zamanlar, düşesle Robert'in birbirlerini kelimenin yüksek sosyetedeki anlamıyla epeyce sevdiklerini zannetmiştim; yani birlikteyken, o anda hissettikleri şefkati karşılıklı dile getirirlerdi. Ama düşes yokken, Robert onun bir geri zekâlı olduğunu söylemekten çekinmez, Mme de Guermantes ise, ara sıra onunla görüşmekten bencilce bir haz almakla birlikte, ona yardım etmek, hatta tatsız bir durumla karşılaşmasını önlemek için en ufak bir zahmete katlanmaz, nüfuzunu katiyen kullanmazdı. Robert'in Fas'a döneceği sırada onu General Saint-Joseph'e tavsiye etmeyi reddederek sergilediği fesatlık, evliliği sırasında gösterdiği bağlılığın hiçbir çaba gerektirmeyen, telafi edici bir davranış olduğunu kanıtlıyordu. Dolayısıyla, Robert öldürüldüğünde rahatsız olan düşesin sarsılmaması için, haberi öğrenebileceği gazetelerin günler boyunca en sudan bahanelerle kendisinden saklandığını duyunca çok şaşırdım. Ama nihayet gerçeği söylemek zorunda kaldıklarında düşesin bütün bir gün ağladığını, hastalandığını ve uzun süre –bir haftadan fazla, onun için uzun bir süreydi– toparlanamadığını öğrenince, şaşkınlığım iyice arttı. Düşesin kederini öğrendiğimde, bu beni duygulandırdı. Aralarında çok sıkı bir dostluk bulunduğunu herkesin söylemesini, benim de doğrulamamı sağladı. Ama bu dostluğun ne kadar çok dedikodu ve yardımlaşmaya isteksizlik barındırdığını

hatırlayınca, yüksek sosyetede sıkı bir dostluğun epeyce anlamsız olduğuna hükmediyorum.

Ne var ki, bir süre sonra, benim yüreğime o kadar dokunmasa da tarihi açıdan daha önemli koşullarda, Mme de Guermantes daha da olumlu bir tavır sergiledi. Hatırlanacağı gibi, genç kızlığında Rus imparatorluk ailesine karşı küstahça bir cüret sergilemiş, evlendikten sonra da kendileriyle hep münasebetsizlikle suçlanacak kadar serbestlikle konuşmuş olan düşes, Rus Devrimi'nden sonra grandük ve grandüşeslere sınırsız bağlılık gösteren belki de tek kişi oldu. Daha savaştan bir yıl önce, Grandük Pavel'in kendisinden daha düşük seviyedeki eşi Hohenfelsen Kontesi'ne daima "Grandüşes Pavel" diyerek Grandüşes Vladimir'i epeyce kızdırmıştı. Buna rağmen, Rus Devrimi'nin patlak vermesiyle birlikte, Petersburg'daki büyükelçimiz M. Paléologue (sosyetenin her kesimindeki gibi sözümona esprili kısaltmaların eksik olmadığı diplomatlar çevresindeki adıyla "Paléo"), Grandüşes Maria Pavlovna'dan haber almak isteyen Guermantes Düşesi'nden peş peşe telgraflar almaya başladı. Uzun müddet boyunca da, prenses sadece Mme de Guermantes'tan yakınlık ve saygı gördü.

Saint-Loup, ölümüyle değilse bile, ölümünden önceki haftalarda yaptıklarıyla, düşese yaşattığı kederden çok daha derin üzüntülere sebep olmuştu. Kendisini gördüğüm akşamın ertesi günü, Charlus, Morel'e "İntikamım acı olacak" dedikten iki gün sonra, Saint-Loup'nun Morel'i bulma girişimleri sonuç vermişti. Şöyle ki, Morel'in birliğine komuta eden general, Morel'in firari olduğunu fark edip onu aratmış, tutuklatmış ve ilgilendiği şahsa verilecek ceza için Saint-Loup'dan özür dilemek amacıyla ona mektup yazıp durumu bildirmişti. Morel tutuklanışına M. de Charlus'ün hıncının sebep olduğundan bir an bile kuşku duymadı. "İntikamım acı olacak" sözlerini hatırladı, bu intikamla tutuklanışını bağdaştırdı ve açıklamada bulunmak istediğini bildirdi. "Firar ettiğim doğru, dedi. Ama kötü yola sürüklendiysem, bu sadece benim suçum mu?" M. de Charlus'e ve yine kavgalı olduğu M. d'Argencourt'a ilişkin, aslında kendisini doğrudan ilgilendirmeyen, ama her ikisinin de âşık ve eşcinsel sıfatıyla iyice açılarak kendisine anlatmış oldukları şeyleri aktardı ve M. de Charlus de, M. de Argencourt da tutuklandılar. İkisi de, belki tutuklanmış olmaktan çok rakip olduklarını öğrendiklerine üzüldüler; ayrıca her gün sokakta buldukları çok

sayıda tanınmamış rakipleri olduğu da soruşturmada ortaya çıktı. Tutuklulukları pek uzun sürmedi. Morel de serbest bırakıldı, çünkü generalin Saint-Loup'ya yazmış olduğu mektup, üstünde "Savaşta şehit düştü" ibaresiyle iade edildi. General, merhuma olan saygısından, Morel'i tekrar cepheye göndermekle yetindi; Morel cephede cesurca çarpıştı, bütün tehlikeleri atlattı ve savaş bittiğinde, M. de Charlus'ün bir zamanlar onun için nafile almaya uğraştığı nişanı dolaylı yoldan, Saint-Loup'nun ölümü sayesinde kazanarak geri döndü.

Jupien'in otelinde düşürülmüş olan madalyayı hatırlayıp, Saint-Loup'nun, hayatta kalmış olsa, savaşın arkasında bıraktığı budalalık tortusu ve şan şeref merakı sayesinde, ilk seçimlerde rahatlıkla milletvekili seçilmiş olabileceğini sık sık düşünmüşümdür; bir parmağını kaybetmiş olmanın asırlık önyargıların bir kenara itilmesine ve parlak bir evlilik yapıp aristokrat bir aileye nüfuz edebilmeye imkân tanıdığı o dönemde, bir savaş madalyası, geri hizmette bir büroda kazanılmış bile olsa, Temsilciler Meclisi'ne, hatta neredeyse Académie Française'e kolaylıkla seçilmek için yeterliydi. Saint-Loup milletvekili seçilse, M. Arthur Meyer, "kutsal" ailesi nedeniyle, sel gibi gözyaşı ve mürekkep dökerdi. Ama belki de Robert halkın oyunu almak için halka fazlasıyla samimi bir sevgiyle bağlıydı; yine de nesiller öncesine dayanan asaleti, kesinlikle halkın gözünde demokratik fikirlerini affettirirdi. Saint-Loup bu fikirlerini eski havacılardan oluşan bir mecliste başarıyla savunurdu şüphesiz. Elbette bu kahramanlarla birlikte çok az sayıda üstün zekâlı kişi, onu anlardı. Ama Ulusal Blok'un göz boyaması sayesinde, sürekli yeniden seçilen eski aşağılık siyasetçiler de tekrar piyasaya çıkmıştı. Havacılardan oluşan meclise girmeyi başaramayanlar, hiç değilse Académie Française'e girebilmek için, mareşallerin, cumhurbaşkanının, meclis başkanının vs. oylarını dilenmişlerdi. Bunlar Saint-Loup'yu desteklemezlerdi, ama Jupien'in bir başka müdavimini, rakipsiz seçilen Liberal Eylem adayını destekliyorlardı. Kendisi, savaş çoktan bittiği halde, yedek subay üniformasını üstünden çıkarmıyordu. Milletvekili seçilmesi, onun isminde "birleşmiş" olan bütün gazeteler tarafından, artık görgü gereği ve vergi korkusuyla sadece paçavralar giyen asil ve zengin hanımlar tarafından sevinçle karşılandı; bu arada borsadaki beyefendiler durmadan pırlanta satın alıyorlardı; karıları için değil de, herhangi bir ulusun kredisine

güvenleri kalmadığından, elle tutulur bir değere sığınmak amacıyla aldıkları bu pırlantalar, De Beers hisselerinin fiyatında bin franklık artış yaratıyordu. Bütün bu saçmalıklar biraz sinir bozuyordu, ama Bolşevizm'in kurbanları aniden ortaya çıkınca, Ulusal Blok eskisi kadar suçlanmaz oldu; paçavralar içindeki grandüşeslerin kocaları el arabalarında katledilmiş, oğulları aç bırakılmış, yuhalanarak çalıştırılmış, sonra da veba mikrobu taşıdıkları ve hastalığı bulaştırabilecekleri gerekçesiyle kuyulara atılıp üzerleri taşlarla örtülmüştü. Kaçmayı başarabilmiş olanlar, ansızın ortaya çıktılar...

•

Yattığım yeni klinik beni tedavi etmekte birincisinden daha başarılı olamadı; oradan ancak uzun yıllar sonra çıkabildim. Nihayet Paris'e dönmek üzere bindiğim trende, bir zamanlar Guermantes tarafında keşfeder gibi olduğum, sonra Tansonville'de, her gün gece geç vakitte yenen akşam yemeğinden önce Gilberte'le yaptığımız gezintilerde daha da üzülerek fark ettiğim ve Tansonville'den ayrılmadan bir gün önce, Goncourt günlüğünden birkaç sayfa okurken edebiyatın boşluğu ve yalancılığıyla aşağı yukarı özdeşleştirdiğim, edebi yetenekten yoksun olduğum düşüncesi, bana özgü bir kusur olarak değil de, inanmış olduğum idealin yokluğu olarak bakıldığında belki daha az acı veren, ama daha kasvetli olan ve çok uzun zamandır aklıma gelmemiş olan bu fikir, her zamankinden daha şiddetli bir acıyla benliğimi sarstı. Hatırlıyorum, tren kırın ortasında durmuştu. Güneş demiryolunu izleyen bir dizi ağacın gövdelerini yarıya kadar aydınlatıyordu. "Ağaçlar, diye düşündüm, bana söyleyeceğiniz bir şey kalmadı, soğumuş kalbim sizi işitmiyor artık. Oysa tabiatın ortasındayım, ama gözlerim ışıklı alnınızı gölgeli gövdenizden ayıran çizgiyi kayıtsızca, sıkıntıyla kaydediyor. Kendimi şair zannettiğim olduysa da, şimdi şair olmadığımı biliyorum. Belki hayatımın yeni başlayan bu kupkuru döneminde, tabiatın artık bana vermediği ilhamı insanlarda bulabilirim. Ama tabiatı şarkılarımla övme ihtimalimin olduğu yıllar asla geri gelmeyecek." Ne var ki, imkânsız bir ilhamın yerini tutacak bir insanlık gözlemi ihtimaliyle kendimi teselli ederken, aslında sadece bir teselli aradığımı ve bulduğum tesellinin hiçbir değeri olmadığını kendim de biliyordum. Gerçekten bir sanatçı ruhuna sahip olsaydım, batan güneşle aydın-

lanan bu ağaçtan perde karşısında, neredeyse vagonun basamağına kadar yükselen bayırdaki küçük çiçeklerin karşısında kim bilir ne büyük bir haz duyar, taçyapraklarını sayabildiğim çiçeklerin rengini birçok değerli edebiyatçı gibi tarif etmekten kaçınırdım; insan hissetmediği bir hazzı okura aktarmayı umabilir mi?

Az sonra, bir evin güneşin altın ve turuncu pullarla kapladığı penceresini aynı kayıtsızlıkla seyrettim; son olarak da, saat iyice ilerlemişken, oldukça garip tondaki pembe bir maddeden yapılmış gibi görünen başka bir ev dikkatimi çekti. Ama bütün bu gözlemleri mutlak bir ilgisizlik içinde yapmıştım; sanki bir bahçede yanımda bir hanımla yürürken bir cam levha, biraz ötede de kaymaktaşına benzer bir maddeden bir nesne görmüş, alışılmışın dışındaki rengi beni içinde bulunduğum durgunluktan, can sıkıntısından katiyen çıkarmadığı halde, hanıma nezaketen, bir şey söylemiş olmak ve o ilginç rengi fark ettiğimi göstermek için, geçerken renkli cama ve yalancı mermer parçasına dikkatini çekmiştim. Aynı şekilde, camlardaki alev alev yansımaları ve evin pembe saydamlığını da vicdanımı rahatlatmak için, yanımda yürüyen ve bunlardan benden daha fazla zevk alabilecek birine gösterircesine, kendi kendime gösteriyordum. Ama bu ilginç yansımaları gösterdiğim arkadaş, böyle bir görüntüye bayılacak birçok olumlu insan kadar coşkulu bir yapıya sahip olmasa gerek ki, gösterdiğim renkler onda en ufak bir sevinç uyandırmadı.

Paris'ten uzun süre ayrı kalmış olmama rağmen adımı listelerinden silmemiş olan eski dostlar bana sadakatle davetiyeler göndermeye devam etmişlerdi; eve döndüğümde, Berma'nın kızı ve damadı onuruna düzenlediği çay davetine ve ertesi gün Guermantes Prensi'nin evinde verilecek öğle sonrası toplantısına birer davetiye bulunca, trende aklımdan geçen kasvetli düşüncelerin de yabana atılmayacak etkisiyle, gitmeye karar verdim. Ne zamandır hep ertesi gün başına oturmayı umduğum meşhur "çalışma"ya uygun biri olmadığıma veya artık uygun olmadığıma ve bu çalışmanın belki de herhangi bir gerçek karşılığı bile bulunmadığına göre, sosyete adamı hayatından kendimi mahrum etmenin bir anlamı olmadığını düşündüm. Aslında bu, tamamen olumsuz bir nedendi ve o sosyete konserine gitmekten beni vazgeçirebilecek nedenleri zayıflatıyordu sadece. Ama gitmeme sebep olan şey, Guermantes ismi oldu; zihnimden yeterince uzun süre uzak kalmış olduğundan, davetiyede

bu ismi okuyunca uyanan dikkatim, hafızamın derinliklerinden Guermantes'ların geçmişinin bir kesitini ve o dönemde bu isme eşlik eden beylik orman, uzun saplı çiçek imgelerini çekip çıkardı ve Guermantes ismi, Combray'de, eve dönüş yolunda L'Oiseau Sokağı'ndan geçerken Guermantes Senyörü Kötü Gilbert'in vitrayını dışarıdan koyu bir cila gibi gördüğüm zamanlar benim için taşıdığı büyüye ve anlama bir kez daha kavuştu. Guermantes'lar, bir an için yine yüksek sosyete mensuplarından farklı, onlarla veya herhangi bir yaşayan insanla, hatta hükümdarla kıyaslanamayacak varlıklar, çocukluğumun geçtiği o kasvetli Combray kasabasının sert ve rüzgârlı havasıyla, o dar sokakta, vitrayın hizasında görülen geçmişin birleşmesinden doğmuş varlıklar olmuşlardı. Guermantes'lara gitmeyi sanki bu sayede çocukluğuma ve çocukluğumun gömülü olduğu hafızamın derinliklerine yaklaşabilirmişim duygusuna kapıldığım için istemiştim. Davetiyeyi tekrar tekrar okudum; sonunda, tıpkı Combray gibi hem çok tanıdık, hem çok esrarengiz olan bu ismi oluşturan harfler isyan edip bağımsızlıklarına kavuştular ve yorgun gözlerime adeta hiç bilmediğim bir isim sundular. Annem de çok sıkılacağını önceden bilerek Mme Sazerat'nın evindeki küçük bir çay davetine gideceği için, Guermantes Prensesi'nin davetine rahatça gidebilirdim.

Artık eski konağında değil, Bois Caddesi'nde, yeni yaptırdığı muhteşem bir konakta oturan Guermantes Prensi'nin evine taksiyle gittim. Sosyete mensuplarının düştüğü hatalardan biri, kendilerine inanmamızı istiyorlarsa, önce kendi kendilerine inanmaları ya da en azından inancımızın temel unsurlarına saygı göstermeleri gerektiğini anlamamalarıdır. Doğru olmadığını bildiğim halde Guermantes'ların kalıtımsal bir hak sayesinde şu veya bu malikânede yaşadıklarına inandığım zamanlar, o sihirbazın veya perinin sarayına nüfuz etmek, sihirli parolayı söylemedikçe geçit vermeyen kapıları açtırmak, bana sihirbazın veya perinin kendisiyle görüşme izni almak kadar zor görünürdü. Bir gün önce tutulmuş olan veya Potel ve Chabot'nun gönderdiği yaşlı hizmetkârın Devrim'den çok önce aynı ailenin hizmetindeki kişilerin oğlu veya torunu olduğuna kendi kendimi inandırmak benim için işten bile değildi; bir ay önce genç Bernheim'dan satın alınmış bir portreyi atalardan kalma bir portre olarak görme konusunda sonsuz bir iyi niyete sahiptim. Ama büyüler bir kaptan diğerine aktarılamaz, hatıralar da bölünemez;

Bois Caddesi'ne taşınarak inancıma temel teşkil eden hayalleri yıkan Guermantes Prensi'nden geriye pek fazla bir şey kalmamıştı. Bir zamanlar ismim söylendiğinde yıkılacağından korktuğum, benim için altında eski büyü ve korkuların hâlâ dolaştığı tavanlar, şimdi benim hiç ilgimi çekmeyen Amerikalı bir ev sahibesinin davetlerine dekor teşkil ediyordu. Elbette nesnelerin kendi başlarına gücü yoktur, onlara biz güç veririz; dolayısıyla, şu anda da, Bois Caddesi'ndeki konağın önünde genç bir burjuva öğrenci, benim bir zamanlar Guermantes Prensi'nin eski konağının önünde yaşadığım duyguların aynılarını yaşıyor olmalıydı. Mesele, onun hâlâ inanç çağında olması, benimse o yaşı geçmiş, inanabilme ayrıcalığını kaybetmiş olmamdı; tıpkı bebeklerin, içtikleri sütü sindirilebilir miktarlara ayırma yeteneğini büyüyünce kaybetmeleri gibi. Bu yüzden, yetişkinler tedbirli davranıp sütü azar azar içmek zorundadırlar, oysa bebekler, soluk bile almadan, durmadan süt emebilir. Guermantes Prensi'nin taşınmasının benim açımdan hiç değilse bir yararı oldu: Davete gitmek üzere bindiğim taksi, ben bir yandan bunları düşünürken, Champs-Élysées'ye giden sokaklardan geçmek zorunda kaldı. O dönemde bu sokaklar çok kötü asfaltlanmıştı, ama oraya girdiğim anda, düşüncelerimden sıyrıldım; bir bahçenin parmaklıklı kapıları açılıp da ansızın arabamız ince bir kumla veya kuru yapraklarla kaplı bir yolda, kayarcasına, kolayca, usulca, sessizce ilerlediğinde benliğimizi sarmalayan huzura gömülmüştüm. Somut olarak tarif ettiğim türden bir şey olmamıştı, ama yeni bir şeyle karşılaştığımız zaman, fark etmeden de olsa, uyum sağlamak için harcadığımız çaba veya dikkate gerek kalmadığından, birdenbire dış engellerin ortadan kalktığını hissettim: O anda geçtiğim sokaklar, bir zamanlar Françoise'la Champs-Élysées'ye giderken geçtiğimiz, ne zamandır unutmuş olduğum sokaklardı. Zemin, nereye gitmesi gerektiğini kendiliğinden biliyordu; direnci kırılmıştı. O âna kadar zahmetle karada ilerlemiş olan bir pilot gibi ansızın "havalanarak", hafızanın sessiz tepelerine doğru yavaşça yükseliyordum. Paris'te bu sokaklar, sanki diğerlerinden değişik bir maddeden yapılmış gibi, benim için daima farklı olacaktır. Royale Sokağı'nın bir zamanlar Françoise'ın o çok sevdiği fotoğrafların satıldığı açık hava tezgâhının bulunduğu köşesine vardığımızda, sanki otomobil geçmişteki yüzlerce dönüşün çekimine kapılarak kendiliğinden mecburen dönecekmiş gibi geldi bana. O gün sokakta gezinen insanlarla aynı

sokaklardan değil, kaygan, hüzünlü ve huzurlu bir geçmişten geçiyordum. Aslında onca farklı geçmişten oluşuyordu ki, hüznümün sebebinin Gilberte'le karşılaşmayı umduğum, ama gelmemesinden korktuğum yürüyüşlerle mi, Albertine'le Andrée'nin birlikte gittiklerini öğrendiğim bir evin yakınlığıyla mı, yoksa öğle yemeğinden sonra aceleyle, heyecanla, henüz zamkı kurumamış *Phaidra* ve *Siyah Domino* afişlerine bakmaya giderken geçtiğim yol gibi yüzlerce kez, artık var olmayan ve meyve vermemiş bir tutkuyla geçtiğimiz bir yolun taşıdığı felsefi hiçlik anlamıyla mı bağlantılı olduğunu kestiremiyordum. Champs-Élysées'ye vardığımızda, Guermantes'larda verilen konserin tamamını dinlemeyi pek istemediğimden, taksiyi durdurdum; tam inip biraz yürümeye hazırlanıyordum ki, durmakta olan bir başka otomobilin görüntüsü beni olduğum yere çiviledi. Sabit bakışlı, beli bükülmüş bir adam, arka koltuğa oturmamış da, yerleştirilmişti sanki; uslu durması tembihlenmiş bir çocuğun gayretini andıran bir çabayla dik durmaya çalışıyordu. Ama hasır şapkasının altından, bir orman gibi bembeyaz asi saçları fışkırıyordu; çenesinden aşağı, parklardaki nehir tanrısı heykellerinin karla kaplı halini hatırlatan beyaz bir sakal uzanıyordu. Onun için her yere koşuşturan Jupien'in eşliğindeki M. de Charlus'tü bu; benim haberim yokken beyin kanaması geçirmişti, şimdi nekahet dönemindeydi (bana sadece gözlerinin artık görmediği söylenmişti, oysa bu geçici bir rahatsızlık olsa gerekti, çünkü şimdi gayet iyi görüyordu); ya önceleri saçını boyuyordu ve şimdi bunun için kendini yorması yasaklanmıştı ya da daha büyük olasılıkla geçirdiği beyin kanaması, tıpkı kimyasal bir çökelti gibi, saçının ve sakalının şimdi saf gümüş olan tellerini gayzerler gibi fışkırtan madeni görünür kılmış, parlatmış, tahttan indirilmiş yaşlı prense bir Kral Lear'ın Shakespearevari ihtişamını kazandırmıştı. Gözleri de bu toplu sarsıntının, başında oluşan madeni değişimin dışında kalmamış, ama tersine bir süreç izleyip parıltısını tamamen kaybetmişti. Ama asıl dokunaklı olan, bu kaybolan parıltının manevi gurur olduğunun ve M. de Charlus'ün fiziksel, hatta zihinsel hayatının eskiden bunlarla bir bütün oluşturan aristokrat kibrinden daha uzun ömürlü olduğunun hissedilmesiydi. Tam o esnada, muhtemelen bizler gibi Guermantes Prensi'nin evine gitmekte olan, baronun prens için yeterince seçkin bulmadığı Mme de Saint-Euverte, bir faytonun içinde önümüzden geçti. Barona bir çocuk gibi bakan Jupien, geçenin bir tanıdık, Mme de

Saint-Euverte olduğunu fısıldadı kulağına. M. de Charlus derhal, müthiş bir gayret sarfederek, ama zorlandığı bütün hareketleri yapabildiğini kanıtlamak isteyen bir hastanın azmiyle şapkasını çıkardı, eğildi ve Fransa Kraliçesi'ni selamlarmış gibi saygıyla selamladı Mme de Saint-Euverte'i. Belki de böyle bir selamı vermenin zorluğu, M. de Charlus'ün nazarında o selamı vermek için bir nedendi; hastaya acı veren bir hareket, yapan açısından iki kat övgüye değer, yöneldiği kişi açısından da iki kat gurur okşayıcı olduğundan, bunun iyice etkili olacağını biliyordu; hastalar da krallar gibi nezaketi abartırlar. Belki ayrıca baronun hareketlerinde, omurilik ve beyin hastalıklarının ardından ortaya çıkan koordinasyon bozukluğu hâlâ mevcuttu ve hareketleri amaçladığı ölçüyü aşıyordu. Ama benim bu hareketlerde daha çok gördüğüm şey, ölümün gölgesine girmiş insanlarda görülen son derece çarpıcı bir şey, neredeyse fiziksel bir yumuşama ve hayatın gerçeklerinden sıyrılmaydı. Saçlarında gümüş damarlarının açığa çıkması, bütün sosyal ilişkileri altüst eden, en gururlu görünen snobizmi Mme de Saint-Euverte'in karşısında küçük düşüren, en bayağı bir Amerikalı kadın karşısında küçük düşürebilecek (baronun o âna kadar ulaşılmaz olan nezaketini nihayet kendisine sunabilecek) olan bu bilinçdışı sosyal tevazu kadar derin bir değişimin göstergesi değildi. Çünkü baron hâlâ hayattaydı ve hâlâ düşünüyordu; zekâsı zarar görmemişti. Baronun Mme de Saint-Euverte'e verdiği saygılı, mütevazı selam, dünyevi ihtişama düşkünlüğün ve insanların gururunun ne kadar kırılgan ve geçici olduğunu, Oidipus'un çiğnenen gururunu anlatan Sophokles korosundan, ölümün kendisinden ve ölüme ilişkin herhangi bir cenaze nutkundan daha iyi anlatıyordu. O güne kadar Mme de Saint-Euverte'le aynı sofraya oturmayı asla kabul etmeyen M. de Charlus, şimdi onu yerlere kadar eğilerek selamlıyordu. Belki selamladığı kişinin mevkisini bilemediğinden (beyin kanaması, hafızanın diğer bölümleri gibi sosyal ilişkileri düzenleyen kuralları da alıp götürebilir), belki de geçmekte olan hanımın kim olduğunu tam çıkartamadığı için başka koşullarda tepeden bakacağı birine görünürde tevazuyla yaklaşmasına sebep olan hareketlerindeki koordinasyon eksikliğiyle selam veriyordu. Selamı annesinin talimatı üzerine yetişkinlere selam vermeye gelen bir çocuğun çekingen nezaketini hatırlatıyordu. Zaten M. de Charlus de bir çocuğa dönüşmüştü, ama çocukların gururundan yoksundu.

Nasıl ki Mme de Saint-Euverte'e selam vermeyi reddetmek eskiden baronun snobizminin doruk noktası idiyse, Mme de Saint-Euverte için de snobizmin doruk noktası, M. de Charlus'ün selamını kabul etmekti. M. de Charlus, bir Mme de Saint- Euverte'in nazarında kişiliğinin özü olan ulaşılmazlığı ve yapmacıklığı tek bir hareketle sildi; özenli bir çekingenlikle, ürkek bir şevkle çıkardığı şapkasının altından fırlayan gümüşi saçlar, başını saygıyla açık tuttuğu süre boyunca bir Bossuet belagatiyle dalgalandı. Baron Jupien'in yardımıyla otomobilden indiğinde kendisini selamladım; benimle hızlı hızlı, ama o kadar alçak sesle konuşuyordu ki, söylediklerini anlayamıyordum; sonunda, sözünü üçüncü kez tekrarlattığımda, sabrının taştığını belirten bir hareket yaptı; bu hareketin çehresinde öncelikle görünen, muhtemelen geçirdiği felcin kalıntısı olan soğukkanlılıkla zıtlığı beni şaşırttı. Fısıltı halindeki konuşmasına nihayet alışınca, hastanın zekâsında en ufak bir değişiklik olmadığını anladım.

Aslında, en az iki M. de Charlus vardı. Bunlardan biri, entelektüel olanı, sürekli afaziye yaklaştığından, hep kelimeleri, harfleri şaşırdığından şikâyet ediyordu. Ama gerçekten bir hata yaptığı zaman, bilinçaltındaki diğer M. de Charlus, birincisi merhamete ne kadar muhtaçsa, karşısındakini kıskandırmayı o kadar isteyen ve birincinin küçümseyeceği cilveler yapan ikinci M. de Charlus, başlamış olduğu cümleyi derhal, müzisyenlerin bocaladığını fark eden bir orkestra şefi gibi durduruyor, müthiş bir maharetle, cümlenin devamını aslında yanlışlıkla söylenmiş olan, ama bilhassa seçmiş gibi yaptığı kelimeye bağlıyordu. Hafızası bile mükemmeldi; ayrıca zihin açıklığını aynen koruduğunu veya yeniden kazandığını kanıtlamak için, yorucu bir çaba gösterip bana ilişkin önemsiz eski hatıralar bulup çıkarıyordu. Mesela başını, gözlerini hiç oynatmadan, hatta tonlamasında en ufak bir değişiklik yapmadan, "Bakın, şu direğe asılı afiş sizi Avranches'ta, pardon yanıldım, Balbec'te ilk gördüğümde önünde durduğum afişe benziyor" diyordu. Gerçekten de aynı ürünün reklamıydı.

Nasıl ki bütün perdeleri kapalı bir odada ilk anda hiçbir şey göremezsek, M. de Charlus'ün söylediklerini de ilk anda anlamakta zorluk çekmiştim. Ama gözlerin karanlığa alışması gibi, kulaklarım da çok geçmeden o alçak sese alışmıştı. Ayrıca sanırım baron konuştukça sesi de biraz yükselmişti; belki sesinin güçsüzlüğü kısmen

sinirsel bir endişeden kaynaklanıyor ve başkasıyla konuşurken dikkati dağılınca artık bu konuyu düşünmediği için endişesi de kalmıyordu; belki de aksine, sesinin zayıflığı gerçek durumunun göstergesiydi ve konuşma sırasında sahte, geçici ve esasen zararlı bir heyecanla güçleniyor, yabancıların, "Sağlığı çok daha iyi, hastalığını düşünmemesi gerek" demesine sebep oluyor, ama aksine, çok geçmeden yeniden kendini gösteren hastalığını ilerletiyordu. Sebebi ne olursa olsun, baron o anda (benim uyum gösterdiğim göz önüne alındığında bile) havanın kötü olduğu günlerde gelgitle yükselen denizin küçük, çarpık dalgalarını savuruşu gibi, kelimeleri daha büyük bir güçle savuruyordu. Geçirdiği hastalığın etkisiyle, sözlerin gerisinde, birbirine sürtünen çakılların sesine benzer bir ses işitiliyordu. Herhalde hafızasını kaybetmediğini iyice kanıtlamak için, geçmişten söz etmeyi sürdürüyor, geçmiş günleri karamsarlıkla, ama hüzünlenmeden anıyordu. Ailesinin veya arkadaş çevresinin ölmüş olan üyelerini bir bir sayıyor, görünüşe bakılırsa, artık hayatta olmamalarına üzülmekten çok, onlardan daha uzun yaşamış olmaktan tatmin duyuyordu. Onların ölümünü andıkça, sağlığına kavuşmakta olduğunun daha fazla bilincine varıyordu sanki. Neredeyse muzafferane bir katılıkla, tekdüze bir tonda, hafifçe kekeleyerek, mezardan çıkar gibi boğuk bir sesle, "Hannibal de Bréauté: Öldü! Antoine de Mouchy: Öldü! Charles Swann: Öldü! Adalbert de Montmorency: Öldü! Boson de Talleyrand: Öldü! Sosthène de Doudeauville: Öldü!" diyordu. Ve her defasında, bu "öldü" kelimesi, adeta onları mezarlarında iyice derine mıhlamaya kararlı bir mezar kazıcısının attığı, giderek ağırlaşan bir kürek dolusu toprak gibi, bu ölülerin üstüne yığılıyordu.

Uzun süren bir hastalıktan yeni kalktığı için Guermantes Prensesi'nin davetine gitmeyen Létourville Düşesi o esnada yürüyerek yanımızdan geçiyordu; beyin kanaması geçirdiğini bilmediği baronu görünce, selam vermek üzere durdu. Ne var ki, kendi geçirdiği hastalık, başkalarının hastalıklarına karşı daha fazla anlayış değil, bir sabırsızlık, belki epeyce bir merhamet de içeren sinirli bir huysuzluk ve tahammülsüzlük yaratmıştı düşeste. Baronun bazı kelimeleri güçlükle ve yanlış telaffuz ettiğini, kolunu zor hareket ettirdiğini görünce, böylesine dehşet verici bir olayı açıklamamızı beklercesine, bir Jupien'e, bir bana bakmaya başladı. Biz bir şey söylemeyince, M. de Charlus'ün kendisine hüzünlü, ama aynı zamanda

sitemkâr gözlerle, uzun uzun baktı. Sokakta karşısına kravatsız veya ayakkabısız çıkmışçasına tuhaf bir durumda bulunduğu için baronu kınar gibiydi adeta. M. de Charlus tekrar bir telaffuz hatası yapınca, düşesin hem ıstırabı, hem de öfkesi arttı, "Palamède!" derken sesindeki soru işareti ve hiddet, bir dakika bile beklemeye tahammülü olmayan, kendilerini içeri alıp özür dileyerek derhal giyinip geleceğinizi söylediğinizde, özür dileyerek değil, suçlayarak, sanki rahatsız edilen kişi suçluymuş gibi, acı acı, "Ya, rahatsız ediyorum demek!" diyen aşırı sinirli insanları hatırlatıyordu. Sonunda, iyice incinmiş bir edayla, barona, "Evinize dönseniz daha iyi olur" diyerek yanımızdan ayrıldı.

M. de Charlus, biz Jupien'le biraz yürürken bir koltuğa oturup dinlenmek istediğini söyledi ve zorlanarak cebinden dua kitabı gibi görünen bir kitabı çıkardı. Baronun sağlığı konusunda Jupien'den ayrıntılı bilgi alma fırsatı bulduğuma memnundum. "Sizinle sohbet etmek benim için büyük mutluluk, beyefendi, dedi Jupien, ama ancak meydana kadar gidebileceğiz. Tanrı'ya şükür, baron artık iyi, ama uzun süre yalnız bırakmaya korkuyorum, her zamanki gibi aşırı merhametli, varını yoğunu başkalarına verir; hem ayrıca bir delikanlı kadar çapkın, gözlerimi dört açmak zorundayım. —Hele kendisi gözlerine kavuştuktan sonra, dedim, kör olduğunu duyup çok üzülmüştüm. —Felç gözlerini etkiledi gerçekten de, hiç görmüyordu. Düşünebiliyor musunuz, tedavisi sırasında (ki çok yararını gördü) aylar boyunca doğuştan kör bir adam gibiydi —Hiç değilse bir açıdan kendisini gözlemek zorunda kalmamışsınızdır o sıralar. —Yok canım, bir otele vardığımız anda, şu veya bu görevlinin nasıl biri olduğunu soruyordu. Hepsinin çok feci tipler olduğunu söylüyordum. Ama herkesin çirkin olamayacağını, ara sıra ona yalan söylediğimi pekâlâ seziyordu. Eski hovarda! Ayrıca sezgileri de çok güçlüydü, belki sesinden anlıyordu, bilemiyorum. Beni yollamak için hemen acil bir iş ayarlardı. Bir gün –bunu anlattığım için kusura bakmayın, ama bir keresinde Utanmazlık Tapınağı'na tesadüfen gelmiştiniz, sizden saklamamın anlamı yok–" (bildiği sırları ifşa etmekten öteden beri hoşlanması, Jupien'in oldukça sevimsiz bir özelliğiydi) "dediğim gibi, bir gün, bu sözümona acil işlerden birini halletmiş dönüyordum, üstelik bilhassa ayarlandığını tahmin ettiğim için acele etmiştim; baronun odasına yaklaştığımda, içeriden 'Ne?' diyen bir ses duydum. Baron, 'Nasıl yani, ilk defa mıydı bu?'

diye karşılık verdi. Kapıyı çalmadan içeri girdiğimde ne görsem beğenirsiniz! Baron (o dönemde gözleri hiç görmüyordu), daha on yaşında olmayan bir çocukla beraberdi; eskiden daha ziyade olgun erkeklerden hoşlanırdı, ama çocuğun yaşına göre aşırı kalın olan sesi onu yanıltmıştı."

Duyduğuma göre M. de Charlus o dönemde hemen her gün zihinsel çöküntü nöbetleri geçiriyormuş; nöbetler sayıklama şeklinde değil de, varlığını veya katı görüşlerini unuttuğu kişilerin yanında normal olarak gizlediği fikirlerini, örneğin Alman taraftarlığını yüksek sesle bildirme şeklinde kendini gösteriyormuş. Savaşın üzerinden onca zaman geçtiği halde, kendi ulusu olarak gördüğü Almanlar'ın yenilgisine hayıflanıyor, gururla, "Ne var ki, bunun intikamını kesinlikle alacağız; direniş ve örgütlenme konusundaki üstünlüğümüzü kanıtladık zaten" diyormuş. Bazen de itirafları farklı bir yöne sapıyor, öfkeyle haykırıyormuş: "Lord X veya *** Prensi yine gelip dünkü sözlerini tekrarlamasın, çünkü, onlara 'Kendinizin de en az benim kadar işin içinde olduğunuzu biliyorsunuz' dememek için kendimi zor tuttum". Söylemeye gerek yok, M. de Charlus, "gidip geldiği" bu anlarda, Alman taraftarlığına veya başka konulara ilişkin itiraflarda bulunduğunda, Jupien veya Guermantes Düşesi gibi orada bulunan bir yakını ihtiyatsızca konuşmasını yarıda kesip, o kadar samimi ve ketum olmayan diğer kişilere zorlama ama şerefli bir yorum sunuyorlarmış.

"Aman Tanrım! diye haykırdı Jupien. Uzaklaşmayalım demekte haklıymışım, genç bir bahçıvanla sohbete girişmenin bir yolunu bulmuş bile! Hoşça kalın beyefendi, sizinle vedalaşıp artık koca bir bebek olan hastamı bir an bile yalnız bırakmasam daha iyi olacak."

Guermantes Prensesi'nin evine varmadan az önce yine taksiden indim ve bir gün önce, Fransa'nın en güzel manzaralarından biri kabul edilen kırlarda, ağaç gövdelerinde gölgeyle ışığı ayıran çizgiyi nasıl bir bıkkınlık ve sıkıntıyla izlediğimi düşünmeye koyuldum tekrar. Elbette bu durumdan çıkarmış olduğum mantıki sonuçlar şimdi bana aynı derecede acı vermiyordu. Sonuçlar değişmemişti. Ama alışkanlıklarımdan farklı bir şey yaptığım, farklı bir saatte dışarı çıktığım, yeni bir yere gittiğim her sefer olduğu gibi, belirgin bir haz duyuyordum. O anda bu haz, Mme de Guermantes'ın evindeki bir öğle sonrası davetine gitmek, son derece havai bir zevk gibi geliyordu bana. Ama havai zevkler dışında bir şey başaramaya-

cağımı artık bildiğime göre, kendimi onlardan mahrum etmemin ne anlamı vardı? Dünkü tasviri yapmaya çalışırken, yeteneğin tek değilse bile başlıca ölçütü olan coşkuyu katiyen hissetmediğimi hatırlatıyordum kendi kendime. Hafızamda başka "enstantane"ler, bilhassa Venedik enstantaneleri bulmaya çalışıyordum, ama bu kelimenin kendisi bile, Venedik'i bir fotoğraf sergisi kadar sıkıcı hale getirmeye yetiyordu; nasıl bir gün önce titiz ve karamsar bakışlarla gözlediğim şeyi o anda tasvir edemediysem, şimdi de eskiden gördüklerimi tasvir edecek hevesi, yeteneği içimde bulamıyordum. Bir iki dakika sonra, ne zamandır görmediğim birçok dost, artık böyle inzivaya çekilmememi, onlara zaman ayırmamı rica edecekti muhtemelen. Ricalarını geri çevirmem için hiçbir neden yoktu, çünkü artık hiçbir işe yaramadığım, edebiyatın belki yeteneksiz olduğum için benim yüzümden, belki de eğer gerçekten zannettiğim kadar gerçeklik içermiyorsa, edebiyatın kendisi yüzünden bana mutluluk getirmeyeceği kanıtlanmıştı.

Bergotte bana, "Hastasınız diye size acımak yanlış olur, çünkü zihinsel mutluluğa sahipsiniz" dediğinde benim hakkımda ne kadar yanılmıştı! Bu kısır bilinç mutluluktan ne kadar yoksundu! Hatta şunu da ekleyebilirim ki, ara sıra –zihinsel olmayan– bazı hazlar duysam da, bunları her defasında başka bir kadına harcıyordum; dolayısıyla, kader şimdiden sonra bana yüz yıllık, üstelik sağlıklı bir ömür bağışlasa bile, bu zaten anlamsızca uzayıp giden bir hayatı uzatmaktan başka işe yaramayacaktı, oysa bu hayatın devam etmesi bile anlamsızken, uzun süre devam etmesinin ne yararı olabilirdi? "Zihinsel mutluluklar"a gelince, keskin görüşlü gözlerimin, doğru mantığımın hiçbir zevk almadan yaptığı bu verimsiz, kuru saptamalara zihinsel mutluluk adı verilebilir miydi?

Ne var ki, bazen her şeyin bitmiş gibi göründüğü bir anda, bizi kurtarabilecek bir uyarı gelir; hiçbir yere açılmayan bütün kapıları çalmışken, yüz yıl boyunca nafile aradığımız, istediğimiz yere açılan yegâne kapıya bilmeden çarparız ve kapı açılır.

Sözünü ettiğim karamsar düşünceleri kafamda evirip çevirirken Guermantes Konağı'nın avlusuna gelmiş, o dalgınlıkla, ilerlemekte olan bir otomobili görmemiştim; sürücü haykırınca, son anda hızla kenara çekildim ve o telaşla, garajın önündeki çarpık döşeme taşlarına takılıp tökezledim. Ama tam dengemi bulup ayağımı öncekine göre biraz alçaktaki bir taşın üzerine bastığım anda, hayal

kırıklığım tamamen dağılarak yerini hayatımın çeşitli dönemlerinde, Balbec civarında yaptığımız bir araba gezintisinde bana tanıdık gelen ağaçları görünce, Martinville çan kulelerini gördüğümde, çaya batırılan bir madlenin tadında, daha önce sözünü ettiğim ve Vinteuil'ün son eserlerinde adeta sentezini bulduğum çok çeşitli duyumlar sayesinde yaşamış olduğum mutluluğa bıraktı. Tıpkı madlenin tadını aldığım andaki gibi, geleceğe ilişkin bütün endişelerim, bütün zihinsel kuşkularım dağılmıştı. Edebi yeteneğimin gerçekliğine ve hatta edebiyatın gerçekliğine ilişkin az önce içimi kemiren şüpheler, sanki büyü marifetiyle yok olmuştu.

Yeni bir mantık yürütmediğim, inandırıcı bir kanıt bulmadığım halde, az önce çözümsüz olan sorunların hiçbir önemi kalmamıştı. Ama bu sefer, çaya batırılmış madleni yediğim günkü gibi sebebini bilmemeye razı olmayacaktım kesinlikle. Tattığım mutluluk, madleni yerken yaşadığım ve o zaman derindeki nedenlerini araştırmayı ertelediğim mutluluğun tıpatıp aynısıydı. Aradaki fark, uyanan imgelerdeki tamamen maddi farktı; derin bir mavilik gözlerimi sarhoş ediyor, etrafımda serinlik, göz kamaştırıcı ışık izlenimleri dönüp duruyordu; tıpkı madleni yerkenki gibi kıpırdamaya cesaret edemeden bu izlenimleri yakalamaya, hatırlattığı şeyi yaklaştırmaya çalışırken, etraftaki sayısız sürücüyü güldürme pahasına da olsa, bir ayağım yüksekteki taşın, öteki ayağım alçaktaki taşın üzerinde, az önceki gibi sendeleyerek durmaya devam ediyordum. Bu adımı sadece somut olarak attığımda çabam boşa çıkıyordu; ama Guermantes davetini unutup bu duruşun bana hangi hissi hatırlattığını bulmayı başarınca, o göz kamaştırıcı, belirsiz izlenim, "Gücün varsa beni geçerken yakala, sana sunduğum mutluluk bilmecesini çözmeye çalış" dercesine tekrar yanımdan geçip gidiyordu. Bu izlenimi bir anda tanıdım: Venedik'ti; Venedik'i tasvir etme çabalarım, hafızamdaki sözde enstantaneler hiçbir anlam ifade etmemiş, buna karşılık bir zamanlar San Marco Bazilikası'nın vaftiz bölmesinde, biri alçak, biri yüksek iki döşeme taşına bastığımda yaşadığım his, o günkü bütün izlenimlerle birlikte şimdi geri gelmişti; unutulmuş günler dizisinin içinde, ait oldukları yerde durup bekleyen bütün o duygular, ani bir tesadüf tarafından zorla ortaya çıkarılmıştı. Aynı şekilde, madlenin tadı da bana Combray'yi hatırlatmıştı. Peki ama, bu Combray ve Venedik imgeleri, niçin bana kesinliği andıran bir mutluluk vermiş, başka kanıtlara gerek kalmadan ölüme kayıtsız kalmama yetmişti?

Bir yandan bu soruyu kendime sorup bu kez cevabını bulmaya karar verirken, bir yandan da Guermantes Konağı'na girdim, çünkü öncelik manevi görevlerimizde değil, görünürde oynadığımız roldedir daima ve benim o günkü rolüm de, misafir rolüydü. Ne var ki, birinci kata geldiğimde, bir uşak çalınmakta olan parça bitinceye kadar büfeye bitişik küçük çalışma-oturma odasında beklememi rica etti; prenses parça icra edilirken kapıların açılmasını yasaklamıştı. O anda, farklı yükseklikteki iki döşeme taşının uyarısını pekiştiren ve beni görevimde sebat etmeye teşvik eden ikinci bir uyarı geldi. Bir hizmetkâr, gürültü etmemeye çalıştığı halde, elindeki kaşığı bir tabağa çarpmıştı. Farklı yükseklikteki döşeme taşlarının yaşattığı mutlulukla bir kez daha sarmalandım; yine sıcak havayla ilişkili, ama çok farklı bir duyguydu bu; duman kokusuyla karışıktı ve yakındaki bir ormanın serin kokusuyla hafifleyen bir ısıydı; bana bu kadar hoş gelen şeyin bir gün önce gözlemekten ve tasvir etmekten sıkıntı duyduğum ağaç dizisi olduğunu anladım; sersemlemiş bir halde, tren vagonunda bir bira şişesini açmakta olduğum duygusuna kapılmıştım, çünkü tabağa çarpan kaşık sesi, kendimi toparlamama fırsat vermeden, küçük bir korunun yakınında trenimiz durduğunda görevlinin çekiçle vurarak tekerleği düzeltirken çıkardığı sesi yeniden işittiğim yanılgısını yaşatmıştı bana. Ardından, sanki beni yılgınlığımdan kurtarıp edebiyata olan inancımı tazelemeyi görev bilen işaretler çoğaldıkça çoğalmaya kararlıymışlar gibi, uzun süredir Guermantes Prensi'nin hizmetinde olan bir uşak beni tanıdı ve ben büfeye gitme zahmetine katlanmayayım diye, bulunduğum çalışma odasına bir tabak kuru pastayla portakal suyu getirdi; uşağın verdiği peçeteyle ağzımı sildiğim an, tıpkı kendisini uzaklara taşıyacak uysal bir cini yalnız kendisinin göreceği şekilde ortaya çıkaracak olan hareketi bilmeden yapan *Binbir Gece Masalları* kahramanı gibi, benim de gözlerimin önünden yeni bir gökmavisi imge geçti; ama bu, kubbeler halinde kabaran, katışıksız ve tuzlu bir mavilikti; o kadar güçlü bir izlenimdi ki, o anda yaşadığım ânın gerçek zamana ait olduğunu düşündüm; gerçekten Guermantes Prensesi tarafından ağırlanacağımı mı, yoksa her şeyin başıma mı yıkılacağını bilemediğim günkünden daha şaşkın bir haldeydim, hizmetkârın sahile bakan pencereyi açtığını ve her şeyin beni aşağı inip yükselmiş denizde mendirek boyunca gezinmeye davet ettiğini sanıyordum; ağzımı silmek için aldığım

peçete, Balbec'e vardığım ilk gün, pencerenin önünde zar zor kurulandığım havluyla tıpatıp aynı sertlikte, aynı şekilde kolalanmış bir peçeteydi ve şimdi, Guermantes Konağı'nın çalışma odasında, yüzeyinin kıvrımlarının arasına yayılmış, tavuskuşu kuyruğunu andıran mavili yeşilli bir denizi karşımda açarak sergiliyordu. Bana mutluluk veren şey sadece bu renkler değil, hayatımın onları taşıyan, muhtemelen onlara yönelik bir özlem içeren bir ânıydı; Balbec'te belki yorgunluk veya hüzün duygusu yüzünden tadını çıkaramadığım o an, şimdi dış algıdaki bütün kusurlardan arınmış, saf ve soyut halde beni mutlulukla dolduruyordu.

Çalınan parça her an bitebilir, salona girmek zorunda kalabilirdim. Bu yüzden, birkaç dakika içinde üç kere yaşadığım birbirine eş hazların doğasını mümkün olduğu kadar hızlı çözmeye ve bunlardan çıkarmam gereken dersi anlamaya çalışıyordum. Bir şeyden edindiğimiz gerçek izlenimle onu kasten kafamızda canlandırmaya çalışırken yarattığımız sahte izlenim arasındaki müthiş farkın üzerinde durmuyordum; Swann'ın bir zamanlar, sevildiği günlerden sözlerinin gerisinde o günlerden başka bir şey gördüğü için, nasıl görece bir kayıtsızlıkla söz edebildiğini, buna karşılık, Vinteuil'ün cümleciğinin, o günleri kendisine aynen, tıpkı bir zamanlar yaşadığı şekilde hissettirerek yarattığı ani ıstırabı hatırlıyor ve farklı yükseklikteki döşeme taşlarının, peçetenin sertliğinin ve madlenin tadının bende uyandırdığı duygunun tekdüze bir hafızanın yardımıyla Venedik'e, Balbec'e ve Combray'ye ilişkin, hatırlamaya defalarca çalıştığım şeyle hiç ilgisi olmadığını gayet iyi anlıyordum; hayatın bazı anlarda çok güzel göründüğü halde, başka zamanlar hayatın kendisinden çok farklı, ondan hiçbir iz taşımayan şeylere dayanarak yargıladığımız ve küçümsediğimiz için vasat olarak algılanabileceğini anlıyordum. En fazla, bir yan fikir olarak, gerçek izlenimlerin birbirinden farklılığının –hayatın tekdüze bir tasvirinin gerçeğe niçin uygun olamayacağını açıklayan farklılıkların– neden kaynaklandığını anlayabiliyordum: Hayatımızın bir döneminde söylemiş olduğumuz sıradan bir söz, yapmış olduğumuz en önemsiz hareket, mantıken o söze veya harekete bağlı olmayan şeylerle çevrelenmiştir, onların yansımasını üzerinde taşır; akıl yürütmek için kendilerine ihtiyaç duymayan zihnimiz tarafından ayıklanmış olan bu şeyler –burada bir kır lokantasının çiçekli duvarında batan güneşin pembe parıltısı, açlık duygusu, kadınlara yönelik arzu, lüks

zevki; şurada sabah denizinin mavi kıvrımlarının sarmaladığı, su perilerinin omuzları gibi kısmen görünen müzik cümleleri– en basit davranış ve hareketlerin bile içinde saklandığı ve her biri farklı renkte, farklı kokuda, farklı ısıdaki nesnelerle dolu yüzlerce kapalı şişe gibidir; üstelik bu şişeler, sadece rüyalarımız ve düşüncelerimiz açısından da olsa, sürekli değiştiğimiz yılların geniş yelpazesinde, farklı yüksekliklerde bulunduklarından, birbirinden son derece değişik atmosferler içerdikleri duygusunu yaşatırlar bize. Gerçi bu değişiklikler biz hissetmeden gerçekleşmiştir, ama aniden karşımıza çıkan hatırayla şimdiki halimiz arasındaki mesafe, tıpkı farklı yılların, yerlerin ve saatlerin hatıraları arasındaki mesafe gibi o kadar büyüktür ki, belirgin özellikleri olmasa bile, birbiriyle kıyaslanamazlar. Evet, hatıra eğer unutuş sayesinde, kendisiyle şimdiki an arasında herhangi bir bağ, bir köprü kuramadan, kendi yerinde ve tarihinde kalmış, bir vadinin dibinde veya bir tepenin doruğunda uzaklığını korumuş, tecrit edilmişse, bize ansızın taze bir soluk getirir, çünkü bu eskiden soluduğumuz bir havadır; şairlerin cennette nafile aradığı bu temiz hava, ancak daha önce solunmuşsa bu derin yenilenme duygusunu yaşatabilir, çünkü gerçek cennetler kayıp cennetlerdir.

Bu arada, girişmeye bilinçli olarak karar vermesem de, kendimi o zamandan hazır hissettiğim sanatsal çalışmada bu farklılıkların büyük zorluklar yaratacağını düşünüyordum. Çünkü eserin çeşitli bölümleri için farklı malzemeler kullanmam gerekecekti; bahçeye açılan restoranda sıcağın çözülmeye, düşmeye, yere inmeye başladığı, güneşin son ışınları hâlâ duvardaki gülleri aydınlatırken gökyüzünde son suluboya renklerinin hâlâ görülebildiği o Rivebelle akşamlarını tasvir edeceksem, deniz kıyısındaki sabahların veya Venedik'teki öğle sonralarının hatıraları için kullanacağım malzemeden epeyce farklı, yeni, kendine has bir saydamlığa, bir tınıya sahip, yoğun, serinletici, pembe bir malzeme bulmalıydım.

Bütün bunların üzerinden süratle düşünüp geçiyordum, çünkü öncelikle yaşadığım mutluluğun ve kendini kabul ettirişindeki kesinliğin sebebini araştırmam gerekiyordu; geçmişte bu araştırmayı ertelemiştim. Bu sefer bana mutluluk veren çeşitli izlenimleri birbiriyle karşılaştırarak bu mutluluğun sebebini tahmin etmeye başlamıştım; hepsinin ortak özelliği, tabağa çarpan kaşık sesini, döşeme taşları arasındaki yükseklik farkını, madlenin tadını hem

şimdiki anda hem de uzak bir geçmişte hissetmemdi; o kadar ki, geçmiş şimdiki zamana el koyuyor, hangisini yaşamakta olduğum konusunda beni tereddüde düşürüyordu; aslında, bu izlenimlerden haz duyan benliğim izlenimin hem geçmişteki bir günde, hem de şimdi sahip olduğu ortak özellikten, zamandışı oluşundan haz duyuyordu; bu benlik sadece şimdiki zamanla geçmiş arasındaki bu özdeşlikler sayesinde, yaşayabileceği yegâne ortamda bulunabileceği ve nesnelerin özünü tadabileceği zaman, yani zamanın dışında ortaya çıkıyordu. Bilinçsiz olarak küçük madlenin tadını tanıdığım anda ölüm konusundaki endişelerimin dağılması bu şekilde açıklanabilirdi, çünkü o andaki benliğim zamandışı bir benlikti, dolayısıyla gelecekteki değişimlere kayıtsızdı. Bu benlik sadece nesnelerin özüyle besleniyordu ve hayal gücü işin içine girmediği için duyuların bu özü kendisine sunamadığı şimdiki zamanda besinini sağlayamıyordu; eylemin yöneldiği gelecek, bize bu özü bağışlar. Bu benlik, sadece ve sadece eylemin, anlık hazzın dışında, bir benzerlik mucizesi sayesinde şimdiki zamandan kurtulabildiğimde belirmiş, kendini göstermişti bana. Hafızamın ve zihnimin asla başaramadığı şeyi, eski günleri, kayıp zamanı yakalamamı bir tek bu benlik sağlayabilirdi.

Belki de az önce, Bergotte'un zihinsel hayatın mutlulukları konusunda söylediklerini yanlış bulmamın nedeni, o esnada "zihinsel hayat" diye adlandırdığım şeyin zihinsel hayatla, şu anda içimde var olan şeyle ilgisiz mantıksal çözümler olmasıydı – aynı şekilde, gerçeklikten yoksun bazı hatıralara dayanarak değerlendirdiğimde, dünyayı ve hayatı sıkıcı bulmuştum, oysa şimdi, geçmişe ilişkin gerçek anlar üç kez içimde canlandıktan sonra, müthiş bir yaşama arzusu duyuyordum.

Geçmişe ilişkin gerçek anlardan mı ibarettiler? Belki çok daha fazla bir şey, hem geçmişe, hem şimdiki âna ilişkin, ikisinden de daha temel şeylerdiler. Hayatım boyunca kim bilir kaç kez, gerçeklik beni hayal kırıklığına uğratmıştı, çünkü onu algıladığım anda, güzelliğin tadına varabilecek tek organ olan hayal gücüm, sadece karşımızda bulunmayan şeyi hayal edebilmemizi öngören zorunlu kural gereği, ona yoğunlaşamamıştı. İşte şimdi bu katı kural ansızın geçersizleşmiş, askıya alınmıştı, çünkü tabiat, harika bir yöntemle bir izlenimi –örneğin çatal ve çekiç sesini, hatta bir kitap adını vs.– hem geçmişe yansıtıp hayal gücümün hizmetine sunmuş hem

şimdiki zamana yansıtıp duyularımın sesle, kumaşın temasıyla vs. gerçekten sarsılmasını sağlamış, böylece hayal gücümün rüyaları genellikle yoksun oldukları varoluş fikriyle birleşmiş ve bu hile sayesinde benliğim asla kavrayamadığı şeyi, işlenmemiş, saf haldeki küçük bir zaman dilimini –kısacık bir an– yakalayabilmiş, ayırabilmiş, durdurabilmişti. Tabağa çarpan kaşıkla tekerleğe vuran çekiçten çıkan ortak sesi duyduğumda, Guermantes Konağı'nın avlusuyla San Marco Bazilikası'nın vaftiz bölmesindeki döşeme taşlarının yükseklik farkını ayaklarımın altında hissettiğimde vs. bir mutluluk ürpertisiyle içimde yeniden doğan benlik sadece nesnelerin özüyle beslenir, onunla var olur, ondan zevk alır. Şimdiki zamanı gözlerken, duyuları ona nesnelerin özünü sunamadığından, geçmişi düşünürken zihni bu geçmişi kuruttuğundan, geleceği beklerken de, şimdiki zamanın ve geçmişin kırıntılarıyla o geleceği oluşturan irade onlara yüklediği tam da insana özgü, faydacı amaca uygun olmayan her şeyi dışlayarak geçmişin ve şimdiki zamanın gerçekliğini yok ettiğinden, bu benlik durgunlaşır. Ama eskiden işitilmiş bir ses veya eskiden solunmuş bir koku, bir kez daha, hem şimdiki anda hem de geçmişte işitildiği veya koklandığı an, fiili olmadığı halde gerçek, soyut olmadığı halde zihinsel olan bu algılar sayesinde nesnelerin kalıcı ve genelde gizli olan özü derhal açığa çıkar ve bazen çok uzun müddet boyunca ölmüş gibi görünen, ama aslında yaşayan gerçek benliğimiz, kendisine sunulan bu ilahi besinle uyanır, canlanır. Zamanın kurallarından sıyrılmış olan bir dakika, kendisini hissetsin diye, zamanın kurallarından sıyrılmış insanı içimizde tekrar yaratır. Bu insanın, bir madlenin basit tadı mantıken o mutluluk için bir sebep teşkil etmese de, güvenli bir mutluluk duyması ve "ölüm" kelimesinin onun için bir anlam ifade etmemesi anlaşılırdır; zamanın dışında yer alan bu insanın gelecekten nasıl bir korkusu olabilir ki?

Ne var ki, karşıma şimdiki zamanla bağdaşmayan, geçmişteki bir ânı çıkaran bu göz aldanması uzun sürmüyordu. Hiç şüphesiz, bize bir resim kitabının sayfalarını çevirmekten daha fazla zahmete mal olmayan iradi hafızanın görüntülerini uzatabiliriz. Mesela bir zamanlar, Guermantes Prensesi'nin evine ilk kez gideceğim gün, Paris'teki evimizin güneşli avlusundan tembel tembel kâh Combray Kilise Meydanı'nı, kâh Balbec kumsalını seyretmiş, sanki gittiğim çeşitli yerleri gösteren bir suluboya resim albümünden o günkü

havayı tasvir edebilecek resimler seçmiş, hafızamın resimlerini bu şekilde kataloglarken, bencilce bir koleksiyoncu hazzıyla, "Doğrusu hayatta güzel şeyler görmüşüm" demiştim kendi kendime. O sırada hafızam bu izlenimlerin birbirinden farklılığını saptıyordu elbette, ama aslında tekdüze unsurları değişik bileşimler halinde düzenliyordu sadece. Az önce aklıma gelen üç hatıra ise, bundan farklıydı; benliğimi kafamda yüceltmek yerine, aksine, o benliğin fiili gerçekliğinden kuşkuya düşmüştüm neredeyse. Tıpkı madleni sıcak çaya batırdığım günkü gibi, o esnada bulunduğum yer ister o günkü gibi Paris'teki odam olsun, ister bugünkü, şu andaki gibi Guermantes Prensi'nin çalışma odası veya az önceki gibi konağın avlusu olsun, içimde, bulunduğum mekâna ve bir başka mekâna da (Octave Hala'mın odası, tren vagonu, San Marco Bazilikası'nın vaftiz bölmesi) ortak, etrafımda küçük bir alan yaratan bir izlenim (çaya batırılan madlenin tadı, madeni ses, adım atma hissi) uyanmıştı. Tam ben bunları düşünürken, bir su borusundan çıkan ve bazı yaz akşamları Balbec'te yatların açık denizde çaldığı uzun düdüklere tıpatıp benzer, tiz bir ses, Balbec'te akşamüstü yaşadığım duyguya benzer olmanın çok ötesinde bir duygu yaşattı bana (aynı hissi bir kez de Paris'te, büyük bir restoranda, yarı boş, sıcak, yazlık, lüks bir yemek salonunun görüntüsü uyandırmıştı içimde); Balbec'te akşamüzeri bütün sofraların örtüleri serilmiş, gümüş sofra takımları hazırlanmışken, mendireğe bakan büyük pencereler hâlâ baştan başa, kesintisiz, ne camdan ne de taştan bir "dolulukla" bölünmeden açık dururken ve güneş gemi düdüklerinin duyulmaya başladığı denize doğru ağır ağır alçalırken, mendirekte dolaşan Albertine'le arkadaşlarının yanına gitmek için, oteli havalandırmak amacıyla tek parça camın olduğu gibi kaydırıldığı, ayak bileğimin yüksekliğindeki ahşap çerçeveden dışarı çıkmam yeterliydi. Ama Albertine'i sevmiş olmanın acı hatırası bu duyguya karışmıyordu. Acı hatıralar hep ölülerle ilgilidir. Oysa ölüler kısa sürede yok olur ve mezarlarının çevresinde bile, tabiatın güzelliği, sessizlik, temiz hava kalır sadece. Hatta su borusunun sesiyle yaşadığım his, sadece geçmişteki bir izlenimin yankısı, bir eşi değil, o izlenimin ta kendisiydi. Önceki örneklerde olduğu gibi bu sefer de ortak izlenim etrafında eski mekânı yeniden yaratmaya çalışmış, bu arada onun yerini tutan şimdiki mekân, Normandiya'daki bir kumsalın veya demiryolu boyunca uzanan bir bayırın Paris'teki bir

konağa göç etmesine kütlesinin bütün direnciyle karşı koymuştu. Balbec'in denizle bütünleşmiş yemek salonu, günbatımını karşılamak üzere altar örtüleri gibi hazırlanmış damasko masa örtüleriyle Guermantes Konağı'nın sağlamlığını sarsmaya çalışmış, kapılarını zorlamış ve tıpkı bir başka gün Paris'te restoran masalarını salladığı gibi, etrafımdaki kanepeleri yerinden oynatmıştı bir an. Her seferinde, bu dirilişlerde, ortak izlenimin etrafında canlanan uzaktaki mekân, tıpkı bir güreşçi gibi içinde bulunduğum mekânla bir an kapışmıştı. Her seferinde içinde bulunduğum mekân galip gelmiş ve her seferinde mağlup olan mekân bana daha güzel görünmüştü; o kadar ki, çay fincanının karşısında, yükseklikleri farklı döşeme taşlarının üzerinde hayranlıkla kendimden geçmiş, bütün varlığımı istila edip sonra geri püskürtülen, yükseldikten bir an sonra beni bu yeni, ama geçmişin nüfuz edebildiği yerlere terk eden o Combray'yi, o Venedik'i, o Balbec'i göründükleri anlarda elimde tutmaya, kaçar kaçmaz tekrar yakalamaya çalışmıştım. İçinde bulunduğum mekân derhal galip gelmese, sanırım bilincimi kaybederdim; çünkü geçmişin bu dirilişleri, var oldukları o bir saniye boyunca o kadar mutlaktırlar ki, gözlerimizi karşımızdaki odayı görmeyip ağaçlıklı yolu veya yükselen denizi görmeye zorlamakla kalmazlar. Burnumuzu uzak diyarların havasını solumaya mecbur eder, irademizi bize sundukları çeşitli projeler arasında bir seçim yapmaya, bütün benliğimizi onlarla çevrili olduğumuza inanmaya ya da en azından onlarla içinde bulunduğumuz mekân arasında gidip gelmeye zorlar, bazen tam uykuya dalarken, tarif edilmesi imkânsız bir görüntü karşısında yaşadığımız belirsizliğin sersemliğini yaşatırlar.

İçimde üç dört kere dirilmiş olan benliğin tattığı şey, belki gerçekten de zamandan kopuk varoluş dilimleriydi, ama bu seyir, sonsuzluğun seyri olmakla birlikte, bir anda geçip gidivermişti. Yine de, hayatımda çok nadir olarak yaşadığım bu hazzın tek verimli ve gerçek haz olduğunu seziyordum. Diğer hazların gerçek olmadığı yeterince açık değil midir? Bazılarının bizi tatmin etmesi imkânsızdır, örneğin sosyal hayatın verdiği hazlar, olsa olsa bozuk bir yiyeceğin sebep olduğu hazımsızlığa benzer bir rahatsızlık yaratırlar, arkadaşlık ise bir yalandan ibarettir, çünkü hangi ahlaki sebeplerle olursa olsun, arkadaşıyla bir saat sohbet etmek için bir saatlik çalışmadan vazgeçen sanatçı, bir gerçekliği var olmayan bir şey uğruna feda ettiğini bilir (arkadaşlarımız, hayatımız boyunca

süregelen zararsız bir delilik gereği arkadaştırlar sadece; bu deliliğe katlanırız, ama aslında, eşyaları birer canlı olarak görüp onlarla konuşan bir delinin yanılsamasından farksız olduğunu biliriz); bazı hazların gerçek olmadığı da, verdikleri tatminin ardından gelen kederle açığa çıkar, örneğin Albertine'le tanıştırıldığım gün, sırf sonunda elde ettiğim için bana değersiz görünen bir şeyi elde etmek –o genç kızla tanışmak– uğruna katlandığım zahmet (üstelik pek büyük bir zahmete de katlanmamıştım) beni kederlendirmişti. Daha derin bir haz bile, örneğin Albertine'e âşıkken yaşayabileceğim türden bir haz bile, aslında sadece tersten, onun yokluğunda hissettiğim yürek daralması aracılığıyla yaşanıyordu, çünkü geleceğinden emin olduğum zaman, örneğin Trocadéro'dan döndüğü gün, belirsiz bir sıkıntı hissetmiştim sadece; oysa Léonie Hala'mın odasını, ardından Combray'nin tamamını ve iki tarafını odama getiren bıçak sesini veya çay tadını derinlemesine irdeledikçe, giderek artan bir mutlulukla kendimden geçiyordum. Dolayısıyla, artık kendimi nesnelerin özüne ilişkin düşüncelere adamaya, bunu sabitleştirmeye kararlıydım, ama nasıl, ne şekilde yapacaktım? Hiç şüphesiz, peçetenin sertliği bana bir an Balbec'i geri getirdiğinde, hayal gücümü yalnız denizin o sabahki görüntüsüyle değil, aynı zamanda odanın kokusuyla, rüzgârın hızıyla, öğle yemeğine iştahla, gezintiye nereye gidileceği konusundaki kararsızlıkla okşadığında (bütün bunlar dakikada bin kez çırpılan bin melek kanadı gibi peçetenin temasına bağlıydı); hiç şüphesiz, farklı yükseklikteki iki döşeme taşı Venedik'in ve San Marco'nun, orada yaşadığım bütün duyguların kafamdaki solgun ve cılız suretlerini her yönüyle, her boyutuyla genişlettiğinde, meydanı kiliseyle, iskeleyi meydanla, kanalı iskeleyle ve gözle görülen her şeyi sadece zihinle görülen arzular alemiyle birleştirdiğinde, mevsim nedeniyle benim nazarımda daha ziyade bahara ait olan Venedik kanallarında dolaşmayı değilse bile, en azından, Balbec'e tekrar gitmeyi istemiştim bir an. Ama bu düşünceyle bir an bile oyalanmadım. Memleketlerin isimlerinden yola çıkarak kurduğum hayallere benzemediğini ve bu kurduğum hayallerdeki memleketlerin gördüğümüz, dokunduğumuz sıradan nesnelerden tamamen farklı, saf maddesinden oluşan bir yeri artık ancak uykumda, rüyalarda görebileceğimi zaten biliyordum. Ayrıca, farklı bir türdeki suretlerle, hafızanın suretleriyle ilgili olarak da aynı şeyin geçerli olduğunu, Balbec'e gittiğimde hayal ettiğim

güzelliği bulamayışım bir yana, Balbec'in hafızamda kalan güzelliğini dahi ikinci gidişimde bulamadığımı da biliyordum. Benliğimin derinliklerinde yatan şeye gerçekte ulaşmanın imkânsızlığını tecrübeyle çoktan öğrenmiştim; Kayıp Zaman'ı, nasıl Balbec'e ikinci gidişimde veya Gilberte'i görmek için Tansonville'e dönüşümde yakalayamadıysam, San Marco Meydanı'nda da yakalayamayacağımı, bu eski izlenimlerin benim dışımda, belirli bir meydanın köşesinde var oldukları yanılgısını bana bir kez daha sunmaktan başka işe yaramayan seyahatin aradığım yol olamayacağını gayet iyi biliyordum. Kendimi bir kez daha aldatmak istemiyordum, çünkü mekânlar ve insanlarla karşı karşıyayken daima yaşadığım hayal kırıklığından ötürü (bir keresinde Vinteuil'ün konçertosu aksini düşündürdüğü halde) gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğuna hükmettiğim şeyi başarmanın gerçekten mümkün olup olmadığını artık öğrenmem gerekiyordu. Dolayısıyla, hiçbir yere varmadığını uzun zamandır bildiğim bir yolda bir tecrübeye daha girişmeye niyetim yoktu. Sabitleştirmeye çalıştığım türden izlenimler, ancak onları yaratmaktan âciz, dolaysız bir hazla temas ettiklerinde uçup gidebilirdi. Bu izlenimleri daha fazla tadabilmenin tek yolu, onları bulundukları yerde, yani kendi benliğimde daha iyi tanımaya, derinlemesine keşfetmeye çalışmaktı. Hazzı Albertine'le yaşarken nasıl tadamadıysam, Balbec'te de tadamamış, ancak sonradan algılayabilmiştim. Yaşadığım kadarıyla hayatta uğradığım hayal kırıklıklarını özetlerken, bana hayatın gerçekliğini eylemden başka şeyde aramam gerektiğini düşündüren çeşitli hayal kırıklıklarını sadece tesadüfi biçimde, yaşantımdaki olayları izleyerek birleştirmiyordum. Seyahatin yarattığı hayal kırıklığıyla aşkta yaşadığım hayal kırıklığının birbirinden farklı şeyler olmadığını, kendimizi somut hazlarla, eylemle gerçekleştirme aczimizin hangi olayda ortaya çıktığına bağlı olarak büründüğü farklı görünümleri olduğunu hissediyordum. Kaşığın sesiyle veya madlenin tadıyla ortaya çıkan zamandışı hazzı tekrar düşündüğümde, "Sonatın cümleciğinin Swann'a sunduğu, ama onun yanılarak aşkın hazzıyla özdeşleştirdiği, sanatsal yaratıda aramayı akıl edemediği mutluluk bu muydu? Swann'ın birçok insan gibi, kendisini hedefleyerek yaratılmış olan gerçek ortaya çıkmadan önce öldüğü için tanışmadığı yedilinin kızıl, esrarengiz çağrısıyla sezer gibi olduğum, bana sonatın cümleciğiyle müjdelenen mutluluktan daha da olağanüstü, başka bir âleme aitmiş gibi

gelen mutluluk bu muydu? Aslında Swann yediliyle tanışmış olsa da yararı olmazdı, çünkü bu cümlecik bir çağrıyı pekâlâ simgelese de, olmayan bir gücü yaratamaz, Swann'ın içinde bulunmayan yazarlığı ona kazandıramazdı" diyordum kendi kendime.

Hafızanın dirilişlerini bir süre düşündükten sonra, ara sıra, daha Combray'de, Guermantes tarafında gezinirken, başka bir şekilde anlaşılmaz birtakım izlenimlerin tıpkı bu hatırlamalar gibi aklımı çelmiş olduğunu fark ettim bir anda, ama bunlar içlerinde geçmişe ait bir izlenimi değil, yeni bir gerçeği, değerli bir imgeyi barındırıyorlardı ve ben o imgeyi keşfetmek için, sanki en güzel fikirlerimiz hiç işitmemiş olduğumuz halde duymaya, notaya dökmeye çalıştığımız ezgilere benzermiş gibi, bir şeyi hatırlamaya çalışırcasına çabalıyordum. Ta Combray günlerinde, bütün dikkatimi bir buluta, bir üçgene, bir çan kulesine, bir çiçeğe, bir çakıla, beni kendisine bakmaya zorlayan bir görüntüye yoğunlaştırdığımı, bu işaretlerin keşfetmeye çalışmam gereken bir şeyi gizliyor olabileceğini, sadece somut nesneleri temsil ettikleri sanılan hiyeroglifler gibi, bir düşünceyi de simgeleyebileceğini düşündüğümü hatırladım; bu anı, hem daha o zamanlar bile şimdikiyle aynı kişi olduğumu ve bunun mizacımın temel unsurlarından biri olduğunu kanıtladığı için beni sevindirdi, hem de o günden bu yana hiçbir ilerleme kaydetmediğimi düşündürdüğü için üzdü. Söz konusu simgeleri deşifre etmek zor bir işti elbette, ama keşfedilecek gerçeği okumanın tek yolu buydu. Çünkü zihnin tam aydınlıkta, doğrudan kavradığı gerçekler, hayatın biz istemeden, bir izlenim aracılığıyla ilettiği, duyularımız aracılığıyla içimize nüfuz ettiği için somut olan, ama zihinsel anlamını da çıkarabileceğimiz gerçekler kadar derin ve zorunlu değildir. Sonuç olarak, ister Martinville çan kulelerinin görüntüsü türünden izlenimler, ister farklı yükseklikteki döşeme taşlarının ve madlen tadının hatırlattığı türden izlenimler söz konusu olsun, her iki durumda da, duyguları çeşitli kural ve düşüncelerin işaretleri olarak yorumlamaya, hissettiğim şeyi düşünmeye, yani gömülmüş olduğu karanlıktan çıkarmaya, zihinsel karşılığını bulmaya çalışmak gerekiyordu. Bu durumda, yegâne çare olarak gördüğüm şey, bir sanat eseri yaratmaktan başka ne olabilirdi? Sakıncalar hemen birbiri ardına kafamda sıralanıyordu; çatal sesi veya madlenin tadı gibi hatırlanan izlenimler olsun, kafamda anlaşılmaz, karmaşık, dallı budaklı bir metin oluşturan çan

kuleleri ve yabani otlar gibi anlamını çözmeye çalıştığım işaretlerle yazılmış gerçekler olsun, hepsinin başlıca özelliği, onları seçme özgürlüğüne sahip olmayışımdı, bana oldukları gibi sunulmalarıydı. Bu özelliğin onların gerçekliğinin damgası olduğunu seziyordum. Avluda takılıp tökezlediğim farklı yükseklikteki döşeme taşlarını ben arayıp bulmamıştım. Ama zaten o izlenimle tesadüfen, kaçınılmaz biçimde karşılaşmış olmam, dirilttiği geçmişin, ortaya çıkardığı imgelerin gerçekliğini kanıtlıyordu, çünkü izlenimin gün ışığına çıkmak için gösterdiği çabayı, gerçeğe kavuşmanın mutluluğunu hissediyordum. Aynı izlenim ayrıca beraberinde getirdiği, kendisiyle eşzamanlı birçok başka izlenimden oluşan koca bir tablonun gerçekliğini de kanıtlıyordu, çünkü bu tablodaki ışık-gölge, vurgu-dışlama, hatırlama-unutuş oranının şaşmazlığı, hafızanın ve bilinçli gözlemin asla ulaşamayacağı bir şeydi.

İçimizdeki bilinmeyen işaretler kitabına gelince (bilinçdışımı keşfetmeye çalışan dikkatimin denizin dibini araştıran bir dalgıç gibi aradığı, çarptığı, etrafını dolandığı kabartma işaretlerdi sanki bunlar), o işaretleri nasıl çözeceğim konusunda kimse bana kurallar öğretemezdi; bu kitabın okunması, bizim yerimize kimsenin yapamayacağı, hatta bizimle birlikte bile çalışamayacağı bir yaratma eylemiydi. İşte bu yüzden, onca kişi bu kitabı yazmaktan vazgeçer. Onu yazmamak için ne görevler üstlenilir! İster Dreyfus Davası olsun, ister savaş, her olay, bu kitabı çözmemek için yazarlara çeşitli bahaneler sunar; adaletin zaferi uğruna, ulusun manevi birliği uğruna çalışırlar, edebiyatı düşünmeye vakit bulamazlar. Ama bunların hepsi bahanedir, asıl neden, dehalarının, yani içgüdülerinin olmayışı ya da tükenmiş olmasıdır. Çünkü içgüdü görevimizi belirler, zihin ise, bu görevden kaçmak için mazeretler sunar. Ne var ki, sanatta mazerete yer yoktur, niyet hesaba katılmaz, sanatçı her an içgüdüsüne kulak vermek zorundadır; bu yüzden de sanat, hayattaki en gerçek şey, en sıkı okul ve esas Son Yargı'dır. Çözülmesi en zor olan bu kitap, aynı zamanda gerçekliğin bize yazdırdığı, içimizdeki basımı bizzat gerçeklik tarafından yapılmış tek kitaptır. Hayatın bizde bıraktığı her düşüncenin somut biçimi, yani bizde bıraktığı izlenimin işareti, o düşüncenin zorunlu gerçekliğinin damgasıdır. Zihnin oluşturduğu düşüncelerin sadece mantıksal, mümkün bir gerçekliği vardır, keyfi olarak seçilirler. Bizim tarafımızdan çizilmemiş işaretlerle, simgelerle yazılmış olan kitap, bize

ait tek kitaptır. Kendi oluşturduğumuz bu düşünceler mantık açısından doğru olabilirler, ama gerçek olup olmadıklarını bilemeyiz. Gerçekliğin tek ölçütü, malzemesi ne kadar cılız, bıraktığı iz ne kadar silik görünse de izlenimdir ve bu yüzden de, zihin tarafından kavranmaya layık tek şeydir, çünkü sadece izlenim, zihin içindeki gerçekliği ayıklamayı başardığı takdirde, zihne bir mükemmellik kazandırabilir ve saf bir mutluluk verebilir. Bilgin için deney neyse, yazar için de izlenim odur; aradaki tek fark, bilimde zihinsel çalışmanın önce, yazarlıkta ise sonra gelmesidir. Kendi kişisel çabamızla çözmek, aydınlatmak zorunda kalmadığımız, bizden önce zaten aşikâr olan şey bize ait değildir. Sadece içimizdeki karanlıktan çekip çıkardığımız, başkalarının bilmediği şey bizim eserimizdir.

Batan güneşin eğik bir ışını, bir anda, daha önce hiç hatırıma gelmeyen bir dönemi hatırlattı bana; çok küçükken, Léonie Halam ateşlendiği ve Doktor Percepied tifodan şüphelendiği için, bir hafta boyunca Eulalie'nin Kilise Meydanı'na bakan küçük odasında kalmıştım; yerde sadece hasır bir yaygı, pencerede alışık olmadığım bir güneşin daima oynaştığı pamuklu bir perde vardı. Eski bir hizmetçinin küçük odasına ilişkin bu hatıranın ansızın geçmiş hayatıma nasıl diğerlerinden çok farklı, çok hoş, uzun bir dönem eklediğini görünce, aksine en şatafatlı konaklardaki en şaşaalı davetlerin hayatımda nasıl bir izlenim boşluğu oluşturduğunu düşündüm. Eulalie'nin odasının tek hüzünlü yanı, akşamları, demiryolu köprüsü yakında olduğu için işitilen tren düdükleriydi. Ama bu acı çığlıklar, kontrol altındaki makinelerden çıktığını bildiğim için, tarih öncesi dönemlerde, yakınlarda dolaşan serbest, kontrolsüz bir mamutun çığlıklarının insanları muhtemelen korkuttuğu şekilde korkutmuyordu beni.

Böylelikle, sanat eseri karşısında katiyen özgür olmadığımız, bir eseri keyfimize göre yaratamayacağımız, bizden önce var olan bu hem zorunlu, hem gizli eseri tıpkı bir tabiat kanununu keşfedercesine keşfetmemiz gerektiği sonucuna varmıştım bile. Peki ama, sanat sayesinde yapabileceğimiz bu keşif aslında bizim için en değerli olması gereken, genellikle hiç öğrenemediğimiz şeyin, yani gerçek hayatımızın keşfi, zannettiğimizden çok farklı olan ve bir tesadüf sonucu gerçek hatırasına kavuştuğumuzda içimizi benzersiz bir mutlulukla dolduran, hissettiğimiz gerçekliğin keşfi değil miydi? Sözde gerçekçi sanatın sahteliği de bu fikrimi doğruluyordu; ha-

yatta hissettiklerimizi gerçekten çok farklı biçimde ifade etmeye ve kısa süre sonra bunu gerçeğin kendisi zannetmeye alışmış olmasak, gerçekçi sanat bu kadar sahte olmazdı. Bir ara kafamı kurcalamış olan çeşitli edebiyat kuramlarıyla uğraşmam gerekmeyeceğini hissediyordum – bilhassa eleştirmenlerin Dreyfus Davası döneminde geliştirip savaş sırasında tekrar ele aldıkları, "sanatçının fildişi kulesinden dışarı çıkması", havai ve duygusal konuları değil, büyük işçi hareketlerini, yığınları değilse bile, en azından sıradan aylaklar yerine ("bu fuzuli tiplerin portreleri itiraf etmeliyim ki pek ilgimi çekmiyor" derdi Bloch) asil ruhlu aydınları veya kahramanları işlemesi gerektiğini ileri süren kuramlara kafa yormayacaktım.

Zaten bu kuramlar, mantıksal içerikleri bir yana, onları savunan kişilerin düşük seviyesinin bir işareti gibi gelirdi bana; benim tepkim, gerçekten iyi eğitilmiş bir çocuğun öğle yemeğine gittiği bir evde, "Biz her şeyi açıkça söyleriz, gizlimiz saklımız yoktur" dendiğini duyunca, bunun hiçbir şey söylememek gibi sade ve doğru bir tutumdan daha düşük bir ahlaki seviyenin işareti olduğunu sezmesine benziyordu. Gerçek sanatın bunca beyanata ihtiyacı yoktur, sessizce icra edilir. Ayrıca bu kuramları savunanlar, kınadıkları budalaların ifadelerine şaşırtıcı derecede benzeyen beylik kalıplar kullanırlardı daima. Bir eserin zihinsel ve manevi düzeyini değerlendirirken, dilin niteliği estetiğin türünden daha önemli bir ölçüt olabilir. (Hatta kişiliğin yasalarını incelemek için bile, nasıl ki bir anatomici anatomi yasalarını ister bir aptalın, ister bir dâhinin vücudunda inceleyebilirse, ciddi veya havai bir konuyla da aynı iş görülebilir; temel ahlaki yasalar da, tıpkı kan dolaşımı veya böbrek boşaltım yasaları gibi bireylerin zihinsel değerinden bağımsızdır.) Ne var ki, kuramcıların kendileri için zorunlu bulmadıkları nitelikli dil, kuramcıları takdir edenlerin nazarında da büyük bir zihinsel değerin göstergesi değildir; bu kişiler bir imgenin güzelliğinden çıkaramadıkları zihinsel değeri seçebilmek için, onun doğrudan ifade edilmesine ihtiyaç duyarlar. Bu da yazarı entelektüel eserler yazmak gibi bir münasebetsizliğe, kabalığa yöneltir. İçinde kuramlar bulunan bir sanat eseri, fiyat etiketi üstünde bırakılmış bir eşyaya benzer. Üstelik etiket sadece bir değer belirtisiyken, edebiyatta aksine, mantıksal akıl yürütme değeri düşürür. Bir izlenimin sabitleştirilmesiyle, ifade edilmesiyle sonuçlanacak bütün aşamaları sırasıyla katedecek güç bulunmadığında mantık yürütülür, yani oyalanılır.

Şimdi anlıyordum ki, ifade edilecek olan gerçeklik konunun dış görünüşünde değil, dış görünüşün pek önemli olmadığı bir derinlikte yatıyordu; tabağa çarpan kaşık sesinin, kolalı peçetenin sertliğinin manevi yenilenişime onca hümanist, yurtsever, enternasyonalist ve metafizik konuşmadan daha çok katkıda bulunması da bunu simgeliyordu. "Üsluba son, edebiyata son, hayat istiyoruz" deniyordu o dönemde. M. de Norpois'nın "kavalcı"ları kınayan basit kuramlarının bile savaştan beri nasıl tekrar rağbet gördüğü tahmin edilebilir. Çünkü sanat duygusundan yoksun olan, yani içsel gerçekliğe boyun eğmekten âciz kişiler sanat konusunda uzun uzadıya tartışma yeteneğine sahip olabilirler. Hele bir de diplomat veya maliyeci iseler, şimdiki zamanın "gerçek"lerine bulaşmışlarsa, edebiyatın gelecekte zamanla ortadan kalkmaya mahkûm bir zekâ oyunu olduğuna kolaylıkla inanırlar. Bazıları romanın sinema perdesinde art arda dizilmiş olaylar gibi olmasını istiyorlardı. Abes bir görüştü bu. Sinema perdesindeki görüntü, gerçekte algıladıklarımıza en benzemeyen şeydir.

Guermantes Prensi'nin çalışma odasına girerken, Goncourt'ların, bu kütüphanede bulunan harika ilk baskılar hakkında söylediklerini hatırlamış ve o odaya kapanmışken, bu kitaplara bakmaya karar vermiştim. Bir yandan bu şekilde akıl yürütürken, bir yandan da değerli ciltleri tek tek, fazla dikkat etmeden çekip bakıyordum; dalgın bir tavırla birini, George Sand'ın *Tarla Çocuğu François*'sını açtığımda, o andaki düşüncelerime fazlasıyla aykırı gibi gelen bir izlenimle tatsız biçimde sarsıldım, ama ardından, gözlerimi yaşartan bir duygu seliyle o izlenimin düşüncelerimle ne kadar uyumlu olduğunu fark ettim. Vatana büyük hizmetlerde bulunmuş bir adamın öldüğü odada, cenaze görevlileri tabutu aşağı indirmeye hazırlanmakta, merhumun oğlu sıraya girmiş son dostların elini sıkmaktadır; ansızın pencerenin altından bir bandonun sesi yükselince, kederiyle alay edildiğini düşünerek isyan eder. Ama hemen ardından, o âna kadar kendine hâkim olmayı başardığı halde gözyaşlarına boğulur, çünkü duyduğu müziğin matemini paylaşan, babasının naaşını selamlayan askeri bando tarafından çalındığını anlamıştır. Ben de aynı şekilde, Guermantes Prensi'nin kütüphanesindeki bir kitabın adını okuduğumda içimde uyanan acı izlenimin düşüncelerimle ne kadar çakıştığını anlamıştım; kitabın adı, edebiyatın artık onda bulamadığım esrarengiz âlemi

bize gerçekten sunduğunu düşündürmüştü bana. Öyle olağanüstü bir kitap da değildi halbuki, *Tarla Çocuğu François*'ydı. Ama Guermantes soyadı gibi bu ad da benim için daha sonra duyduğum adlardan farklıydı; bu ad, annem bana George Sand'ın romanını okuduğu sırada *Tarla Çocuğu François*'nın konusunda anlaşılmaz bulduğum şeylerin hatırasını uyandırmıştı içimde (*Tarla Çocuğu François* adının, içinde romanın özünü barındırması gibi, Guermantes'ları uzun süre görmemişsem, Guermantes soyadı da benim için bütün bir feodaliteyi barındırırdı içinde) ve bu hatıra bir an George Sand'ın Berry romanlarına ilişkin sıradan düşüncenin yerini almıştı. Düşüncenin hep yüzeyde kaldığı bir akşam yemeği davetinde, hem *Tarla Çocuğu François*'dan, hem de Guermantes'lardan, her ikisinin de Combray'de benim için taşıdıkları anlamdan tamamen bağımsız şekilde söz edebilirdim kuşkusuz. Ama şimdiki gibi yalnız olduğumda, daha derinlere dalıyordum. Böyle anlarda, yüksek sosyete muhitinde tanışmış olduğum bir hanımın Mme de Guermantes'ın, yani bir sihirli fener şahsiyetinin kuzini olması, okuduğum en güzel kitapların olağanüstü *Tarla Çocuğu François*'yla –üstünlüklerini bir yana bırakıyorum– eşit düzeyde olması benim için anlaşılmazdı. Tatlı çocukluk ve aile hatıralarımın karıştığı çok eski bir izlenimdi ve onu ilk anda tanıyamamıştım. İlk anda, bana kötülük etmeye niyetli bu yabancının kim olduğunu öfkeyle merak etmiştim. O yabancı bizzat bendim; kitap içimde o zamanki çocuğu diriltmişti, çünkü beni sadece o çocuk olarak tanıyordu; sadece onun gözüyle görülmek, onun kalbiyle sevilmek, sadece onunla konuşmak istediği için, kitap derhal o çocuğu çağırmıştı. Annemin Combray'de neredeyse sabaha kadar bana yüksek sesle okuduğu bu kitap, benim için o geceki büyüsünü aynen korumuştu. Elbette bir kitabın "cevval bir kalemle" yazıldığını söylemekten hoşlanan Bergotte'un ifadesiyle George Sand'ın "kalemi", zamanla benim edebi zevkimi benimseyen annemin daha önce, uzun zaman düşündüğü gibi sihirli bir kalem değildi benim gözümde. Ama istemeden de olsa, okul çocukları gibi elektriklediğim bir kalemdi ve işte şimdi, Combray'ye ilişkin ne zamandır unuttuğum yüzlerce önemsiz ayrıntı kendi kendilerine, sıçraya sıçraya gelip birbirinin peşine takılarak kalemin mıknatıslı ucuna asılıyor, uzayıp giden, kıpır kıpır bir hatıralar zinciri oluşturuyorlardı.

Muammadan hoşlanan bazı kişiler, nesnelerin içlerinde kendilerine bakan gözlerden bir şeyleri koruduğuna, anıtların, tabloların bize asırlar boyunca, sayısız hayranın bakışlarıyla, sevgisiyle dokunmuş, algılanabilen bir tülün ardından göründüğüne inanma eğilimindedirler. Bu kuruntu herkesin kendi gerçekliğine, kendi duyarlığına uygulandığında gerçek olur. Evet, bu bağlamda, sadece bu bağlamda (ki diğerinden çok daha önemlidir), eskiden bakmış olduğumuz bir şeyi tekrar görürsek, eski bakışımızla birlikte o zamanlar bu bakışı dolduran bütün imgeler bize geri gelir. Çünkü nesneler –diğerlerinden farksız kırmızı kaplı bir kitap–, biz onları algıladığımız anda maddedışı şeylere, o dönemdeki bütün kaygılarımız ve duyularımızla aynı cinsten şeylere dönüşür ve onlarla birleşerek ayrılmaz bir bütün oluştururlar. Eskiden bir kitapta okumuş olduğumuz bir ismin hecelerinin arasında, biz onu okurken esen süratli rüzgâr ve parlayan güneş gizlidir. Dolayısıyla, "nesneleri tarif etmekle", onları zavallı birtakım çizgi ve yüzeylere indirgemekle yetinen edebiyat kendini gerçekçi diye adlandırsa da, gerçeklikten en uzak, bizi en çok yoksullaştıran ve hüzünlendiren edebiyattır; çünkü şimdiki zamana ait benliğimizle özü nesnelerde saklı geçmiş ve bu özü nesneler sayesinde tekrar tadabileceğimiz gelecek arasındaki iletişimi tamamen koparır. Oysa sanat adına layık her çaba, bu özü ifade etmeye çalışmalıdır; başarılı olamasa bile, yetersizliğinden bir ders çıkarabilir (oysa gerçekçiliğin başarılarından çıkarabileceğimiz bir ders yoktur), bu özün kısmen öznel ve aktarılması imkânsız olduğunu anlayabiliriz.

Üstelik belirli bir dönemde gördüğümüz şeyler, okuduğumuz kitaplar sadece o sırada etrafımızda bulunan şeylere sonsuza dek bağlı kalmazlar; o dönemde olduğumuz kişiye de sadakatle bağlıdırlar, ancak o dönem olduğumuz kişinin duyarlığıyla, zihniyle hissedilip düşünülebilirler; kitaplıktan *Tarla Çocuğu François*'yı çekip tekrar elime aldığım an, içimde derhal bir çocuk uyanıp benim yerime geçer; *Tarla Çocuğu François* başlığını okuma hakkına bir tek o sahiptir ve tıpkı o zamanlar okuduğu şekilde, bahçedeki havaya ilişkin aynı izlenimlerle, memleket ve hayata ilişkin o zamanlar kurduğu hayallerle, aynı yarın kaygısıyla okur. Bir başka zamana ait bir başka nesneyi görecek olsam, içimde bir delikanlı uyanır. Bugünkü benliğim, içerdiği her şeyin birbirine benzer ve tekdüze olduğunu zanneden, terk edilmiş bir taşocağı gibidir, ama

her hatıra, tıpkı dâhi bir heykeltıraş gibi, o taşocağından sayısız heykel çıkarır. Tekrar gördüğümüz her nesne diyorum, çünkü kitaplar da bu açıdan diğer nesnelerden farksızdır; kitabın sırtının açılışı, kâğıdın dokusu, o zamanlar Venedik'i ne şekilde hayal ettiğime ve Venedik'e gitme arzuma ilişkin, kitabın cümleleri kadar canlı bir hatıra barındırabilir içinde. Hatta daha canlı bir hatırayı barındırır, çünkü cümleler bazen engelleyicidir, bir insanı sadece düşündüğümüz zamanki kadar net hatırlamamızı engelleyen fotoğraflar gibidirler. Elbette çocukluğumda okuduğum birçok kitabı, hatta ne yazık ki Bergotte'un bile bazı kitaplarını yorgun olduğum akşamlarda, sırf farklı şeyler görüp eski bir havayı soluyarak dinlenme umuduyla bir trene binermiş gibi alırım elime. Ama bu kasıtlı hatırlama çabası bazen kitabın uzunca bir süre okunmasıyla, aksine tıkanır. Örneğin çok eskiden, Gilberte'le görüşemediğim bir kış günü okuduğum Bergotte'un bir kitabında (prensin kitaplığındaki nüshasında son derece dalkavukça ve bayağı bir ithaf yazısı vardı) o çok sevdiğim cümleleri şimdi bir türlü bulamam. Bazı kelimeler aradığım cümleyi bulduğumu düşündürür, ama o cümlede eskiden bulduğum güzelliği imkânı yok bulamam. Oysa kitabı ilk okuduğum gün Champs-Élysées'yi örten kar hâlâ kitabın cildinde saklıdır, o karı daima görürüm.

İşte bu yüzden, ben de Guermantes Prensi gibi bir kitapsever olmaya heveslenseydim, farklı türde bir kitapsever olurdum; bir kitabın gerçek değerinden bağımsız olan güzelliği kitap meraklılarının nazarında hangi kütüphaneleri dolaştığını, hangi münasebetle hangi hükümdar tarafından hangi ünlü kişiye verildiğini bilmekten, kitabın hayatını satıştan satışa izlemiş olmaktan gelen güzelliği, yani bir anlamda tarihi güzelliği benim için de bir anlam taşırdı gerçi. Ama benim nazarımda kitabın asıl güzelliğini kendi hayatımın tarihçesi oluştururdu, yani sıradan bir kitap meraklısı olmazdım; çoğunlukla bu güzellik belirli bir nüshayla değil, eserin kendisiyle bağlantılı olurdu; örneğin *Tarla Çocuğu François*'ya ilk olarak Combray'deki küçük odamda, hayatımın belki de en hoş ve en hüzünlü gecesinde (esrarengiz Guermantes'ları ulaşılmaz varlıklar olarak gördüğüm zamanlarda) hayran olmuştum; heyhat, o gece annemle babamdan ilk kez bir taviz koparmıştım ve bu taviz sağlığımdaki, irademdeki gerilemenin, zor bir işten günden güne vahimleşen vazgeçişimin başlangıç tarihini oluşturmuştu – işte

bugün, tam da hayatımın bu en güzel gününde, yalnız düşe kalka ilerleyen eski düşüncelerimin değil, hayatımın ve hatta belki sanatın anlamının da ansızın aydınlanıverdiği günde, aynı kitabı, üstelik Guermantes'ların kitaplığında tekrar bulmuştum. Ayrıca kitapların belirli nüshalarıyla da kendi hayatımla bağlantılı olarak ilgilenebilirdim. Bir eserin ilk baskısı benim için diğerlerinden daha değerli olurdu, ama benim ilk okuduğum baskıyı ilk baskı kabul ederdim. Orijinal baskıların, yani o kitaba ilişkin özgün bir izlenim edindiğim baskıların peşine düşerdim. Çünkü sonraki izlenimler özgün değildir. Romanların eski ciltlerini, ilk romanlarımı okuduğum döneme ait, babamın, "Dik otur!" deyişini kim bilir kaç kez işitmiş olan bir zamanların ciltlerini toplardım. Tıpkı bir kadını ilk kez gördüğümüzde giydiği elbise gibi bu nüshalar da o zamanki aşkımı, üzerine giderek daha az sevilen, çok fazla sayıda suretini bindirdiğim o ilk suretin güzelliğini bulmama yardımcı olurlardı; o ilk sureti gören benliğim şimdiki benliğim olmadığı ve o zamanki benliğimin gördüğü şeyi tanımadığı için, o ilk sureti çağıracak olan o zamanki benliğime yer açmam gerekirdi. Ama benim anlayabileceğim tek tarz olan bu tarzda bile bir kitapsever olmaya heveslenemem artık. Çünkü nesnelerin ne kadar gözenekli olduğunu ve zihnin bu gözeneklerden içeri ne kadar kolaylıkla sızabildiğini fazlasıyla biliyorum.

Bu şekilde oluşturacağım kitaplık daha da değerli olurdu, çünkü bir zamanlar Combray'de, Venedik'te okumuş olduğum kitaplar şimdi hafızam sayesinde Saint-Hilaire Kilisesi'ni temsil eden tezhipli dev resimlerle, pırıltılı safirler kakılmış Büyük Kanal'da San Giorgio Maggiore'nin önüne bağlanmış gondolla zenginleştiğinden, meraklıların asla okumak için değil, Foucquet'nin bir rakibi tarafından eklenmiş olan ve esere değerini kazandıran renkleri bir kez daha hayranlıkla seyretmek için açtığı o "resimli kitaplar"la, resimlerle süslenmiş İnciller ve dua kitaplarıyla aynı ayarda sayılırdı. Buna rağmen, çok eskiden okuduğum kitapları sırf o zamanlar kendilerini süslemeyen bu resimlere bakmak için açmak bile bana o kadar tehlikeli gelirdi ki, benim nazarımda anlamlı olan bu yegâne tarzda dahi kitapsever olmaya heveslenmezdim. Zihnin bıraktığı bu suretlerin yine zihin tarafından ne kadar kolaylıkla silinebildiğini gayet iyi biliyorum. Zihin sildiği eski suretlerin yerine aynı diriltme gücüne sahip olmayan yenilerini koyar. Annemin büyükannemin

isim günüm için aldığı hediye paketinden çıkardığı *Tarla Çocuğu François* nüshası hâlâ elimde olsaydı, onu asla tekrar açıp bakmazdım; ona yavaş yavaş şimdiki izlenimlerimi yedirmekten ve bunların sonunda eski izlenimlerimi tamamen örtmesinden korkardım; tamamen şimdiki zamana ait bir şeye dönüşmesinden ve ondan Combray'deki küçük odada adını heceleyerek okuyan çocuğu bir kez daha uyandırmasını istediğimde, sesini tanımayan çocuğun çağrısına kulak vermeyip ebediyen unutulmasından korkardım.

Yurtsever sanat gibi halk sanatı fikri de, tehlikesi bir yana, bana gülünç geliyordu. Mesele "aylakların harcı" olan üslup inceliklerini feda ederek sanatı halkın ulaşabileceği bir seviyeye getirmek idiyse, asıl cahillerin elektrik işçileri değil, sosyete mensupları olduğunu bilecek kadar yüksek sosyeteye girip çıkmıştım. Üslup açısından halka yönelik bir sanat, Genel İş Konfederasyonu üyelerinden çok, Jockey Kulübü üyelerine yönelik olurdu; işlenen konulara gelince, çocuk kitapları çocuklar için ne kadar sıkıcıysa, halka yönelik romanlar da halktan insanlar için o kadar sıkıcıdır. İnsan okurken başka bir diyara gitmek ister; prensler işçileri ne kadar merak ederse, işçiler de prensleri o kadar merak eder. M. Barrès savaşın başından itibaren sanatçının (Tiziano'dan söz ediyordu) her şeyden önce vatanına hizmet etmesi gerektiğini söylemişti. Ne var ki sanatçı vatanına ancak sanatçı sıfatıyla hizmet edebilir, yani sanatın biliminkiler kadar hassas olan yasalarını inceler, deneylerini hazırlar ve keşiflerini yaparken, karşısındaki gerçekten başka –vatan dahil– hiçbir şeyi düşünmemesi lazımdır. Fransa için Devrim'in bütün ressamlarından daha büyük bir övünç kaynağı olan Watteau ve La Tour'un eserlerini "yurtseverlik" adına yok etmeseler de küçümseyen devrimcileri taklit etmeyelim. Seçme hakkı olsa, yufka yürekli bir insanın seçtiği alan anatomi olmazdı belki. Son derece iyi yürekli bir insan olan Choderlos de Laclos'ya *Tehlikeli İlişkiler*'i yazdıran da erdemliliği ve iyi yürekliliği değildi; aynı şekilde Flaubert de, *Madame Bovary*'nin ve *Bir Gönül Eğitimi*'nin konularını küçük veya büyük burjuvaziyi çok beğendiğinden seçmemişti. Nasıl ki bazı kişiler savaş başlamadan önce savaşın kısa süreceği kehanetinde bulundularsa, bazıları da aceleci bir dönemin sanatının da kısa ömürlü olacağını ileri sürüyorlardı. Bu anlayışa göre trenler uzun uzun seyre dalma zevkini ortadan kaldıracaktı ve yolcu arabaları dönemini özlemenin anlamı yoktu, ama onların

işlevini şimdi otomobiller yerine getiriyor ve yine turistleri terk edilmiş kiliselere götürüyorlar.

Hayatın sunduğu bir imge, bize o anda birbirinden farklı çok sayıda izlenim getirir aslında. Örneğin daha önce okunmuş bir kitabın kapağının görüntüsü, başlığındaki harflere eski bir yaz akşamının mehtabını işlemiştir. Sabah içilen sütlü kahvenin tadı, eskiden kim bilir kaç kez, sertleşmiş süte benzeyen, kaymak gibi kıvrımlı beyaz porselen bir kâseden sütlü kahve içerken, önümüzdeki gün hiç dokunulmamış ve dopdolu uzanırken sabahın ilk saatlerinin aydınlık belirsizliğinde ansızın bize gülümseyen o güneşli hava umudunu getirir yeniden. Bir saat sadece bir saat değildir, kokularla, seslerle, projelerle ve iklimlerle dolu bir kaptır. Gerçeklik dediğimiz şey, bizi aynı anda sarmalayan bu izlenimlerle hatıralar arasındaki bağlantıdır –bu bağlantıyı ortadan kaldıran basit bir sinematografik görüntü, kendini gerçekle sınırladığını iddia ettiği ölçüde gerçekten uzaklaşır– ve yazar cümlesinde iki farklı olguyu ebediyen birleştirebilmek için bir benzeri daha olmayan o bağlantıyı tekrar bulmak zorundadır. Bir tasvirde, tasvir edilen mekânda bulunan nesneler sonu gelmeyen bir liste halinde peş peşe dizilebilir, ama gerçek, ancak yazarın iki farklı nesneyi alıp aralarındaki ilişkiyi, bilimde nedensellik yasasının sağladığı benzersiz ilişkinin sanat alemindeki karşılığını saptadığı ve onları güzel bir üslubun zorunlu halkaları içine hapsettiği an ortaya çıkacaktır. Yazar da tıpkı hayat gibi iki izlenimde ortak olan bir niteliği bulup ortak özü çıkaracak ve onları zamanın sıradanlığından kurtarıp bir istiarenin içinde birleştirecektir. Bu açıdan bakıldığında, beni sanata yönelten tabiatın ta kendisi olmamış mıydı; sanatın kendisinin başlangıcı tabiat değil miydi; bir şeyin güzelliğini çoğu kez uzun zaman sonra, bir başka şeyin içinde bulmamı, Combray'de öğle saatinin güzelliğini çan seslerinde, Doncières sabahlarının güzelliğini kaloriferin hıçkırıklarında keşfetmemi sağlayan tabiat değil miydi? Aradaki bağlantı pek ilginç olmayabilir, nesneler sıradan, üslup kötü olabilir, ama bu süreç yoksa, hiçbir şey yok demektir.

Bu kadarla da kalmıyordu. Yağışlı hava, savaş, taksi durağı, aydınlık bir restoran, çiçekli bir bahçe dediğimizde ne demek istediğimizi herkes anladığına göre, gerçeklik herkes için aşağı yukarı özdeş olan bir tecrübe kalıntısı olsaydı, şüphesiz bu nesnelerin adeta bir sinema filmi halinde yansıtılması yeterli olur, nesnelere

ilişkin basit verilerden uzaklaşan "üslup", "edebiyat", fuzuli ve sahte kaçardı. Ama gerçeklik sahiden bu muydu? Bir şey üzerimizde belirli bir izlenim bıraktığı esnada fiilen neler olduğunu anlamaya çalıştığımda, örneğin bir gün Vivonne Köprüsü'nden geçerken bir bulutun sudaki aksine bakıp sevinçten yerimde sıçrayarak, "Vay be!" diye bağırdığımda ya da Bergotte'un bir cümlesini işittiğimde bendeki izleniminden pek de uygun düşmeyen, "Harika doğrusu" yorumu dışında bir şey ayıklayamadığımda veya çirkin bir tavırla karşılaşan Bloch, öylesine bayağı bir davranışa hiç uygun düşmeyen, "Böyle bir davranış bence her şeye rağmen harrrika" sözlerini söylediğinde ya da Guermantes'lar tarafından iyi karşılanmak koltuklarımı kabarttığı ve içtiğim şarap da beni hafifçe sarhoş ettiği için, onlardan ayrılınca kendi kendime, alçak sesle, "Her şeye rağmen eşsiz insanlar, hayatımı onlarla geçirmek hoş olurdu" dediğimde olanları çözmeye çalıştığımda, büyük bir yazarın o temel kitabı, tek gerçek kitabı kelimenin yaygın kullanımıyla icat etmesi gerekmediğini, bu kitap zaten her birimizin içinde var olduğundan, onu tercüme etmesi gerektiğini fark ediyordum. Bir yazarın görevi ve işlevi, tercümanlıktır.

Bazı durumlarda, örneğin izzetinefsin kesin olmayan lisanı söz konusuysa, (ilk ve merkezi izlenimden giderek uzaklaşan) dolambaçlı iç konuşmayı izlenim çizgisinde devam eden bir doğruyla çakışacak şekilde doğrultmak tembelliğimiz yüzünden yapmak istemediğimiz zahmetli bir işse, başka bazı durumlarda, örneğin aşk söz konusu olduğunda, aynı doğrultma işlemi ıstıraplı bir iş haline gelir. Bütün ilgisizlik numaralarımızı, aslında son derece doğal olan ve kendi yalanlarımıza benzeyen yalanlara duyduğumuz bütün öfkeyi, kısacası her bedbaht oluşumuzda veya ihanete uğrayışımızda yalnız sevdiğimiz kişiye söylemekle kalmayıp onunla görüşmeden önce de kendi kendimize sürekli tekrarladığımız, bazen odamızın sessizliğini, "Yo hayır, bu tür davranışlar tahammül sınırını aşıyor" veya "Seninle son bir kez görüşmek istedim, acı çektiğimi inkâr etmeyeceğim" gibi cümlelerle bölerek yüksek sesle dile getirdiğimiz her şeyi çok uzakta kalmış olan hissedilmiş gerçeklikle tekrar çakıştırmak, en çok değer verdiğimiz şeyi, kendimizle baş başayken, hararetli mektup yazma, girişimde bulunma projelerinde kendi kendimizle coşkulu söyleşilerimizi oluşturan her şeyi silip atmak demektir.

Sanatsal hazlar söz konusu olduğunda bile, uyandırdıkları izlenim uğruna bu hazların peşine düştüğümüz halde, bu izlenimin kendisini tarif edilmesi imkânsız olduğu gerekçesiyle hemen bir yana bırakır, derinlemesine tanımadan haz almamıza imkân tanıyan şeye sarılır ve bunu kendi izlenimimizin kişisel kökünü ayıkladığımız için hepimizin nazarında aynı olan bir şeyden bahsederek konuşma imkânı bulabileceğimiz başka sanat meraklılarına iletme yanılgısına düşeriz. Tabiatın, toplumun, aşkın, hatta sanatın en tarafsız seyircileri olduğumuz anlarda bile, her izlenimin ikili bir yapısı bulunduğu için ve yarısı nesnenin içine gömülüyken, sadece bizim bilebileceğimiz diğer yarısı da izlenimin benliğimizdeki uzantısı olduğu için, aslında sadece ona sarılmamız gerekirken ikinci yarıyı derhal göz ardı eder, dışımızda olduğundan derinine inilmesi imkânsız, dolayısıyla bize zahmet vermeyecek birinci yarıya yoğunlaşırız; bir akdiken veya kilise görüntüsünün içimizde açtığı ince çizgiyi algılamaya çalışmak bize fazlasıyla zor gelir. Ama senfoniyi tekrar tekrar çalar, kiliseyi tekrar tekrar gidip görür –bakma cesaretini bulamadığımız kendi hayatımızdan uzaklaşarak, bilgilenme adı verilen kaçışa başvurarak– sonunda onları en bilgili müzik veya arkeoloji meraklısı kadar iyi ve aynı şekilde tanırız.

Bu yüzden de, nice sanat meraklısı bu noktada kalır, kendi izlenimlerinden hiçbir şey çıkarmaz ve sanat bekârları gibi hiçbir işe yaramadan, tatminsizlik içinde yaşlanır! Üretkenlikle veya çalışmayla tedavi edilebilecek, bakirelere ve tembellere has kederlerle yaşarlar. Sanat eserleri onları gerçek sanatçılardan daha çok coşturur, çünkü coşkuları onlar için çetin, derinlemesine bir çalışmanın hedefi değildir ve dışarı taşar, konuşmalarını kızıştırır, yüzlerine ateş bastırır. Sevdikleri bir eseri dinledikten sonra, sesleri kısılıncaya kadar, "Bravo! Bravo!" diye bağırmak, onlar için bir eylemde bulunmaktır. Ama bu tezahüratlar, tutkularının özünü açıklığa kavuşturmaya zorlamaz kendilerini, onu tanımazlar. Bu arada bu atıl tutku en sakin konuşmalarına bile bulaşır, onlara sanattan bahsederken abartılı el, kol, kafa hareketleri, mimikler yaptırır. "Bir konsere gittim. İtiraf edeyim ki önce pek sarmadı beni. Sonra dörtlüyü çalmaya başladılar. Dinine yandığım! Bambaşka bir şey" (O anda sanat meraklısının yüzü telaşlı bir endişe ifadesine bürünür, sanki, "Kıvılcımlar görüyorum, yanık kokusu geliyor, yangın çıktı" diye geçiyordur aklından.) "Kör şeytan, hayatta duyduğum

en sinir bozucu şey, kötü bir beste, ama çarpıcı, öyle sıradan bir eser değil." Yine endişeli bir ses tonu, baş oynatmalar, el kol hareketleri ve telaşlı bakışlar: Kanat sorununu halledememiş, ama yine de uçma isteğiyle kıvranan kaz yavrusunun güdük kanatlarının gülünçlüğü. Bu kısır meraklı bütün hayatını konserlerde geçirir, saçlarına ak düştüğünde kırgın ve tatminsiz, ihtiyarlığında verimsiz bir sanat bekârıdır. Ama paçalarından yetenek akan, hiçbir tatmin bulamamış bu iğrenç insan soyu, zihinsel hazzın değişken nesnesini kalıcı bir organa aktarma ihtiyacıyla girişilen ilk biçimsiz deneme olduğu için dokunaklıdır.

Bu tür insanlar ne kadar gülünç olsalar da aşağılanmamalıdır. Onlar sanatçıyı yaratmak isteyen tabiatın ilk deneyleri ve şimdiki hayvanlardan önce gelen, kalıcı olacak şekilde yaratılmamış ilk hayvan türleri kadar biçimsiz, kısa ömürlü yaratıklardır. Bu kararsız ve kısır meraklıların, içlerinde uçma arzusunu barındıran, ama bunun henüz keşfedilmemiş esrarengiz yöntemini barındırmayan, yerden havalanmayı başaramamış o ilk aygıtlar gibi bizi duygulandırmaları gerekir. Meraklı sonra kolunuza girerek ekler: "Azizim, ben sekizinci kere dinledim, daha da dinleyeceğime yemin edebilirim." Gerçekten de, sanatta asıl besleyici olan şeyi özümseyemedikleri için, daima sanatsal hazlara ihtiyaç duyarlar, asla doyuramadıkları, hastalık halindeki bir oburluğun kurbanıdırlar. Bu yüzden de aynı eseri uzun müddet, defalarca alkışlamak isterler ve ayrıca orada boy göstermekle, bir yönetim kurulunda, cenazede bulunurcasına, bir görevi yerine getirdiklerine, bir eylem gerçekleştirdiklerine inanırlar. Ardından başka, hatta zıt eserler gelir; bu edebiyatta da, resimde de, müzikte de böyledir. Çünkü birtakım fikirler, sistemler ortaya atma ve bilhassa bunları benimseme yeteneği, öteden beri, üreten kişilerde bile, gerçek zevkten çok daha yaygın olmuştur; ama bu, edebi dergi ve gazetelerin sayısı (ve onlarla birlikte sahte yazar ve sanatçılar) arttıkça daha da yaygınlaştı. Bu yüzden, en zeki, en tarafsız gençlerin büyük çoğunluğu edebiyatta sadece yüce bir ahlaki ve sosyolojik değer, hatta dinsel değer taşıyan eserleri seviyorlardı. Bir eserin değer ölçütünün bu olduğunu zannediyorlar ve bu şekilde David'lerin, Chenavard'ların, Brunetière'lerin vs. düştüğü hataya düşüyorlardı. En güzel cümleleri aslında çok daha derin bir iç bakışı gerektirmiş olan Bergotte'a sırf o kadar iyi yazmadıkları için daha derin gibi görünen yazarları tercih ediyorlardı. Demokratlar

Bergotte'un karmaşık üslubunun sadece yüksek sosyeteye hitap ettiğini ileri sürüyor, böylece sosyete mensuplarına hak etmedikleri bir değer atfediyorlardı. Ama sanat eserlerini mantıkla yargılamaya kalkıştığımız zaman hiçbir şey sabit değildir, belirli değildir, her istediğimizi kanıtlayabiliriz. Yeteneğin gerçekliği evrensel bir varlık, bir edinimdir, onu her şeyden önce görünürdeki düşünce ve üslup kalıplarının altında aramak gerekir; oysa eleştirmenler yazarları bu kalıplara göre değerlendirirler. Yeni bir şey söylemese de, sırf kendinden önceki akımı açıkça, kestirip atarak küçümsediği için, bir yazarı peygamber ilan ederler. Eleştirmenler bu yanılgıya o kadar çok düşer ki, yazar yığınlar tarafından yargılanmayı tercih etse yeridir (ne var ki, yığınlar haberleri bile olmayan bir araştırma alanında bir sanatçının neyi denediğini fark edemez). Çünkü yığınların içgüdüleriyle büyük bir yazarın her şey susturularak, tapınırcasına dinlenen, mükemmelleştirilmiş ve anlaşılmış içgüdüsünden başka bir şey olmayan yeteneği arasındaki benzerlik, bu yetenekle yetkili yargıçların yüzeysel, boş lafları ve değişken ölçütleri arasındaki benzerlikten çok daha büyüktür. Eleştirmenlerin boş tartışmaları her on yılda bir yenilenir (çünkü yalnız sosyete grupları değil, toplumsal, siyasi ve dinsel fikirler de bir kaleydoskop oluşturur ve geniş kitlelere yansıyarak anlık bir büyüme sağlarlar, ama buna rağmen, yeniliği ancak kanıtlar konusunda pek talepkâr olmayan zihinleri çelebilen fikirlerin kısa ömrüyle sınırlı kalırlar). Partiler ve akımlar bu şekilde birbirini takip etmiş, her defasında aynı zihinlere, kısıtlı bir zekâya sahip kişilere, daha titiz ve kanıtlar konusunda daha müşkülpesent beyinlerin düşmediği hayranlık tuzağına düşebilen zihinlere hitap etmişlerdi. Ne yazık ki bunlar yarım-zekâlar oldukları için, eylemle kendilerini tamamlamak zorundadırlar; dolayısıyla, üstün zekâlardan daha çok harekete geçer, kalabalığı cezbeder ve abartılı şöhretlerle haksız küçümsemelere sebep olmakla kalmayıp, bir miktar Jansenci özeleştiriyle önlenebilecek savaş ve iç savaşlara da yol açarlar.

Sapasağlam bir zihne ve gerçekten yaşayan bir yüreğe bir üstadın güzel fikirlerinin verdiği hazza gelince, bu şüphesiz son derece sağlıklı bir hazdır, ama onu gerçekten tadabilen kişiler ne kadar değerli olsalar da (yirmi yılda böyle kaç kişi çıkar?) bu haz onları bir başkasının bilincinin sınırları içine hapseder. Örneğin bu tür bir adam, kendisini ancak bedbaht edebilecek bir kadının sevgisi-

ni kazanmak için elinden geleni yapmış, ama yıllar boyunca süren çabaları sonunda söz konusu kadından bir randevu bile koparamamışsa, çektiği acıları ve kurtulduğu tehlikeyi ifade etmeye çalışacağına, satırların arasına "milyonlarca kelime" ve kendi hayatının en dokunaklı hatıralarını sığdırarak, tekrar tekrar La Bruyère'in şu cümlesini okur: "İnsanlar çoğunlukla sevmek ister, ama bunu nasıl yapacaklarını bilmezler; yenilgi peşinde koşar, ama bulamazlar; deyim yerindeyse, özgürlüğe mecbur olurlar." Yazarı için taşıdığı anlam bu olsun olmasın (bu anlamı taşıyorsa, "sevmek" yerine "sevilmek" ifadesi daha uygun düşerdi), duyarlı okurun cümleyi bu anlamla canlandırıp patlama noktasına kadar şişirdiği kesindir; cümle onun nazarında o kadar doğru ve güzeldir ki, her tekrarlayışında hazla dolup taşar, ama her şeye rağmen, kendisi bu düşünceye hiçbir şey katmamıştır, cümle La Bruyère'in düşüncesi olarak kalır.

Kaydetmekten ibaret olan edebiyatın bir değeri olamaz, çünkü gerçeklik, kaydedilen küçük şeylerin altında gizlidir (uzaktan duyulan uçak sesindeki, Saint-Hilaire çan kulesinin çizgisindeki yücelik, bir madlenin tadındaki geçmiş vs.) ve bu gerçeklik çekilip çıkarılmadığı sürece, bu küçük şeylerin kendi başlarına bir anlamı yoktur.

Gerçekten hissettiklerimizden hiçbir iz taşımayan, doğruluktan uzak ifadeler zinciri hafızamızda korundukça, düşüncemiz, hayatımız, gerçeğimiz de yavaş yavaş bu ifadelerden oluşur; sözümona "yaşanmış" bir sanat da, hayat gibi basit, güzellikten yoksun bu yalanı üretmekten başka bir şey değildir; gözlerimizle görüp zihnimizle saptadığımız şeylerin bu gereksiz tekrarı o kadar sıkıcı ve anlamsızdır ki, kendini buna adayan sanatçının kendisine çalışma hevesi ve sebatı veren haz dolu, devindirici kıvılcımı nereden bulduğunu anlayamayız. Oysa gerçek sanatın, M. de Norpois'nın sanat heveslisinin oyunu diyeceği sanatın yüceliği, uzağında yaşadığımız gerçekliğin, yerine koyduğumuz geleneksel bilgi kalınlaşıp katılaştıkça iyice uzaklaştığımız gerçekliğin, öğrenemeden ölme ihtimaliyle karşı karşıya bulunduğumuz gerçekliğin, yani hayatımızın yeniden bulunması, yakalanması ve bize tanıtılmasıydı.

Gerçek hayat, nihayet keşfedilip açıklığa kavuşturulan hayat, dolayısıyla dolu dolu yaşanan tek hayat, edebiyattır. Bu hayat, bir anlamda, sanatçıda olduğu kadar her insanın içinde de her an mevcuttur. Ama çoğu insan onu açıklığa kavuşturmaya uğraşma-

dığı için görmez. Bu yüzden de, geçmişleri zihinleri tarafından "banyo edilmediği" için işe yaramayan sayısız klişeyle dolup taşar. Sanatın açıklığa kavuşturduğu şey yalnız kendi hayatımız değil, başkalarının da hayatıdır, çünkü tıpkı ressam için renk gibi, yazar için de üslup teknik değil, görüş meselesidir. Her birimizin dünyayı görüşündeki nitel farklılığın doğrudan ve bilinçli yöntemlerle mümkün olamayacak şekilde ortaya koyulmasıdır; sanat olmasa, bu farklılıklar ebediyen her birimize ait birer sır olarak kalırdı. Ancak sanat aracılığıyla dışarıya açılabilir, bir başkasının bizimkiyle aynı olmayan bu âlemde neler gördüğünü öğrenebiliriz; aksi takdirde bu âlemin manzaraları, aydaki görüntüler kadar bilinmez olurdu bizim için. Sanat sayesinde, bir tek dünya, kendi dünyamızı göreceğimize, çeşitli dünyalar görürüz; özgün sanatçı sayısı ne kadar çoksa, bize açık olan dünyaların sayısı da o kadar çoktur ve aralarındaki fark, sonsuzlukta dönüp duran dünyalar arasındaki farktan büyüktür; bu dünyalar, adı ister Rembrandt olsun, ister Vermeer, ışıklarının yayıldığı ocak söndükten asırlar sonra, hâlâ kendilerine has ışınlarını bize yansıtmaya devam ederler .

Sanatçının bu çalışması, maddenin, tecrübenin, kelimelerin ardında farklı bir şey bulma çabası, bakışlarımızı kendi içimize çevirmeden yaşarken izzetinefsimizin, tutku, zihin ve alışkanlığın bizde her an gerçekleştirdiği işlemin, yani gerçek izlenimlerimizin üstüne yanılarak hayat adını verdiğimiz adlandırmaları ve pratik amaçları yığıp sonunda izlenimleri tamamen bizden gizleme çabasının tam tersidir. Kısacası, bu karmaşık sanat, yaşayan tek sanattır. Sadece bu tür bir sanat, kendi hayatımızı, "gözlemlenme"si imkânsız olan, gözlenebilen yüzeysel unsurlarının tercüme edilmesi, çoğu kez geriye doğru okunup güçlükle çözülmesi gerekli olan hayatı hem başkalarına hem de kendimize ifade eder. İzzetinefsimizin, tutkumuzun, taklitçiliğimizin, soyut zekâmızın, alışkanlıklarımızın yaptığı o çalışmayı sanat bozacak, bizi ters yönde ilerletecek, gerçekten var olmuş şeylerin yattığı, bizim habersiz olduğumuz derinliklere geri götürecektir.

Hiç şüphesiz, gerçek hayatı yeniden yaratmak, izlenimleri eski tazeliğine kavuşturmak çok cazip bir işti. Ama duygusal cesaret de dahil, her türden cesaret gerektiriyordu. Çünkü her şeyden önce, en değer verdiğimiz hayallerden, kendi oluşturduğumuz kuramların nesnelliğine inanmaktan vazgeçmek, yüzüncü kere, "Çok tatlı bir

kızdı" sözleriyle avunmak yerine, bu cümleyi tersten, "Onu öpmekten hoşlanıyordum" diye okumak anlamına geliyordu. Benim bu aşk dolu saatlerde hissettiklerim, bütün erkeklerin hissettiği şeydi elbette. Hissederiz, ama hissettiğimiz şey, ışığa yaklaştırmadıkça kapkara görünen, ışıkta da tersten bakılması gereken klişeler gibidir: Onu zihnimize yaklaştırmadıkça ne olduğunu bilemeyiz. Ancak zihin onu aydınlattığında, zihinselleştirdiğinde, hissettiğimiz şeyin şeklini zorlanarak seçeriz. Ama aynı zamanda, ilk önce Gilberte'le keşfettiğim ıstırabın, yani aşkımızın bu aşkı esinleyen kişiye ait olmadığını anlamanın verdiği ıstırabın sağlıklı bir şey olduğunu da fark ediyordum. İkincil bir şey ve bir yöntem olarak sağlıklıdır (çünkü ömrümüz ne kadar kısa olursa olsun, ancak ıstırap çektiğimiz müddetçe, sürekli ve değişken bir hareket içindeki fikirlerimiz yasalarla düzenlenen bu muazzam hayatı tıpkı bir fırtınadaki gibi, bizim görebileceğimiz bir yüksekliğe ulaştırır, aksi takdirde, mutluluğun sükûneti hayatı fazlasıyla alçak bir seviyede, tekdüze sürdürdüğünden, yeri iyi ayarlanamamış penceremizden onu göremeyiz; belki sadece bazı dâhiler için, ıstırabın hareketliliğine gerek kalmadan, bu devinim sürekli olarak mevcuttur; yine de, bu dâhilerin neşeli eserlerinin kapsamlı ve düzenli gelişimini izlerken, eserdeki neşeden yola çıkarak, belki aksine bütünüyle ıstırapla geçmiş hayatlarının da neşeli olduğu sonucunu çıkarma eğiliminde olabiliriz); söz konusu ıstırabın sağlıklı olmasının temel nedeni ise şudur: Aşkımızın sadece bir Gilberte'e ait olmaması (bize acı çektiren de budur), aynı zamanda bir Albertine'e de ait olmasından değil, ruhumuzun bir parçası olmasından kaynaklanır; içimizde birbiri ardına ölen benlikler, ruhun kendilerinden daha kalıcı olan bu parçasına bencilce sahip çıkmak isterler, ama –bize çektirdiği, esasen yararlı olan ıstıraba rağmen– onu insanlardan koparıp genelleştirmemiz ve bu aşkı, bu aşkın kavranışını çeşitli benliklerimizin birleşmek istediği çeşitli kadınlara değil, herkese, evrensel düşünceye yöneltmemiz gerekir.

Etrafımdaki en önemsiz işaretlere bile (Guermantes, Albertine, Gilberte, Saint-Loup, Balbec vs.) alışkanlığın kaybettirdiği anlamlarını tekrar kazandırmam gerekiyordu. Gerçekliğe ulaştığım zaman da, onu ifade etmek, korumak için, ondan farklı olan, alışkanlığın kazanılmış süratiyle getirdiği şeyleri uzaklaştırmalıydım. Bilhassa zihinden çok dudakların seçtiği kelimeleri, konuşma sırasında

söylenen, başkalarıyla yapılan uzun bir sohbetin ardından sahte bir şekilde kendi kendimize de söylemeye devam ettiğimiz, zihnimizi yalanlarla dolduran o nükteli sözleri, onları kâğıda dökecek kadar alçalan yazarlarda hep rastlanan, örneğin bir Sainte-Beuve'ün konuşma cümlelerini sürekli bozan tebessümün, mimiğin eşlik ettiği, tamamen somut kelimeleri uzaklaştırmalıydım, çünkü gerçek kitaplar aydınlığın ve sohbetin değil, karanlığın ve sessizliğin ürünü olmalıdır. Sanat hayatı tıpatıp yeniden oluşturduğu için de, kendi içimizde ulaştığımız gerçekleri daima şiirsel bir hava, bir esrarın hoşluğu sarmalayacaktır; bu da, aşmak zorunda kaldığımız gölgelerin kalıntısı, bir eserin derinliğinin altimetreyle ölçülmüşçesine kesin olan işaretidir. (Çünkü bu derinlik, ruhsallığa maddecilikle yaklaşan romancıların zannettiği gibi, belirli konuların özünde bulunan bir şey değildir; dış görünüşün ötesine geçemeyen bu tür yazarların en küçük bir iyilik yapmaktan âciz kimselerden sık sık işittiğimiz erdemli nutuklara benzeyen yüce amaçları, taklit yoluyla edinilmiş beylik biçimsel kalıplardan kurtulacak zihinsel gücü bile kendilerinde bulamamış olduklarını fark etmemizi engellememelidir.)

Zihnin –en üstün beyinler de dahil– önünde apaçık bulup saptadığı gerçeklere gelince, çok değerli olabilirler, ama daha katı çizgilerle sınırlı ve düzdürler; onlara ulaşmak için bir derinliği katetmek gerekmediğinden, baştan yaratılmadıklarından, derinlikleri yoktur. Çoğu kez, belirli bir yaşa gelmiş yazarlar, o esrarengiz gerçekler artık benliklerinin derinliklerinden su yüzüne çıkmadığından, sadece zihinleriyle yazarlar; zihinleri giderek güçlendiğinden, olgunluk dönemi eserleri gençlik dönemi eserlerinden daha güçlüdür, ama aynı yumuşaklığa sahip değildir.

Bununla birlikte, zihnin doğrudan gerçeklikten çekip çıkardığı doğruların tamamen küçümsenmemesi gerektiğini de seziyordum, çünkü geçmişe ve şimdiki zamana ait hislerin ortak özünün bize zamanın dışından taşıdığı izlenimler daha değerli olsa da, fazlasıyla ender bulunduklarından, bir sanat eseri sadece bu tür izlenimlerden oluşamayacağı için, onlar kadar saf olmayan, ama zihnin damgasını taşıyan bir maddeyle beslenebilirdi. Bu iş için kullanılabilecek, tutkulara, kişiliklere, yaşayış biçimlerine ilişkin sayısız gerçeğin içimde kaynaştığını hissediyordum. Onları algılamak beni sevindiriyordu, oysa hatırladığım kadarıyla, birçoğunu ıstırap çekerken, bazılarını da oldukça vasat hazlar tadarken keşfetmiştim.

Bize acı çektiren her insan, bizim kendisine atfettiğimiz tanrısal bir varlığın kısmi bir yansıması ve en alt basamağıdır; ikisini bağdaştırdığımızda, bu tanrısal varlığı (Fikri) seyrederken, daha önceki ıstırap yerini bir anda mutluluğa bırakır. Yaşama sanatı, bize acı çektiren insanları tanrısal biçimlerine ulaşmamızı sağlayacak bir basamak gibi kullanmak ve böylece hayatımızı mutluluk içinde, tanrısal varlıklarla donatmaktır.

Bunun üzerine, kuşkusuz Kayıp Zaman'ı yakalamanın tek yolunun sanat eseri olduğunu algılamamı sağlayan ışık kadar parlak olmayan bir başka ışık parladı içimde. Edebi eserin bütün bu malzemelerinin geçmiş hayatım olduğunu anladım; bana havai zevklerin, tembelliğin, sevginin, ıstırabın içinden geldiklerini ve benim tıpkı bir bitkiyi besleyecek olan bütün besinleri biriktiren tohum gibi ne işe yarayacaklarını, hatta yaşamaya devam edeceklerini bilmeden, hepsini bir kenara yığdığımı anladım. Ben de tohum gibi, bitki geliştiğinde ölebilirdim; bilmeden o bitki uğruna yaşamıştım, hayatımın yazmak istediğim, ama bir zamanlar masa başına oturduğumda konu bulamadığım kitaplarla günün birinde temas edeceği hiç aklıma gelmemişti. Dolayısıyla, o güne kadarki hayatım şu başlık altında hem özetlenebilirdi, hem özetlenemezdi: Bir Temayül. Özetlenemezdi, çünkü edebiyat hayatımda hiçbir rol oynamamıştı. Özetlenebilirdi, çünkü bu hayat, bu hayatın acı ve tatlı hatıraları, bitkilerin yumurta hücresinde depolanan ve bir bitki embriyonunun gelişmekte olduğu henüz belli değilken, gizli ama çok faal kimyasal dönüşümlerin, solunum işlemlerinin merkezi olan yumurta hücresinin tohuma dönüşmesini sağlayacak besini aldığı besidokuya benzer bir birikim oluşturuyordu. Yani hayatım olgunluğunun meyvesiyle bağlantılıydı. İleride onunla beslenecek olan kişiler, kendilerini besleyen zengin maddelerin, tıpkı besin değeri taşıyan tohumları yiyen kişiler gibi, önce tohumu besleyip olgunlaşmasını sağladıklarını bilmeyeceklerdi.

Bu bağlamda, çıkış noktası kabul edildiğinde yanlış olan karşılaştırmalar, varış noktası kabul edildiğinde doğru olabilir. Edebiyatçı ressama gıpta eder, o da taslaklar çizmek, notlar almak ister, ama böyle bir şey edebiyatçının mahvına sebep olur. Ne var ki, edebiyatçı yazmaya başladığında, kahramanlarının istisnasız her hareketi, tiki ve aksanı, hafızası tarafından kendisine esinlenir; uydurduğu her isimle bağlantılı olarak, görmüş olduğu altmış şah-

siyetin ismini sayabilir; bunlardan biri kahramanın bir mimiğini, öteki monoklünü, bir başkası öfkesini, bir diğeri de kol hareketini vs. sunmuştur kendisine. Bunun üzerine yazar, ressam olma hayalinin bilinçli ve iradi biçimde gerçekleştirilmesi imkânsız da olsa, hayalin yine de gerçekleştiğini ve yazarın da bilmeden kendi taslak defterini oluşturduğunu fark eder.

Çünkü yazar, bir gün yazar olacağını daha düşünmezken, içgüdüsüyle hareket ederek, başkalarının fark ettiği birçok şeye bakmayı sürekli ihmal etmiş, bu da başkaları tarafından dalgınlıkla, kendi kendisi tarafından da işitmeyi ve görmeyi bilmemekle suçlanmasına yol açmıştır; kendisi bu süre zarfında başkalarına çocuksu ayrıntılar gibi gelen şeyleri, bir cümlenin hangi aksanla söylendiğini, hakkında belki hiçbir şey bilmediği birinin yıllar önceki anlık bir yüz ifadesini ve omuz hareketini sonsuza dek hatırlamaları için gözlerine ve kulaklarına emir vermiştir, çünkü o aksanı ya daha önce duymuştur, ya da tekrar duyabileceğini, yenilenebilecek, kalıcı bir şey olduğunu hissetmiştir; geleceğin yazarında genel olan şeyi, sanat eserine dahil edilebilecek şeyi kendiliğinden seçen bir genellik duygusu mevcuttur. Çünkü başkalarını ne kadar aptal veya deli olurlarsa olsunlar, benzer kişilikteki insanların söylediklerini papağanlar gibi tekrarlayarak bir psikoloji yasasının kâhinliğini, sözcülüğünü yaptıkları zaman dinlemiştir sadece. O sadece genel olan şeyi hatırlar. Küçücük bir çocukken görmüş ve işitmiş bile olsa, bu aksanlar, bu mimikler, onun için başkalarının hayatını temsil eder ve ileride yazmaya koyulduğu zaman, birçok kişide görülen bir omuz hareketi, adeta bir anatomi bilgininin defterine not edilmişçesine gerçeğe uygun şekilde, ama burada psikolojik bir gerçeği ifade etmek amacıyla, bir başkasının boyun hareketine eklenecek, çeşitli kişilerden toplanan anlık unsurlar, bir bütün oluşturacaktır.

Bir edebi eserin oluşturulmasında hayal gücüyle duyarlılığın birbirinin yerini tutamayacağı ve duyarlılığın pek büyük bir sakınca yaratmadan hayal gücü yerine kullanılamayacağı kesin olarak ileri sürülemez; midesi sindirim işlevini yerine getiremeyen kişilerde de, bağırsaklar bu görevi üstlenir. Doğuştan duyarlı, ama hayal gücünden yoksun biri, buna rağmen dikkate değer romanlar yazabilir. Başkalarının sebep olacağı ıstırap, bunu önlemek için göstereceği çabalar, ıstırabın ve karşısındaki acımasız şahsın yaratacağı çelişkiler bir araya gelip zihin tarafından yorumlandığında, hayal edilmiş,

uydurulmuş bir kitap kadar güzel olmakla kalmayıp, sanki yazar kendi başına bırakılmış ve mutluymuş gibi onun tahayyüllerine yabancı, kendisi için hayal gücünün beklenmedik bir fantezisi kadar şaşırtıcı ve tesadüfi bir kitabın malzemesini oluşturabilir.

En aptal insanlar bile, hareketleriyle, sözleriyle, istemeden ifade ettikleri duygularıyla, kendilerinin algılamadığı, ama sanatçının onlarda yakaladığı yasaları açığa vururlar. Sıradan insanlar bu tür gözlemler yüzünden yazarların fesat olduğunu düşünürler, ama bu hatalı bir düşüncedir, çünkü sanatçı gülünç bir davranışta genel olanın güzelliğini görür ve nasıl ki bir cerrah oldukça yaygın bir dolaşım bozukluğu yüzünden hastayı küçük görmezse, yazar da gözlediği kişiyi bu davranışı yüzünden kınamaz; dolayısıyla, gülünçlüklerle herkesten daha az alay eder. Ne yazık ki, fesat olmaktan çok bedbahttır; kendi tutkuları söz konusu olduğunda, genelliğinin farkında olduğu halde, yol açtığı kişisel ıstıraptan kurtulması zordur. Elbette münasebetsizin biri bize hakaret ettiğinde, ondan hakaret yerine övgüler duymayı tercih ederiz; hele taptığımız bir kadın bize ihanet ettiğinde, sadık kalması için nelerden vazgeçeriz! Ama bunlar olmasa, hakaretin uyandırdığı hınç, terk edilmenin acısı, asla tatmadığımız duygular olurdu; bu duyguların keşfi ne kadar ıstıraplı olsa da, sanatçı için değerlidir. Dolayısıyla, fesat kişiler, nankör kişiler, kendileri ve yazar istemese de, eserde boy gösterirler. Hiciv yazarının şöhreti, ister istemez hicvettiği alçaklarla bağlantılıdır. Her sanat eserinde, sanatçının en çok nefret ettiği ve heyhat, en çok sevdiği kişiler karşımıza çıkabilir. Sevdikleri, yazar istemediği halde ona en çok acı çektirdikleri anlarda modellik etmişlerdir kendisine. Albertine'e âşık olduğum sıralar, onun bana âşık olmadığını pekâlâ fark etmiş, onun aracılığıyla sadece acı çekme, sevme duygularını ve bir de başlangıçta mutluluğu tanımaya razı olmuştum mecburen.

Kederimizdeki genelliği çekip çıkarmaya ve yazmaya çalıştığımızda, belki saydıklarım dışında bir nedenden ötürü de teselli buluruz biraz: Genel bir açıdan düşünmek ve yazmak, yazar için sağlıklı ve zorunlu bir işlemdir, başarıya ulaşması mutlu eder; fiziksel etkinliklere düşkün insanlar için sporun, terlemenin, banyonun gördüğü işlevi yerine getirir. Doğruyu söylemek gerekirse, buna biraz isyan ediyordum. Hayatın en yüce gerçeğinin sanatta bulunabileceğine ne kadar inansam da, öte yandan, büyükannemin

ölümüne hâlâ üzülmek ve Albertine'i hâlâ sevmek için gereken hatırlama çabasını göstermekten âciz olsam da, kendilerinin haberdar olmayacağı bir sanat eserinin bu zavallı ölüler açısından, onların kaderi açısından bir başarı sayılabileceğinden kuşkuluydum. Büyükannemin yanı başımda can çekişmesini ve ölmesini ne büyük bir kayıtsızlıkla izlemiştim! Keşke bunun kefareti olarak, eserim tamamlandığında, çaresiz acılar içinde saatler boyunca kıvranarak, herkes tarafından terk edilmiş halde ölebilseydim! Öte yandan, o kadar sevmediğim kişilere, alakasız insanlara, zihnimin anlamaya çalışırken sonuçta acılarını veya sadece gülünçlüklerini kullandığı onca insanın kaderine sonsuz bir merhametle yaklaşıyordum. Bana çeşitli gerçekleri göstermiş olan, artık yaşamayan bütün o insanlar, sanki sadece benim açımdan faydalı bir hayat sürmüş, benim uğruma ölmüş gibi geliyordu bana.

Öylesine değer verdiğim aşkımın kitabımda bir insandan tamamen bağımsız olacağını ve bu yüzden de çeşitli okurların başka kadınlara duydukları hislerle bu aşkı bire bir özdeşleştireceklerini düşünmek beni üzüyordu. Ama daha ben hayattayken, hatta yazmaya başlamadan önce bir ihanet, aşkın birçok kişiye bölünmesi söz konusu olmuşken, ölümümden sonraki ihanet, başkalarının benim duygularımı tanımadığım kadınlara yakıştırması niçin beni dehşete düşürüyordu? Sırasıyla Gilberte uğruna, Mme de Guermantes uğruna, Albertine uğruna acı çekmiştim. Yine sırasıyla hepsini unutmuştum; sadece farklı insanlara yönelen aşkım kalıcı olmuştu. Tanımadığım okurların kirleteceği hatıraları ben zaten onlardan önce kirletmiştim. Kendi kendimden dehşet duyuyordum neredeyse; belki milliyetçi bir parti de, onun uğruna sürdürülen, sadece kendisine yararı dokunan, nice asil ruhlu insanın acı çekip sonunu bile öğrenemeden (mücadelenin sonucunu öğrenmek hiç değilse büyükannem için büyük bir teselli olurdu) can verdiği bir savaşın ardından, aynı dehşeti duyabilirdi. Büyükannemin nihayet çalışmaya koyulduğumu bilememesine karşılık (ölülerin kaderi budur) tek tesellim, başarıma sevinemese bile, hiç değilse o kadar üzüldüğü ataletimden ve hayatımı boşa harcayışımdan da uzun süredir habersiz olmasıydı. Elbette kitabımda büyükannemden ve Albertine'den başkaları da olacaktı, tek tek bireyler olarak hatırlamadığım, ama bir sözünü, bir bakışını özümsediğim birçok kişi olacaktı; bir kitap, çoğu mezar taşının üstündeki isimlerin artık

okunamadığı büyük bir mezarlıktır. Bazen de aksine, ismi gayet iyi hatırlar, ama ismin sahibinden kitabın sayfalarında bir iz kalıp kalmadığını bilemeyiz. O çukur gözlü, tekdüze sesli kız burada mıdır? Gerçekten bu mezarlıkta yatıyorsa, kim bilir ne taraftadır, çiçeklerin altında nasıl bulunabilir?

Ama tek tek bireylerden uzakta yaşadığımıza göre, büyükanneme sevgim, Albertine'e aşkım gibi en güçlü duygularımızı bile birkaç yıl sonra unuttuğumuza, hepsi bizim için anlaşılmaz kelimelere dönüştüklerine, sevdiğimiz bütün varlıklar ölmüşken hâlâ görüşmekten hoşlandığımız sosyete mensuplarıyla bu ölülerden söz edebildiğimize göre, bu unutulmuş kelimeleri tekrar anlayabilmemizi sağlayacak bir yöntem mevcutsa, bu yöntemden yararlanmamız gerekmez mi; bunun için önce bu kelimeleri evrensel, ama hiç değilse kalıcı bir lisana, artık aramızda olmayanları ve gerçek özlerini bütün ruhlar için kalıcı bir edinime dönüştürecek bir dile aktarmamız gerekse bile, bu çareyi kullanmamız gerekmez mi? O kelimeleri bizim için anlaşılmaz kılan değişim yasası bile, açıklamayı başardığımız takdirde, bizim için bir kusur olmaktan çıkıp yeni bir güç haline gelmez mi?

Öte yandan, kederlerimizin katkısıyla yazılmış olan eser, geleceğimiz açısından hem kötü bir ıstırap işareti, hem de iyi bir teselli işareti olarak yorumlanabilir. Aşkların ve kederlerin şairin eserini yaratmasına yardımcı olduğunu, ismi bilinmeyen nice kadının hiç farkında olmadan, biri fesatlığıyla, öteki alaylarıyla hiç görmeyecekleri yapıya birer taş koyduklarını söyleriz, ama yazarın hayatının bu eserle sona ermediğini düşünmeyiz pek; eserine nüfuz eden acıları çekmesine sebep olan mizacı eser bittikten sonra da varlığını sürdürecek, zamanın koşullarda, yazarın kendisinde, aşk hevesinde ve acıya direncinde yaptığı küçük değişiklikler olmasa, tıpatıp benzer olacak koşullarda başka kadınları sevmesine yol açacaktır. Bu açıdan bakıldığında, eser, kaçınılmaz olarak başka aşkları haber veren bedbaht bir aşk olarak değerlendirilmelidir sadece; hayatı da eserine benzeyecek olan şair, ileride yazma ihtiyacı duymayacaktır neredeyse, çünkü yazdığı eserde, daha sonra olacakların tahmini taslağını bulacaktır. Buna uygun olarak, benim Albertine'e aşkım da, çok farklı olmakla birlikte, Gilberte'e aşkımın içine nakşolmuş halde mevcuttu; Gilberte'i sevdiğim mutlu günlerde, Albertine'in adını ve tasvirini ilk kez teyzesinden duymuş, bu küçücük tohumun

gelişeceğini, gün gelip bütün hayatımı kaplayacağını hayalimden geçirmemiştim.

Ama bir başka açıdan bakıldığında, eser mutluluk işaretidir, çünkü onun sayesinde, özelle genelin yan yana bulunduğunu ve kederin kaynağını göz ardı edip özünü irdeleyerek kedere karşı dayanıklılık kazandıran bir jimnastikle özelden genele geçmeyi öğreniriz. Gerçekten de, ileride tecrübeyle de göreceğim gibi, sevdiğimiz ve acı çektiğimiz anda bile, çalıştığımız saatlerde temayülümüz nihayet gerçekleşmişse, sevdiğimiz kişinin daha büyük bir gerçekliğin içinde eridiğini o kadar kuvvetle hissederiz ki, ara sıra onu unutmayı başarır, çalışırken, bu aşk yüzünden tamamen fiziksel bir rahatsızlığa benzeyen, sevilen kişinin hiçbir rol oynamadığı, adeta bir kalp hastalığından kaynaklanan bir acı çekeriz sadece. Ne var ki, bu bir an meselesidir ve çalışma biraz gecikmişse, yarattığı etki bunun tam tersi gibi görünür. Çünkü fesatlıklarıyla, değersizlikleriyle bize rağmen hayallerimizi yıkan, kendilerini de bir hiçe indirgeyen ve kurduğumuz aşk düşünden kopan kişiler, o sırada çalışmaya koyulduğumuz takdirde, kendimize ilişkin çözümlemelerimizin gereksinimlerini karşılayabilmek için, ruhumuz tarafından tekrar yüceltilip bizi seven kişilerle özdeşleştirilir ve bu durumda, edebiyat aşk yanılgısının boşa çıkan çabalarını yineleyerek, artık mevcut olmayan duyguları bir anlamda tekrar yaşatır.

Hiç şüphesiz, kendi kişisel ıstırabımızı, tehlikeli bir iğneyi kendi üzerinde tekrar tekrar deneyen bir hekimin cesaretiyle baştan yaşamak zorundayızdır. Ama aynı zamanda bu ıstırabı genel bir kavram olarak düşünmemiz gerekir; bu da, baskısından bir ölçüde kurtulmamızı, bütün insanları acıda kader ortağı olarak görmemizi ve hatta bu acıda bir mutluluk bulmamızı sağlar. Hayatın bizi köşeye sıkıştırdığı o noktada zihin bir çıkış yolu açar, çünkü karşılıksız aşkın çaresi yoksa da, bir ıstırabın saptanması durumundan, yol açtığı sonuçları belirleyerek de olsa, çıkabiliriz. Zihin, hayatın hiçbir çıkışı olmayan kapalı durumlarını tanımaz.

Hiçbir şey genelleşmediği sürece kalıcı olamayacağına ve zihin kendinden temelli vazgeçebildiğine göre, yazarın en değer verdiği kişilerin bile, sonuçta birer ressam modelinden başka şey olmadığı fikrini kabullenmem gerekiyordu.

Aşkta mutlu rakibimiz, bir başka ifadeyle düşmanımız, velinimetimizdir. Bizde sadece sıradan bir fiziksel arzu uyandıran kişiye

bir anda muazzam, bilinmedik, ama bizim o kişiyle karıştırdığımız bir değer katar. Rakibimiz olmasa, haz aşka dönüşmez. Olmasa veya biz olmadığını zannetsek. Çünkü rakiplerin gerçekten var olması şart değildir. Bizim iyiliğimiz açısından, şüphemizin ve kıskançlığımızın olmayan rakiplere hayali bir hayat vermesi yeterlidir.

Bazen, acıklı bir bölüm taslak halinde kaldığında, yeni bir sevgi, yeni bir ıstırap o bölümü tamamlamamıza, boşluklarını doldurmamıza imkân verir. Bu yararlı, büyük kederler konusunda şikâyete pek de mahal yoktur, çünkü hem yeterince çokturlar, hem de bizi fazla bekletmezler. Yine de onlardan faydalanmak için acele etmemiz gerekir, çünkü çok uzun sürmezler; ya teselli buluruz ya da fazlasıyla ağırsalar ve kalbimiz artık pek dayanıklı değilse, ölürüz. Beden için sağlıklı olan tek şey mutluluktur, ama zihni güçlendirip geliştiren, kederdir. Keder her defasında bize bir yasayı keşfettirmese bile, yine de her defasında bizi gerçeğe yaklaştırması, olayları ciddiye almaya zorlaması, alışkanlık, şüphecilik, hafiflik, kayıtsızlık gibi zararlı otları ayıklaması açısından, aynı derecede vazgeçilmez olurdu. Gerçi mutluluk ve sağlıkla bağdaşmayan bu gerçek hayatla da her zaman bağdaşmaz. Keder sonunda insanı öldürür. Aşırı yoğun olan her üzüntüyle birlikte, şakaklarımızda, gözlerimizin altında, ölümcül kıvrımlarıyla bir damarın daha fırladığını hissederiz. Ve böylece yavaş yavaş, herkesin alay ettiği yaşlı Rembrandt'ın, yaşlı Beethoven'in o korkunç, çökmüş çehreleri çıkar ortaya. Kalp ağrısı olmasa, gözlerin altındaki torbalar ve alındaki kırışıklıklar pek önemli olmazdı. Ama her güç başka güçlere, biriken ısı ışığa dönüşebildiğine ve yıldırımın elektriğiyle fotoğraf çekilebildiğine göre, kalbimizdeki gizli ağrı her yeni kederde bir imgenin görünür sabitliğini bir bayrak gibi dalgalandırabildiğine göre, kederin sağladığı manevi bilgi uğruna, verdiği fiziksel acıya razı olalım; bedenimizden kopan her parça ışıklı ve okunabilir bir şekle bürünerek eserimize eklendiğine, daha yetenekli kişilerin ihtiyaç duymadığı acılar pahasına eserimizi tamamladığına, duygular hayatımızı ufaladıkça eserimizi sağlamlaştırdığına göre, bırakalım bedenimiz parçalansın. Fikirler kederlerin yerini tutar; keder fikre dönüşürken, kalbimize zarar verme gücünü bir ölçüde kaybeder ve hatta ilk anda, dönüşümün kendisi ani bir sevinç yaratır. Ne var ki, fikirler sadece zaman açısından kederin yerini tutar, çünkü görünüşe bakılırsa, temel unsur fikirdir ve keder bazı fikirlerin

içimize nüfuz etmek üzere büründüğü şekildir sadece. Ama fikirler âleminde çeşitli familyalar mevcuttur ve bunların bazıları, ilk andan itibaren birer mutluluktur.

Bu düşünceler, öteden beri, bilhassa Mme de Cambremer Albertine uğruna Elstir gibi parlak bir şahsiyetten nasıl vazgeçebildiğime şaşırdığında sezdiğim gerçeğe daha güçlü ve kesin bir anlam katıyordu. Zihinsel açıdan baktığımda bile, Mme de Cambremer'in yanıldığını hissetmiş, ama neyi yanlış anladığını bilememiştim: Bu, çıraklık döneminde edebiyatçının neleri nasıl öğrenmesi gerektiğiydi. Bu bağlamda, sanatın nesnel değerinin pek önemi yoktur; açıklığa, aydınlığa kavuşturulması gereken şey, duygularımız ve tutkularımız, yani bütün insanların tutku ve duygularıdır. İhtiyaç duyduğumuz, bize acı çektiren bir kadın, ilgimizi çeken üstün bir adamdan farklı derinlikte, farklı hayatiyette duygular uyandırır içimizde. Yaşadığımız düzleme bağlı olarak, bir kadının bize ihanet ederek çektirdiği ıstıraba kıyasla, bu ihanet sayesinde keşfettiğimiz ve acı çektirdiği için mutlu olan kadının hiç anlayamayacağı gerçeklerin ne kadar önemli olduğuna karar vermek bize düşer. Her halü kârda, ihanet kıtlığı çekmeyiz. Yazar hiç korkmadan uzun sürecek bir çalışmaya girişebilir. Zihin eserine bir kez başladı mı, çalışma sırasında eserini tamamlama görevini üstlenecek yeterince kederle karşılaşacaktır. Mutluluğa gelince, neredeyse tek yararı vardır, o da bedbahtlığa imkân tanımasıdır. Mutluyken son derece güçlü ve şefkatli güven ve sevgi bağları oluşturmamız gerekir ki, bu bağlar koptuğunda, bedbahtlık adı verilen o değerli parçalanmayı yaşayabilelim. Sadece umut ederek de olsa, mutluluğu tatmamış olsak, mutsuzluklar zalim olmaz, dolayısıyla meyve vermezdi.

Nasıl ki ressamın bir tek kiliseyi resmedebilmek için birçok kilise görmesi gerekirse, yazarın da hacim ve yoğunluk kazanmak, genelliğe ve edebi gerçekliğe ulaşmak amacıyla bir tek duyguyu tasvir edebilmek için birçok insana ihtiyacı vardır. Sanat uzun, hayat kısadır; buna karşılık ilham kısaysa, tasvir etmesi gereken duyguların da pek daha uzun olmadığını söyleyebiliriz. Kitaplarımızın taslağını çizen tutkularımız, kaleme alan ise aradaki dinlenme süreleridir. İlham yeniden doğduğunda, tekrar çalışmaya koyulabileceğimiz zaman, bir duygu için bize modellik etmiş olan kadın artık bizde o duyguyu uyandırmaz. Aynı duyguyu başka bir kadına bakarak tasvire devam etmemiz gerekir; insan açısından

bu bir ihanet olsa da, edebiyat açısından, bir eserin hem geçmiş aşklarımızın hatırası, hem de yeni aşklarımızın kehaneti olmasını sağlayan duygularımız arasındaki benzerlik sayesinde, bir insanın yerini başkasıyla doldurmamızda pek bir sakınca yoktur. Bir yazarın kimden bahsettiğini tahmin etmeye çalışan incelemeler bu yüzden anlamsızdır. Çünkü doğrudan itiraflara dayalı bir eser bile, en azından yazarın hayatındaki çeşitli olayları birbirine ekler; önceki olaylar esere ilham vermiştir, sonraki aşklar, onların özellikleri öncekilerin kopyası olduğu için de, sonraki olaylar aynı çizgiyi izler. Çünkü en çok sevdiğimiz insana bile, kendimize olduğumuz kadar sadık değilizdir ve tekrar sevebilmek için –kendi benliğimizin bir özelliğidir bu– er geç o insanı unuturuz. Olsa olsa, o çok sevdiğimiz kadın bu aşka kendine has bir şekil vermiştir ve bu sebeple, sadakatsizliğimiz de kendi içinde bir sadakat barındırır. Bir sonraki kadınla da aynı sabah gezintilerine, onu da aynı şekilde geceleri evine bırakmaya veya ona da aşırı derecede fazla para vermeye ihtiyaç duyarız. (Kadınlara verdiğimiz, onların bizi bedbaht etmesine, dolayısıyla bizim de kitaplar yazmamıza sebep olan bu paranın dolaşımı ilginçtir; diyebiliriz ki, artezyen kuyularındaki gibi, ıstırap kalbi ne kadar derin oymuşsa, eser de o kadar yükseğe çıkar.) İnsanların birbirinin yerini alması esere bir tarafsızlık, bir genellik kazandırır; bu aynı zamanda, bağlanmamız gereken şeyin, gerçekten var olan, dolayısıyla ifade edilmeye müsait şeyin insanlar değil, fikirler olduğu konusunda ciddi bir derstir. Her şeye rağmen acele etmek, bu modeller karşımızdayken vakit kaybetmemek gerekir; çünkü mutluluk için poz verenler de, ne yazık ki çok çabuk geçen ıstırap için poz verenler de bize çok fazla seans ayıramazlar.

Istırap, eserimizin malzemesini bize keşfettirerek sunmadığı zaman bile, bizi kışkırttığı için yararlıdır. Hayal gücü ve düşünme yetisi kendi başlarına harika işleyişler olsalar da, atıl kalabilirler. Bu durumda, ıstırap onları harekete geçirir. Ve bize ıstırap için modellik yapan kişiler, sadece o dönemlerde gittiğimiz, kendi içimizde bulunan atölyede bize sık sık poz verirler. Bu dönemler, hayatımızın çeşitli acılarını gösteren bir sureti gibidir. Çünkü bu dönemlerin içinde de değişik acılar mevcuttur, tam ortalığın sakinleştiğini zannettiğimiz anda, yeni bir ıstırap çıkar karşımıza. Kelimenin her anlamıyla yenidir; belki bu beklenmedik durumlar bizi kendimizle daha derin bir ilişki kurmaya zorladığı için, aşkın

bizi her an karşı karşıya bıraktığı sancılı ikilemler bizi eğitir, yapımızı ortaya çıkarır. Dolayısıyla, Françoise Albertine'in evimde bir köpek gibi her gördüğü açık kapıdan içeri girip her yeri dağıttığını, beni mahvettiğini, üzdüğünü gördükçe (o sırada birkaç makale yazmış, birkaç çeviri yapmıştım), "Ah! Beyefendi bütün vaktini bu kızla boşa harcayacağına şu karalamaları düzenleyecek terbiyeli bir sekreter kız tutsaydı keşke!" dediğinde, onun akıllıca konuştuğunu düşünmekle hata ediyordum belki de. Albertine vaktimi boşa harcatarak, beni üzerek, belki edebi açıdan bile, karalamalarımı düzenleyecek bir sekreterden daha yararlı olmuştu benim için. Ama her şeye rağmen, bir varlık, ıstırap çekmeden sevemeyecek, gerçekleri öğrenemeyecek kadar kusurlu bir yapıya sahipse (tabiatta bu varlık insandır belki), bu varlığın hayatı sonunda bezdirici hale gelir. Mutlu yıllar kayıp yıllardır; çalışmak için bir ıstırap bekleriz. Çalışma kavramı, önkoşul olarak ıstırap kavramıyla bağdaşır; yeni bir eseri hayal etmek için öncelikle çekilmesi gereken acıları düşünüp her yeni eserden korkarız. Hayatta karşımıza çıkabilecek en iyi şeyin ıstırap olduğunu anladığımız zaman da, hiç korkmadan, adeta bir kurtuluşu hayal eder gibi ölümü düşünürüz.

Bütün bunlar bende bir isyan duygusu uyandırsa da, çoğu kez kitaplar uğruna hayatla oyun oynamadığımızı, insanlardan yararlanmadığımızı, tam tersinin geçerli olduğunu da düşünmem gerekiyordu. Benim durumum, asil ruhlu Werther'inkinden farklıydı maalesef. Albertine'in beni sevdiğine bir an olsun inanmamış, onun uğruna yirmi kere intihara niyetlenmiş, iflasa sürüklenmiş, sağlığımı mahvetmiştim. Yazarken titiz davranır, en ufak ayrıntıları inceler, doğru olmayan her şeyi ayıklarız. Ama yaşarken, yalanlar uğruna mahvolur, hastalanır, ölürüz. Öte yandan, ancak bu yalan hammaddesinden (şiir yazma yaşını geçmişsek) bir miktar gerçeği çekip çıkarabiliriz. Kederler, mücadele ettiğimiz, giderek daha fazla buyruğu altına girdiğimiz, karanlık, nefret edilesi, korkunç hizmetkârlardır; yerlerinin doldurulması imkânsızdır ve bizi yeraltı dehlizlerinden geçirerek gerçeğe ve ölüme ulaştırırlar. Gerçeğe ölümden önce ulaşanlar, ikisi birbirine ne kadar yakın da olsa, gerçekleri öğrenme ânı ölüm ânından önce gelenler, kendilerini talihli saymalıdır!

Geçmiş hayatıma bakıp anladığım bir başka şey, şimdi yararlanacağım idealizm dersine en ufak olayların bile katkıda bulunmuş

olmasıydı. Örneğin M. de Charlus'le karşılaşmalarım, Alman taraftarlığı aynı şeyi kanıtlamadan da önce, maddenin ne kadar önemsiz olduğunu ve her şeyin düşünceyle maddeye işlenebileceğini, Mme de Guermantes'a ya da Albertine'e aşkımdan, Saint-Loup'nun Rachel'e aşkından çok daha kesin biçimde göstermişti; bu gerçeğin kapsamı, zaten gayet öğretici olan aşk olgusundan da çok, yanlış anlaşılan, gereksiz yere kınanan eşcinsellik olgusuyla genişliyordu. Aşkta güzelliğin artık sevmediğimiz kadından kaçıp başkalarının daha çirkin bulacağı, hatta belki bizim de önceleri beğenmediğimiz veya ileride beğenmeyeceğimiz bir çehreye yerleşmesini izleriz; ama bir asilzadenin bütün saygısını toplamış olan güzelliğin ansızın güzel bir prensesi terk edip bir omnibüs kontrolörünün kasketinin altına yerleştiğini görmek, daha da çarpıcıdır. Champs-Élysées'de Gilberte'in, sokakta Mme de Guermantes'ın, kumsalda Albertine'in çehresini her görüşümde yaşadığım şaşkınlık ise, hatıranın başlangıçta çakıştığı, sonra giderek uzaklaştığı izlenimden apayrı bir yönde ilerlediğini kanıtlamıyor muydu?

Yazar, kitabındaki kadın kahramanlara eşcinselin bir erkek çehresi yakıştırmasına gücenmemelidir. Eşcinsel ancak bu biraz aykırı özellik sayesinde okuduklarında bir genellik bulabilir. Racine, antikçağın Phaidra'sına evrensel bir değer kazandırabilmek için, onu mecburen bir Jansenci olarak tasvir etmişti; aynı şekilde M. de Charlus de, Musset'nin *Ekim Gecesi*'nde veya *Hatıra*'da uğruna gözyaşı döktüğü "vefasız kadın"a Morel'in yüzünü yakıştırmasa, ne ağlayabilir ne de anlayabilirdi, çünkü aşkın gerçeklerine ancak bu dar ve dolambaçlı yoldan ulaşması mümkündü. Yazar sadece önsöz ve ithafların samimiyetsiz lisanından gelen alışkanlıkla "okurlarım" der. Aslında her okur, okuduğu esnada kendi kendinin okurudur. Yazarın eseri, okura sunduğu bir görme aygıtına benzer; okurun o kitap olmasa kendinde belki fark edemeyeceği şeyleri görmesini sağlar. Kitapta söylenenleri okurun kendinde tanıması, kitabın gerçekliğinin kanıtıdır; bunun tersi de bir ölçüde doğrudur, iki metin arasındaki fark, çoğu kez yazara değil, okura atfedilebilir. Ayrıca kitap saf okur için fazlasıyla yüksek düzeyde ve anlaşılmaz olabilir; bu durumda okurun kendisine sunulan buzlu camla okuması imkânsızdır. Ama başka özellikler (örneğin eşcinsellik), okurun doğru okuması için belirli bir şekilde okumasını gerektirebilir; yazarın buna gücenmemesi, aksine okura azami özgürlük tanıyıp,

"Kendiniz deneyin bakalım, bu camla mı, şununla mı, yoksa ötekiyle mi daha iyi göreceksiniz" demesi gerekir.

Uykuda görülen düşlerle öteden beri yakından ilgilenmemin nedeni, sürelerinin kısalığı yoğunluklarıyla telafi edilen rüyaların, örneğin sırf –olağanüstü bir süratle– bir kadına kanımızın kaynamasını sağlayarak aşkın öznel yanını anlamamızı kolaylaştırmaları, gerçek hayatta yıllar süren bir alışkanlık, bir beraberlik gerektireceği halde, birkaç dakikalık bir uykuda çirkin bir kadını tutkuyla sevmemizi mümkün kılmaları, adeta mucizeler yaratan bir hekimin icadı olan damariçi aşk veya ıstırap iğnelerine benzemeleri değil miydi? Rüyaların aşk telkinleri aynı süratle etkisini kaybeder ve bazen gecenin aşk ilahesi bir anda yok olup yerine gayet iyi bildiğimiz eski çirkin kadın geldiği gibi, ayrıca daha değerli bir şey de yok olur; sevgi ve şehvet duygularından, biraz bulanık özlemlerden oluşan harikulade bir tablonun, tutku Kythera'sına doğru yola çıkışın olağanüstü gerçeklikteki ayrıntılarını, tonlarını uyanıkken de görebilmek isteriz, ama hepsi onarılamayacak kadar solmuş bir tuval gibi silinir gider. Bütün bunların ötesinde, Rüya'nın beni büyülemesinin bir başka nedeni de, Zaman'la oynadığı müthiş oyundu. Kaç kez, bir gecede, bir gecenin bir dakikasında, çok uzaklarda kalmış, o dönemde yaşadığımız duyguların hiçbirini seçemeyeceğimiz mesafelere sürülmüş zamanların süratle gelip üzerimize çöktüğünü, zannettiğimizin aksine, solgun yıldızlar değil de, dev uçaklarmış gibi ışıklarıyla gözlerimizi kamaştırdığını, eskiden barındırdıkları her şeyi tekrar görmemizi sağladığını, yanı başımızda oldukları duygusunu, şaşkınlığını ve netliğini yaşattığını ve sonra, uyandığımda, beni Kayıp Zaman'ı yakalamanın bir yolunu bulduğum yanılgısına düşürecek şekilde, mucize eseri katettikleri mesafeyi ters yönde aşarak tekrar uzaklaştığını görmemiş miydim?

Sadece kaba ve yanlış algılamanın her şeyi nesneye yüklediğini, aslında her şeyin zihinde olduğunu kavramıştım; büyükannemi gerçekten kaybedişim fiilen kaybetmemden aylar sonra olmuştu; insanların benim ya da başkalarının onlar hakkındaki fikirlerine bağlı olarak değiştiklerini, bir tek kişinin onu görenlere bağlı olarak birçok kişi olduğunu (örneğin ilk zamanlardaki çeşitli Swann'lar, mahkeme başkanının gözünde Lüksemburg Prensesi), hatta tek kişinin gözünde, yıllar geçtikçe farklı görünümlere büründüğünü (benim nazarımda Guermantes ismi, çeşitli Swann'lar) fark etmiş-

tim. Aşkın sevilen insana aslında sadece seven kişide var olan şeyler kattığını görmüştüm. Nesnel gerçeklikle aşk arasındaki mesafeyi azamiye çıkararak bunu iyice anlamıştım (Saint-Loup'nun ve benim gözümde Rachel, benim ve Saint-Loup'nun gözünde Albertine, Charlus'ün ve başkalarının gözünde Morel ya da omnibüs şoförü ve buna rağmen Charlus'ün sevgi gösterileri, Musset'den mısralar vs.). Son olarak da, Saint-Loup'nun Albertine'in fotoğrafına bakışı gibi, M. de Charlus'ün Alman taraftarlığı da, Alman aleyhtarlığımdan değilse bile bu eğilimin salt nesnelliğine inancımdan bir an sıyrılmama ve belki nefretin de aşka benzediğini, o esnada Fransa'nın insanlıkdışı diye değerlendirdiği Almanya'yı sertçe yargılamasında, Rachel'i Saint-Loup'ya, Albertine'i bana paha biçilmez varlıklar olarak gösteren duyguların nesnelleştirilmesinin önemli bir rol oynadığını düşünmeme bir ölçüde yardımcı olmuştu. Aslında bu sapkınlığın Almanya'nın özünde bulunmamasını mümkün kılan şey, nasıl ki kendi hayatımda birbirini izleyen çeşitli aşklarım sona erdiğinde her birinin nesnesi bana değersiz göründüyse, daha önce ülkemde de birbirini izleyen çeşitli nefretler görmüş olmamdı; örneğin belirli bir dönemde hain kabul edilen –ve Fransa'yı ellerine teslim ettikleri Almanlar'dan bin kat beter oldukları söylenen– Dreyfus taraftarlarından Reinach bugün yurtseverlerle işbirliği içindeydi ve bu yurtseverlerin savaştıkları ulusun her üyesi mutlaka yalancı, vahşi bir yaratık, bir geri zekâlıydı; yalnız Romanya Kralı, Belçika Kralı ve Rusya İmparatoriçesi gibi Fransa'nın davasını benimsemiş olan Almanlar bu kuralın dışında tutuluyordu. Gerçi Dreyfus aleyhtarlarına sorulsa, "Aynı şey değil" diye cevap verirlerdi. Ama aslında hiçbir zaman aynı kişi olmadığı gibi, aynı şey de değildir; aksi takdirde, aynı duruma düşen kişi sadece kendi öznel durumunu suçlayabilir, meziyetlerin veya kusurların nesnede bulunduğuna inanamazdı. Bu durumda zihin farklılığı temel alarak bir kuram oluşturmakta zorluk çekmez (radikallere göre, tarikat eğitiminin doğaya aykırılığı, Yahudi ırkının uluslaşmasının imkânsızlığı, sarı ırk geçici olarak saygınlığına kavuştuğundan, Alman ırkının Latin ırkına yönelik ebedi nefreti). Öte yandan, bu öznel yan savaşın dışında kalanlarla yapılan konuşmalarda iyice çarpıcı biçimde açığa çıkıyor, örneğin Belçika'daki Alman vahşetinden söz edildiğinde Alman taraftarları bir anda anlama, hatta işitme melekelerini kaybediyorlardı. (Oysa Alman vahşeti gerçekti; bakıştaki gibi nefrette

de fark ettiğim öznellik nesnenin gerçek meziyetlere veya kusurlara sahip olamayacağı anlamına gelmiyor ve gerçekliği salt bir görecilik içinde eritmiyordu katiyen.) Aradan yıllar geçtikten ve onca zaman kaybolduktan sonra, içsel eylemin uluslararası ilişkilerde bile önemli bir etken olduğunu hissetmiştim; daha hayatımın ilk yıllarında, Combray'deki bahçede Bergotte'un romanlarını okurken bile bundan şüphelenmemiş miydim? Şimdi bile, o romanların unutulmuş sayfalarını karıştırdığımda, fesat bir şahsiyetin kurnazlıklarına denk gelmişsem, yüz sayfa atlayıp sonlara doğru aynı fesat şahsiyetin hak ettiği şekilde aşağılandığını, karanlık emellerinin suya düştüğünü görecek kadar yaşadığını okuyup rahatlama ihtiyacı duyuyordum. Çünkü bu kahramanların başına gelenleri pek hatırlayamıyordum artık; o öğleden sonra Mme de Guermantes'ın evinde bulunan kişilerden farksızdılar bu açıdan; davetlilerin birçoğunun geçmiş hayatı benim için yarı unutulmuş bir romandaki hayatlar kadar silikti. Agrigento Prensi sonunda Mlle X...'le evlenmiş miydi? Yoksa Mlle X...'in erkek kardeşiyle Agrigento Prensi'nin kız kardeşi mi evlenecekti? Yoksa eskiden okuduğum bir şeyle veya yakında gördüğüm bir rüyayla mı karıştırıyordum? Rüya hayatta beni en çok etkileyen, gerçekliğin tamamen zihinsel olduğu konusunda beni en çok ikna eden olgulardan biri olmuştu daima ve eserimin oluşmasında ondan yararlanmaya kesinlikle niyetliydim. Çok da tarafsız olmadığım bir dönemde, bir aşk uğruna yaşarken, bir rüya kayıp zamanın uzun mesafelerinden büyükannemi ve uykumda çamaşırcı kız olayının sulandırılmış bir yorumunu sunduğu için tekrar sevmeye başladığım Albertine'i yanı başıma getirirdi. Rüyaların bazen aynı şekilde, benim tek başıma çabalayarak, hatta tabiattaki karşılaşmalarda bulamadığım gerçekleri ve izlenimleri de yanı başıma getireceğini, içimde çalışmanın, alışkanlıktan soyutlanmanın, somut şeylerden sıyrılmanın önkoşulu olan arzuyu, var olmayan birtakım şeylerin özlemini uyandıracağını düşündüm. Bu ikinci ilham perisini, ara sıra birincinin yerini tutacak gece perisini küçümsemeyecektim.

Bazı soyluların, zihinleri örneğin Guermantes Dükü gibi bayağı olduğunda, bayağılaştığını görmüştüm Dük, (Cottard'ın kullanabileceği bir ifadeyle, "Hoş gelmişsiniz" derdi.) Dreyfus Davası'nda, savaş sırasında, tıpta, insanların gerçeği herhangi bir olgu olarak kabul ettiklerine şahit olmuştum; bakanların, hekimin, yorum

gerektirmeyen evet veya hayır'larla donatılmış olduğuna, bir radyografinin hastanın sorununu yoruma gerek bırakmadan gösterdiğine, iktidardakilerin Dreyfus'ün suçlu olup olmadığını *bildiklerine*, Sarrail'ın Ruslar'la aynı anda harekete geçecek durumda olup olmadığını (Roques'u yerinde inceleme yapmaya gönderme gereği duymadan) *bildiklerine* inanıyorlardı. Hayatımın tek bir saati yoktur ki, bana sadece kaba ve yanlış algılamanın her şeyi nesneye yüklediğini, aslında her şeyin aksine, zihinde olduğunu öğretmiş olmasın.

Sonuçta, düşünecek olursam, hayat tecrübemin malzemesini (ki kitabımın da malzemesi olacaktı) büyük bölümünün kendisini ve Gilbert'i ilgilendirmesi bir yana, bana Swann sağlamıştı. Ta Combray günlerinde, Balbec'e gitme arzusunu bana o aşılamıştı; o olmasa, beni Balbec'e göndermek annemle babamın aklından bile geçmeyecek, ben Albertine'le, hatta Guermantes'larla tanışmayacaktım, çünkü büyükannem Mme de Villeparisis'yle tekrar görüşmeyecek, ben Saint-Loup ve M. de Charlus'le karşılaşmayacaktım; dolayısıyla Guermantes Düşesi'yle ve onun aracılığıyla kuziniyle de tanışmayacaktım; yani ansızın eserimle ilgili fikirlere daldığım Guermantes Prensi'nin evinde şu andaki varlığımı da Swann'a borçluydum (demek oluyor ki, eserimin malzemesi kadar çalışmaya koyulma kararını da Swann'a borçluydum). Bütün hayatımı taşımak için belki biraz narin bir saptı (bu bağlamda, "Guermantes tarafı" da "Swann'ların tarafı"ndan kaynaklanmıştı). Ama çoğu kez, hayatımızın çeşitli alanlarına imzasını atmış olan kişi, Swann'dan çok daha düşük seviyede, son derece vasat biridir. Herhangi bir arkadaşımın orada sahip olabileceğim hoş bir genç kızın varlığından söz etmesi, (muhtemelen kendisiyle karşılaşmayacak olduğum halde) Balbec'e gitmem için yeterli olmaz mıydı? Çoğu zaman, pek de hoşlanmadığımız eski bir arkadaşa rastlar, tokalaşma zahmetine zor katlanırız, oysa düşünecek olsak, onun vaktiyle laf olsun diye söylediği, "Balbec'e gelsenize" türünden bir sözün bütün hayatımızı ve eserimizi belirlediğini görürüz. Kendisine minnet duymayız, ama bu, nankör olduğumuzu göstermez. Çünkü kendisi de o sözü söylerken, bizim açımızdan muazzam sonuçlar doğuracağını katiyen düşünmemiştir. Bizim kendi duyarlılığımız ve zihnimiz koşullardan yararlanmış, arkadaşımız ilk atılımı yaptıktan sonra, koşullar birbirini doğurmuştur; onun Albertine'le birlikte yaşayacağımı da, Guermantes'lardaki maskeli baloyu da öngörmüş olması imkânsız-

dır. Hiç şüphesiz, bir ilk atılım gereklidir ve bu açıdan, hayatımızın görünürde büründüğü biçim ve hatta eserimizin malzemesi o kişiye bağlıdır. Swann olmasa, beni Balbec'e göndermek annemle babamın asla aklına gelmezdi. Öte yandan Swann, dolaylı olarak yol açtığı ıstıraplardan sorumlu değildi. Onlar benim zaafımdan kaynaklanmıştı. Onun kendi zaafı da Odette yüzünden ıstırap çekmesine sebep olmuştu. Ama hayatımızı bu şekilde belirlemiş olan kişi, sürmüş olabileceğimiz diğer hayatları da böylece ihtimal dışı bırakmış olur. Swann bana Balbec'ten söz etmiş olmasa, Albertine'i de, otelin restoranını da, Guermantes'ları da tanımayacak, bilmeyecektim. Ama başka bir yere gidecek, başka insanlarla tanışacaktım; hafızam ve kitaplarım, hayal bile edemediğim bambaşka tablolarla dolu olacaktı; bu tabloların bilinmezliği ve farklılığı şimdi bana o kadar cazip geliyor ki, o hayata yönelmediğim için, Albertine, Balbec sahili, Rivebelle ve Guermantes'lar benim için sonsuza dek meçhul kalmadığı için hayıflanıyorum.

Hiç şüphesiz, kitabıma muhtemelen dahil edeceğim bazı şeyleri Albertine'in çehresine, o çehrenin deniz kenarında ilk gördüğüm andaki haline bağlıyordum. Bir bakıma, kurduğum bağlantı doğruydu, çünkü o gün mendireğe gitmiş olmasam, onu tanımış olmasam, bütün bu düşünceler oluşmayacaktı zihnimde (başka bir kıza bağlı olarak oluşmadıkları takdirde). Bir bakıma da yanlıştı, çünkü sonradan düşününce güzel bir kadın çehresiyle bağdaştırdığımız yaratıcı haz, kendi duyularımızdan kaynaklanır; gerçekten de, yazacağım satırları Albertine'in, bilhassa o dönemdeki Albertine'in anlamayacağı kesindi. Ama zaten bu sayede, benden bu kadar farklı olduğu için beni üzüntü aracılığıyla, hatta başlangıçta sırf kendimden farklı bir şeyi tahayyül edebilme çabası aracılığıyla verimli kılmıştı (bu da, aşırı entelektüel bir ortamda yaşamamamız gerektiğini gösterir). Eğer Albertine bu satırları anlayabilseydi, zaten onları esinlemesi mümkün olmazdı.

Kıskançlık, tablomuzda bir boşluk olduğunda, sokağa çıkıp gerekli güzel kızı arayan başarılı bir personel şefidir. Gözümüzde güzelliğini yitirmiş olan kız, onu kıskandığımız için tekrar o güzelliğe kavuşur ve o boşluğu doldurur.

Biz öldükten sonra, tablonun bu şekilde tamamlanmış olması bize mutluluk vermeyecektir. Ama bu düşünce bizi katiyen yıldırmaz. Çünkü hayatın, hatta koşulların söylendiğinden biraz daha

karmaşık olduğunu hissederiz. Bu karmaşıklığı göstermek için de dayanılmaz bir ihtiyaç duyarız. Bu kadar yararlı olan kıskançlık mutlaka bir bakıştan, bir anlatıdan ya da bir geriye bükülmeden kaynaklanmaz. Onu bizi yaralamaya hazır halde, bir yıllığın –*Paris Rehberi*'nin veya *Şatolar Rehberi*'nin– sayfaları arasında da bulabiliriz. Artık ilgilenmediğimiz güzel bir kız birkaç günlüğüne Dunkerque yakınındaki Pas-de-Calais'ye, ablasını ziyarete gitmesi gerektiğini söylediğinde, onu dalgın bir tavırla dinlemişizdir; bir zamanlar, yine dalgın bir tavırla, eskiden görüştükleri bara artık gitmediği için uzun zamandır hiç karşılaşmadığı M. E***'nin güzel kıza kur yapmış olabileceğini de düşünmüşüzdür. Ablası acaba ne işle meşguldür? Oda hizmetçisi midir? Bu soruyu nezaketen hiç sormamışızdır kendisine. İşte şimdi, *Şatolar Rehberi*'ni tesadüfen açtığımızda, M. E***'nin şatosunun Dunkerque yakınındaki Pas-de-Calais'de olduğunu görürüz. Artık eminizdir, M. E*** güzel kıza yaranmak için, ablasını oda hizmetçisi olarak işe almıştır; güzel kızın artık onunla barda görüşmemesinin nedeni, M. E***'nin onu evine getirtmesidir; yılın büyük bölümünde Paris'te yaşadığı halde, Pas-de-Calais'deyken bile onsuz yapamamaktadır. Fırçalar öfke ve aşktan kendilerinden geçmiş bir şekilde, resmi boyadıkça boyarlar. Peki ama, ya durum böyle değilse? Ya M. E*** güzel kızla gerçekten artık görüşmüyorsa, ablasını sırf yardımseverliğinden, yıl boyu Pas-de-Calais'de yaşayan bir kardeşine tavsiye etmişse? Bu durumda, tamamen tesadüf eseri, M. E*** orada yokken ablasını ziyarete gidiyor olabilir, çünkü artık birbirlerine karşı kayıtsızdırlar. Ayrıca ablası o şatoda veya başka bir yerde oda hizmetçisi olmayıp Pas-de-Calais'de akrabaları olabilir. Kıskançlığımızı tamamen yatıştıran bu son ihtimaller karşısında, ilk andaki ıstırabımız hafifler. Ama ne önemi vardır? *Şatolar Rehberi*'nin sayfaları arasında gizlenen kıskançlık tam zamanında ortaya çıkmış, resimdeki boşluğu doldurmuştur. Artık yine kıskanmadığımız ve sevmediğimiz güzel kızın kıskançlık tarafından diriltilen varlığı sayesinde, kurgu şekillenmiştir.

•

O esnada uşak gelip ilk parçanın bittiğini, çalışma odasından salona geçebileceğimi haber verdi. Bunun üzerine, nerede olduğumu

hatırladım. Ama bir yüksek sosyete davetinin, sosyeteye dönüşün yeni bir hayata başlamak için yalnızlıkta bulamadığım çıkış noktasını bana sunmuş olması, içine daldığım düşünceler bakımından beni hiç rahatsız etmedi. Bunda olağanüstü bir taraf yoktu; içimdeki ebedi insanı diriltebilecek olan izlenimin sosyeteye değil de yalnızlığa bağımlı olması gerekmezdi (bir zamanlar öyle olduğuna inanmıştım, belki benim için eskiden öyleydi ve hatta ancak sona eriyormuş gibi görünen bu uzun ara olmasaydı, uyumlu bir gelişme sürecinden geçmiş olsaydım, belki hâlâ öyle olacaktı). Mademki bu güzellik duygusunu bir tek durumda, istediği kadar anlamsız olsun, fiili bir izlenimin ardından içimde kendiliğinden uyanan benzer bir izlenim birinciyi aynı anda birçok döneme yaydığında ve belirli izlenimlerin büyük boşluklar bıraktığı ruhumu genel bir özle doldurduğunda yaşıyordum, bu tür izlenimleri doğada olduğu kadar sosyetenin içinde de yaşamamam için bir sebep yoktu, çünkü onları bana tesadüfler sunuyor ve muhtemelen, gündelik hayatın olağan akışının dışına çıktığımız günlerde, en basit şeylerin bile, alışkanlığın sinir sistemimizi dinlendirmek için esirgediği izlenimleri bize tekrar yaşatmasına sebep olan kendine has heyecanın da katkısı oluyordu. Sanat eserine insanı yönlendiren şeyin özellikle ve sadece bu tür izlenimler olmasının nesnel sebebini ise, çalışma odasında peş peşe zincirlenen düşüncelerimi sürdürerek bulmaya çalışacaktım; çünkü o esnada, içimde manevi hayat dürtüsünün yeterince güçlü olduğunu, tek başıma çalışma odasında olduğu kadar, salonda davetliler arasında da düşünmeye devam edebileceğimi hissediyordum; bu açıdan baktığımda, bu kalabalığın ortasında bile yalnızlığımı koruyabilecekmişim gibi geliyordu bana. Çünkü nasıl ki dışımızdaki büyük olaylar zihinsel gücümüzü etkilemezse, vasat bir yazar tarihin önemli bir döneminde yaşasa bile yine vasat bir yazar olarak kalırsa, sosyete hayatının tehlikeli olması da bizim bu hayata yaklaşımımızdaki sosyetik eğilimden kaynaklanıyordu. Ama kahramanca bir savaşın kötü bir şairi yüceltemeyeceği gibi, kendi başına yüksek sosyete de bir yazarı vasat kılamazdı.

Her halü kârda, sanat eserinin bu şekilde oluşturulması kuramsal olarak yararlı olsa da, olmasa da, bu konuyu inceleyinceye kadar, benim örneğimde gerçek estetik duyguları her defasında bu tür izlenimlerin ardından yaşadığımı inkâr edemezdim. Gerçi bu izlenimleri hayatımda çok ender olarak yaşamıştım, ama hayatıma

egemendiler; sonra gözden kaybetme hatasına düştüğüm (aynı hatayı artık tekrarlamamaya niyetliydim) bazı zirveleri geçmiş içerisinde tekrar keşfedebilirdim. Bu özellik, diğer her şeyi dışlayacak kadar önemli oluşuyla bana özgü olsa da, kimi yazarların bu kadar belirleyici olmamakla birlikte fark edilebilen ve temelde benimkine benzer özellikleriyle bağdaştığını keşfetmek beni rahatlatıyordu. *Mezar Ötesinden Anılar*'ın en güzel bölümü, madlenin bende uyandırdığı izlenim türünden bir izlenimden kaynaklanmaz mı: "Dün akşam tek başıma dolaşıyordum... bir kayın ağacının en yüksek dalına tünemiş bir ardıç kuşunun cıvıltısı beni daldığım düşüncelerden kopardı. Bir anda, o mucizevi ses, gözlerimin önünde babamın malikânesini canlandırdı; az önce şahit olduğum felaketleri unuttum ve kendimi birdenbire geçmişte, ardıç kuşunun ıslığını kim bilir kaç kez duyduğum kırlarda buldum." Bu anıların en güzel cümlelerinden bazıları şunlar değil midir: "Çiçek açmış küçük bir bakla tarlasından ince, tatlı bir siğilotu kokusu yayılıyordu; bu kokuyu bize vatanımızın bir esintisi değil, sürgündeki bitkiyle alakasız, hatırlama ve hazzın duygudaşlığından yoksun, vahşi bir Newfoundland rüzgârı getirmekteydi. Güzelliğin koklamadığı, göğsünde arıtmadığı, ayak izlerine dağıtmadığı bu rayihada, başka bir şafağa, başka bir tarıma, başka bir dünyaya ait bu rayihada özlemlerin, ayrılığın ve gençliğin bütün hüzünleri mevcuttu." Fransız edebiyatının şaheserlerinden biri olan Gérard de Nerval'in *Sylvie*'sinde, tıpkı Combourg'u anlatan *Mezar Ötesinden Anılar*'daki gibi, madlenin tadı ve "ardıç kuşunun cıvıltısı" türünden bir izlenim vardır. Son olarak da, Baudelaire'de çok daha fazla sayıda bulunan bu hatıralar, hiç kuşku yok ki, diğerleri kadar beklenmedik değildir ve dolayısıyla, bence belirleyicidir. Bizzat şair daha seçici ve gevşek davranıp, bilinçli bir şekilde, örneğin bir kadının saçlarının, göğsünün kokusunda, kendisine "muazzam gökkubbenin maviliği"ni ve "flamalarla, direklerle dolu bir liman"ı hatırlatacak, ilham yüklü benzerlikler arar. Baudelaire'in buna benzer, temelinde başka bir bağlama oturtulmuş bir izlenimin bulunduğu bölümlerini hatırlamaya çalışıp, böylesine asil bir soy zincirinde yerimi alarak, artık girişmeye kesin kararlı olduğum eserin harcayacağım çabaya değeceği konusunda kendimi ikna etmeye niyetlenmiştim ki, çalışma odasından aşağıya inen merdivenin alt basamağına geldim ve kendimi ansızın büyük salonda, bana eskiden katılmış olduğum davetlerden

çok farklı gelecek, benim için özel bir görünüme bürünüp yeni bir anlam kazanacak olan bir davetin ortasında buldum. Gerçekten de, büyük salona girdiğim anda, az önce kafamda şekillenmiş olan proje konusunda kararlılığımı koruduğum halde, girişimime akla gelebilecek en ciddi itirazı oluşturacak, beklenmedik bir olay gerçekleşti. Şüphesiz sonunda üstesinden geleceğim bir itirazdı, ama ben kendi kendime sanat eserinin gerektirdiği koşullar konusunda düşünmeye devam ederken, beni en fazla tereddüde düşürebilecek engelin sayısız örneğini karşıma çıkararak, düşüncelerimi tekrar tekrar bölecekti.

İlk anda, ev sahibini ve davetlileri tanımakta niçin güçlük çektiğimi, çoğu pudralı peruklarla tamamen farklı bir görünüme bürünmüş olan misafirlerin niçin maskeli baloya gelirmiş gibi giyindiklerini anlayamadım. Prens yine kendisini ilk gördüğüm zamanki gibi, davetlilerini masallardaki kralların babacan havasıyla ağırlamaktaydı, ama bu sefer sanki kendisi de misafirlerine uyguladığı kılık değiştirme kuralına uymuşçasına beyaz bir sakal takmıştı ve kurşun tabanlı ayakkabılar giymiş gibi ayaklarını sürüyerek, adeta "yaş dönemleri"nden birini canlandırmaktaydı. Bıyıkları da Parmak Çocuk'taki ormanın buzları hâlâ üstündeymiş gibi bembeyazdı. Herkes kıyafetini gördükten sonra, kasılmış dudaklarının hareketine engel olan bu bıyıkları çıkarsa, daha iyi olurdu. Doğrusu onu ancak mantık yürüterek, kimliğini belli eden bazı yüz hatlarının benzerliğinden yola çıkıp tanıyabildim. Genç Fezensac yüzüne ne sürmüştü bilemiyorum, ama diğerleri sakallarının yarısını veya sadece bıyıklarını beyaza boyamış olduğu halde, o bu boyalarla uğraşmayıp yüzünü kırışıklıklarla, kaşlarını diken diken kıllarla kaplamayı başarmıştı; ne var ki bütün bunlar kendisine hiç yakışmamıştı, çehresi sanki sertleşmiş, bronzlaşmış, ciddileşmişti, bu görünüm kendisini o kadar yaşlandırmıştı ki, delikanlı demeye bin şahit isterdi. Aynı anda, gümüşi büyükelçi bıyıklı, ufak tefek bir ihtiyara "Châtellerault" diye seslenilince daha da çok şaşırdım; bir keresinde Mme de Villeparisis'nin evinde karşılaştığım delikanlıyı ancak değişmemiş bir bakışından tanıyabildim. Kılık değişikliğinden soyutlayıp hafızamı zorlayarak aynı kalmış olan yüz hatlarını tamamlamak suretiyle tanımayı başardığım ilk kişiyi harikulade makyajından ötürü tebrik etmek geçmeliydi aklımdan ve belki kısacık bir an, böyle bir düşünce gelip geçmişti; alıştığımız

görüntülerinden farklı bir rolde sahneye ilk çıktıklarında, programı okudukları için kimi göreceklerini bilen seyircilerin bile alkışlamaya başlamadan önce bir an şaşkınlıkla bakakaldıkları büyük oyuncuların yarattığı tereddüdü yaşamıştım karşısında.

Bu açıdan bakıldığında en çok dikkati çeken, davetin yıldızı, kişisel düşmanım M. d'Argencourt'du. Belli belirsiz kır düşmüş sakalının yerine inanılmayacak beyazlıkta bir sakal takmakla kalmamış, (küçük somut farklılıklar bir insanı ufaltıp büyütebildiği, hatta görünürdeki kişiliğini, şahsiyetini değiştirebildiği için) ihtişamı, kaskatı duruşu hâlâ hafızamda canlı olan marki, katiyen saygı uyandırmayan, yaşlı bir dilenciye dönüşmüştü; canlandırdığı bunak ihtiyar şahsiyeti o kadar gerçeğe uygundu ki, kolları, bacakları titriyor, genellikle kibirli olan yüz hatları gevşemiş halde, aptalca bir mutlulukla sürekli gülümsüyordu. Kılık değiştirme sanatı bu kadar ileri gittiğinde, başka bir şey, tam bir kişilik dönüşümü haline gelir. Ufak tefek ayrıntılar bu tuhaf ve özgün görüntüyü sunan kişinin gerçekten Argencourt olduğunu ne kadar kanıtlasa da, benim eskiden tanıdığım Argencourt'un çehresine ulaşabilmek için, sayısız çehreden geçmem gerekiyordu; üstelik bu bambaşka görünümü yaratmak için kullanabileceği, kendi bedeninden başka bir şeyi yoktu! Belli ki bu bedenin parçalanmadan varabileceği en uç noktaydı bu; dünyanın en gururlu çehresi, en kasılmış gövdesi şimdi lime lime, titrek bir paçavra yığınıydı. Eskiden kibirli edasını ara sıra yumuşatan kimi tebessümlerini hatırlayıp, sık sık gördüğüm o eski Argencourt'u karşımda zorlukla buluyor, bu bunak eskici tebessümünün bir zamanların kusursuz centilmeninde taslak halinde var olduğunu anlayabiliyordum. Ama Argencourt'un aynı niyetle gülümsediğini farz etsem de, niyetini belirten gözlerin maddesi bile, çehresindeki olağanüstü değişim yüzünden şimdi o kadar farklıydı ki, yüz ifadesi bambaşka, hatta bir başkasının ifadesiydi. Kendi kendinin iyi niyetli karikatürü, sersemlemiş ve kibar M. de Charlus'ün trajik tarzdaki karikatürü kadar başarılı bir gevşeme ve yumuşama sergileyen bu harika bunak karşısında kahkahalarımı zaptedemedim. Regnard'ın Labiche tarafından abartılmış bir komedisindeki can çekişen ihtiyar rolünde M. d'Argencourt, kendisine selam veren en sıradan insana bile özenle şapkasını çıkararak karşılık veren, Kral Lear rolündeki M. de Charlus kadar nazik ve ulaşılması kolay biriydi. Bununla birlikte, sergilediği olağanüstü

görüntüye hayran olduğumu kendisine belirtmek aklımdan geçmedi. Beni engelleyen eski sevgisizliğim değildi, çünkü kendinden o kadar farklı görünmeyi başarmıştı ki, karşımda başka biri varmış gibiydi; bildiğim Argencourt ne kadar kendini beğenmiş, düşmanca ve tehlikeliyse, bu adam da o kadar iyi niyetli, yumuşak ve zararsızdı. O kadar ki, inanılmaz tebessümüyle bu komik ve beyaz şahsa, çocukluğa geri dönmüş bir General Dourakine taklidi olan bu kardan adama baktıkça, insanoğlunun da kimi böcekler kadar kapsamlı başkalaşımlar geçirebileceğini düşünüyordum. Sanki bir tabiat bilimleri müzesinde, camekânın ardındaki eğitici bir örneği, en hızlı, en şaşmaz hareketlere sahip böceğin neye dönüşebileceğini seyretmekteydim; hareket etmekten ziyade titreyen bu pörsük pupa karşısında, M. d'Argencourt'un bende hep uyandırdığı duyguları hissetmem mümkün değildi. Yine de sustum ve adeta insan bedeninin geçirebileceği değişimlerin sınırlarını genişleten bir görüntü sergilediği için M. d'Argencourt'u tebrik etmedim.

Hiç şüphesiz, tiyatro kulislerinde veya maskeli balolarda, kılık değiştirmiş kişileri tanımanın zorluğunu, adeta imkânsızlığını nezaketen abartma eğilimi gösteririz. Burada ise, aksine, içgüdülerim çektiğim güçlüğü mümkün mertebe belli etmemem gerektiği konusunda beni uyarmıştı; değişim kasıtlı olmadığı için tanımakta güçlük çekmenin hoşa gidecek bir şey olmadığını hissediyor ve salona girdiğimde düşünmediğim bir şeyi nihayet kavrıyordum: Ne kadar basit olursa olsun, her davet, eğer sosyete hayatından uzun süre ayrı kalmışsak, eskiden tanıdığımız birkaç kişiyi bir araya topladığı takdirde, son derece başarılı bir maskeli balo etkisi yaratır; rastladığımız kişiler gerçekten kafamızı karıştırır; ne var ki, uzun zamandır istemeden gerçekleşen bu değişim, davet bittiğinde makyajın silinmesiyle ortadan kaldırılamaz. Rastladığımız kişiler kafamızı karıştırır dedim, ama maalesef biz de onların kafasını karıştırırız. Görünüşe bakılırsa, ben çehrelere doğru ismi yakıştırmakta ne kadar zorlanıyorsam, onlar da benim yüzümü gördüklerinde aynı zorluğu paylaşıyor, ya hiç görmedikleri bir çehreymiş gibi dikkat bile etmiyor ya da karşılarındaki görünümde farklı bir hatıra bulmaya çalışıyorlardı.

M. d'Argencourt oynadığı kaba güldürüde şüphesiz kendisiyle ilgili aklımda kalacak en çarpıcı görüntü olan bu olağanüstü "numarası"yla, perde kahkahalar arasında kapanmadan önce son

defa sahnede boy gösteren bir oyuncuyu andırıyordu. Artık ona kızmıyordum, çünkü çocukluğun masumiyetine geri dönmüş olan bu adamda, benimle ilgili olası aşağılayıcı düşüncelerin hatırası, M. de Charlus'ün kolumu sertçe bırakışını görmüş olmanın hatırası yoktu artık; belki bu duygular içinde mevcut değildi, belki de mevcuttu, ama bize ulaşabilmek için aşmak zorunda oldukları fiziksel engeller şekillerini tamamen değiştirdiğinden, bu arada anlamları da değişiyor, M. d'Argencourt hâlâ kötü kalpli olduğunu ifade edecek fiziksel imkânlardan yoksun olduğu ve bulaşıcı, daimi gülüşünü bastıramadığı için, iyi kalpli görünüyordu. Aslında bilinçli bir ruhtan yoksun olduğu için, beyaz yünden takma sakalıyla bir oyuncudan ziyade hareketli bir kuklayı andırıyordu; titrek hareketlerle gezindiği bu salon sanki hem bilimsel, hem de felsefi bir kukla gösterisiydi ve M. d'Argencourt'un bu gösterideki işlevi hem bir cenaze konuşmasının metni gibi her şeyin boşluğunu hatırlatmak, hem de Sorbonne'da verilen bir ders gibi tabiat bilimine örnek teşkil etmekti.

Herkes birer kuklaydı, ama onları tanımış olduğum kişilerle özdeşleştirebilmek için, arkalarında yer alan ve kendilerine derinlik kazandıran birçok düzlemde yazılı olanları aynı anda okumak, karşımızda bu yaşlı kuklalar varken zihinsel bir çalışma yapmak gerekiyordu, çünkü hem gözle, hem de hafızayla bakmak şarttı; yılların maddedışı renklerine bulanmış bu kuklalar Zaman'ı dile getiriyordu; genelde görünmez olan Zaman, görünürlük kazanmak için bedenlerin peşine düşer ve rastladığı her bedeni ele geçirip üzerinde sihirli fenerini oynatır. Bir zamanlar Combray'deki odamın kapı kulpunda boy gösteren Golo kadar maddedışı olan yeni ve tanınmaz Argencourt, kısmen görünür kıldığı Zaman'ın ifşaatı gibiydi. M. d'Argencourt'un çehresini ve kişiliğini oluşturan yeni unsurlarda yılları belirten bir rakam okunuyor, hayatın bize göründüğü kalıcı şekliyle değil, gerçek niteliğiyle hayatın, yani gururlu asilzadeyi akşam olunca eskici karikatürüne dönüştürecek kadar değişken bir ortam olan hayatın simgesi seçiliyordu.

Başka insanlarda ise, bu değişimler, bu bozulmalar, tabiat bilimi örneği olmaktan çıkıyordu; bir ismi duyduğunuzda, tek bir kişinin, M. d'Argencourt gibi farklı bir türün özelliklerini değil, başka bir kişiliğin dış görünümünü sergileyebilmesine şaşırıyordunuz. Zaman, örneğin bir genç kızdan, M. d'Argencourt örneğindeki gibi hiç akla

gelmeyecek ihtimaller çıkarmış oluyordu, ama hepsi çehreye veya bedene ilişkin olan bu ihtimallerde sanki manevi bir yan da vardı. Yüz hatları değiştiğinde, farklı şekilde gruplaştığında, her zaman olduğu gibi ama daha yavaş dengelendiğinde, farklı bir görünümün yanı sıra farklı bir anlam da kazanırlar. Dolayısıyla, örneğin dar kafalı, duygusuz biri olarak tanınan bir kadının genişleyerek tanınmaz hale gelmiş yanakları, beklenmedik biçimde kemerleşmiş burnu insanda aynı şaşkınlığı, ondan asla beklenmeyecek duyarlı ve derin bir söz veya cesurca, soylu bir davranış kadar hoş bir şaşkınlık uyandırıyordu. Bu burnun, bu yeni burnun etrafında, daha önce ummaya cesaret edemeyeceğiniz ufukların açıldığını görüyordunuz. Eskiden imkânsız olan iyi yüreklilik ve şefkat, bu yanaklarla mümkün oluyordu. Bu çenenin karşısında insan önceki çene karşısında söylemeyi hayalinden geçiremeyeceği şeyleri dile getirebilirdi. Çehrenin bütün bu yeni hatları, yeni kişilik özelliklerine de işaret ediyordu; duygusuz, zayıf genç kız, geniş ve hoşgörülü bir kibar dul olmuştu. M. d'Argencourt gibi zoolojik açıdan değil, sosyal ve manevi açıdan başka bir insan olduğu söylenebilirdi.

Bulunduğum davet, bütün bu nedenlerden ötürü, geçmişin bir suretinden çok daha değerliydi; geçmişi şimdiki zamandan ayıran, benim hiç görmediğim bütün suretleri sırasıyla karşıma getiriyor, dahası, şimdiki zamanla geçmiş arasındaki ilişkiyi de sunuyordu; eskiden optik görüntü denen şeyi andırıyordu, ama bu, bir ânın değil, yılların optik görüntüsü, Zaman'ın çarpıtıcı perspektifi içindeki bir insanın görüntüsüydü.

M. d'Argencourt'un metresi olan kadına gelince, *aradan geçen süre* göz önüne alınırsa, fazla değişmemişti; yani fırlatıldığı uçurumdan aşağı düşerken yol boyu çarpılan bir varlık olduğu düşünülürse, çehresi tamamen parçalanmamıştı; bu uçurumun yönünü her biri aynı derecede yetersiz karşılaştırmalar yaparak ifade edebiliriz ancak, ama mecburen mekâna ilişkin kavramları temel aldığımız için, ister yükseklik, ister uzunluk, ister derinlik olarak yönlendirelim, karşılaştırmaların tek yararı, bu tahayyül edilemeyen, ama algılanabilen boyutun mevcut olduğunu bize hissettirmesidir. Yüzlere birer isim yakıştırmak için geçen yılları geriye doğru katetmek zorunda kalmış ve bunun sonucunda, düşünmediğim bu yılları tazelemeye, onları gerçek yerlerine oturtmaya mecbur olmuştum. Bu açıdan bakıldığında, örneğin M. d'Argencourt'un tamamen yeni

olan görünümü beni mekânın görünürdeki aynılığının yarattığı yanılgıdan kurtarıyor, tıpkı birtakım cüce ağaçlar veya dev baobaplar görüp farklı bir meridyende olduğumuzu anlamamız gibi, genelde soyut olan zaman gerçeğini çarpıcı bir biçimde ortaya çıkarıyordu.

Böyle durumlarda, hayat, küçük bebeğin önce yeniyetmeye, sonra olgun bir erkeğe dönüşmesini ve son sahnede iki büklüm mezara ilerleyişini izlediğimiz peri oyunları gibi görünür gözümüze. Epeyce aralıklı olarak karşımıza çıkan bu insanların sürekli bir değişimin sonucunda bu kadar farklılaştığını hissettiğimiz için, bizim de eskiden tanıdığımız kişilere hiç benzemeyecek kadar değişmiş olan, ama bu arada var olmayı sürdüren, daha doğrusu var oldukları için değişen bu varlıklarla aynı yasaya tabi olduğumuzu sezeriz.

Bir zamanlar, gençliğinde tanıdığım, şimdi bembeyaz saçlı, ufak tefek, uğursuz bir kocakarıya dönüşmüş olan bir kadın, bir komedinin son sahnesinde, karakterlerin tanınmayacak kadar değişmiş olmaları gerektiğinin işaretiydi sanki. Ama erkek kardeşi hâlâ o kadar dimdikti, eski haline o kadar benziyordu ki, genç çehresindeki gür bıyıklarını beyaza boyamış olması insanı şaşırtıyordu. Tıpkı önümüzde hâlâ uzun bir yaz uzandığını zannederken, daha mevsimin tadını çıkarmaya başlayamadan sonbaharın geldiğini haber veren ilk sarı yapraklar gibi, eskiden simsiyah olan sakallara düşen kırlar da, bu davetin insan manzarasına bir hüzün katıyordu. Bunun üzerine, çocukluğumdan beri hep günü gününe yaşamış, kendime ve başkalarına ilişkin hep kesin izlenimler edinmiş biri olarak, bütün bu insanların uğradığı başkalaşıma bakıp, hayatımda ilk kez, onlar açısından geçen zamanı fark ettim; benim açımdan da zamanın geçmiş olduğunu gösteren bu sahne beni allak bullak etti. Kendi başına beni etkilemeyen yaşlılıkları, benim yaşlılığımın da yaklaşmakta olduğu konusunda beni uyardığından, beni üzüyordu. Zaten aynı uyarı, Son Yargı'nın borazanları gibi, birkaç dakikalık aralıklarla, tekrar tekrar açıkça dile getirildi. İlk uyarı Guermantes Düşesi'nden geldi; onu gördüğümde, çift taraflı dizilmiş meraklıların arasından geçmekteydi; kendilerini etkileyen harika kıyafet ve estetik hilelerini fark edemeden, o kızıl kafayı, siyah dantelden yüzgeçlerle neredeyse tamamen kaplanmış, mücevherlere boğulmuş o somon rengi bedeni hayranlıkla seyrediyor, bedeninin kalıtımla geçmiş kıvrımlarına, Guermantes ailesinin Koruyucu Cin'inin cisimleşmiş hali olan, değerli taşlarla yüklü, eski ve kutsal bir balığa

bakar gibi bakıyorlardı. Düşes bana, "Ah! Benim en eski dostum, sizi görmek ne büyük zevk!" dedi. Kendimi bir an olsun Guermantes'ların sürdüğü esrarengiz hayata gerçek anlamda katılan dostlardan biri, M. de Bréauté gibi, M. de Forestelle gibi, Swann gibi, hepsi ölmüş olan diğerleri gibi düşesin bir dostu olarak görmediğimden, eski Combray'li delikanlı sıfatıyla gurur duyabilirdim, ama bedbaht oldum. "En eski dost mu! dedim kendi kendime. Abartıyor; en eskilerden biri belki, yani ben gerçekten..." O esnada prensin bir yeğeni yanıma yaklaştı: "Siz ki eski bir Parisli'siniz" dedi. Birkaç saniye sonra, elime bir not tutuşturuldu. Gelirken Létourville isminde bir gençle karşılaşmıştım; düşesle akrabalığını tam olarak hatırlamıyordum, ama o beni uzaktan tanıyordu. Saint-Cyr'den yeni mezun olmuştu; benim için Saint-Loup gibi hoş bir arkadaş olabileceğini, bana ordu konusunda, ordunun geçirdiği değişimler konusunda bilgi verebileceğini düşünmüş ve kendisine daha sonra buluşup akşam yemeği için randevulaşabileceğimizi söylemiştim; hararetle teşekkür etmişti. Ama ben çalışma odasında hayallere dalarak fazlasıyla uzun vakit geçirmiştim; bıraktığı notta beni bekleyemediğini söylemiş, adresini yazmıştı. Hayali arkadaşımın notu şöyle bitiyordu: "Derin saygılarımla, genç dostunuz Létourville." "Genç dostunuz!" Ben de eskiden kendimden otuz yaş büyük kişilere, örneğin Legrandin'e yazdığım mektupları böyle imzalardım. Nasıl olur! Benim Saint-Loup gibi bir arkadaş olarak gördüğüm bu teğmen, kendisini genç dostum olarak görüyordu. Demek ki o zamandan bu yana değişen tek şey askeri yöntemler değildi, yani ben M. de Létourville için bir arkadaş değil, yaşlı bir beydim; benim kendimi yanında kendimi algıladığım şekilde, yani iyi bir arkadaş olarak gördüğüm M. de Létourville'den hayal etmediğim, görünmez bir pergelin çizdiği bir eğriyle ayrılıyor ve genç teğmenin o kadar uzağına düşüyordum ki, bu "genç dost"un gözünde yaşlı bir beydim demek.

Hemen ardından, biri Bloch'tan söz edince, genç Bloch'u mu, babasını mı kastettiklerini sordum (babasının savaş sırasında, söylentiye göre Fransa'nın işgal edilmesine dayanamayıp öldüğünü bilmiyordum). "Çocukları olduğunu bilmiyordum, hatta evli olduğunu bile bilmiyordum, dedi prens. Ama kastettiğim kişi baba belli ki, çünkü gençlikle hiç ilgisi yok diye ekledi gülerek. Yetişkin evlatları olacak yaşta." Arkadaşım Bloch'tan söz edildiğini

anladım. Zaten biraz sonra salona girdi. Gerçekten de Bloch'un çehresine eklenmiş olan dermansız ve onaylayıcı ifadeyi, çabucak sona eren hafif baş sallamaları, sevimli ihtiyarlara özgü bilgiç yorgunluk olarak yorumlayabilirdim, ama öte yandan, karşımda eski dostumu görüyordum ve hafızam görünüşe bakılırsa kaybettiği çocuksu, kesintisiz coşkuyla canlandırıyordu yüzünü. Onu hayatın eşiğindeyken tanıdığım ve hep gördüğüm için, benim nazarımda yaşıtımdı, bir yeniyetmeydi; onun yaşını da kendime fark etmeden yakıştırdığım, o zamandan beri devam ettiğini sandığım gençlikle ölçüyordum. Birilerinin tam yaşını gösterdiği yorumunda bulunduğunu işittim; yüzünde daha çok yaşlılara has özellikler olarak bilinen bazı işaretler görüp şaşırdım. Gerçekten yaşlı olduğu için bu işaretleri taşıdığını ve hayatın ihtiyarları yeterince yaşayan yeniyetmelerden imal ettiğini anladım.

Rahatsız olduğumu duyan biri o sırada salgın halinde olan gribe yakalanmaktan korkmuyor muyum diye sorunca, bir başka iyi niyetli davetli, "Yok canım, gribe daha çok gençler yakalanıyor. Sizin yaşınızdakiler için pek tehlike arz etmiyor" diyerek beni yatıştırdı. Hizmetkârların beni tanıdığını söylediler. Bir hanım, ismimi fısıldadıklarını ve "kendine has lisanlarıyla", "İşte... baba" dediklerini aktardı. Çocuğum olmadığına göre, bu deyim belli ki yaşıma atfen kullanılmıştı.

"Mareşali tanımış mıydım da ne demek! dedi düşes. Ben o dönemin çok daha tipik şahsiyetlerini de tanıdım: Galliera Düşesi, Pauline de Périgord, Monsenyör Dupanloup." Onu dinlerken, eski rejim kalıntıları diye adlandırdığı kişileri tanımadığıma safça hayıflanıyordum. Oysa eski rejim denen şeyin sadece sonunu görebildiğimiz dönem olduğunu düşünmeliydim; ufukta gördüklerimiz esrarengiz bir boyut kazanır ve bir daha hiç görmeyeceğimiz bir dünyanın üzerine kapanıyormuş gibi gelir bize; bu arada biz yolumuza devam ederiz ve çok geçmeden arkamızdan gelen nesiller için ufukta yer alan, biz oluruz; ufuk ise geriler ve bitmiş gibi görünen dünya yeniden başlar. "Genç kızlığımda, Dino Düşesi'ni bile görmüştüm, diye ekledi Mme de Guermantes. Eh, biliyorsunuz yirmi beş yaşında değilim artık." Bu son sözleri beni rahatsız etti. "Böyle konuşmamalı, bunlar yaşlı bir kadının söyleyeceği sözler" diye geçirdim aklımdan. Hemen ardından, zaten yaşlı bir kadın olduğunu düşündüm. Düşes sözüne devam etti: "Size gelince, siz

hep aynısınız. Evet, inanılır gibi değil, hep gençsiniz." Görünürde değilse de gerçekte yaşlanmasak bir anlam taşımayacak olan bu sözleri derin bir hüzün verdi bana. Ardından, son darbeyi indirdi: "Evlenmemiş olmanıza hep üzülmüşümdür. Aslında böylesi belki de daha iyi, kim bilir. Evlenseydiniz savaşa gidecek yaşta oğullarınız olacaktı; zavallı Robert gibi (onu hâlâ sık sık düşünürüm) savaşta ölseler, hassas kalbiniz kaldırmaz, siz de hayatta kalamazdınız." Bunun üzerine, kendimi adeta hayatta karşılaştığım ilk gerçek aynada görürcesine, tıpkı benim gibi genç kaldıklarını düşünen yaşlıların gözünde gördüm; onlara itiraz etsinler diye kendimden yaşlı bir adam olarak bahsettiğimde, beni kendilerini gördükleri gibi değil, benim onları gördüğüm gibi gören bakışlarında en ufak bir itiraz okunmuyordu. Çünkü hiçbirimiz kendi görüntümüzü, kendi yaşımızı görmeyip, hepimiz karşımızda bir ayna varmışçasına, karşımızdakini görüyorduk. Hiç şüphe yok ki, birçok insan yaşlandığını keşfettiğinde benim kadar üzülmüyordu. Ama her şeyden önce, yaşlılık da ölüm gibidir. Bazıları ikisine de kayıtsız kalır; diğerlerinden daha cesur oldukları için değil, hayalgüçleri daha zayıf olduğu için. Ayrıca çocukluğundan beri tek bir düşüncenin peşinden koşmuş, tembelliği ve sağlık sorunları yüzünden amacını gerçekleştirmeyi hep ertelemiş ve her akşam boşa geçen günü yok saymış, dolayısıyla bedeninin yaşlanmasını hızlandıran hastalık zihninin yaşlanmasını geciktirmiş bir adam, bütün bu süre boyunca Zaman'ın içinde yaşamaya devam etmiş olduğunu görünce, kendi içine pek dönmeyen, hayatını takvime göre düzenleyen ve üst üste birikmesini gün be gün takip ettiği yılların toplamını bir anda keşfetmeyen adamdan daha çok şaşırır, allak bullak olur. Ancak sıkıntımın daha vahim bir nedeni vardı: Zaman'ın bu yıkıcı etkisini tam zamandışı gerçekleri bir sanat eserinde açıklığa kavuşturmaya, zihinselleştirmeye niyetlendiğim anda keşfetmekteydim.

Bazı kişilerde, benim yokluğumda her hücrenin peş peşe başka hücrelere yerini bırakması o kadar eksiksiz bir değişime, bir başkalaşıma yol açmıştı ki, kendileriyle bir restoranda karşılıklı yüz kere akşam yemeği yesem, nasıl ki kılık değiştirmiş bir hükümdarın hükümdar olduğunu veya tanımadığım birinin sapıklığını tahmin edemezsem, bu kişileri de eskiden tanıdığım hayalimden bile geçmezdi. Hatta isimlerini duyduğum kişiler için, bu karşılaştırma bile yetersiz oluyor; çünkü karşımızda oturan bir yabancının katil

veya kral olmasını kabullenebiliriz, oysa ben bu kişileri eskiden tanımıştım, daha doğrusu aynı isimde, ama çok farklı başka insanlar tanımıştım ve karşımdakinin tanıdığım kişi olduğuna inanamıyordum. Bununla birlikte, tıpkı karşımdaki yabancıyla krallık veya sapıklık fikrini bağdaştırmaya çalışsam, çok geçmeden onda yeni bir çehre göreceğim ve her şeyden habersizken kolaylıkla gaf yapıp münasebetsizce veya sevecenlikle davranabileceğim kişinin yüz hatlarında bir asalet veya şüpheli bir şeyler bulacağım gibi, karşımdaki yabancı, hiç tanımadığım kadının çehresiyle de bunun Mme Sazerat olduğu fikrini bağdaştırmaya çalışıyor ve sonunda, o çehrenin eskiden bildiğim anlamını bu yeni yüze oturtmayı başarıyordum; ne var ki, bu çetin sorunun çözümü konusunda, duyduğum isim ve kimliğinin onaylanması bana yol göstermemiş olsa, o çehre maymunluğa geri dönmüş bir insan kadar benim bildiğim insan özelliklerini kaybetmiş, tamamen yabancı, başka bir insanın yüzü olarak kalırdı. Yine de bazen o çehrenin eski sureti o kadar kesin hatlarla gözümde canlanıyordu ki, ikisini yüzleştirmeyi göze alıyor ve sanıkla yüzleştirilen şahit misali, aradaki büyük farktan ötürü, "Hayır... onu tanımıyorum" demek zorunda kalıyordum.

Gilberte de Saint-Loup, "İkimiz baş başa bir restoranda akşam yemeği yiyelim mi?" diye sordu. Tam, "Sizce genç bir erkekle baş başa yemek yemenin sakıncası yoksa" diye cevap verirken, etrafımdaki herkesin güldüğünü fark ettim ve hemen düzelttim: "Daha doğrusu yaşlı bir erkekle." Herkesi güldüren bu cümlenin beni hâlâ çocuk gibi gören annemin benden bahsederken kurabileceği cümlelere benzediğini düşündüm. Oysa ben de kendimi yargılarken onunla aynı bakış açısını paylaşıyordum. Daha çocukluğumda gerçekleşen kimi değişiklikleri annem gibi ben de fark etmiştim, ama bunlar artık çok eskide kalmıştı. İnsanlara neredeyse vaktinden önce, "Artık neredeyse delikanlı sayılır" dedirten değişiklikte kalmıştım. Ben kendimi hâlâ öyle görüyordum, ama bu kez müthiş bir gecikmeyle kuruyordum aynı cümleyi. Ne kadar değiştiğimin farkında değildim. Peki ama, aslında az önce kahkahayla gülenler, bu değişikliği nereden anlıyordu? Tek bir beyaz saçım yoktu, bıyıklarım da siyahtı. Bu korkunç gerçeğin kanıtını nerede gördüklerini kendilerine sorabilmek isterdim.

Şimdi yaşlılığın ne demek olduğunu anlıyordum – bütün gerçekler arasında, tamamen soyut bir kavram olmayı en fazla sürdüren

yaşlılıktır belki de; takvimlere bakar, mektuplarımıza tarih atar, arkadaşlarımızın evliliğine, arkadaşlarımızın çocuklarının evliliğine şahit olur ve belki korkudan, belki tembellikten, bunun anlamını kavramayız, ta ki bir gün, M. d'Argencourt gibi yabancı bir siluet görüp de yeni bir dünyada yaşadığımızı anlayıncaya kadar; ta ki bir gün, bir kız arkadaşımızın torunu, içgüdüyle akranımızmış gibi davrandığımız bir delikanlı, bizi bir dede olarak gördüğü için, onunla alay ediyormuş gibi bize gülümseyinceye kadar; ölümün, aşkın, zihinsel hazların, ıstırabın faydasını, temayülün anlamını vs. kavrıyordum. Çünkü isimler benim için bireyselliklerini kaybetmiş olsa da, kelimeler anlamlarını olduğu gibi sunuyorlardı bana. İmgelerin güzelliği nesnelerin ardında, fikirlerin güzelliğiyse önünde bulunur. Dolayısıyla, imgenin güzelliği nesneye ulaştığımızda artık bizde hayranlık uyandırmaz, oysa fikrin güzelliğini ancak nesneyi aştığımızda anlarız.

Hiç şüphesiz, az önceki acı keşfimin kitabımın konusu açısından bana ancak yararı dokunabilirdi. Kitabımın sadece zamanın dışındaki, gerçekten yoğun izlenimlerden oluşamayacağına karar verdiğime göre, bu izlenimleri aralarına serpeceğim gerçeklerin arasında zamana, insanları, toplumları, ulusları sarmalayan ve değiştiren zamana ilişkin gerçekler önemli bir yer tutacaktı. İnsanların dış görünüşündeki değişimlere yer vermeye özen gösterecektim; zaten bunun yeni örnekleri her an karşıma çıkmaktaydı, çünkü bir yandan geçici dalgınlıklar yüzünden durdurulamayacak kadar kesinlikle şekillenmeye başlayan eserimi düşünürken, bir yandan da tanıdıkları selamlayıp onlarla sohbet etmeyi sürdürüyordum. Öte yandan yaşlılık hepsinde aynı şekilde göstermiyordu kendini.

Benim ismimi sormakta olan birini gördüm; M. de Cambremer olduğunu söylediler. Sonra, beni tanıdığını kanıtlamak için, "Hâlâ nefes tıkanmalarından mustarip misiniz?" diye sordu; olumlu yanıtım üzerine, "Gördüğünüz gibi, uzun yaşamaya engel teşkil etmiyor" dedi, sanki yüz yaşındaymışım gibi. Onunla konuşurken, M. de Cambremer adını verdiğim senteze düşünce yoluyla dahil edebileceğim bir iki yüz çizgisinden gözlerimi ayırmıyordum; geri kalanı hatıralarımdan çok farklıydı. Ama bir an, başını yana çevirdi. O zaman gördüm ki, onu tanınmaz hale getiren şey, ağzını ve gözlerini tamamen açmasını engelleyen, yanaklarındaki iri kırmızı keselerdi; ağzım açık kalmıştı, konuyu onun açmasının daha uygun

olacağını düşünerek, şarbon hastalığından ileri geldiğini sandığım bu şişliklere bakmaya bile cesaret edemiyordum. Ama o, cesur bir hasta gibi hiç bu konuya değinmiyor, gülüyordu; hastalığının ne olduğunu sormazsam duygusuz görünmekten, sorarsam patavatsızlık etmiş olmaktan korkuyordum. "Peki yaşlandıkça krizleriniz seyrelmedi mi?" diye sordu, nefes tıkanıklığından bahsetmeyi sürdürerek. Seyrelmediğini söyledim. "Ya! Oysa kız kardeşiminkiler eskisine göre fark edilir ölçüde azaldı" dedi, sanki benim durumum kız kardeşininkinden farklı olamazmış ve yaşlanmak, Mme de Gaucourt'a yararı dokunmuşken bana iyi gelmemesi imkânsız bir ilaçmış gibi terslenerek. Mme de Cambremer-Legrandin de yanımıza gelmişti; kocasının yüzünde gördüğüm şişliklerle ilgili, üzüldüğümü belirten hiçbir şey söylemeyip duygusuz görünme korkum giderek artıyor, yine de konuyu açmaya cesaret edemiyordum. "Onu gördüğünüze sevindiniz mi? dedi markiz. Sağlığı iyi mi? diye sordum şüpheli bir ses tonuyla. —Gördüğünüz gibi, hiç fena değil" diye cevap verdi. Benim bakmaya cesaret edemediğim hastalığı karısı fark etmemişti, çünkü o şişlikler, Zaman'ın markinin yüzüne taktığı bir maskeydi sadece, ama bunu yavaş yavaş gerçekleştirdiği, kocasının yüzünü ağır ağır kalınlaştırdığı için, markiz hiç farkına varmamıştı. M. de Cambremer'in nefes tıkanıklığıma ilişkin soruları bitince, bu kez ben, alçak sesle bir davetliye markinin annesinin hayatta olup olmadığını sordum. Aslında geçen zamanın algılanmasında zor olan, ilk adımı atmaktır. Önce bunca zaman geçtiğini kavramak müthiş zor gelir insana, sonra da daha fazla zaman geçmediğine şaşırırız. on üçüncü yüzyılın bu kadar geride kalmış olmasına önce inanamaz, sonra, Fransa'da çok sayıda örneğine rastlanan on üçüncü yüzyıl kiliselerinin hâlâ ayakta kalabilmesine şaşırırız. Gençken tanıdığı bir şahsın altmış yaşında olduğunu öğrenince bunu kavramakta güçlük çeken, on beş yıl sonra ise, o şahsın hâlâ yaşadığını ve sadece yetmiş beş yaşında olduğunu öğrenince çok daha fazla şaşıran birinin daha uzun süre içinde yaşadığı duyguları ben birkaç saniye içinde yaşamıştım. M. de Cambremer'e annesinin nasıl olduğunu sordum. "Her zamanki gibi olağanüstü" diye cevap verdi; kullandığı sıfat, yaşlı akrabalardan acımasızca söz edilen ailelerin tersine, ihtiyarlarda işitmek, ayine yürüyerek gitmek, ölümleri soğukkanlılıkla kaldırabilmek gibi en maddi melekelerin kaybolmamasına çocuklarının gözünde üstün bir manevi güzellik atfeden ailelere özgüydü.

Yüzü hiç değişmemiş olan bazı eski tanıdıklar ise, sadece yürümek zorunda kaldıkları zaman zorluk çekermiş gibi görünüyorlardı; insan önce bacaklarının ağrıdığını zannediyor, sonra yaşlılığın ayaklarına kurşun tabanlar taktığını anlıyordu. Yaşlılık bazılarını da güzelleştirmişti; bunlardan biri Agrigento Prensi'ydi. O uzun boylu, zayıf, donuk bakışlı, saçları hep kızılımsı rengini koruyacakmış hissi veren adamın yerini, böceklerinkine benzer bir başkalaşım sonucu, görmekten bıktığımız kızıl saçların fazlasıyla uzun süre kullanılmış bir masa örtüsü misali beyaz saçlarla yenilendiği bir ihtiyar almıştı. Gövdesi, herhalde benim tanıdığım narin pupanın tam anlamıyla patlamasını gerektirmiş olan, gürbüz, neredeyse savaşçı, görülmedik bir hacim kazanmıştı; gözlerinde hem bilinçli bir ciddiyet, hem de eskiden olmayan, herkese yönelen bir iyi niyet okunuyordu. Her şeye rağmen, şimdiki güçlü prensle benim hafızamdaki portre arasında bir benzerlik bulunduğu için de, kişinin bütünlüğünü ve hayatın yasalarını gözeterek bu şekilde dekoru değiştirmeyi ve aynı şahsın iki görünümü arasında cüretkâr tezatlar yaratmayı başaran Zaman'ın kendine has yenileme gücü bende hayranlık uyandırıyordu. Çünkü bu insanların birçoğunu ilk bakışta tanımak mümkündü, ama salon, sanki gerçeğe bağlı kalmayan kötü niyetli bir ressamın bazı kişilerin yüz hatlarını sertleştirerek, bazılarının tenini pörsütüp endamını hantallaştırarak, bazılarının bakışlarını karartarak yaptığı kötü portrelerden oluşan bir sergi gibiydi. Bu suretleri hafızamdaki suretlerle karşılaştırdığımda, hafızamdakileri tercih ediyordum. Nasıl ki bir arkadaşımız birkaç fotoğraftan birini seçmemizi rica ettiğinde, aralarından birini ötekiler kadar beğenmeyip reddedersek, ben de her insana, bana gösterdiği suretle ilgili olarak, "Hayır, bu olmasın, iyi görünmüyorsunuz, size benzemiyor" diyebilmek isterdim. "Sizin o güzel, düz burnunuzun yerine, babanızın size tamamen yabancı, kemerli burnunu çizmişler" diye eklemeye cesaret edemezdim. Gerçekten de gördüğüm burun, yeni, ama ailede var olan bir burundu. Kısacası ressam, yani Zaman, modellerin hepsini tanıyabileceğimiz şekilde resmetmiş, ama daha güzel göstererek değil, yaşlandırarak, kendilerine benzemeyen portreler çıkarmıştı ortaya. Ayrıca çok yavaş çalışan bir ressamdı. Örneğin Bergotte'u ilk gördüğüm gün Gilberte'in yüzünde ilk taslağını belli belirsiz seçtiğim Odette'in çehresinin kopyasını Zaman, bir eser üzerinde uzun müddet çalışan

ve her yıl bir şeyler ekleyerek tamamlayan ressamlar gibi, sonunda tıpatıp benzerliğe ulaştırmıştı.

Kimi kadınların makyaj yaparak yaşlandıklarını itiraf etmelerine karşılık, bazı erkeklerin yaşlılığı makyaj yapmamalarıyla ortaya çıkmıştı; geçmişte yüzlerinin makyajlı olduğunu hiç fark etmediğim halde, hoşa gitme umutları kalmadığından makyaj yapmaktan vazgeçtikleri için, bana çehreleri çok değişmiş gibi görünüyordu. Bunlardan biri de Legrandin'di. Yapay olduğundan hiçbir zaman şüphe duymadığım pembelik dudaklarından ve yanaklarından eksik olunca, çehresi grimsi bir görünüme ve taşın heykelsi keskinliğine bürünmüş, uzun ve kasvetli yüz hatlarını eski Mısır tanrılarına benzetmişti. Tanrıdan çok hortlağa benziyordu aslında. Yılgınlığı sebebiyle yalnız makyaj yapacak değil, gülümseyecek, bakışlarına canlılık katacak, ustalıklı konuşmalar yapacak gücü de yitirmişti. Onu böylesine solgun, bitkin görmek, binde bir ağzını açtığında çağrılan ruhlar kadar anlamsız sözler söylediğini duymak, insanı şaşırtıyordu. Hayattayken parlak bir zekâya sahip olan bir adamın bir medyumun harika cevaplar verilebilecek sorular yönelttiği silik "ruh"u karşısında olduğu gibi, canlı, belagatli ve büyüleyici olmasını neyin engellediğini merak ediyordu insan. Sonunda, renkli ve süratli Legrandin'in yerine Legrandin'in solgun, hulyalı, küçük bir hayaletini koyan şeyin yaşlılık olduğuna hükmediyordu.

Birçok kişinin kendilerini tanımakla kalmayıp, eski hallerini de buluyordum karşımda; örneğin Ski, kurutulmuş bir çiçek veya meyve kadar değişmişti ancak. Sanata ilişkin kuramlarımı doğrulayan şekilsiz bir denemeydi. Yüksek sosyete mensubu oldukları için katiyen sanat meraklısı olmayan, değişmemiş başka kişiler de vardı. Ama yaşlılık onları da olgunlaştırmamıştı; yüzleri ince bir kırışık çemberiyle ve beyaz saçlardan bir takla çevrili de olsa, on sekiz yaşının neşesini koruyan bebeksi yüzlerdi. Bunlar birer ihtiyar değil, aşırı derecede yıpranmış on sekizlik gençlerdi. Hayatın bu izleri kolaylıkla giderilebilirdi; ölümün bu çehreleri gençliklerine kavuşturması, sadece biraz kirlendiği için eskisi gibi parlamayan bir portreyi temizlemekten daha zahmetli olmayacaktı. Ünlü bir ihtiyardan söz edildiğinde, iyi yürekli, adil ve yumuşak biri olduğuna peşinen inanmamızın da bir yanılgı olduğunu düşündüm; çünkü bu insanların kırk yıl önce korkunç gençler olduğunu ve şimdi de

o zamanki kadar kibirli, riyakâr, kasıntılı ve kurnaz olmamaları için hiçbir sebep bulunmadığını seziyordum.

Bununla birlikte, bu kişilere tam bir tezat teşkil eden kimselerle de konuştuğum zaman şaşkına dönmüştüm; eskiden dayanılmaz olan bazı kadın ve erkekler, belki hayat arzularını boşa çıkararak veya tatmin ederek onları kendini beğenmişlikten veya hınçtan kurtardığı için, aşağı yukarı bütün kusurlarından arınmışlardı. Zengin biriyle evlenip mücadeleye veya gösterişe artık gerek duymamaları, evlendikleri kadının etkisi, havai gençliğin her şeyi dışlayarak bağlandığı değerlerden zaman içinde koparak başka değerler edinmeleri bunların kişiliklerinin yumuşamasına ve meziyetlerini ortaya çıkarmalarına imkân tanımıştı. Bu kişiler yaşlanınca, sonbaharda renkleri değiştiğinde özleri de değişmiş gibi görünen ağaçlar misali, sanki farklı bir kişilik edinmişlerdi. Yaşlılığın özü bu kişilerde gerçekten kendini gösteriyor, ama manevi bir niteliğe bürünüyordu. Bazılarında ise daha ziyade fizikseldi ve o kadar değişik bir etki yaratıyordu ki, bu kişiler (örneğin Mme d'Arpajon) bende hem tanıdık, hem yabancı izlenimi uyandırıyordu. Yabancı gibiydi, çünkü onun Mme d'Arpajon olduğunu tahmin etmem imkânsızdı; selamına karşılık verirken, üç dört kişi arasında tereddüt eden (aralarında Mme d'Arpajon yoktu) zihnimin kimi selamladığımı anlayabilmek için gösterdiği çabayı istemeden belli ettim; hararetli selamım kendisini şaşırtmış olmalı, çünkü bu şüpheli durumda, eğer yakın bir dostsa soğuk davranmış olmaktan korkarak, bakışlarımdaki belirsizliği kuvvetle tokalaşıp gülümseyerek telafi etmiştim. Öte yandan, bu yeni görünümü bana yabancı da sayılmazdı. Hayatta çeşitli yaşlı ve iri yapılı kadınlarda bu görünüme rastlamış, ama onların yıllarca önce Mme d'Arpajon'a benzemiş olabileceklerini hayal bile etmemiştim. Bu görüntü benim tanıdığım markizin görünümünden o kadar farklıydı ki, sanki Mme d'Arpajon bir peri oyunu kahramanı gibi önce genç kız, sonra şişman bir hatun, pek yakında da muhtemelen iki büklüm, titrek bir ihtiyar olarak görünmeye mahkûmdu. Kıyıyı artık ancak çok uzaktan görebilen ve kendisini yutmaya çalışan zaman dalgalarına güçlükle karşı koyan hantal bir yüzücüye benziyordu. Bununla birlikte, geçmişe ait şekilleri artık koruyamayan yanıltıcı bir hafıza kadar belirsiz ve müteredditi çehresine baktıkça, yaşın yanaklarına eklediği kareleri ve altıgenleri atma hilesine başvurarak, yavaş yavaş tanıdığım çehreden bir şeyler bulmayı başar-

dım. Diğer taraftan, yaş, her kadının yanaklarına bu örnekteki gibi geometrik şekiller eklememişti. Guermantes Düşesi'nin yanakları eski haline çok benzemekle birlikte, şimdi nuga gibi karmaşık bir yapı sergiliyordu; yer yer bir bakırpası izi, küçük, pembe bir deniz-kabuğu parçası, ökseotu meyvesinden daha küçük, bir cam boncuk kadar saydam olmayan, tanımlanması zor bir şişlik seçiyordum.

Bazı erkeklerin topallamasının bir trafik kazasının değil, bir ilk krizin sonucu, yaygın deyişle, bir ayaklarının çukurda oluşunun sonucu olduğu seziliyordu. Mezarları aralanmış kendilerini bekleyen, yarı felçli kimi kadınlarsa, mezartaşına takılmış elbiselerini kurtaramıyormuş gibi tam doğrulamıyor, başlarını kaldıramıyor, bedenleriyse, adeta son düşüş öncesi, hayatla ölüm arasındaki konumlarını tanımlayan bir eğri çiziyordu. Kendilerini sürükleyen bu parabolün hareketine karşı koymaları imkânsızdı; doğrulmak istedikleri an titremeye başlıyorlardı, parmakları hiçbir şeyi kavrayamıyordu.

Bazılarınınsa, saçları bile beyazlaşmamıştı. Efendisine bir not iletmek üzere gelen M. de Guermantes'ın eski oda hizmetkârını bu sayede tanıdım. Kafası gibi yanaklarını da örten, pembeye çalan kızıl renkteki diken diken sert kıllar hiç değişmemişti; üstelik onun Mme de Guermantes gibi saçlarını boyadığı iddia edilemezdi. Ama bu, yaşlı görünmesini engellemiyordu. Sadece bitkiler alemindeki yosunlar, likenler ve daha birçok tür gibi insanlarda da kışın yaklaşmasıyla birlikte değişmeyen türler olduğunu kanıtlıyordu.

Değişimler genellikle soyaçekimle belirleniyordu ve –hatta bazen– aile, bilhassa Yahudiler'de –ırk– zamanın geçerken alıp götürmediği özellikleri köreltiyordu. Zaten kişisel özelliklerin öleceğini düşünmek yersiz değil miydi? Belirli bir zaman diliminde bireyin bir polip kolonisine benzediğini öteden beri düşünürdüm; hem bağlantılı, hem bağımsız bir organizma olan göz, önünden bir toz geçtiğinde, zihnin emri olmadan kapanıp açılır, bedenin içine gömülmüş bir parazite benzetilebilecek bağırsak da zihnin hiç haberi olmadan iltihaplanır; aynı şey, hayatın bütün süresine yayılmış olarak, ruh için de geçerlidir: Birey sırayla ölen, üst üste binmiş bir dizi farklı benlikten oluşur, hatta bu benlikler, Combray'de akşam olunca içimde birbirinin yerini alan benlikler gibi, münavebeli olarak da ortaya çıkabilir. Öte yandan, bir insanı oluşturan manevi hücrelerin insanın kendisinden daha uzun ömürlü

olduklarını da gözlemiştim. Guermantes'ların kusurlarının ve cesaretinin Saint-Loup'da tekrarlandığını, Saint-Loup'nun kendi tuhaf ve kısa süreli kişilik kusurlarının, Swann'ın Yahudi'liğinin zaman zaman su yüzüne çıktığını görmüştüm. Aynı şeyi şimdi Bloch'ta da görüyordum. Babasını birkaç yıl önce kaybetmişti; kendisine o sırada mektup yazmıştım, ama bir süre cevap verememişti, çünkü Yahudi ailelerde sıkça rastlanan güçlü aile duygusunun yanı sıra, babasının herkesten kat kat üstün bir şahıs olduğu fikri Bloch'un baba sevgisini bir tapınmaya dönüştürmüştü. Onu kaybetmenin acısına dayanamamış ve yaklaşık bir yıl boyunca, bir kliniğe kapanmak zorunda kalmıştı. Başsağlığı dileklerime hem son derece içten, hem adeta tepeden bakan bir tonda cevap vermişti, çünkü iki atlı arabasını bir tarih müzesine seve seve bağışlayacağı bu üstün varlıkla tanışmış olmamı, gıpta edilecek bir imtiyaz olarak görüyordu. Ve şimdi, M. Bloch'un aile sofrasında M. Nissim Bernard'a yönelttiği öfkeyi Bloch kendi kayınpederine yöneltiyordu. Sofrada aynı çıkışlara şahit olunuyordu. Nasıl ki Cottard'ın, Brichot'nun ve daha birçoklarının konuşmalarını dinlerken, kültür ve moda aracılığıyla, aynı konuşma ve düşünme kalıplarının dalga dalga her yere yayıldığını hissettiysem, şimdi de, zaman içinde dipten yükselen iri dalgaların çağların derinliğinden aynı öfkeleri, aynı kederleri, aynı yüreklilik ve saplantıları üst üste binmiş nesiller boyunca su yüzüne çıkardığını görüyordum; aynı dizideki çeşitli katmanlardan alınan kesitler, tıpkı art arda dizili ekranlara yansıyan gölgeler gibi, Bloch'la kayınpederinin, baba Bloch'la M. Nissim Bernard'ın ve benim tanımadığım diğerlerinin aynı şekilde kavga edişi kadar benzer ama çoğu kez daha anlamlı olan bir tablonun kopyalarını sunuyordu.

Beyaz saçlardan oluşan kukuletaların altındaki bazı çehrelerde, şimdiden, can çekişen kişilere özgü katılığı ve mühürlenmiş gözkapaklarını görmek mümkündü; sürekli titreyen dudakları ölüm döşeğinde edilen duaları mırıldanır gibiydi. Çizgileri aynı olan bir çehrenin farklı görünmesi için, siyah veya sarı yerine beyaz saçlarla çevrili olması yetiyordu. Tiyatro kostümcüleri birini tamamen değiştirip tanınmaz hale getirmek için pudralı bir peruğun yeterli olduğunu bilirler. Mme de Guermantes'ın kuzininin zemin kat locasında boy gösterdiği gün Mme de Cambremer'in locasında gördüğüm, o sıralar teğmen olan genç *** Kontu'nun yüz çizgi-

leri hâlâ o günkü kadar, hatta daha da düzgündü; damar sertliği *dandy* yüzünün soğukkanlı düzlüğünü abartmış, yüz hatlarına Mantegna'nın veya Michelangelo'nun bir deseninde rastlanabilecek, kıpırtısızlıktan kaynaklanan, neredeyse acıyla gerilmiş, yoğun bir netlik kazandırmıştı. Eskiden utanmazca kırmızı olan teni şimdi ciddi bir solgunluğa bürünmüştü; gümüşi saçlar, hafif bir göbek, bir Venedik Dükü asaleti, uyuklamaya varan bir bitkinlik kendisine lanetli ihtişamın yepyeni, kehaneti andıran görünümünü veriyordu. Dikdörtgen biçimli sarı sakalının yerini almış olan, aynı ölçülerdeki beyaz dikdörtgen sakalı kontu o kadar değiştirmişti ki, ben kendisini teğmen olarak tanıdığım halde, kolunda beş şerit bulunduğunu görünce, ilk aklımdan geçen, onu albaylığa terfi ettiği için değil, albay rolünü bu kadar iyi oynadığı için tebrik etmek oldu; bu rolü oynamak için yüksek rütbeli bir subay olan babasının hem üniformasını, hem ciddi ve kederli edasını ödünç almış gibiydi. Bir başkasında, sarı sakalın yerini almış olan beyaz sakal yüz canlılığını, güleçliğini ve gençliğini koruduğu için, onu sadece daha kırmızı ve mücadeleci gösteriyor, gözlerinin pırıltısını artırıyor ve genç kalmış yüksek sosyete mensubuna, bir peygamberin ilhamlı havasını veriyordu.

Beyaz saçların ve başka özelliklerin bilhassa kadınlarda yol açtığı değişim göze çok hoş gelebilecek bir renk değişikliğinden ibaret olsaydı, dikkatimi bu kadar meşgul etmezdi; asıl etkileyici olan, zihni allak bullak eden kişilik değişikliğiydi. Birini "tanımak", hele tanıyamayıp kim olduğunu saptamak, aynı isimle ilgili olarak iki zıt şeyi düşünmektir; eskiden var olan, hatırladığımız kişinin artık var olmadığını, şimdi var olan kişinin de bizim tanımadığımız biri olduğunu kabullenmektir; neredeyse ölüm kadar anlaşılmaz bir muammaya kafa yormak demektir ve zaten bu ölümün bir önsözü, habercisi gibidir. Çünkü bu değişimlerin ne anlama geldiğini, neyin belirtisi olduklarını biliyordum. Dolayısıyla, kadınların beyaz saçları, başka birçok değişikliğe eklenince beni derinden etkiliyordu. Bir ismi duyduğumda, bu ismin hem bir zamanlar tanıdığım sarışın valsçiye, hem de yanımdan geçen beyaz saçlı, hantal hanımefendiye ait olduğunu düşünüp sersemliyordum. Birbirlerinden bir tiyatro oyunundaki saf genç kızla zengin duldan daha farklı olan bu iki kadının –hafızamdaki kadınla Guermantes davetindeki kadının– belki de tek ortak yanları, isimleri ve tenlerinin pembeliğiydi. Hayat,

o valsçı kıza bu devasa bedeni yükleyebilmek, harekelerini adeta bir metronomla yavaşlatıp hantallaştırabilmek, o hafif sarışın kızın yerine, onunla, kuşkusuz şimdi daha dolgun, ama gençliğinden beri kızarık olan yanaklardan başka ortak noktası bulunmayan bu yaşlı, göbekli mareşali koyabilmek için, bir kulenin yerine bir kubbe koymak için gerekli yıkım ve yapım çalışmalarından daha fazla iş yapmak zorunda kalmıştı; üstelik bu çalışmaların cansız madde üzerinde değil, azar azar değişebilen et üzerinde gerçekleştirildiği düşünülürse, karşımdaki görüntüyle benim hatırladığım kız arasındaki muazzam tezat hafızamdaki görüntüyü uzaktan da öte, neredeyse gerçekdışı bir geçmişe itiyordu. İki görüntüyü bir araya getirmekte, iki kişiyi aynı isimle düşünmekte zorlanıyordum; nasıl ki bir ölünün eskiden canlı olduğunu veya eskiden yaşayan birinin şimdi öldüğünü kavramakta zorlanırsak, bir kişinin gençlikteki görüntüsüyle şimdiki yaşlı görüntüsü yan yana konulduğunda birbirlerini tamamen dışlıyorlarsa, kâh biri, kâh öteki bize bir rüya gibi geliyorsa, şimdi gördüğümüz insanın eskiden bildiğimiz insan olduğuna, aynı malzemenin başka bir yere sığınmadan, zamanın maharetli işlemleri sayesinde buna dönüştüğüne, aynı bedende yer aldığına inanamıyorsak, bunun tek kanıtı ismin aynı oluşu, dostların o yöndeki şahitliği ve bir zamanlar altın başaklar altında incecik uzanan, şimdiyse karların altına yayılmış bir pembelikse, eskiden genç olan birinin şimdi yaşlı olduğunu kavramak da neredeyse aynı derecede ve aynı nedenden ötürü zordur (çünkü gençliğin yok olması, güçlü, çevik bir insanın çöküşü bir tür yok oluştur).

Nasıl ki karlı tepeler aynı dağ sırasındaki başka tepelerle aynı yükseklikteymiş gibi görünseler bile, beyazlık dereceleri yüksekliklerini ele verirse, saçların beyazlık derecesi de, çoğu örnekte, yaşanmış sürenin derinliğini belirtirmiş gibi görünüyordu. Oysa bilhassa kadınlar için, bu kuralın geçerli olmadığı durumlar vardı. Örneğin Guermantes Prensesi'nin bukleleri tamamen beyazlaşmamışken ipek gibi parıltılıydı ve çıkık alnının etrafına gümüş teller serpilmiş izlenimi uyandırırdı, ama beyazlaştıkça yapağı gibi donuklaşmıştı ve bu yüzden de, kirlenip parıltısını kaybetmiş karlar gibi gri görünüyordu.

O sarışın dansçıların çoğu, sadece beyaz bir perukla eskiden tanımadıkları düşeslerin dostluğunu kazanmakla kalmamışlardı. Ayrıca, eskiden dans etmekten başka bir şey yapmayan bu hanım-

lar, Tanrı'nın lütfuna uğrar gibi sanatla kutsanmışlardı. On yedinci yüzyılda kendilerini dine adayan soylu hanımlar gibi, bunlar da kübist resimlerle dolu evlerde oturuyorlar, kübist bir ressam sadece kendileri için çalışıyor, onlar da sadece bu ressam için yaşıyorlardı. Yüz hatları değişmiş olan bazı yaşlı erkekler de, fotoğraf için poz verirken, çekici bir özelliği vurgulamak veya bir kusuru örtmek için takınılan anlık bir yüz ifadesini çehrelerinde sabitleştirmeye çalışmışlar ve tam anlamıyla kendilerinin değişmez birer fotoğrafı haline gelmişlerdi.

Bütün bu insanların kılık değiştirmesi o kadar uzun *zaman* almıştı ki, onları sürekli görenler değişikliğin farkına bile varmıyordu. Hatta birçoğu, kendilerine genellikle ek süre tanındığından, oldukça geç bir vakte kadar kendi görünümlerinde kalabilmişti. Ama ertelenmiş olan kılık değişiklikleri daha hızlı yapılmak zorundaydı, çünkü kaçınılmazdı. Mme X... ile yaşlılığında tanıdığım, büzüşmüş, ufak tefek bir Türk'e benzeyen annesi arasında herhangi bir benzerlik bulamamıştım asla. Gerçekten de Mme X...'i her zaman büyüleyici, dimdik bir hanım olarak tanımıştım ve gerçekten de çok uzun müddet bu görünümünü korumuştu; hatta fazlasıyla uzun süre korumuş ve hava kararmadan Türk kıyafetini giymek zorunda olan biri gibi, gecikerek, alelacele, adeta bir anda büzüşüp eskiden annesinin sergilediği yaşlı Türk görünümünü o da aynen sergilemişti.

Birbirleriyle akraba olduklarını bildiğim, ama aralarında herhangi bir ortak nokta bulunduğunu hiç düşünmediğim bazı erkekler vardı; Legrandin'in şimdiki hali olan beyaz saçlı, yaşlı münzeviyi hayranlıkla seyrederken, ansızın yanaklarının yüzeyinde genç yeğeninin yanak yapısını gördüm, daha doğrusu bir zoolog tatminiyle keşfettim. Oysa Léonor de Cambremer ilk bakışta dayısına hiç benzemiyordu; bu ilk benzerliğe, yeğende daha önce fark etmediğim bir başka ortak özellik, sonra da yenileri eklendi; bunların hiçbiri genelde Léonor de Cambremer'in gençlik sentezinde dikkatimi çekmezdi; öyle ki, çok geçmeden, kendisine gerçek anlamda benzemediği için daha doğru, daha derin olan bir karikatürünü buldum karşımda; dayısı şimdi benim nazarımda, eğlence olsun diye ileride bürüneceği yaşlı görünümü taklit eden genç Cambremer'di; yani artık sadece eskiden genç olan kişilerin şimdiki hali değil, şimdiki gençlerin gelecekteki hali de içimdeki zaman duygusunu güçlendiriyordu.

Kadınlar, gençliğin değilse bile güzelliğin yerleştiği yüz hatlarına artık sahip olmadıklarından, kendilerine kalan çehreyle yeni bir yüz oluşturmaya çalışmışlardı. Çehrelerinin ağırlık merkezlerini değiştiremeseler de perspektif merkezini değiştirerek, bu merkezin etrafında yüz hatlarını farklı biçimde gruplandırarak, ileri yaşta yeni bir mesleğe atılırcasına, artık bağ olarak kullanılamayan bir arazide pancar yetiştirircesine, elli yaşında farklı türde bir güzellik sergiliyorlardı. Bu yeni yüz hatlarında yeni bir gençlik filizlendiriliyordu. Bu değişimlerden yararlanamayanlar, fazlasıyla güzel kadınlarla fazlasıyla çirkin olanlardı. Hiçbir değişikliğe imkân tanımayan kesin çizgilerle yontulmuş mermerden heykellere benzeyen güzel kadınlar birer heykel gibi ufalanıyordu. Çok çirkinler, yüzlerinde bir biçimsizlik olanlar, aslında güzellere göre daha avantajlıydılar. Bir kere, ilk anda tanınanlar sadece onlardı. Paris'te aynı kusurlu ağızdan iki tane bulunamayacağı kesindi; kimseyi tanıyamadığım bu davette, kusurları sayesinde bu kadınları tanıyabiliyordum. Ayrıca bu kadınlar yaşlanmamışlardı adeta. Yaşlılık insani bir durumdur, oysa bunlar birer hilkat garibesiydi ve balinalar kadar "değişmez"diler.

Bazı kadınlar ve erkekler yaşlanmamış gibi görünüyorlardı; vücutları eskisi gibi ince ve dimdik, yüzleri eskisi kadar gençti. Ama konuşmak üzere o gergin tenli, narin siluetli yüzlere iyice yaklaştığınızda, mikroskop altına konulan bitkisel bir doku, bir damla su veya kan gibi, bambaşka görünüyorlardı. Uzaktan pürüzsüz zannettiğim ciltlerin yakından görünen yağlı lekeleri son derece iticiydi. Yüz hatları da büyütülmeye karşı dayanıksızdı. Burun çizgisi yakından bakınca kırılıyor, bütün çehreyi kaplayan yağlı lekelerle dolu olduğundan, yuvarlaklaşıyordu; gözlerse, uzaktan bakıp aynen bulduğumu sandığım geçmişteki çehreyle şimdiki çehre arasındaki benzerliği ortadan kaldıran torbaların içine gömülüyordu. Yani bu kişiler uzaktan bakılınca gençtiler, ama çehre büyüdükçe ve değişik açılardan görüldükçe, yaşları artıyordu; yaşları, bakan kişiye bağlıydı, bu çehrelere bakmak için doğru mesafeyi bulmak ve sadece uzak bakışlarla, göz doktorunun presbiyopiden mustarip kişilere verdiği mercekler gibi bakılan nesneyi ufaltan bakışlarla seyretmek gerekiyordu; bu kişiler için yaşlılık, bir damla sudaki tekhücreliler gibi, yılların ilerlemesiyle değil, bakan kişinin görüş keskinliğiyle ortaya çıkıyordu.

On yıl boyunca hemen her gün görüştüğüm eski bir arkadaşım da davetteydi. Biri bizi tanıştırmak istedi. Yanına gittiğimde, gayet iyi hatırladığım bir sesle, "Yıllar sonra görüşmek benim için büyük bir zevk!" dedi. Benim içinse müthiş bir şaşkınlıktı. Ses çok gelişmiş bir gramofondan çıkar gibiydi, çünkü arkadaşımın sesi olmasına rağmen, tanımadığım, saçlarına kır düşmüş, şişman bir adamdan çıkmaktaydı; arkadaşımın sesini bu ilgisiz, şişman ihtiyarın içine yapay olarak, mekanik bir hileyle yerleştirdiklerinden emindim. Oysa arkadaşım olduğunu biliyordum; bizi yıllar sonra tanıştıran şahıs bu tür şakalar yapacak bir tip değildi. Arkadaşım bana hiç değişmediğimi söyleyince, kendisinin de değişmediği kanısında olduğunu anladım. Bunun üzerine daha dikkatlice baktım. Aslında, çok şişmanlamış olması bir yana, eski özelliklerinin birçoğunu korumuştu. Buna rağmen, o olduğunu bir türlü kavrayamıyordum. Onu iyice hatırlamaya çalıştım. Gençliğinde hep gülen, fıldır fıldır mavi gözleri vardı; muhtemelen ne olduğunu hiç düşünmediğim ve menfaatle hiç ilgisi olmayan bir şeyi arıyordu bu gözler; şüphesiz gerçeğin peşindeydiler ve sürekli bir belirsizlik içindeki çocuksu bakışları, kaçamak bir saygıyla bütün aile ahbaplarına yönelirdi. Ne var ki, nüfuzlu, becerikli ve zorba bir siyasetçi olduktan sonra, esasen aradıklarını bulamamış olan bu mavi gözler sabitleşmiş ve bakışları sanki kaşları hep çatıkmış gibi sivrilmişti. Dolayısıyla, o neşe, kendini koyverme ve masumiyet ifadesi kurnazlık ve sinsilik ifadesine dönüşmüştü. Onu kesinlikle başka biri olarak görüyordum, ama birden, söylediğim bir şeye eskiden bakışlarının neşeli hareketliliğine eşlik eden o çılgınca kahkahasıyla güldü. Bir müzikseverin nazarında, X... tarafından orkestraya uyarlandığında Z...'nin müziği tamamen değişir. Bunlar sıradan dinleyicinin algılamadığı incelikte farklılıklardır. Ama bir çocuğun bastırılamayan çılgınca kahkahasına biraz eğri de olsa, iyice sivriltilmiş mavi kalemlere benzeyen keskin bakışlar eşlik ettiğinde, farklılık bu kadar basit olmaktan çıkar. Gülüşü kesildiğinde eski arkadaşımı tanımayı çok isterdim, ama tıpkı *Odysseia*'da ölü annesinin üstüne atılan Odysseus gibi, bir hayaletten kimliğini saptayacak bir cevap almak için nafile çabalayan bir medyum gibi, bir elektrik sergisinde gramofondan aynen duyulan sesin o anda bir insandan çıkmadığına inanamayan ziyaretçi gibi, ben de arkadaşımı tanıyamadım.

Her şeye rağmen, zamanın ölçüsünün insanlara göre hızlanabileceğini veya yavaşlayabileceğini de belirtmek gerekir. Dört beş yıl önce sokakta tesadüfen Saint-Fiacre Vikontesi'yle (Guermantes'ların hanım arkadaşının geliniyle) karşılaşmıştım. Heykelsi yüz hatları ona ebedi bir gençlik garanti ediyordu adeta. Zaten henüz gençti. Oysa şimdi, tebessümlerine, selamlarına rağmen onu tanıyamıyordum; paramparça yüz hatlarından eski çehresini çıkarmak imkânsızdı. Çünkü üç yıldır kokain ve başka uyuşturucular kullanmaktaydı. Simsiyah halkalarla çevrelenmiş gözleri adeta panik ifadesiyle bakıyordu. Ağzı garip bir sırıtışla çarpılmıştı. Duyduğuma göre, aylarca yatakta ve şezlongda uzandıktan sonra, özel olarak bu davet için kalkmıştı. Zaman'ın insanı erken yaşlılığa götüren bu tür özel ekspres trenleri vardır. Ama paralel bir hatta, dönüş trenleri neredeyse aynı süratle yol alır. M. de Courgivaux'yu oğlu zannettim, çünkü oğlundan daha genç görünüyordu (ellisini geçmiş olmalıydı ve otuz yaşındaki halinden daha genç gibiydi). Zeki bir hekim bulmuş, alkolü ve tuzu bırakmış, böylece otuz yaşına geri dönmüştü; hatta o gün, otuzuna varmamış gibi görünüyordu. Çünkü o sabah saçlarını kestirmişti. Öte yandan, ismini söylediklerinde bile tanıyamadığım biri de vardı; eskiden tanımakla kalmayıp birkaç yıl önce tekrar görüştüğüm kişiyle hiç ilgisi olmadığından, isim benzerliği olan bir başkası zannettim onu. Oysa aynı kişiydi, ama saçları beyazlaşmış, şişmanlamış ve bıyıklarını kesmişti; bu da kişiliğini kaybetmesine yetmişti.

Gariptir, yaşlanma olgusunun değişik tarzları, kimi sosyal alışkanlıkları dikkate alır gibiydi. Hayatları boyunca basit alpaka dokumadan kıyafetler giymiş, küçük burjuvaların tenezzül etmeyeceği eski hasır şapkalar takmış bazı büyük soylular, hep aralarında yaşadıkları bahçıvanlar, köylüler gibi yaşlanmışlardı. Yanakları kahverengi lekelerle kaplanmış, yüzleri bir kitap gibi sararıp koyulaşmıştı.

Bir de artık güçleri kalmadığı için davete gelemeyen, sekreterlerinin hâlâ hayatta oldukları izlenimini vermek üzere kaleme aldığı, özür dileyen telgrafları ara sıra prensese ulaştırılan kişileri düşünüyordum; yıllardır ölüm döşeğinde olan bu hastalar artık yataklarından hiç kalkmıyor, hiç kıpırdamıyor, turist merakıyla veya hacı inancıyla kendilerini görmeye gelen ahbaplarının havai ziyaretleri esnasında bile, gözleri kapalı, ellerinde tespihleri, daha şimdiden kefene dönüşmüş örtülerini itmeye çalışarak, hastalık

tarafından iskelete dönüştürülmüş, mermeri andıran katı, beyaz bedenleriyle mezarlarında yatan ölülere benziyorlardı.

Kadınlar cazibelerinin en kendilerine has özelliklerini korumaya çalışıyor, ama çoğu kez çehrelerinin yeni dokusu artık buna imkân tanımıyordu. Bir çehrenin jeolojisinde böyle bir evrimin gerçekleşmesi için geçirilen dönemleri düşünmek, burun sathında meydana gelen erozyonu, yanakların kenarında biriken muazzam alüvyonların donuk ve sert kütleleriyle tüm çehreyi sardığını görmek insanı korkutuyordu.

Elbette bazı kadınlar hâlâ tanınır haldeydiler; çehreleri neredeyse hiç değişmemişti, sadece mevsime göre bir kıyafet seçercesine, sonbahara uygun kır saçlarla donanmışlardı. Ama bazı kadınlar ve erkekler o kadar tepeden tırnağa değişmiş, tanınmalarına imkân kalmamıştı ki, –örneğin dillere destan bir zevk düşkünü olarak hatırladığım, şimdi karşımda yaşlı bir keşiş olarak gördüğüm bir tanıdık– bu olağanüstü dönüşümleri, oyunculuk sanatından da öte, en tipik örneği Fregoli olan dâhi pandomimcilerin ustalığını hatırlatıyordu. Yaşlanan kadın, cazibesinin temeli olan o tanımlanması imkânsız, hüzünlü tebessümün artık yaşlılık tarafından çehresine takılan alçıdan maskenin yüzeyine kadar ışıyamadığını anladığında, içinden ağlamak gelmişti. Sonra ansızın hoşa gitmekten umudunu kesmiş, durumu kabullenmeyi daha akıllıca bulmuştu ve şimdi çehresini insanları güldürmek için, bir tiyatro maskesi gibi kullanıyordu! Ama kadınların hemen hepsi yaşlılığa karşı aralıksız bir mücadele içindeydiler ve çehrelerin aynasını batan güneş misali uzaklaşan, son ışınlarını ne pahasına olursa olsun zaptetmek istedikleri güzelliğe tutuyorlardı. Bunu başarmak için, bazıları yüzlerini düzleştirmeye, tehdit altındaki gamzelerin cazibesinden, yok olmaya mahkûm, şimdiden yarı yarıya süngüsü düşmüş bir tebessümün isyankârlığından vazgeçip beyaz yüzeyi genişletmeye çalışıyordu; bazıları ise güzelliğin geri dönmemek üzere kaybolduğunu görüp ifadeye sığınmak zorunda kalıyor, sesini kaybeden bir oyuncunun durumu söyleyiş ustalığıyla telafi etmesi gibi, bir dudak büküşüne, göz kenarındaki bir çizgiye, hulyalı bir bakışa, bazen artık emirlere itaat etmeyen kasların koordinasyon eksikliği yüzünden ağlamaklı görünen bir tebessüme sarılıyorlardı.

Öte yandan, küçük bir değişikliğe uğramış, örneğin sadece bıyıkları kırlaşmış vs. erkeklerde bile, bu değişimin salt maddi olma-

dığı seziliyordu. Sanki onları renkli bir buharın, boyalı bir camın ardından görüyorduk ve bu, çehrelerinin görünümünü değiştiriyor, ama daha da önemlisi, görüntüye bir bulanıklık katarak, bizim "bire bir ölçekte" gördüğümüz şeyin aslında bizden çok uzakta olduğu izlenimi uyandırıyordu; gerçi bu uzaklık mekâna ilişkin bir mesafe değildi, ama bu mesafenin ötesinden, sanki karşı kıyıdan bakarmış gibi, onların da bizi tanımakta bizim onları tanımakta zorlandığımız kadar zorlandıklarını seziyorduk. Belki bir tek Mme de Forcheville, adeta içine deriyi şişiren, ama değişmesini önleyen bir sıvı, bir tür parafin şırınga edilmiş gibi, sonsuza dek "doldurulmuş" bir eski zaman yosmasını andırıyordu.

Gilberte bana, "Beni annem sandınız" demişti. Doğruydu. Ayrıca bu onun için iltifat da sayılabilirdi: İnsanların değişmediği fikrinden yola çıkınca, onları yaşlanmış buluruz. Oysa yaşlandıkları fikrinden yola çıktığımızda, kendileriyle karşılaşınca pek de kötü durumda olmadıklarını düşünürüz. Odette'in durumu bununla sınırlı değildi; onun görünüşü, yaşını biliyor ve yaşlı bir kadın görmeyi bekliyorsanız, radyumun korunumunun doğa yasalarına aykırılığından daha mucizevi bir aykırılık, zamanın yasalarına bir meydan okumaydı. Onu ilk anda tanıyamayışımın sebebi, değişmiş değil, değişmemiş olmasıydı. Bir saattir zamanın insanlara neler eklediğini gözlemliyor, onları tekrar tanıdığım halleriyle görebilmek için neleri çıkarmam gerektiğini anlıyordum; şimdi bu hesabı çabucak yapıp eski Odette'e aradan geçen yılları ekleyince bulduğum kişinin karşımdaki kadın olması imkânsızdı, çünkü bu kadın eski Odette'e çok benziyordu. Bunda makyajın, saç boyasının payı ne kadardı? Dümdüz, altın sarısı saçlarıyla –kocaman, mekanik bir taşbebeğin şaşkın ve sabit yüzünü çevreleyen kabarık topuzuna benziyordu biraz–, saçlarının üzerindeki dümdüz hasır şapkasıyla da 1878 Fuar'ından kalma bir havası vardı (o fuarda, hele şimdiki yaşında hiç şüphesiz harikalar harikası olurdu); yıl sonu gösterisinde sahneye çıkıp iki mısra okuyan bir oyuncuya, ama 1878 Fuar'ını temsil etmekle birlikte henüz genç olan bir kadına benziyordu.

Boulanger'ci dönemden önce bakanlık yapmış, şimdi yine hükümette yer alan bir siyasetçi yanımızdan geçti; hanımlara titrek, dalgın tebessümler dağıtıyordu, ama geçmişin yüzlerce zinciriyle bağlanmış gibiydi; görünmez bir elin salonda dolaştırdığı küçük bir hayalete, kendinin boyu ufalmış, özü değişmiş, sünger taşından bir

maskotuna benziyordu. Saint-Germain muhitinde itibar gören bu eski hükümet başkanı bir zamanlar kovuşturmaya uğramış, hem sosyete, hem de halk tarafından lanetlenmişti. Ama hem sosyeteyi, hem de halkı oluşturan bireylerin yenilenmesi, varlığını sürdüren bireylerdeyse tutkuların ve hatta hatıraların yenilenmesi sayesinde, bunu artık kimse bilmiyor, herkesten saygı görüyordu. Dahası, kaygısızca kabullenilemeyecek kadar büyük bir utanç yoktur; aradan birkaç yıl geçtiğinde, derinliklere gömülmüş kusurlarımızın doğanın güler yüzlü, çiçekli huzurunun altında görünmez bir tozdan ibaret olacağını biliriz. Geçici olarak lekelenmiş olan kişi, zamanın dengeleri sonucu, kendisine saygı ve hayranlık besleyen iki yeni toplumsal tabaka arasında yer alacak ve bu iki tabakanın üzerine rahatça yayılabilecektir. Ne var ki, bunu gerçekleştirecek olan şey zamandır; gözden düştüğünde, polis arabasına bindirilirken kalabalığın yumrukları sıkılı, "Satılmış!" diye haykırışını karşıdaki sütçü kızın işitmiş olması onun için unutulması mümkün olmayan bir utançtır; genç sütçü kız olaylara zaman perspektifinden bakmaz, o sabahki gazetelerde göklere çıkarılan kişilerin bir zamanlar gözden düşmüş olduğunu bilmez, o esnada hapishaneye düşme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan ve belki de o sütçü kızı düşündüğünde onda yakınlık uyandırabilecek mütevazı sözleri akıl edemeyen adamın bir gün gelip basın tarafından yüceltileceğini, düşeslerin onun peşine düşeceğini tahmin edemez. Zaman aynı şekilde aile kavgalarını da unutturur. Guermantes Prensesi'nin davetinde bulunan bir karı-kocanın şimdi ölmüş olan iki amcası hayattayken birbirlerini tokatlamakla yetinmemiş, biri ötekini iyice aşağılamak için, düello şahidi olarak kapıcısıyla uşağını göndererek yüksek sosyete mensuplarının kendisine fazla geleceğini bildirmişti. Ama bu olaylar otuz yıl öncesinin gazetelerine gömülmüştü ve artık kimsenin olaydan haberi yoktu. Dolayısıyla, Guermantes Prensesi'nin salonu huzurlu bir mezarlık gibi ışıl ışıl, unutkan ve çiçekliydi. Zaman bu salonda eski zaman yaratıklarını çürütmekle kalmayıp yeni ilişkiler kurulmasını mümkün kılmış, yeni ilişkiler yaratmıştı.

Sözünü ettiğimiz siyasetçiye dönecek olursak, şimdi kamuoyunun kendisiyle bağdaştırdığı ahlaki kavramlardaki değişim kadar derin olan fiziksel başkalaşımına rağmen, kısacası, hükümet başkanlığından bu yana geçen onca yıla rağmen, yeni kabinede yer almaktaydı; başbakanın ona bu bakanlık görevini verişi, bir tiyatro

yöneticisinin eski dostu olan bir kadın oyuncuya uzun süre önce sahnelerden çekilmiş olmasına rağmen, hâlâ genç oyunculardan daha büyük incelikle oynayacağını düşünerek, ayrıca mali sıkıntı içinde olduğunu da bilerek, oyununda rol vermesine benzetilebilirdi; seksenine merdiven dayamış olan bu oyuncu sahneye çıktığında yeteneğinden neredeyse hiçbir şey kaybetmemiş olduğunu kanıtlar ve biz seyirciler, ölümünden birkaç gün öncesine kadar sergilediği hayatiyeti gözlemlemiş olmamıza sonradan, geriye dönüp baktığımızda şaşırırız.

Mme de Forcheville'in durumu ise, o kadar mucizeviydi ki, gençleşmiş olduğunu söylemek bile yetersiz kalırdı; bütün o kırmızılarla, kızıllarla yeniden çiçek açmıştı sanki. 1878 Uluslararası Fuarı'nın timsalinden de çok, günümüze ait bir bitki sergisinin en nadide, en ilginç örneğine benzetilebilirdi. Zaten benim nazarımda, "Ben 1878 Fuarı'yım"dan ziyade, "Ben 1892'de Akasyalar Yolu'yum" der gibiydi. Hâlâ orada olabilirmiş gibi görünüyordu. Değişmediği için de, sanki yaşamıyor gibiydi. Sterilize edilmiş bir güle benziyordu. Kendisini selamladığımda, aklında arasa daha kolay bulacağı bir cevabı öğretmeninin yüzünde arayan bir öğrenci gibi, bir süre yüzümde ismimi bulmaya çalıştı. Adımı söylediğim anda, sanki bu sihirli isim sayesinde, herhalde yaşın verdiği kocayemiş ağacı veya kanguru görünümünü kaybetmişim gibi beni tanıdı ve o kendine has sesiyle, küçük tiyatro sahnelerinde onu alkışlamış olan seyircilerin onunla bir öğle yemeği davetinde buluştuklarında, sohbet boyunca her kelimesinde aynı tonlamayı bulup hayran kaldıkları ve doya doya dinledikleri sesiyle konuşmaya başladı. Aşırı hararetli, sarmalayıcı, belli belirsiz bir İngiliz aksanının sezildiği sesi tıpatıp aynıydı. Bununla birlikte, bana uzak bir kıyıdan bakıyormuş izlenimi uyandıran gözleri gibi sesi de *Odysseia*'daki ölülerin seslerini hatırlatırcasına hüzünlü, neredeyse yalvaran bir sesti. Odette hâlâ sahneye çıkabilirdi. Gençliği konusunda ona iltifat ettim. "Çok naziksiniz *my dear,* mersi" dedi ve en içten duyguları bile, seçkinlik kaygısı taşımayan, yapmacıksız bir ifadeyle dile getirmekte zorlandığından, "Binlerce teşekkür, binlerce teşekkür" diye birkaç kere tekrarladı. Bense, bir zamanlar Bois de Boulogne'da görebilmek için onca yol katettiğim, evine ilk gittiğimde dudaklarından dökülen kelimeleri birer hazineymiş gibi dinlediğim bu kadına şimdi ne diyeceğimi bilemiyordum, onun yanında dakikalar geçmek

bilmiyordu, çünkü yanından ayrılırken, Gilberte'in, "Beni annem sandınız" sözlerinin doğru olmakla kalmayıp, Gilberte için bir iltifat sayılabileceğini düşünüyordum.

Zaten o güne kadar, bir tohumun içine katlanmış, günün birinde dışarı doğru ne şekilde uzayacağı kestirilemeyen bölümleri gibi gizli kalmış olan ailevi özellikler bir tek Gilberte'in çehresinde ortaya çıkmamıştı. Çeşitli kadınların o güne kadar dümdüz, pürüzsüz olan burunları, elli yaşlarında annelerinin iri kemerli burunlarına dönüşmüştü. Babası bankacı olan bir kadının eskiden çiçek körpeliğindeki teni kızıllaşmış, bakır rengine dönüşmüş, babasının hayatı boyunca elinden geçen altınların parıltısına bürünmüştü adeta. Hatta bazıları, yaşadıkları semte benzemişlerdi sonunda; üzerlerinde L'Arcade Sokağı'nın, Bois Caddesi'nin, L'Élysée Sokağı'nın yansımalarını taşıyorlardı sanki. Ama en çok anne babalarının yüz hatlarını sergiliyorlardı.

Ne yazık ki Mme de Forcheville hep böyle kalmayacaktı. Aradan üç yıl geçmeden, onu Gilberte'in verdiği bir davette, çocukluğa dönmüş halde değilse de, biraz bunamış halde gördüm; artık düşündüklerini –aslında düşündüğünü söylemek abartılı olur– ve hissettiklerini kıpırtısız bir maskenin ardına gizlemekten âcizdi; sarhoşlar veya çocuklar gibi, çevrelerini dikkate almayan ve ilham geldiğinde topluluk içinde ezberden dizeler oluşturan, şaşkına dönmüş bir hanımın kolunda sofraya doğru ilerlerken kaşlarını çatıp dudak büken şairler gibi yaşadığı her duyguyu başını sallayarak, ağzını büzerek, omuz silkerek ifade ediyordu. Mme de Forcheville'in duyguları –o davete katılmasının sebebi olan duygu, yani biricik kızına beslediği sevgi ve kendisinin artık bir hiç olmasından ileri gelen hüznü telafi etmese de kızının böyle parlak bir davet vermesinden duyduğu gurur hariç– neşeli duygular değildi ve maruz kaldığı hakaretlere karşı sürekli bir savunma gerektiriyordu sadece; savunması bir çocuğunki kadar ürkekti. Her yandan şu tür yorumlar işitiliyordu: "Mme de Forcheville beni tanıdı mı bilmem; belki de ona yeniden takdim edilsem iyi olur. —Yok canım, hiç zahmet etmeyin." Bu konuşmalar bağıra çağıra, Gilberte'in annesinin her şeyi duyduğu düşünülmeden (düşünülmeden veya umursanmadan) yapılıyordu. "Hiç gerek yok. Tanışsa ne olacak! Onu bir köşede bırakmak en iyisi. Zaten biraz bunadı." Mme de Forcheville, güzelliğini hâlâ koruyan gözleriyle kendisini aşağılayanlara kaçamak

bir bakış yöneltiyor, sonra terbiyesizlik etmiş olmaktan korkarak hemen bakışlarını çeviriyor, ama yine de, hakaretin yarattığı huzursuzlukla, öfkesini içine atarak başını sallıyor, göğsünü şişiriyor, bir önceki kadar kaba bir başka yorum duyup bu kez o tarafa bakıyor, ama çok da şaşırmıyordu, çünkü birkaç gündür kendini pek kötü hissettiğinden, daveti ertelemesini dolaylı sözlerle kızına önermiş, ancak kızı reddetmişti. Mme de Forcheville'in kızına olan sevgisi bu yüzden azalmış değildi; onca düşesin salondan içeri girmesi, yeni konağa herkesin hayran olması kalbini mutlulukla dolduruyordu; o sıralar, ancak sosyetenin bin bir güçlükle tırmanılan en üst basamaklarında ulaşılabilen hanım olan Sabran Markizi içeri girdiğinde, Mme de Forcheville başarılı ve ileri görüşlü bir anne olduğunu ve annelik görevini tamamlamış sayılabileceğini hissetti. Yeni davetliler gelip kendisiyle alay edince, yine onlara bakıp kendi kendine konuştu – sadece mimik ve hareketlerle ifade edilen sessiz bir lisana konuşma denebilirse tabii. Hâlâ çok güzeldi ve hayatında ilk kez şefkat uyandırıyordu, çünkü Swann'ı da, diğer herkesi de hayatı boyunca aldattıktan sonra, şimdi bütün dünya onu aldatıyordu; o kadar âcizdi ki, roller değiştiğinde, kendini erkeklere karşı korumaya cesareti bile yoktu. Yakında ölüme karşı da kendini koruyamayacaktı. Fakat biz yine üç yıl öncesine, Guermantes Prensesi'nin öğle sonrası davetine dönelim.

Arkadaşım Bloch'u tanımakta güçlük çektim; zaten adını da değiştirmişti, sadece takma ad olarak değil, resmi adı olarak da Jacques de Rozier'yi kullanıyordu; bu ismin ardında, "sevimli Hebron Vadisi"ni ve arkadaşımın ebediyen koparmış gibi göründüğü "Yahudiler'in zincirleri"ni bulabilmek için, büyükbabamın güçlü sezgilerine sahip olmak gerekirdi. Gerçekten de bir İngiliz şıklığı çehresini tamamen değiştirmiş ve silinebilecek her şeyin üzerine bir sünger çekmişti. Eskiden kıvırcık olan saçları ortadan ayrılıp briyantinle parlatılarak dümdüz taranmıştı. Burnu hâlâ iri ve kırmızıydı, ama şişkinliği tembel bir ritimle peş peşe sıraladığı cümlelerin burundan telaffuzunu da açıklayabilecek kronik bir nezleden ileri geliyormuş izlenimi uyandırıyordu; çünkü nasıl cildine uygun bir saç modeli bulduysa, telaffuzuna uygun bir ses de bulmuştu ve eski genizden telaffuzu burnunun kızarık kanatlarına yakışan, tane tane konuşmaya tenezzül etmezmiş gibi bir edaya dönüşmüştü. Böylece, saç modeli, bıyığın kesilmesi, şıklık, üslup ve irade saye-

sinde o Yahudi burnu, tıpkı ustalıkla giyinen kambur bir kadının neredeyse dik görünmesi gibi, dikkati çekmiyordu. Ama en önemlisi, Bloch'u gördüğünüz ilk anda çehresinin anlamını tamamen değiştiren ürkütücü bir monokldü. Bu monokl Bloch'un yüzüne mekanik bir unsur katarak, bir insan çehresinin yerine getirmekle yükümlü olduğu çetin görevlerden, güzel görünmekten, zekâyı, iyi niyeti ve gayreti ifade etmekten kurtarıyordu onu. Nasıl ki bir dükkânda, tezgâhtarın "şıklığın zirvesi" diye tanımladığı İngiliz mallarının hoşunuza gidip gitmediğini sorgulamaya cesaret edemezseniz, monokl de, sırf Bloch'un çehresindeki varlığıyla, her şeyden önce, bu çehreye bakan kişiyi karşısındaki yüzün güzel olup olmadığını sorgulamaktan kurtarıyordu. Öte yandan, Bloch o monoklün camının ardında, sanki sekiz yaylı bir arabanın camının arkasındaymış gibi mağrur, mesafeli ve rahat bir konuma yerleşiyor, yüz hatlarıysa, düz saçlarına ve monoklüne uyum sağlayarak, herhangi bir şey ifade etmiyordu.

Bloch kendisini Guermantes Prensi'ne takdim etmemi istedi benden; prensin evinde katıldığım ilk gece davetinde karşılaştığım ve o sırada bana doğal gelen güçlüklerin zerresini hissetmiyordum şimdi; davetlilerinden birini prense takdim etmek şimdi çok basit görünüyordu, hatta davet etmediği birini haber vermeden yanımda getirip ona tanıştırmak bile basit gelirdi. Acaba bunun sebebi, o çok gerilerde kalmış dönemde yeni yeni adım attığım yüksek sosyete muhitinde, bir süredir "unutulanlar" arasında yer alsam da artık bir "gedikli" olmam mıydı; ya da aksine, gerçek bir yüksek sosyete mensubu olmadığım için, ilk çekingenliği bir kez üzerimden attıktan sonra, onlar için güçlük teşkil eden şeylerin benim nazarımda artık mevcut olmaması mıydı; yoksa insanların sahte olan ilk (çoğu kez ikinci ve üçüncü) görünümleri zamanla yerini gerçek görünümlerine bıraktığından, prensin aşağılayıcı, kibirli edasının ardında müthiş bir insan tanıma açlığının, küçümser gibi göründüğü kişilerle bile tanışma arzusunun mevcut olduğunu hissediyor olmam mıydı? Bir başka sebep de, prensin değişmiş olması mıydı? Gençlik ve olgunluk çağlarında küstahlıklarıyla tanınan birçok kişi yaşlanınca yumuşar (önceleri karşı koydukları yeni insanlarla ve fikirlerle uzun süredir göz aşinalıklarının bulunması ve bunların kendi muhitlerinde kabul gördüklerini bilmeleri de buna katkıda bulunur); bilhassa yaşlılık, ilişkileri çeşitlendiren bir me-

ziyet veya kusurla ya da prensin Dreyfus taraftarlığı türünden bir siyaset değişikliğinin yarattığı devrimle desteklenirse, yumuşama iyice belirgin olur.

Bloch beni çeşitli insanlarla ilgili soru yağmuruna tuttu; aynı şeyi ben de bir zamanlar yapardım, hâlâ da yaptığım oluyordu; yüksek sosyeteye ilk adım attığımda, o çevrede tanıştığım kişilere, tam olarak "konumlandırmak" istediğim Combray sakinleri kadar her şeyden uzak ve farklı görünen kişilere ilişkin bilgi edinmeye çalışırdım. Ama Combray benim nazarımda o kadar bambaşka, başkalarıyla karıştırılması imkânsız bir şekle sahipti ki, Fransa haritasına asla yerleştiremediğim bir yapboz parçası gibiydi. "Yani Guermantes Prensi'ne bakıp ne Swann, ne de M. de Charlus hakkında bir fikir edinmem mümkün değil mi?" diye sordu Bloch; eskiden, uzun süre ben onun konuşma biçimini taklit etmişken, şimdi sık sık o benim konuşmamı taklit ediyordu. "Katiyen. —Peki ama neydi bu kadar farklı olan? —Anlayabilmek için onlarla sohbet etmeniz gerekirdi; oysa bu imkânsız, Swann öldü, M. de Charlus de yarı ölü sayılır. Arada muazzam farklar vardı." Bloch bu harikulade şahsiyetleri gözleri parlayarak hayal etmeye çalışırken, ben onlarla olmanın hazzını abarttığımı düşünüyordum; o hazzı sadece yalnız kaldığımda yaşamıştım, ayrıca gerçek farklılık izlenimi sadece hayal gücümüzde var olan bir şeydi. Bloch bunu fark etmiş miydi? "Gerçeği biraz süslüyor olmayasın? dedi. Mesela ev sahibemiz Guermantes Prensesi artık genç sayılmaz, biliyorum, ama sonuçta sen onun eşsiz cazibesinden, harika güzelliğinden bahsedeli pek de fazla zaman geçmedi. Bir ihtişamı var elbette, gözleri de anlattığın gibi olağanüstü, kabul ediyorum, ama senin söylediğin kadar görülmedik bir güzellik de bulamıyorum doğrusu. Şüphesiz son derece seçkin, ama yine de..." Bloch'a aynı kişiden söz etmediğimizi söylemek zorunda kaldım. Gerçekten de Guermantes Prensesi ölmüş ve Almanya'nın yenilgisinden sonra iflas eden prens, Madame Verdurin'le evlenmişti. "Yanılıyorsun, buraya gelmeden önce *Gotha* Yıllığı'nın bu seneki sayısına baktım, diye safça itiraf etti Bloch; Guermantes Prensi'ni buldum, şu anda içinde bulunduğumuz konakta oturduğu ve son derece soylu biriyle evli olduğu yazılıydı; dur hatırlayayım; karısının adı Sidonie, Duras Düşesi, genç kızlık soyadı da Des Baux." Gerçekten de, Mme Verdurin kocasının ölümünden kısa bir süre sonra, iflas etmiş olan

yaşlı Duras Dükü'yle evlenip Guermantes Prensi'yle hısım olmuş, ama evliliğinden iki yıl sonra da, kocası ölmüştü. Dük, kendisi için çok yararlı bir köprü olmuştu; Mme Verdurin şimdi üçüncü evliliği sayesinde Guermantes Prensesi'ydi ve Saint-Germain muhitindeki yüksek mevkisi Combray'de büyük şaşkınlık yaratacak nitelikteydi; bu son yıllarda, Mme Verdurin Guermantes Prensesi olmadan önce, L'Oiseau Sokağı'ndaki hanımlar, Mme Goupil'in kızı ve Mme Sazerat'nın gelini ondan kıkırdayarak, sanki tiyatroda oynadığı bir rolmüş gibi "Duras Düşesi" diye söz ediyorlardı. Hatta kast ilkesi onun Mme Verdurin olarak ölmesini gerektirdiğinden, ona sosyetede fazladan bir nüfuz kazandırdığını düşünmedikleri bu unvan, daha ziyade olumsuz bir etki yaratıyordu. Metres hayatı yaşayan bir kadın için her çevrede kullanılan "dile düşmek" deyimi, ayrıca Saint-Germain muhitinde kitap çıkaran kadınlar için, Combray burjuvazisi tarafından ise, kendinden daha yüksek veya daha alçak mevkide biriyle evlenen, yani "uygunsuz" evlilikler yapan kadınlar için kullanılırdı. Mme Verdurin Guermantes Prensi'yle evlendiğinde, prensin sahte bir Guermantes, bir dolandırıcı olduğu düşünüldü muhtemelen. Benim içinse, unvanın, ismin içerdiği bu kimlik, halen bir Guermantes Prensesi'nin mevcut olması ve bu şahsın son derece büyüleyici bulduğum, artık aramızdan ayrılmış, adeta savunmasızlığından yararlanılarak unvanı gasp edilmiş bir ölü olan prensesle hiçbir alakası olmaması, eskiden Prenses Hedwige'in mülkiyetindeki, şimdi bir başkasının keyfini sürdüğü şatoyu, bütün eşyaları görmek kadar acıklı bir şeydi. Bir ismin el değiştirmesi, herhangi bir varlığın el değiştirmesi kadar, herhangi bir mülkün gasp edilmesi kadar acıdır; oysa yeni Guermantes Prensesleri sonsuza dek, kesintisiz bir akış halinde birbirini izleyecekti; daha doğrusu, asırlardır var olan tek bir Guermantes Prensesi, çağlar boyunca farklı kadınların birbiri ardına üstlendiği bir rol gibi, ölümden habersiz, değişen ve kalbimizi yaralayan her şeye karşı kayıtsız, varlığını sürdürecek, isim vakti geldikçe yok olan her bir kadının üzerini, hiç değişmeyen ezeli sükûnetiyle örtecekti.

Hiç şüphesiz, tanıdık çehrelerdeki bu fiziksel değişiklik gün be gün gerçekleşen içsel bir değişimin simgesiydi sadece; bu insanlar belki hep aynı şeyleri yapmaya devam etmişler, ama yaptıklarına ve görüştükleri kişilere ilişkin düşünceleri günden güne biraz değiştiğinden, birkaç yılın sonunda, isimleri aynı kalsa da, başka insanları,

başka şeyleri sever olmuşlar, kendileri de başka kişilere dönüşmüşlerdi; dolayısıyla, yeni çehrelere sahip olmaları beklenirdi zaten.

Orada bulunan davetliler arasında, kısa süre önce ünlü bir davada şahitlik yapmış olan, son derece saygıdeğer bir adam vardı; yegâne değeri yüksek ahlaki niteliği olan ifadesi karşısında bütün yargıç ve avukatlar saygıyla eğilmiş, davanın sonucunda iki kişi hüküm giymişti. Dolayısıyla, içeri girdiğinde salonda bir merak ve saygı kıpırtısı oldu. Bu adam Morel'di. Morel'in bir dönem Saint-Loup'nun ve aynı zamanda Saint-Loup'nun bir arkadaşının kapatması olarak yaşadığını bilen tek kişi bendim belki. Bu hatıralara rağmen beni temkinli olsa da sevecen bir tavırla selamladı. Balbec'te görüştüğümüz zamanları hatırlıyordu ve bu hatıralar onun nazarında gençliğin şiirselliğini, hüznünü taşıyordu.

Bir de hiç tanışmadığım için tanıyamadığım insanlar vardı davette; zamanın kimyası bu salondaki insanların kendilerini etkilediği kadar toplumu da etkilemişti. Avrupa'nın en soylu isimlerini cezbeden yakınlıklarla ve aristokrat olmayan bütün unsurları iten ters yönde bir kuvvetle tanımlanan kendine has yapısıyla Guermantes ismi için adeta somut bir sığınak olarak gördüğüm, Guermantes ismine nihai gerçekliğini kazandıran bu muhitin kendisi, benim sabit zannettiğim çekirdek oluşumu da kökünden değişmişti. Bambaşka topluluklar içinde görmüş olduğum, bu çevreye asla nüfuz edemeyeceklerini düşündüğüm kişilerin bu salondaki varlığından çok, adlarıyla hitap edilerek, samimi bir teklifsizlikle ağırlanmaları beni şaşırtmıştı. Bir zamanlar Guermantes ismiyle uyuşmayan her unsuru kendiliğinden uzaklaştıran aristokrat ve züppe önyargılar artık işlemez olmuştu.

Benim yüksek sosyeteyle ilk tanıştığım dönemde sadece Guermantes Prensesi, Guermantes Düşesi ve Parma Prensesi'nin çağrıldığı şaşaalı akşam yemeği davetleri düzenleyen ve bu soylu hanımefendilerin evlerinde şeref köşesine oturtulan bazı kişiler (Tossiza, Kleinmichel) o dönem sosyetesinin en sağlam mevkilerine sahip kişiler olarak görülürlerdi, belki gerçekten öyleydiler; bunlar arkalarında hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmişlerdi. Acaba görevli diplomatlardı da ülkelerine mi dönmüşlerdi? Belki bir skandal, bir intihar veya bir kaçırma olayı yüksek sosyetede görünmelerine mani olmuştu, belki de Alman'dılar. Ama isimlerinin parıltısı sadece o dönemdeki mevkilerinden kaynaklanıyordu ve şimdi aynı soyadını

taşıyan kimse yoktu; kendilerinden söz ettiğimde kimi kastettiğim bile anlaşılmıyor, isimlerini hecelediğimde, birtakım maceraperest yabancılar olduklarına hükmediliyordu. Eski sosyal kurallara göre orada bulunmaması gereken kişilerin en yakın dostlarının son derece soylu kişiler olduğunu ve bu soyluların sırf yeni arkadaşları uğruna Guermantes Prensesi'nin davetine gelme sıkıntısına katlandıklarını büyük bir şaşkınlıkla gözlemliyordum. Bu topluluğun en belirgin özelliği, olağanüstü bir seviyesini düşürme kabiliyetiydi.

İstenmeyen unsurları geri püskürtme mekanizması yayları gevşediği veya kırıldığı için artık işlemiyor, yüzlerce yabancı unsur içeri sızıp bütünselliği, şekil ve renk birliğini tamamen bozuyordu. Saint-Germain muhiti, bunak bir zengin dul misali, salonlarını istila eden, portakal şerbetini içip metreslerini takdim eden küstah hizmetkârlara çekingen tebessümlerle karşılık vermekle yetiniyordu. Bana zamanın geçişini ve geçmişimin küçük bir parçasının yok olduğunu bütün keskinliğiyle hissettiren şey, tutarlı bütünün (yani Guermantes salonunun) bozulmuş olmasından çok, halen o salonda bulunan birtakım kişilerin orada bulunması son derece doğal ve yerindeyken, onlarla dirsek teması halindeki birtakım başka kişilerin bu salondaki varlığının şüphe uyandıran bir yenilik olarak nitelendirilmesine yol açan yüzlerce sebebe, yüzlerce ayrıntıya dair bilginin bile ortadan kalkmış olmasıydı. Bu cehalet, sadece yüksek sosyeteye ilişkin değildi, siyasete ve diğer her şeye ilişkin bir cehaletti. Çünkü insanların hafızası hayatlarından daha kısa süreliydi ve ayrıca, yüksek sosyetenin bir bölümünü oluşturan ve orada bulunmaları soyluluk açısından dahi son derece doğal olan çok genç kişiler, eski mensupların unutulmuş hatıralarına zaten sahip olmadıkları ve sosyetede karşılaştıkları kişilerin geçmişleri unutulduğu veya bilinmediği için, onları o esnada bulundukları yükseliş veya düşüş noktasında kabul ediyor, öteden beri o noktada bulunduklarını, Mme Swann'ın, Guermantes Prensesi'nin ve Bloch'un eskiden de yüksek mevkilerde olduklarını, Clemenceau'yla Viviani'nin eskiden de tutucu olduklarını zannediyorlardı. Bazı olaylar diğerlerine göre daha uzun ömürlü olduğundan, Dreyfus Davası'nın lanetli hatırası babalarının anlattıkları sayesinde bulanık bir şekilde bu gençlerin hafızasında mevcuttu ve biri kendilerine Clemenceau'nun eskiden Dreyfus taraftarı olduğunu söylese, "İmkânı yok, karıştırıyorsunuz, o karşı safta yer alıyor"

diyorlardı. Zamanında şöhreti lekelenmiş bakanlar, eski fahişeler fazilet timsali kabul ediliyordu. Çok soylu bir ailenin evladına Gilberte'in annesinin geçmişte bir skandala adı karışmamış mıydı diye sorulduğunda, soylu delikanlı, Odette'in gerçekten de gençliğinde Swann adında bir maceraperestle evlenmiş olduğunu, ama daha sonra, yüksek sosyetenin en gözde şahsiyetlerinden biri olan Forcheville Kontu'yla evlendiğini söyledi. Hiç şüphesiz, salonda bu yorumu (bir zamanlar Combray'de, ben de büyükhalam gibi, Swann'ın 'prensesler"le tanışmasının mümkün olmadığını zannettiğim halde, şimdi Swann'ın seçkinliğini inkâr eden bu yorumu korkunç buluyordum) gülümseyerek karşılayacak bazı kişiler vardı hâlâ, örneğin Guermantes Düşesi bunlardan biriydi; ayrıca, o günkü davette bulunabilecek, ama artık pek dışarı çıkmayan hanımlar da vardı: Montmorency, Mouchy ve Sagan Düşesleri Swann'ın yakın dostuydular ve onların sosyetede boy gösterdiği dönemde henüz o muhite kabul edilmeyen Forcheville'i hiç görmemişlerdi. Ama zaten o zamanın sosyetesi, tıpkı artık değişmiş olan eski yüzler ve yerini ak saçlara bırakmış olan sarı saçlar gibi, sayıları giderek azalan birkaç kişinin hafızasında mevcuttu sadece.

Bloch savaş döneminde davetlere katılmaz olmuş, bir zamanlar hiç de hoş bir izlenim uyandırmadığı eski çevresinden kopmuştu. Buna karşılık, peş peşe eserler yayımlamayı sürdürmüştü; benim şimdi önümde bir engel oluşturmasın diye yapmacıklı safsatalarını çürütmeye çalıştığım bu eserler özgünlükten yoksundu, ama gençlerde ve yüksek sosyete mensubu birçok hanımda, az bulunur düzeyde bir entelektüellik, bir tür deha içeriyormuş izlenimi uyandırıyorlardı. Yani Bloch eski sosyal konumuyla yenisi arasına kesin bir çizgi çektikten sonra, yeniden yapılanan sosyeteye hayatının şan ve şeref dolu bu yeni aşamasına uygun şekilde, şaşaalı bir giriş yapmıştı. Gençler doğal olarak onun bu yaşta sosyeteye yeni girmiş olduğundan habersizdiler; üstelik Bloch Saint-Loup'yla arkadaşlığından hatırında tuttuğu birkaç isimden yararlanıp, yeni kazandığı itibarı belirsiz biçimde geriye doğru uzatıyordu. Sonuçta, yüksek sosyete içinde her dönemde rastlanan yetenekli kişilerden biri gibi görünüyor, onun başka bir muhitte yaşamış olabileceği düşünülmüyordu.

Eskiler yüksek sosyetede her şeyin değişmiş olduğunu, onların zamanında asla bu muhite kabul edilmeyecek kişilerin artık

benimsendiğini söylüyorlardı; bu hem doğruydu, hem de değildi. Doğru değildi, çünkü bunu söyleyenler, şimdiki sosyetenin bu yeni şahısları varış noktasında görmelerine, eskilerinse onları çıkış noktasında hatırlamalarına sebep olan zaman eğrisini hesaba katmıyorlardı. Onlar da, yani eskiler de sosyeteye ilk girdiklerinde varış noktasında gördükleri, ama başkalarının çıkış noktasını hatırladığı kişiler mevcuttu. Bir Colbert soyadının bir burjuva isminden soylu bir isme dönüşmesi için eskiden asırlar gerekliyken, şimdi aynı değişim için bir nesil yeterliydi. Öte yandan, söyledikleri doğru da olabilirdi, çünkü insanların mevkisi nasıl değişebiliyorsa, en köklü fikirler ve gelenekler de (tıpkı servetler, ülkeler arasındaki ittifak ve düşmanlıklar gibi) değişir; sadece seçkin kişileri evine kabul etme geleneği de bunlardan biridir. Snobizm şekil değiştirmekle kalmayıp, –tıpkı savaş gibi– ortadan da kalkabilir, radikaller ve Yahudiler Jockey Kulübü'ne kabul edilebilir.

Yeni nesiller tiyatro oyuncuları vs. türünden kadınlarla tanıştığı için Guermantes Düşesi'ne pek değer vermeseler de, artık yaşlı hanımlar olan akrabaları hem düşesin soyluluğunun derecesini, üstünlüğünü ve Mme de Forcheville'in *royalties* diye tanımlayacağı hükümdarlarla yakınlığını iyice bildiklerinden, hem de düşes aile toplantılarına katılmaya tenezzül etmediği, katıldığında sıkıldığı ve ona asla güvenilemeyeceğini herkes bildiği için, onu hâlâ olağanüstü bir şahsiyet olarak görüyorlardı. Onların gözünde, düşesin zaten pek iyi bilmedikleri tiyatrocularla ve siyasetçilerle ilişkileri, benzersizliğini ve dolayısıyla itibarını iyice artırıyordu. Öyle ki, siyaset ve sanat çevrelerinde, düşes tanımlanması güç bir yaratık, bakanlık müsteşarlarıyla, starlarla görüşen, Saint-Germain muhitinden adeta aforoz edilmiş biri olarak görülüyor, oysa o Saint-Germain muhiti mensupları, önemli bir davet düzenlediklerinde, "Oriane'ı davet etme zahmetine değer mi? Gelmez ki. Neyse, laf olsun diye davet edelim, ama boş umutlara da kapılmayalım" diyorlardı. Oriane saat on buçuğa doğru, göz alıcı bir kıyafetle, gözlerinde bütün hanım akrabalarını küçümsercesine sert bakışlarla, mağrur bir ihtişamla eşikte durduktan sonra içeri girip bir saat kalacak olsa, daveti düzenleyen yaşlı, asil hanımefendi, mutluluktan kabına sığamazdı; bir zamanlar, programa katılacağına dair muğlak bir söz vermiş olan, ama sözüne hiç güvenilmeyen Sarah Bernhardt, gelip sonsuz bir incelik ve sadelikle, vaat ettiği parça yerine yirmi ayrı eserden

parçalar sunsa, tiyatro yöneticisi bu kadar sevinemezdi. Özel kalem müdürlerinin tepeden bakarak konuştuğu, buna rağmen yeni özel kalem müdürleriyle tanışmak için çaba gösteren (dünyayı zekâ yönetir) Oriane'ın varlığı, en seçkin hanımların katıldığı ve zengin dulun düzenlediği bu daveti (yine Mme de Forcheville'in deyimiyle) o *season*'da* başka zengin, ve dul hanımlar tarafından düzenlenmiş, ama Oriane'ın katılma zahmetine katlanmadığı diğer davetlerden ayrı ve daha yüksek bir konuma yerleştirirdi.

Guermantes Prensi'yle konuşmam bittiği anda Bloch koluma yapıştı ve beni Guermantes Düşesi'nden çok dinlemiş olan, dönemin en seçkin kadınları arasında yer alan genç bir hanıma takdim etti. Oysa ismi bana tamamen yabancıydı; Guermantes soyundan çeşitli kişilerin ismi de ona yabancı olsa gerek ki, Amerikalı bir hanıma Mme de Saint-Loup'nun hangi sıfatla orada bulunan parlak şahsiyetlerle bu kadar samimi olduğunu sordu. Bu Amerikalı hanım ise, Farcy Kontu'yla evliydi; Forcheville'lerin silik bir akrabası olan kocasının gözünde Forcheville, dünyanın en soylu ismiydi. Bu yüzden, Mme de Farcy, bütün doğallığıyla, "Kızlık soyadı Forcheville de ondan. Bundan daha asil bir soyadı düşünülemez" diye cevap verdi. Hiç değilse Mme de Farcy, Forcheville soyadını Saint-Loup'dan üstün zannetme saflığını göstermekle birlikte, Saint-Loup ailesi hakkında bir şeyler biliyordu. Ama Bloch'la Guermantes Düşesi'nin arkadaşı olan sevimli hanım bu konuda koyu bir cehalet içindeydi ve epeyce şaşkın da olduğu için, Mme de Saint-Loup'yla ev sahibi Guermantes Prensi arasında nasıl bir akrabalık olduğunu soran bir genç kıza, bütün iyi niyetiyle, "Forcheville'ler aracılığıyla" diye cevap verdi; genç kız bunu öteden beri bilirmişçesine bir arkadaşına iletti; huysuz ve sinirli arkadaşı, bir beyefendiden Gilberte'in Guermantes'larla Forcheville'ler nedeniyle akraba olmadığını ilk duyduğunda pancar gibi kızarınca beyefendi yanıldığını düşündü ve hatalı bilgiyi benimseyerek etrafa yaymakta gecikmedi. Amerikalı hanım için akşam yemeği davetleri, sosyete toplantıları, bir tür Berlitz okuluydu. İsimleri duyuyor ve değerlerini, taşıdıkları önemi bilmeden tekrarlıyordu. Biri Tansonville'in Gilberte'e babası M. de Forcheville'den mi kaldığını sorduğunda, açıklama olarak, katiyen öyle olmadığı, kocasının ailesinden kalan bir arazi olan Tanson-

* *Season:* Mevsim

ville'in Guermantes arazisine komşu olduğu, aslında Mme de Marsantes'a ait olup, üzerinde çok fazla ipotek bulunduğu ve Gilberte'in çeyizi olarak ipotekten kurtarıldığı söylendi. Nihayet, eskilerden bir beyefendi benimle Sagan ve Mouchy'lerin dostu Swann hakkında sohbet ettikten sonra, Bloch'un arkadaşı olan Amerikalı hanım benim Swann'ı nereden tanıdığımı sorunca, yaşlı beyefendi, Swann'ın eskiden kır komşumuz, büyükbabamın genç dostu olduğunu hiç bilmediğinden, onunla Mme de Guermantes'ın evinde tanıştığımı söyledi. Bu tür hatalar, en ünlü kişiler tarafından bile yapılmıştır ve bütün tutucu topluluklarda özellikle ciddiye alınırlar. Saint-Simon, XIV. Louis'nin, "bazen topluluk içinde inanılmayacak kadar abes durumlara düşmesine yol açan" cehaletini kanıtlamak amacıyla, sadece iki örnek verir: Renel'in Clermont-Gallerande ailesine, Saint-Herem'in de Montmorin ailesine mensup olduğunu bilmeyen kralın onlara sıradan insan muamelesi yaptığını belirtir. En azından Saint-Herem konusunda kralın bu hatayı mezara götürmediğini, M. de La Rochefoucauld tarafından "çok geç" de olsa, uyarıldığını öğrenip teselli buluyoruz. "Yine de, diye ekliyor Saint-Simon, hafif acıyan bir tonda, isimleri kendisine bir şey ifade etmediği için, bu soyların niteliğini krala açıklamak gerekmişti."

En yakın geçmişin üstünü hızla örten bu unutuş, her şeyi kaplayan bu cehalet, fazla yaygın olmadığı için iyice değer kazanan, alanı sınırlı bir bilgi yaratır; insanların şecerelerine, gerçek toplumsal konumlarına, filanca aileyle aşk sebebiyle mi, parasal veya başka bir sebepten ötürü mü iyi veya kötü bir evlilik yaptıklarına ilişkin bu bilgi, tutucu bir zihniyetin hâkim olduğu bütün topluluklarda değer taşır; Combray ve Paris burjuvazisiyle ilgili olarak büyükbabamın uzman sayılabileceği bu bilgi sahasına Saint-Simon o kadar değer verirdi ki, Conti Prensi'nin olağanüstü zekâsını överken, bilimden bahsetmeden önce, daha doğrusu, en önemli bilim dalı buymuş gibi, şöyle der: "Pırıl pırıl, kesin, doğru ve geniş kapsamlı bir zekâya ve sınırsız bir kültüre sahipti; hiçbir şeyi unutmaz, bütün şecereleri, bu şecerelere ilişkin kuruntuları ve gerçekleri bilir, herkese mevki ve itibarına uygun, ince bir nezaket gösterir, hükümdar soyundan prenslerin göstermesi gereken, ama artık göstermedikleri bütün kibarlıkları sergilerdi; hatta kendi davranışlarını ve diğer prenslerin haklarını ne şekilde aştıklarını açıklardı. Kitaplardan ve konuşmalardan edindiği tarihi bilgi sayesinde soylarla, görevlerle ilgili, son

derece gönül okşayıcı yorumlar yapardı. vs." Büyükbabamın bu kadar parlak olmayan bir çevreye, Combray ve Paris burjuvazisine ilişkin bilgisi de en az bu kadar derindi ve kendisine aynı hazzı verirdi. Gilberte'in Forcheville, Mme de Cambremer'in Méséglise, genç Mme de Cambremer'in de Valentinois ailesinden gelmediğini bilen bu meraklıların, bu çeşnicilerin sayısı artık oldukça azalmıştı. Hem sayıları azdı, hem de belki aristokrasinin üst tabakalarındaki kişiler değildiler (Altın Efsane veya on üçüncü yüzyıl vitrayları konusunda en bilgili kişilerin sofu, hatta Katolik bile olması gerekmez); çoğu ikinci sınıf aristokratlardı ve pek ulaşamadıkları en üst tabakaya meraklı oluşlarının yanı sıra, nadiren görüştükleri birinci sınıf aristokratları incelemeye vakit ayırabiliyorlardı; buna rağmen, kendi aralarında buluşmaktan, birbirleriyle tanışmaktan hoşlanıyor, Kitapseverler Derneği, Reims Dostları Derneği üyeleri gibi toplu şölenler düzenliyor, şecerelerin lezzetine varıyorlardı. Bu yemek davetlerine hanımlar katılmıyordu, ama kocaları, eve döndüklerinde, "İlginç bir yemekti. M. de La Raspelière adında biri, güzel bir kızı olan Mme de Saint-Loup'nun katiyen Forcheville ailesinden gelmediğini açıklayarak bizi büyüledi. Başlı başına bir roman diyebilirim" diyordu.

Bloch'un ve Guermantes Düşesi'nin arkadaşı olan hanım şık ve büyüleyici olmakla kalmayıp aynı zamanda zeki bir hanımdı; sohbeti hoştu ama beni zorladı, çünkü hem muhatabımın, hem de bana sözünü ettiği, o sıralar yüksek sosyetenin temelini oluşturan kişilerin büyük çoğunluğunun ismi bana yabancıydı. Öte yandan, benim de kendisine bir şeyler anlatmamı istediği için ona çeşitli yüksek sosyete mensuplarından söz ettiğim zaman, o da benim saydığım isimlerin çoğuna yabancı kaldı, çünkü hepsi olmasa bile, bireysel parıltılarıyla isim yapmış olanlar, ünlü bir aristokrat ailenin değişmeyen soyadını ve unvanını taşımayanlar unutulup gitmişti (genç hanım ünlü aristokratların bile unvanlarını karıştırıyor, bir gün önce akşam yemeği davetinde yarım yamalak duyduğu bir isme dair kafasında yanlış akrabalık ilişkileri kuruyordu); yüksek sosyeteye (hem genç olduğu için, hem de Fransa'da kısa bir süredir bulunduğu ve gelir gelmez de sosyeteye kabul edilmediği için) ben sosyeteden elimi ayağımı çektikten birkaç sene sonra katıldığından, bahsettiğim isimlerin çoğunu hiç duymamıştı. Bilmem hangi vesileyle Mme Leroi'dan söz ettim; muhatabım Mme de Guermantes'ın

da dostu olan yaşlı bir hayranından Mme Leroi'nın bahsini tesadüfen işitmişti. Ama yarım yamalak işitmiş olmalı ki, bu snop genç hanım, küçümser bir tavırla, "Evet, Mme Leroi'nın kim olduğunu biliyorum, Bergotte'un eski bir arkadaşı" diye cevap verdi, adeta, "evime asla kabul etmek istemeyeceğim bir şahıs" dercesine. Mme de Guermantes'ın yaşlı dostunun Guermantes zekâsının etkilerini taşıyan kusursuz bir yüksek sosyete mensubuna yakışır şekilde, aristokratlarla ilişkilere önem vermezmiş gibi yapma kuralına uyarak, "Mme Leroi bütün prenseslerle ve düşeslerle dosttu" açıklamasının fazlasıyla aptalca ve Guermantes anlayışına aykırı olacağını düşünüp, "Çok eğlenceli bir insandı. Bir keresinde, Bergotte'a şöyle bir cevap vermişti" demeyi tercih ettiğini hemen anladım. Ne var ki, işin iç yüzünü bilmeyen kişiler için, konuşmalardan edinilen bilgiler basının kitlelere sunduğu bilgilere benzer; önceden bilgi sahibi olmayan okur, hangi gazeteyi okuduğuna bağlı olarak, M. Loubet'yle M. Reinach'ın birer hırsız olduğuna veya değerli yutseverler olduğuna inanır. Muhatabımın nazarında Mme Leroi, küçük kabilesi Bergotte'tan ibaret olan, silikçe bir ilk dönem Mme Verdurin'iydi. Zaten bu genç kadın Mme Leroi'nın ismini tamamen bir tesadüf eseri duymuş olan son kişilerden biriydi. Artık Mme Leroi'nın kim olduğunu hiç kimse bilmiyor ve zaten bilinmesi için de hiç bir sebep yok. Vaktiyle kafasını çok meşgul etmiş olduğu Mme de Villeparisis'nin ölümünden sonra yayımlanan hatıratının dizininde bile Mme Leroi ismi geçmiyor. Villeparisis Markizi'nin ondan bahsetmeyişinin sebebi, Mme Leroi'nın sağlığında ona kaba davranmasından çok, öldükten sonra kimsenin onunla ilgilenmeyeceğini bilmesiydi; yani bu konudaki suskunluğu, bir kadının sosyete hıncından çok, bir yazarın edebi inceliğinden kaynaklanıyordu. Kısacası, Bloch'un şık hanım arkadaşıyla sohbetim genç kadın zeki olduğu için büyüleyici, ama kelime hazinelerimiz çok farklı olduğu için de rahatsız, bir taraftan da eğiticiydi. Yılların geçtiğini, gençliğin yerini yaşlılığa bıraktığını, en sağlam servet ve tahtların yıkıldığını, şöhretin geçici olduğunu ne kadar bilsek de, Zaman'ın sürüklediği bu hareketli evreni tanıma şeklimiz, bir bakıma fotoğrafını çekmemiz, aksine bu evreni sabitleştirir. Dolayısıyla, gençliklerinde tanıdığımız insanları daima genç görür, yaşlılıklarında tanıdıklarımızı geriye dönük olarak yaşlılığın meziyetleriyle donatır, bir milyarderin gücüne, bir hükümdarın nüfu-

zuna gözümüz kapalı güvenir, yarın öbür gün ikisinin de gücünü tamamen kaybetmiş firariler olabileceğini mantığımızla bilir, ama fiilen buna inanmayız. Nasıl ki basit bir problem aynı türden daha karmaşık problemlerin ilk adımı sayılabilirse, genç hanımla sohbetimizin belirli bir topluluk içinde yirmi beş yıl arayla yaşamış olmamızdan kaynaklanan anlaşılmazlığı da sınırlı, sırf sosyeteye ilişkin bir alanda bende bir Tarih izlenimi uyandırıyordu ve Tarih kavramımı güçlendirebilirdi.

Ayrıca şurası da bir gerçek ki, insanların her on yılda bir, sanki geçmiş hiç var olmamışçasına, şimdiki görünümleriyle ortaya çıkmasına sebep olan ve Bloch'un bir hiç olduğu bir dönemde M. de Charlus'ün Paris'te en yüksek mevkiye sahip kişi olduğunu, M. Bontemps'a yaranmak için onca zahmete giren Swann'ın prenslerden yakın dost muamelesi gördüğünü Paris'e yeni gelen bir Amerikalı'nın anlamasını engelleyen, gerçek mevkilere ilişkin cehalet sadece yeni gelenlerde değil, öteden beri birbirine bitişik, ayrı topluluklarda yaşamış kişilerde de bulunur ve her iki kesimde de bu cehalet Zaman'ın etkisiyle (ama bu kez sosyal tabaka üzerinde değil, birey üzerindeki etkisiyle) ortaya çıkar. Hiç şüphesiz, biz istediğimiz kadar çevremizi, hayat tarzımızı değiştirelim, hafızamız birbirini izleyen çeşitli dönemlerde, sabit kişiliğimizin izini sürerek, içinde yaşadığımız muhitlerin hatırasını kırk yıl öncesine de ait olsa korur. Guermantes Prensi'nin evindeki Bloch, on sekiz yaşındayken içinde yaşadığı mütevazı Yahudi muhitini gayet iyi biliyordu; Swann, Mme Swann'a aşkı sönmüşken, Mme Swann'ın bir zamanlar, tıpkı Royale Sokağı'nda beş çayına gitmek gibi, ara sıra boy göstermeyi seçkinlik belirtisi saydığı Colombin'de çay servisi yapan bir kadına âşıkken, yüksek sosyetedeki mevkisini gayet iyi biliyor, Twickenham'ı hatırlıyordu; Broglie Düşesi'nin evindense Colombin'e gitmeyi niçin tercih ettiği konusunda kafasında en ufak bir şüphe yoktu ve bu kadar seçkin biri olmasa, parasını vererek herkesin gidebileceği Colombin'e veya Ritz Oteli'ne gitmenin kendisine hiçbir "seçkinlik" kazandırmayacağının pekâlâ farkındaydı. Ayrıca Bloch'un arkadaşları da küçük Yahudi muhitini, Swann'ınkiler de Twickenham'daki davetleri hatırlıyordu şüphesiz; dolayısıyla, Swann'ın ve Bloch'un pek belirgin olmayan "benlik"lerine benzetebileceğimiz bu arkadaşlar, hafızalarında şimdiki şık Bloch'la geçmişteki sefil Bloch'u, hayatının son döneminde Colombin'e de-

vam eden Swann'la Buckingham Sarayı'ndaki Swann'ı birbirlerinden ayırmıyorlardı. Ne var ki, bu arkadaşlar bir bakıma hayatları açısından Swann'ın komşularıydılar; kendi hayatları Swann'ınkine yakın bir çizgide geliştiğinden, Swann hafızalarında önemli bir yer tutmuştu; oysa Swann'dan sosyal mevki açısından değil de, samimiyet açısından daha uzakta bulunan bazı kişiler, bu mesafe onu daha muğlak biçimde tanımalarına ve kendisiyle nadiren karşılaşmalarına yol açtığından, Swann'la ilgili daha az sayıda hatıraya ve dolayısıyla daha belirsiz kavramlara sahiptiler. Bu tür yabancılar, aradan otuz yıl geçtiğinde, karşılarındaki kişinin varlığını geçmişe taşıyabilecek, değerini değiştirebilecek somut hiçbir özelliğini hatırlamazlar. Swann'ın son yıllarında, bazı kişilerin yüksek sosyete mensubu oldukları halde Swann'dan bahsedildiğinde, adeta bu şekilde şöhret yapmış gibi, "Colombin'e giden Swann'dan mı söz ediyorsunuz?" diye sorduğunu duymuştum. Şimdi de, Bloch'un geçmişini bilmeleri beklenen kişilerin, "Guermantes'ların Bloch'u mu? Guermantes'ların yakın dostu Bloch mu?" dediklerini duyuyordum. Bir hayatı bölen ve şimdiki zamanı geçmişten tecrit ederek sözü edilen kişiyi başka biri, farklı biri, dünün yaratısı, (kendisi benliğinde onu geçmişe bağlayan hayatının devamlılığını barındırdığı halde) o andaki alışkanlıklarının özeti haline getiren bu hatalar da Zaman'dan kaynaklanmakla birlikte, toplumsal bir olgu değil, hafızaya ilişkin bir olgudur. Tam bunları düşündüğüm anda, insanların görünümünü bizim nazarımızda değiştiren unutuşların farklı türde, ama bir o kadar da çarpıcı bir başka örneği çıktı karşıma. Mme de Guermantes'ın genç bir yeğeni, Villemandois Markisi bir zamanlar bana inatçı bir küstahlıkla yaklaşmış, ben de misilleme olarak ona öylesine aşağılayıcı davranmıştım ki, zımnen, adeta birbirimize düşman olmuştuk. Guermantes Prensesi'nin davetinde ben Zaman'a ilişkin düşüncelere dalmışken, marki yanılmıyorsa bazı akrabalarıyla tanıştığımı, benim bazı makalelerimi okuduğunu ve benimle tanışmak veya tekrar tanışmak istediğini söyleyerek kendini bana takdim ettirdi. Doğruyu söylemek gerekirse, birçok kişi gibi o da yaşlandıkça münasebetsizliği yerini ciddiyete bırakmıştı, eskisi gibi kibirli değildi ve öte yandan, ait olduğu çevrede, pek basit birtakım makalelerim dolayısıyla da olsa, benden söz ediliyordu. Ama bunlar gösterdiği dostluğun ve yakınlaşma isteğinin ikincil nedenleriydi. Asıl sebep, en azından diğer nedenleri harekete geçiren

sebep, belki hafızası benimkinden daha zayıf olduğu için, belki de o zamanlar o beni benim onu önemsediğim kadar önemsemeyip saldırılarına verdiğim karşılıklara o kadar aldırmadığı için, aramızdaki düşmanlığı tamamen unutmuş olmasıydı. İsmim kendisine olsa olsa, beni veya bir akrabamı teyzelerinden birinin evinde görmüş olduğunu hatırlatıyordu. Bana ilk kez mi takdim edildiğini yoksa eskiden mi tanıştığımızı tam çıkaramadığı için de, mutlaka teyzesinin evinde karşılaşmış olduğumuzu düşünerek, o evde benden söz edildiğini hatırlayıp kavgalarımızı unutarak, derhal teyzesinden söz etmeye koyuldu. Çoğu zaman bir insandan bize kalan tek şey, üstelik ölümünden de önce, henüz hayattayken, bir isimdir sadece. O kişi hakkındaki fikrimiz o kadar muğlak veya gariptir ve geçmişte onun hakkında edindiğimiz fikirlerle öyle bağlantısızdır ki, kendisiyle düello yapmamıza ramak kaldığını tamamen unutur, ama çocukken Champs-Élysées'de tuhaf sarı tozluklar giydiğini hatırlarız; buna karşılık, o, bizim ısrarla hatırlatmamıza rağmen, Champs-Élysées'de birlikte oyun oynadığımızı katiyen hatırlamaz.

Bloch içeriye bir sırtlan gibi sıçrayarak girmişti. "Yirmi yıl önce kapısından içeri giremeyeceği salonların müdavimi olmuş" diye geçiriyordum aklımdan. Ama o da yirmi yıl yaşlanmıştı. Ölüme daha yaklaşmıştı. Bunun kendisine ne yararı olmuştu? Cılız bir ışıkta, uzaktan bakınca (belki hâlâ öyle olduğu, belki ben öyle hatırladığım için) sadece neşeli gençliğini gördüğüm yarısaydam çehresi, yakından bakınca makyajı yapılmış, kuliste sahneye çıkacağı ânı bekleyen, ilk repliğini alçak sesle ezberinden geçiren yaşlı bir Shylock'un endişeli, neredeyse ürkütücü yüzüydü. Bundan on yıl sonra, kendi ölgünlükleri yüzünden onun saltanatını kabullenen bu salonlara "üstat" sıfatıyla, koltuk değnekleriyle girecek, La Trémoïlle'lara ziyarete gitmek onun nazarında angaryaya dönüşecekti. Bunun kendisine ne yararı olacaktı?

Sosyetede gerçekleşen değişimler ilk anda zannedebileceğimin aksine, katiyen çağımıza özgü olmadıklarından, bu değişimler aracılığıyla, eserimin bir bölümünü pekiştirecek önemli gerçeklere ulaşabilirdim. Ben de sosyeteye ilk adım attığım sıralar, Guermantes muhitinde Bloch'un şimdi olduğundan daha yeniyken, o çevreye kısa süre katılmış olan, son derece farklı unsurları bu muhitin ayrılmaz bir parçası olarak görmüştüm muhtemelen; oysa benim onlardan ayırt edemediğim eski üyelerin gözünde son derece yabancı

ve yeniydiler ve dönemin düklerinin nazarında ezelden beri Saint-Germain muhiti üyesi olan bu eski üyelerin kendileri de, babaları veya dedeleri de bir zamanlar sosyetenin yeni unsurları olmuşlardı. Yani bu muhitin parlaklığı, yüksek sosyete mensuplarının özündeki bir nitelikten değil, elli yılın sonunda hepsi birbirine benzeyen farklı insanları yüksek sosyete mensubu haline getiren bu muhitin içinde onların neredeyse tamamen erimiş olmalarından kaynaklanıyordu. Guermantes ismini bütün ihtişamıyla algılayabilmek için izini sürdüğüm geçmişte de –geçmişe dönmekte haklıydım, çünkü XIV. Louis döneminde neredeyse hükümdar soyu olan Guermantes'lar, şimdikinden daha önemli şahsiyetlerdi– şu anda izlediğim olguya aynen rastlanıyordu. Örneğin Guermantes'lar o dönemde Colbert ailesiyle evlilik bağı kurmuşlardı; gerçi günümüzde bir La Rochefoucauld için Colbert ailesinden kız almak kaçırılmayacak bir fırsat sayıldığına göre, Colbert'ler bize çok soylu bir aile gibi görünür, ama Guermantes'lar, o dönemde basit bir burjuva ailesi olan Colbert'lerle soylu oldukları için hısım olmamışlar, Colbert'ler Guermantes'larla aralarında hısımlık kurulduğu için soylu olmuşlardı. D'Haussonville soyadı bu sülalenin şu andaki temsilcisiyle son bulduğu takdirde, belki ününü Mme de Staël'in soyundan gelmesine borçlu olacaktır; oysa Devrim öncesinde krallığın en önde gelen soylularından biri olan M. d'Haussonville, Mme de Staël'in babasını tanımadığını, dolayısıyla Broglie Dükü onu nasıl takdim edemezse, kendisinin de söz konusu şahsı takdim edemeyeceğini düke bildirmekten şeref duymuş, günün birinde oğullarından birinin *Corinne*'in yazarı Mme de Staël'in kızıyla, diğerinin de aynı yazarın torunuyla evleneceklerini hayalinden bile geçirmemişti. Guermantes Düşesi'nin söylediklerinden, istesem bu muhitte unvanı olmayan, ama öteden beri aristokrasiyle bağları olduğuna kolaylıkla inanılan seçkin sosyete mensubu rolü oynayabileceğimi anlıyordum, eskiden Swann da, ondan önce M. Lebrun, M. Ampère ve kendisi de başlangıçta yüksek sosyeteye katiyen ait olmayan Broglie Düşesi'nin diğer dostları da aynı rolü oynamışlardı. Mme de Guermantes'ın evinde ilk katıldığım akşam yemeği davetlerinde, varlığımla değilse bile, onların geçmişini oluşturan ve sosyete hakkındaki izlenimlerini şekillendiren hatıralar konusundaki cehaletimi gösteren konuşmalarımla, M. de Beauserfeuil gibi kişileri kim bilir nasıl dehşete düşürmüştüm! Bloch da günün birinde,

çok yaşlandığında, Guermantes salonunun şu anda gördüğü hali onun için çok eski bir hatıra olduğunda, salona katılmalarını yersiz bulduğu kimi yeni gelenlerin ve sergiledikleri cehaletin karşısında aynı şaşkınlığı, aynı rahatsızlığı yaşayacaktı. Öte yandan, eskiden M. de Norpois gibi kişilere özgü bir ayrıcalık sandığım, ama en ihtimal vermediğimiz kişilerde bile yeniden şekillenip cisimleşen incelik ve ölçülülük meziyetlerini de edinmiş olacak ve etrafına dağıtacaktı muhtemelen.

Aslında Guermantes muhitine kabul edilmiş olmam bana istisnai bir olay gibi görünmüştü. Ama kendimi ve yakın çevremi bir kenara bıraktığımda, bu toplumsal olgunun başlangıçta zannettiğim kadar aykırı ve istisnai olmadığını, benim de doğduğum Combray havzasından birçok kaynağın simetrik olarak fışkırıp kendilerini besleyen ortak sıvı kütlesinin üzerinde yükseldiğini görüyordum. Hiç şüphesiz, koşulların daima özel, kişilerin de bireysel bir yanı olduğundan, Legrandin'in (yeğeninin garip evliliği dolayısıyla), bu muhite nüfuz etmesi, Odette'in kızının orada akrabalık bağları kurması, bizzat Swann'ın ve nihayet benim aynı muhite girişimiz bambaşka biçimlerde gerçekleşmişti. Ben kendi hayatıma kapanıp hayatımı içeriden gördüğüm için, Legrandin'in hayatı benimkiyle tamamen ilgisiz ve zıt bir yönde ilerlemiş gibi geliyordu bana; aynı şekilde derin vadisinde akan bir ırmak da farklı yöne sapan, ama çizdiği dolambaçlara rağmen gelip aynı nehre dökülen diğer bir ırmağı göremez. Ne var ki, belirli bir kişinin ölmesine sebep olan duygusal nedenleri veya önlenebilir tedbirsizlikleri göz ardı edip sadece bir yılda kaç kişinin öldüğünü sayan istatistikçiler gibi kuşbakışı baktığımızda, bu anlatının başında tasvir edilmiş olan tek bir muhitten çıkmış olan birçok kişinin bambaşka bir muhite ulaştığı görülüyordu; muhtemelen, nasıl ki Paris'te her yıl yapılan evliliklerin bir ortalama sayısı varsa, diğer kültürlü ve zengin burjuva muhitleri de, Swann, Legrandin ve benim gibi, Bloch gibi, "yüksek sosyete" okyanusuna dökülen, aşağı yukarı eşit oranda ırmağa kaynaklık etmişti. Zaten bu kişiler de bu ortamda birbirlerini tanıyorlardı, örneğin kibarlığıyla, inceliğiyle, ölçülü şıklığıyla herkesi büyüleyen genç Cambremer Kontu'nun bu özelliklerinde –ayrıca güzel gözlerinde ve ateşli yükselme tutkusunda– ben dayısı Legrandin'i, yani annemle babamın aristokrat edasına rağmen sıradan bir burjuva olan eski dostunu buluyordum.

Başlangıçta Bloch'unkinden de keskin olan mizaçları yumuşatmayı başaran basit bir olgunlaşma süreci olan iyi kalplilik, eğer davamız haklıysa dost bir hâkimden nasıl korkmazsak, önyargılı bir hâkimden de korkmamamızı gerektiren adalet duygusu kadar yaygındır. Bloch'un torunları neredeyse doğuştan iyi kalpli ve ölçülü olacaklardı. Bloch henüz bu aşamaya gelmemişti belki. Ama bir zamanlar, kendisini davet bile etmemiş olan birini ziyaret etmek için iki saatlik bir tren yolculuğu yapma mecburiyetini hisseden eski arkadaşımın şimdi yalnız öğle ve akşam yemekleri için değil, çeşitli yerlerde on beş gün geçirmek için çok sayıda davet aldığı şu günlerde, bu davetlerin birçoğunu reddettiğini, üstelik bu konuda konuşmadığını, aldığı ve reddettiği davetlerle övünmediğini fark ettim. Hem hareketlerinde, hem konuşmasında görülen ölçülülüğü, sosyal konum ve yaş sayesinde, deyim yerindeyse sosyal yaş sayesinde edinmişti. Hiç şüphesiz, Bloch eskiden iyi niyet ve sağduyudan yoksun olduğu kadar patavatsızdı da. Ne var ki, bazı kusurlar ve meziyetler belirli bir insandan çok o insanın hayatının sosyal açıdan belirli bir dönemine özgüdürler. İnsanların neredeyse dışındadırlar; insanlar onların ışığının içinden, birbirinden farklı, önceden var olan, evrensel ve kaçınılmaz gündönümlerinden geçercesine geçip giderler. Belirli bir ilacın mide asidini artırdığını mı, yoksa azalttığını mı, salgılamayı harekete mi geçirdiğini, yavaşlattığını mı anlamaya çalışan bir hekim, salgısından bir miktar mide sıvısı aldığı mideye bağlı olarak değil, ilacın özümsenmesinin hangi aşamasında örneği aldığına bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşır.

Guermantes soyadı içinde ve çevresinde barındırdığı bütün isimlerin bileşimi olarak ele alındığında, var olduğu müddetçe her an bazı kayıplar veriyor ve aynı zamanda yeni unsurlar kazanıyordu; solmakta olan çiçeklerin sürekli yeni tomurcuklarla yenilendiği, yenileri görmeyen ve hafızalarında yok olup giden eskilerin kesin suretini saklayan kişiler dışındaki herkese hep aynı görünen karışık bahçeler gibiydi.

Nasıl ki kâh sağda, kâh solda görünen bir arazi şekli, bir tepe veya şato önce bir ormanın üzerinde, sonra bir vadinin dibindeymiş gibi görünür ve yolcuya izlediği yolun yön ve yüksekliğindeki değişiklikleri fark ettirirse, bu öğle sonrası davetinin bir araya topladığı veya hatırasını canlandırdığı birçok kişi de, birbirinden farklı, zıt koşullarda karşıma çıktıklarında sergiledikleri farklı görünümleriy-

le kendi hayatımın çeşitli görünümlerini, farklı perspektiflerini görmemi sağlıyordu. Hafızamda iyice gerilere giderek bulduğum, aynı kişiye ait suretler birbirlerinden o kadar uzun zaman aralıklarıyla ayrılıyor, hafızamda o kadar farklı benlikler tarafından korunuyor ve o kadar farklı anlamlar içeriyorlardı ki, genelde o kişiyle ilişkilerimi baştan sona gözden geçirdiğimi zannederken, bu suretleri göz ardı ediyordum; hatta bir zamanlar tanıdığım insanla karşımdakinin aynı kişi olduğunu bile düşünmüyordum; bir insanı etimolojisine dönercesine, benim için başlangıçta ifade ettiği anlamla bağdaştırabilmek için, tesadüfi bir dikkat kıvılcımına ihtiyacım vardı. Mlle Swann, pembe akdiken çalısının öte yanından, anlamını sonradan düzeltmek zorunda kaldığım arzulu bakışlarla beni seyrediyordu. Combray dedikodularına bakılacak olursa Mme Swann'ın âşığı olan adam, aynı çalının ardından, sert bir tavırla bana bakıyordu; bu bakışın anlamı da o zaman zannettiğimden farklıydı ve daha sonra o kadar değişmişti ki, Balbec'te, gazinonun yakınındaki afişi inceleyen beyefendide aynı bakışı katiyen tanıyamamıştım; o ilk bakışı her on yılda bir hatırlar, "Ne tuhaf, o adam M. de Charlus'tü!" derdim kendi kendime. Dr. Percepied'nin düğünündeki Mme de Guermantes, büyükamcamın evinde, pembeler içindeki Mme Swann, Legrandin'in çok seçkin olduğu için tavsiye mektubu istememizden korktuğu kız kardeşi Mme de Cambremer, Swann'a, Saint-Loup'ya vs. ait daha birçok suret, bulduğum zaman bu farklı insanlarla ilişkilerimin en başına bir kitap kapağı gibi yerleştirmekten hoşlandığım, ama benim için bir suretten, o insanın kendisi tarafından benliğime yerleştirilmiş olmayan, onunla hiçbir bağlantısı kalmamış bir suretten ibaret olan resimlerdi adeta. Bazı insanların hafızasının güçlü, bazılarınınkinin zayıf olması bir yana (Türk sefiresi ve benzerlerinin içinde yaşadığı, –her duydukları haber bir hafta içinde yok olup gittiği veya her yeni haber öncekini kovduğu için– her durumda zıt haberlere zihinlerinde yer bulmalarına imkân veren daimi unutuş halini hesaba katmasak da), eşit güçte hafızaya sahip iki kişi bile aynı şeyleri hatırlamaz. Birinin dikkatini bile çekmeyen bir olayı ikincisi hep derin bir pişmanlıkla hatırlayabilir; buna karşılık, ikinci kişinin neredeyse düşünmeden söylediği rastgele bir sözü birinci kişi adeta havada yakalayıp sevimli bir kişilik özelliği olarak kabul eder. Yanlış bir tahminde bulunduğumuzda, yanıldığımızın kanıtlanmamasını tercih etmemiz, bu tahmine ait

hatıramızın süresini kısaltır ve çok kısa bir süre sonra, böyle bir tahmin yürütmediğimizi iddia etmemize imkân tanır. Son olarak da, daha derin ve menfaatten uzak bir tercih hafızaları çeşitlendirir, örneğin kendisine hatırlatılan somut olayların neredeyse tamamını unutmuş olan bir şair, kaçak bir izlenimi hatırlar. Bütün bunlardan ötürü, yirmi yıllık bir ayrılıktan sonra, hınç bulmayı beklediğimiz yerde iradedışı, bilinçdışı bir bağışlayıcılık bulur, buna karşılık, (geçmişte bıraktığımız kötü izlenimi unuttuğumuz için) sebebini anlayamadığımız nefretlerle karşılaşırız. En yakından tanıdığımız insanların geçmişindeki olayların tarihini bile unuturuz. Mme de Guermantes da, Bloch'u ilk gördüğü günün üzerinden en az yirmi yıl geçmiş olduğu için, onun kendi muhitinde doğduğuna ve iki yaşındayken Chartres Düşesi'nin Bloch'u dizlerinde salladığına yemin edebilirdi.

Farklı koşullarda hep aynı şahsı, ama farklı görünümlerde ve farklı nedenlerle ortaya koyan hayatları boyunca bu insanlar kim bilir kaç kez, tekrar tekrar karşıma çıkmıştı; her birinin yaşantısı benimkiyle o kadar çeşitli noktalarda birleşmişti ki, birbirinden en uzak görünen kişilerin yaşantıları bile, sanki çok farklı desenleri oluşturabilmek için hayatın elinde sınırlı miktarda iplik varmış gibi, sonunda birbirine karışmıştı. Örneğin geçmişimin çeşitli noktalarında, Adolphe Amca'ma ziyaretlerim, mareşalin kuzini olan Mme de Villeparisis'nin yeğeni, Legrandin'le kız kardeşi ve Françoise'ın arkadaşı olan, avludaki eski yelekçi birbirlerinden ne kadar uzaktılar! Oysa bugün bu ayrı ayrı ipliklerin hepsi bir araya gelmiş, Saint-Loup ailesinin, genç Cambremer çiftinin, elbette Morel'in ve daha birçoklarının örgüsünü dokumuştu; öyle ki, bu kişilerin birleşmesinin katkısıyla oluşan koşullar bana asıl bütünlük, şahıslar ise sadece bu bütünlüğü oluşturan parçalar gibi görünüyordu. Hafızamın apayrı bölgelerini araştırdığımda, hayatın bana sunduğu kişilerden birçoğunu bir başka kişiyle tamamlayabilecek kadar uzun süre yaşamıştım. Şöhretinin bir işareti olan bu salonda Elstir'in resimlerine bile Verdurin'lerin en eski hatıralarını, Cottard'ları, Rivebelle restoranındaki sohbeti, Albertine'le tanıştığım öğle sonrası ziyaretini ve daha birçoklarını ekleyebilirdim. Aynı şekilde bir sanat meraklısı da, bir altar panosunun tek bir kanadını gördüğünde, diğer kanatların hangi kilise, müze ve özel koleksiyonlara dağılmış olduğunu hatırlar (benzer biçimde, açık artırma kataloglarını takip

ederek veya antikacıları dolaşarak, sonunda elindeki eşyanın eşini bulmayı, takımı tamamlamayı başarır); bu sayede, panonun altarın tamamını kafasında canlandırabilir. Nasıl ki çıkrıkla çekilen bir kova ipe çeşitli noktalarda, zıt taraflarda değerse, hayatımda yer alan her kişi, neredeyse her nesne de, değişik zamanlarda farklı roller oynamışlardı. Sadece sosyetede karşılaştığım sıradan bir tanıdığı, hatta bir eşyayı birkaç yıl sonra hafızamda bulduğumda, hayatın onun etrafını değişik ipliklerle örmeye devam ettiğini ve sonunda, eski bahçelerde basit bir su borusunu kaplayan zümrütten kılıfı andıran, yılların o benzersiz, enfes kadifesiyle örttüğünü görürdüm.

Bu insanları rüya kahramanlarına benzeten tek şey görünümleri değildi. Onların kendileri için de, daha gençliklerinde, âşıkken bile mahmur olan hayat, giderek bir rüyaya dönüşmüştü. Hınçlarını, nefretlerini bile unutmuşlardı; karşılarındaki kişiyle on yıl önce selamı kestiklerinden emin olabilmek için bir sicile başvurmaları gerekirdi, ama bu, kim olduğunu tam çıkaramadığımız biri tarafından hakarete uğradığımız bir rüya kadar silik bir sicildi. Birbirini cinayetle, ihanetle suçlamış olan kişileri aradan zaman geçtikten sonra aynı bakanlıkta yan yana bulabildiğimiz siyasi hayatın zıt görünümleri, bu rüyaların bir araya gelmesiyle oluşuyordu. Ve bu rüya hali, kimi ihtiyarlarda, aşk yaptıklarının ertesi günü, ölüm gibi ağırlaşıyordu. Böyle günlerde, cumhurbaşkanına herhangi bir soru yöneltmek imkânsızdı, her şeyi unutuyordu. Birkaç gün dinlendikten sonra, devlet işlerini bir rüyayı beklemediği bir anda hatırlarcasına, tesadüfen hatırlıyordu.

Bazen, sonraki yıllarda tanıdığım kişiden tamamen farklı olan bu kişi, tek bir suretiyle çıkmıyordu karşıma. Bergotte yıllar boyunca bana harikulade, sevimli bir ihtiyar gibi görünmüş, Swann'ın gri şapkası, karısının mor paltosu, Guermantes Düşesi'ni bir salonun ortasında bile, soyadından ötürü sarmalayan esrar karşısında, yıllar boyunca, hayalet görmüşçesine felce uğramıştım; zamanla sıradanlaşan ilişkilerimin bu neredeyse efsanevi başlangıcı, büyüleyici mitolojisi bu ilişkileri geçmişe doğru uzatıyor, bir kuyrukluyıldızın kıvılcımlı parıltısı gibi gökyüzünün ortasına yerleştiriyordu sanki. Mme de Souvré'yle ilişkim gibi, başlangıçları esrarengiz olmayan ve bugün tamamen sosyetik, kuru ilişkilere dönüşmüş olan ilişkilerim bile, başlangıçtaki o sakin, tatlı gülümsemeyi, deniz kıyısında bir öğle sonrasının doluluğunda veya Paris'te araba gürültüleri,

havalanan toz ve su gibi kıpırtılı güneş ışınları arasında geçen bir bahar gününün akşamında beliren gevşek tebessümü barındırıyorlardı içlerinde. Belki de Mme de Souvré bu çerçeveden çıkarılsa, tek başlarına bir güzelliği olmayan, ama belirli bir yerleşim içinde hayranlık uyandıran kimi anıtlar –örneğin Sta. Maria della Salute– gibi, kendi başına fazla bir değer taşımayacaktı; ne var ki, benim "toptan" bir değer biçtiğim, tek başına Mme de Souvré'nin bu değerdeki payını hesaplamadığım bir hatıralar bütününün parçasıydı.

Bütün bu insanlarda, geçirdikleri fiziksel ve sosyal değişimlerden de çarpıcı bulduğum bir şey daha vardı, o da, birbirleri hakkındaki fikirlerinde görülen farklılıktı. Legrandin Bloch'u küçümser ve ona selam bile vermezdi. Oysa şimdi Bloch'a karşı gayet nazikti. Bunun sebebi Bloch'un şimdi daha yüksek bir mevkide bulunması değildi katiyen; öyle olsa, sözü edilmeye değmezdi, çünkü sosyal değişimler, zorunlu olarak bu değişimleri geçiren kişilerin karşılıklı konumlarını değiştirir. Hayır, Legrandin'in farklı tutumu, insanların –yani bizim nazarımızda insanların– hafızamızda bir resim gibi sabit olmamalarından kaynaklanıyordu. İnsanlar bizim unutuşumuza bağlı olarak gelişirler. Hatta bazen onları başka kişilerle karıştırırız; "Bloch, hani eskiden Combray'ye gelip giderdi" derken, Bloch adıyla kastedilen, bendim. Buna karşılık, Mme Sazerat da (aslında Bloch'a ait olan) II. Philippe'e ilişkin tarih tezinin bana ait olduğuna kaniydi. Bu aşırı örnekleri bir yana bıraksak da, bir insanın bize yaptığı kötülükleri, kusurlarını, el sıkışmadan ayrıldığımız son görüşmemizi unutur, buna karşılık, gayet iyi anlaştığımız daha eski bir görüşmemizi hatırlarız. Legrandin'in Bloch'a karşı nezaketi de, belki geçmişin belirli bir dönemini unuttuğu için, belki de yine Zaman'ın bir etkisi olan, bağışlayıcılık, unutuş ve ilgisizliğin birbirine karıştığı bir duyguyla geçmişin zamanaşımına uğradığına hükmettiği için, o daha eski görüşmeye tekabül ediyordu. Ayrıca, aşkta bile, iki kişinin birbirlerine ilişkin hatıraları ortak değildir. İlk buluşmalarımızdan birinde söylediğim, sonra tamamen unuttuğum bir sözü Albertine'in net bir biçimde hatırladığı olurdu. Öte yandan, benim kafama bir taş gibi çakılmış olan başka bir olayı ise hiç hatırlamazdı. İkimizin ortak hayatı, çiçek dolu vazoların belirli aralıklarla, simetrik olarak, ama karşı karşıya gelmeyecek şekilde yerleştirildiği bahçe yollarına benziyordu. Aşkta bile durum böyleyken, az tanıdığımız bir insanın kim olduğunu bile zor hatırlamamız

veya onunla ilgili düşüncemizi yanlış hatırlamamız, belki daha eski bir izlenimi hatırlamamız, onu tekrar gördüğümüzde çevresinde bulunan, kendisini kısa bir süredir, eskiden sahip olmadığı mevki ve meziyetlerin sahibi olarak tanıyan kişilerin düşüncesini hemen kabullenmemiz, daha da anlaşılırdır.

Hiç şüphesiz, bu insanları birçok kez yoluma çıkaran hayat onları bana belirli koşullarda sunmuş, bu koşullar da kendilerini çepeçevre sardığından, onlara ilişkin görüş alanımı daraltıp bu insanların özünü tanımamı engellemişti. Benim için muhteşem bir hayalin kahramanları olan Guermantes'lar bile, kendilerine ilk yaklaştığımda, biri büyükannemin eski bir arkadaşı, öteki de gazinonun bahçesinde bir öğle vakti bana kötü kötü bakan bir beyefendi kılığında çıkmışlardı karşıma. (Çünkü insanlarla aramızda gündelik olaylardan oluşan bir sınır çizgisi bulunur; aynı sınırın algılamada da bulunduğunu ve gerçeklikle zihnin mutlak temasını engellediğini Combray'de kitap okurken kavramıştım.) Öyle ki, her defasında ancak geriye dönerek, karşımdaki kişiyi bir isimle bağdaştırmak suretiyle onları birer Guermantes olarak tanıyabilmiştim. Ama belki bu durumun kendisi, benim nazarımda hayatı şiirselleştiriyordu; o delici bakışlı, kuş gagalı, pembe, altın yaldızlı, ulaşılmaz ve esrarengiz ırkı defalarca, doğal bir biçimde, çeşitli tesadüfi koşulların sonucu olarak seyretme, onunla ilişki, hatta samimiyet kurma fırsatı elde etmiştim; o kadar ki, Mlle de Stermaria'yla tanışmak veya Albertine'e elbise yaptırmak istediğimde, en yardımsever dostlarım sıfatıyla Guermantes'lara başvurmuştum. Guermantes'ların evine gitmek, daha sonra tanıştığım yüksek sosyete mensuplarının evine gitmek kadar sıkıcı bir şeydi elbette. Guermantes Düşesi'nin büyüsü bile, Bergotte'un bazı sayfaları gibi, ancak uzaktan algılayabildiğim, onun yanındayken yok olup giden bir büyüydü, çünkü benim hafızamda ve hayal gücümde barınıyordu. Ama sonuçta her şeye rağmen, Gilberte gibi Guermantes'lar da diğer yüksek sosyete mensuplarından farklıydılar, çünkü hayatımdaki kökleri daha gerilere, geçmişimin daha fazla hayal kurduğum ve insanlara daha çok inandığım bir dönemine uzanıyordu. Şu anda Guermantes Düşesi'yle de, Gilberte'le de konuşmaktan sıkılsam bile, en azından çocukluğumun en güzel, zannımca en ulaşılmaz olan hayalleri içimde saklıydı ve tıpkı hesaplarını karıştıran bir dükkân sahibi gibi, hayallerimin gerçek

değerini arzumun onlara yüklediği değerle karıştırmak benim için bir teselliydi.

Oysa başka insanlarla geçmiş ilişkilerim daha ateşli, umutsuz ve tamamen onlara adadığım o zamanki hayatımın dolu dolu aktığı hayallerle şişirilmişti; eski esrarının, coşkusunun ve şefkatinin zerresini bulamadığım o hayallerin gerçekleşince nasıl olup da kayıtsız, küçümsenen bir samimiyetin bu dar, ince ve solgun şeridine dönüştüğünü anlamakta güçlük çekiyordum. Eski tanıdıkların hepsi "başarılı", hepsi madalya sahibi değildi, bazılarının sıfatı daha önemli olmamakla birlikte, farklıydı; kısa bir süredir ölüydüler.

Mme de Cambremer, "Arpajon Markizi nerelerde? diye sordu Bloch'a. —Öldü. —Arpajon Kontesi'yle karıştırıyorsunuz, o geçen yıl ölmüştü." Agrigento Prensesi sohbete katıldı; soylu bir unvana sahip, çok zengin ve yaşlı kocası ölmüş olan genç bir dul sıfatıyla talipleri çoktu ve bu yüzden kendisine çok güveniyordu. "Arpajon Markizi de yaklaşık bir yıl önce öldü. —Yo, hayır! dedi Mme de Cambremer, Bir yıl olamaz, evindeki konsere gideli henüz bir yıl olmadı." Bloch da tıpkı yüksek sosyete "jigolo"ları gibi bu konuşmaya yararlı bir katkıda bulunamıyordu, çünkü bu yaşlıların ölümleri, jigololardan gerek, aradaki müthiş yaş farkı nedeniyle, gerekse farklı bir topluluğa yeni girdikleri için (Bloch örneğinde olduğu gibi) çok uzaktaydı; Bloch bu muhite dolambaçlı yoldan, parıltısının sönmekte olduğu bir dönemde yaklaşmıştı ve aşina olmadığı bir geçmişin hatırası alacakaranlığı aydınlatamıyordu. Aynı yaşta ve aynı muhite ait insanlar içinse, ölüm o tuhaf anlamını kaybetmişti. Ayrıca her gün ölümün eşiğindeki o kadar çok sayıda kişinin son durumu hakkında haber alınıyordu ki, bazıları iyileşen, diğerleri "yenilen" bu insanlardan ortalıkta hiç görülmeyen birinin ciğerlerindeki kan toplanmasından kurtulduğu mu, yoksa vefat mı ettiği tam olarak hatırlanamıyordu. Bu yaşlı kuşaklarda ölüm çoğalıp belirsizleşiyordu. Çeşitli nedenlerden ötürü ölümü algılayabilecek konumda olmayan iki neslin ve iki muhitin bu kesişme noktasında, ölümle hayat neredeyse birbirine karıştırılıyordu; ölüm sosyal bir olguya, bir insanı az çok tanımlayan bir olaya dönüşmüştü ve ölümden bahsedenlerin tavrında bu olayın her şeyin sonu olduğunu hatırlatan herhangi bir ipucuna rastlanmıyordu. "Unuttunuz mu, filanca öldü" derken kullanılan ses tonu, "Madalya aldı", "Académie

üyesidir" veya –davetlere katılmayı engelleme açısından aralarında fark gözetilmeyen– "Kış mevsimini geçirmek üzere Güney'e gitti", "Hekim dağ havasını tavsiye etmiş" derken kullanılan ses tonundan farksızdı. Hiç değilse ünlü kişilerden geriye kalanlar, hayatlarının sona erdiğinin hatırlanmasına yardımcı oluyordu. Oysa çok yaşlı, sıradan sosyete mensuplarının ölüp ölmediği sadece geçmişleri iyice bilinmediği veya unutulduğu için değil, gelecekle herhangi bir bağları olmadığı için de karıştırılıyordu. Yaşlı sosyete mensupları konusunda çeşitli hastalıklar, inziva, kır evine çekilme ve ölüm arasında bir seçim yaparken herkesin karşılaştığı zorluk, müteredditi kişinin ilgisizliği kadar ölenlerin önemsizliğini de kanıtlıyordu.

"Peki ama, ölmediyse niçin kendisini de, kocasını da artık hiç göremiyoruz?" diye sordu, espri yapmaktan hoşlanan, evde kalmış geçkin bir kız. Ellisine geldiği halde hiçbir daveti kaçırmayan annesi atıldı: "Çünkü onlar yaşlı insanlar; insan o yaşta artık davetlere katılmaz." Görünüşe bakılırsa, mezarlığa varmadan önce sisin içinde lambaların hep yandığı, kapalı bir yaşlılar kenti vardı. Mme de Saint-Euverte, Arpajon Kontesi'nin bir yıl önce, uzun süren bir hastalığın ardından öldüğünü, Arpajon Markizi'nin de, daha sonra, "üzerinde durulmaya değmeyecek bir şekilde" ansızın öldüğünü söyleyerek tartışmayı noktaladı. Markizin ölümü bu özelliğinden dolayı bütün bu insanların hayatına benziyordu; fark edilmeden olup bitmesi, insanların emin olamaması da bu özellikle açıklanabilirdi. Mme d'Arpajon'un gerçekten öldüğünü duyunca, evde kalmış geçkin kız telaşla annesine baktı; "yaşıtlarından" birinin öldüğünü öğrenince annesinin "sarsılmasından" korkuyordu; kendi annesinin ölümüne ilişkin, "Mme d'Arpajon'un ölümü onu çok *sarsmıştı*" yorumunun yapıldığını hayal etmekteydi şimdiden. Ne var ki annesi, aksine, ne zaman bir yaşıtı "yitip gitse", bir yarışta önemli rakipleri geride bıraktığı duygusuna kapılıyordu. Kendi hayatının tadına ancak onların ölümüyle varabiliyordu artık. Evde kalmış geçkin kız, Mme d'Arpajon'un, diğer yorgun ihtiyarlar gibi evine kapanıp pek dışarı çıkmadığını üzülmeden belirten annesinin markizin bir sonraki kente, bir daha hiç çıkılamayan kente girdiğini öğrenince de üzülmediğini fark etti. Annesinin ilgisizliğini fark etmek, alaycı zihnini eğlendirdi. Daha sonra, annesinin ellerini ovuşturarak, neşeyle, "Aman Tanrım, zavallı Mme d'Arpajon gerçekten ölmüş" dediğini anlatarak arkadaşlarını güldürdü. Markizin

ölümü, yaşadıklarına sevinmek için bu ölüme ihtiyacı olmayanları bile mutlu etti. Çünkü her ölüm başkaları için hayatı basitleştiren, onları minnet göstermekten, ziyaretlerde bulunma mecburiyetinden kurtaran bir olaydır. Ne var ki Elstir, M. Verdurin'in ölümünü bu şekilde karşılamamıştı.

Katılması gereken başka davetler bulunan ve iki kraliçeyle beş çayında buluşmaya hazırlanan bir hanım aramızdan ayrıldı. Eskiden tanıdığım ünlü bir yüksek sosyete yosması olan bu hanım Nassau Prensesi'ydi. Boyu kısaldığı ve başı eskisine göre çok daha alçakta olduğu için *bir ayağı mezardaymış* gibi görünmese, yaşlandığı bile söylenemezdi neredeyse. Avusturyalılar'a özgü burnu ve çehresine eflatun bir ton veren, çok hoş biçimde birleştirilmiş çeşitli boyalarla koruduğu, adeta mumyaladığı büyüleyici bakışlarıyla, hâlâ eskisi gibi bir Marie-Antoinette'ti. Yüzündeki şaşkın ve sevecen ifade, beklendiği sayısız seçkin davete bir gönderme, gitmek zorunda olduğunu gösteren, tekrar geleceğini tatlılıkla vaat eden, usulca, belli etmeden aramızdan ayrılacağını sezdiren bir imaydı. Neredeyse bir tahtın basamaklarında doğmuş, üç kere evlenmiş, uzun süre boyunca ünlü ve zengin bankerlerin metresi olmuş ve sayısız fantezisini gerçekleştirmiş olan prenses, o harikulade, yuvarlak gözleriyle ve boyalı yüzüyle uyumlu menekşe rengi elbisesinin altında, uzun geçmişinin birbirine karışmış hatıralarını zarafetle taşıyordu. Kimseye görünmeden gitmek niyetiyle önümden geçerken, kendisine selam verdim. Beni tanıdı, elimi sıktı ve menekşe rengi yuvarlak gözlerini, "Ne zamandır görüşmüyorduk! Bunu bir başka karşılaşmamızda konuşalım" dercesine gözlerime dikti. Elimi kuvvetle sıkıyor, Guermantes Düşesi'nin evindeki davetten çıktığımız bir gece, arabasıyla beni evime bırakırken aramızda bir şeyler geçip geçmediğini tam hatırlayamıyordu. Her ihtimale karşı, aslında yaşanmamış bir maceraya anıştırmada bulunur gibiydi; bu onun için zor bir şey değildi, çünkü prenses bir çilekli turtanın karşısında sevdalı bir tavır takınmaya, bir konserin ortasında gitmek zorundaysa, kesin olmayan bir ayrılığın öncesindeki umutsuz edaya bürünmeye alışıktı. Aramızda bir macera geçtiğinden emin olamadığı için, kaçamak el sıkışını da fazla uzatmadı ve tek kelime konuşmadı. Dediğim gibi, sadece, "Ne kadar uzun zaman geçti!" dercesine bana baktı; bakışlarında eski kocalarını, âşıklarını, iki savaşı görmek mümkündü; yıldızlara benzeyen gözleri, opalden

yapılmış astronomik bir saat misali, aynı zamanda bir özür dileme olan her selamında hatırladığı o uzak geçmişin tek tek her saatini gösteriyordu. Yanımdan ayrıldıktan sonra, hem kimseyi rahatsız etmemek için, hem benimle acelesi olduğundan konuşmadığını göstermek için, hem de el sıkışmamız sırasında kaybettiği bir iki dakikayı telafi edip İspanya Kraliçesi'yle baş başa çay içmek üzere randevusuna tam vaktinde yetişebilmek için kapıya koşar adım gitti. Hatta kapıya vardığında, koşmaya başlayacağı izlenimine kapıldım. Aslında mezarına doğru koşmaktaydı.

Şişman bir hanım yanıma gelip beni selamladığında, birkaç saniye içinde birbiriyle ilgisi olmayan sayısız düşünce geçti kafamdan. Önce, benim gibi onun da insanları tanıyamayıp beni bir başkasıyla karıştırdığını zannederek selamına cevap vermekte tereddüt ettim, ama onun kendinden emin halini görünce, aksine, çok yakın bir eski dost olabileceği endişesiyle, aşırı bir nezaketle gülümsedim; bir yandan da gözlerimi çehresine dikmiş, çıkaramadığım ismini yüz hatlarında arıyordum. Bakalorya sınavında sorulan sorunun cevabını kendi hafızasında arayacağına gözlerini ayırmadığı hocasının yüzünde bulmayı nafile uman bir öğrenci gibi, ben de bir yandan gülümseyerek, gözlerimi şişman hanımın çehresinden ayırmıyordum. Çehresi bana Mme Swann'a aitmiş gibi geldi; o zaman kararsızlığım kaybolmaya yüz tuttuğunda, gülüşüm saygılı bir ifadeye büründü. Az sonra, şişman hanım, "Beni annem zannettiniz, gerçekten de anneme giderek daha çok benziyorum" dedi. O zaman Gilberte'i tanıdım.

Uzun uzun Robert'den söz ettik; Gilberte, Robert'den çok takdir etmiş ve anlamış olduğunu bana mutlaka aktarmak istediği üstün bir varlıkmış gibi, saygıyla bahsediyordu. Robert'in bir zamanlar savunduğu, savaş sanatına ilişkin fikirlerinin (bana Doncières'de ve daha sonra sık sık açıkladığı bu fikirleri Gilberte'e de Tansonville'de birçok kez anlatmıştı) son savaşta birçok açıdan nasıl doğrulandığını birbirimize hatırlattık.

"Robert'in bana Doncières'de ve daha sonra savaş sırasında anlattıklarının en ufak ayrıntısının bile şimdi beni ne kadar etkilediğini bilemezsiniz. Birbirimizi bir daha görmemek üzere ayrıldığımız zaman, ondan duyduğum son sözler, Napoléon tarzı bir general olan Hindenburg'la ilgiliydi; ondan Napoléon tarzı çarpışmalardan birini, iki düşman orduyu birbirinden ayırmayı amaçlayan bir sa-

vaş bekliyordu; bu iki düşman İngilizler ve biz olabiliriz diye de eklemişti. Robert'in ölümünün üzerinden daha bir yıl geçmemişti ki, büyük hayranlık duyduğu, görünüşe bakılırsa askeri görüşlerini derinden etkilemiş olan bir eleştirmen, M. Henry Bidou, Hindenburg'un 1918 Mart'ındaki saldırısının, 'İmparator'un 1796'da Apennin'lerde başarıyla, 1815'te Belçika'da ise yenilgiyle sonuçlanan tatbikatının, tek bir ordunun aynı hat üzerindeki iki düşmana karşı çarpıştığı ayırma savaşının aynısı' olduğunu söylüyordu. Robert aynı konuşmamızda savaşları, yazarın amacının kolaylıkla anlaşılamadığı ya da yarı yolda planını değiştirdiği oyunlara benzetmişti. 1918'deki Alman saldırısını bu şekilde yorumladığı takdirde, Robert M. Bidou'yla aynı kanıyı paylaşmayacaktı şüphesiz. Ama başka bazı eleştirmenlere göre, Hindenburg'un Amiens yönündeki başarısı ve sonra durdurulması, ardından da Flandres'daki başarısıyla yine durdurulması, Amiens'i, sonra da Boulogne'u aslında peşinen saptamadığı, tesadüfi hedefler haline getirmiştir. Bir oyunu herkes kendince yorumlayabileceği için de, bazıları bu saldırıyı Paris üzerine yapılacak bir yıldırım harekâtının habercisi, bazılarıysa, İngiliz ordusunu parçalama amacı güden düzensiz darbeler olarak görür. Komutanın verdiği emirler bu tezlerden birine ya da ötekine uymasa bile, yorumcular daima, Coquelin, Mounet-Sully'ye *İnsandan Kaçan*'ın onun zannettiği gibi kederli, dramatik bir oyun olmadığını söylediğinde (çağdaşlarının ifadesine bakılacak olursa Molière bu oyunu komik bir biçimde yorumlamış ve seyircileri güldürmüştü) Mounet-Sully'nin dediği gibi, 'Öyleyse Molière yanılmış' deme özgürlüğüne sahip olacaklardır."

"Uçaklarla ilgili sözlerini hatırlar mısınız? (Ne hoş ifadeler kullanırdı!) 'Her ordunun yüz gözlü bir Argos olması lazım' derdi. Heyhât! Kehanetinin gerçekleştiğini göremedi" dedi Gilberte. "Yanılıyorsunuz, gördü, diye cevap verdim, Somme Çarpışması'nda, ilk etapta düşmanın gözleri oyularak, uçak ve tutsak balonları yok edilerek kör edildiğini gördü. —Doğru, haklısınız." Sadece zekâ uğruna yaşamaya başladığından beri biraz ukalalaşan Gilberte devam etti: "Ayrıca daima eski yöntemlere dönüldüğünü iddia ederdi. Bu savaşta Mezopotamya seferlerinin her ânının tıpatıp Ksenophon'un geri çekilişini hatırlattığını biliyor muydunuz?" (Bu benzetmeyi Brichot'nun o sıralar yazdığı makalelerde okumuş olmalıydı.) "İngilizler Dicle'den Fırat'a geçmek için tarihin en eski dönemlerinde

Kaldeliler'in kullandığı, bu yöreye özgü bir gondol olan uzun, dar teknelerden, *balam*'lardan yararlandılar." Bu sözler, o belirli mekânlarda adeta özel bir yerçekimiyle sonsuza dek sabitleşen, aynen korunan geçmişin durgunluğunu hissettiriyordu bana.

"Sanırım Robert savaşın bir başka yönünü de görmeye başlamıştı, dedim; savaş bir açıdan insanidir, bir aşk veya nefret gibi yaşanır, bir roman gibi anlatılabilir ve dolayısıyla, stratejinin bir bilim olduğunu sürekli tekrarlayan kişi savaşı anlayamaz, çünkü savaş stratejik değildir. Nasıl sevdiğimiz kadının amacını bilemezsek, düşman da bizim planımızı bilmez, hatta kendimiz de planımızın ne olduğunu bilemeyebiliriz. Almanlar 1918 Mart'ındaki saldırıda Amiens'i ele geçirmeyi hedeflemişler miydi? Bilemeyiz. Belki kendileri de bilmiyorlardı ve hedefi belirleyen, olaylardı batıya, Amiens'e doğru ilerlemeleriydi. Savaşın bilimsel olduğunu varsaysak bile, onu Elstir'in denizi resmettiği şekilde tersinden, yanılgılardan, inançlardan yola çıkıp, Dostoyevski'nin bir hayatı anlattığı gibi yavaş yavaş düzelterek tasvir etmemiz gerekir. Öte yandan, savaşın katiyen stratejik olmayıp daha ziyade tıbbi olduğu, Rus Devrimi gibi hekimin önlemeyi umabileceği beklenmedik aksaklıklar içerdiği de bir gerçek."

İtiraf etmeliyim ki, Balbec'te, Robert'den pek uzak sayılamayacak bir mesafede okuduğum kitaplar yüzünden beni daha çok etkileyen şey, Fransa seferinde Mme de Sévigné'nin siperini bulmak, Doğu'da, Kutü'l-Amare (Combray'nin rahibi etimoloji düşkünlüğünü Doğu dillerini de içine alacak kadar ilerletmiş olsa, "Vaux-le-Vicomte ve Bailleau-l'Évêque dediğimiz gibi, Kout-l'emir de diyebiliriz" derdi) kuşatmasında da, *Binbir Gece Masalları*'nda sürekli adı geçen, General Townshend ve General Gorringe'den asırlar önce, Halifelik döneminde Gemici Sindbad'ın Bağdat'tan ayrılırken veya Bağdat'a dönerken her seferinde ya gemiye bindiği ya da gemiden indiği Basra kentiyle Bağdat'ı bir arada görmek olmuştu.

Konuşmamız boyunca Gilberte'in Robert'den bahsederken kullandığı saygılı ton, kendi merhum kocasından ziyade benim eski dostuma yönelikti adeta. Sanki bana, "Ona ne büyük bir hayranlık beslediğinizi biliyorum. İnanın, ne kadar üstün bir insan olduğunu ben de anlamıştım" demek istiyordu. Bununla birlikte, Robert'in hatırasına artık kesinlikle duymadığı aşk, şimdiki hayatının belirli ayrıntıla-

rının dolaylı nedeniydi belki de. Örneğin şu sıralar Gilberte'in en yakın arkadaşı Andrée'ydi. Gerçi Andrée bilhassa kocasının yeteneği ve kendi zekâsı sayesinde, elbette Guermantes muhitine değilse de, bir zamanlar girip çıktığı çevreden çok daha seçkin bir yüksek sosyete muhitine nüfuz etmeye başlamıştı, ama yine de Saint-Loup Markizi'nin onun en yakın arkadaşı olmaya tenezzül etmesi herkesi şaşırtmıştı. Bu dostluk, Gilberte'in sanatçı yaşayışı olarak gördüğü hayata ve ciddi bir sosyal alçalmaya eğiliminin göstergesi olarak yorumlandı. Doğru açıklama buydu belki. Ama benim aklıma gelen bir başka açıklama vardı; bir yerde bir araya toplanmış halde gördüğümüz suretlerin genellikle farklı suretlerden oluşan, ikinciye son derece uzak, ama ona simetrik bir ilk gruplaşmanın yansıması veya dolaylı bir etkisi olduğuna daima inanmışımdır. Andrée, kocası ve Gilberte'in her akşam birlikte görülmesinin belki de yıllar evvel Andrée'nin müstakbel kocasının önce Rachel'le, ardından onu terk edip Andrée'yle birlikte yaşamış olmasından kaynaklandığını düşünüyordum. O dönemde fazlasıyla uzak ve yüksek bir sosyete muhitinde yaşayan Gilberte'in muhtemelen bunlardan hiç haberi olmamıştı. Ama daha sonra, Andrée'nin yükselmesi ve kendisinin alçalması sonucu buluştuklarında, öğrenmiş olmalıydı. O zaman, Rachel'in Robert'e tercih ettiği, kuşkusuz cazip bir erkek olan adamın uğruna Rachel'i terk ettiği kadın Gilberte'i çok etkilemiş olsa gerekti. (Guermantes Prensesi coşkuyla, takma dişlerinden ötürü demir gıcırtısını hatırlatan bir sesle tekrarlıyordu: "Evet, kesinlikle bir kabile oluşturacağız! Bir kabile oluşturacağız! Bu zeki, katılımcı gençliğe bayılıyorum! Ah! Ne müthiş bir müjişyensiniz!" Sonra da iri monoklünü yuvarlak gözüne yerleştirdi; bakışlarında hem gülen, hem de neşesini uzun süre devam ettiremediği için özür dileyen bir ifade okunuyordu, ama "katılım"ı, "kabile" ruhunu sonuna kadar sürdürmeye kararlıydı.)

Dolayısıyla, Gilberte belki de Andrée'yi gördüğünde, Robert'e gençliğinde duyduğu, romanlara yakışır aşkı hatırlıyor, ayrıca Andrée'ye büyük bir saygı besliyordu, çünkü Gilberte'in kanısınca Saint-Loup'nun kendisinden daha fazla sevdiği Rachel'in sırılsıklam âşık olduğu erkek, Andrée'ye hâlâ âşıktı. Belki de aksine, Gilberte'in bu sanatçı çifte sevgisinde bu hatıraların hiçbir payı yoktu ve çoğu kişinin düşündüğü gibi, yüksek sosyete kadınlarında genellikle bir arada görülen kültür ve bayağılık merakının bir sonucuydu. Belki

Gilberte de benim Albertine'i unuttuğum gibi Robert'i unutmuştu ve sanatçı kocasının Andrée uğruna Rachel'i terk ettiğini bildiği halde, onları gördüğünde, kendilerinden hoşlanmasında hiçbir rol oynamamış olan bu olay aklına bile gelmiyordu. Benim ileri sürdüğüm ilk açıklamanın yalnızca muhtemel değil, doğru da olup olmadığını anlayabilmek için, böyle bir durumda başvurulacak tek çareye, ilgili kişilerin ifadesine başvurmak gerekiyordu ve onların da itiraflarında hem basiretli, hem de samimi olmaları gerekirdi. Oysa bu tür itiraflarda basirete rastlamak zor, samimiyete rastlamaksa imkânsızdır. Ne olursa olsun, artık ünlü bir oyuncu olan Rachel'i görmek, Gilberte için tatsız bir şeydi mutlaka. Dolayısıyla, bu öğle sonrası davetinde Rachel'in Musset'den *Hatıra* şiirini ve La Fontaine'den birkaç fabl okuyacağını öğrenince canım sıkıldı.

"Peki ama, nasıl oldu da böyle kalabalık bir davete katıldınız?" diye sordu Gilberte. "Sizinle böyle bir katliamda karşılaşacağım aklıma bile gelmezdi, sizi hiç bu şekilde canlandırmıyordum kafamda. Gerçekten de, sizinle karşılaşmayı beklediğim en son yer, yengemin tantanalı davetlerinden biriydi; öyle ya, prenses benim yengem" diye ekledi alaycı bir tavırla; çünkü Mme Verdurin'in aileye girişinden biraz daha uzun süredir Mme de Saint-Loup olan Gilberte kendini yüzde yüz bir Guermantes olarak görüyor ve Guermantes Prensi'nin Mme Verdurin'le yaptığı uygunsuz evliliğin kendi şerefini lekelediğini düşünüyordu; aile üyeleri Gilberte'in yanında kim bilir kaç kez bu konuda alaycı yorumlar yapmışlardı, ama doğal olarak, Saint-Loup'nun kendisiyle yaptığı uygunsuz evlilik sadece kendisinin yokluğunda konuşuluyordu. Guermantes Prensesi'nin zeki insanları alışılmış nezaket kurallarını çiğnemeye iten sapıklık yüzünden, yaşlılarda görülen hatıralarını anma ihtiyacıyla ve ayrıca yeni seçkinliğine bir geçmiş kazandırmak amacıyla, Gilberte'ten bahsederken, "Yeni tanıştığım biri değil elbette, bu küçüğün annesini çok yakından tanırım; kuzinim Mme de Marsantes'ın da yakın arkadaşıydı. Gilberte'in babasıyla benim evimde tanışmıştı. Zavallı Saint-Loup'ya gelince, onun bütün ailesini daha önceden tanıyordum; hatta dayısı La Raspelière günlerinde yakın dostumdu" demesi, Gilberte'in bu sahte yengeye karşı sergilediği küçümser tavrı iyice pekiştiriyordu. Guermantes Prensesi'nin bu sözlerini duyanlar, "Gördüğünüz gibi Verdurin'ler katiyen bohem değillermiş, Mme de Saint-Loup'nun ailesiyle öteden beri dostmuşlar" diyorlardı

bana. Verdurin'lerin gerçekten de bohem olmadıklarını büyükbabamdan dolayı bilen tek kişi bendim belki de. Ama bunun sebebi Odette'le dostlukları değildi. Ne var ki, artık kimsenin bilmediği bir geçmişe dair hikâyeler anlatmak, kimsenin gitmediği ülkelere yapılan yolculuklara dair hikâyeler anlatmak kadar kolaydır. "Her neyse, dedi Gilberte, madem ara sıra fildişi kulenizden çıkıyorsunuz, canayakın, zeki kişileri davet edeceğim samimi toplantılar size daha uygun olmaz mı? Bunun gibi büyük ve şaşaalı davetler size göre değil. Az önce, Oriane Yenge'mle konuşurken gördüm sizi; evet, sayılamayacak kadar çok meziyeti vardır, ama düşünen azınlığa dahil olmadığını söylesek, kendisine haksızlık etmiş olmayız, öyle değil mi?"

Bir saattir aklımdan geçen düşünceleri Gilberte'e anlatamazdım, ama bana öyle geldi ki, sırf oyalanmak için, ne Mme de Saint-Loup'yla, ne de Guermantes Düşesi'yle edebiyat konuşmaları yapmak olmasa gerek diye düşündüğüm bir haz almak için, Gilberte uygun biriydi. Elbette ertesi günden itibaren tekrar yalnızlığa gömülmek niyetindeydim, ama bu kez bir hedefim vardı. Kendi evimde bile, insanların beni çalışma saatlerimde ziyaret etmelerine izin vermeyecektim, çünkü kitabımı yazma görevi nezakete, hatta iyi kalpliliğe ağır basıyordu. Muhtemelen beni onca zamandır görmeyen, şimdi tekrar karşılaştığım ve iyileştiğime hükmeden dostlar ısrarlı davranacaktı; benim bir zamanlar Saint-Loup'ya ihtiyaç duyduğum gibi onlar da bana ihtiyaç duyarak, o günkü veya hayattaki işlerini bitirdiklerinde ya da ara verdiklerinde ziyaretime geleceklerdi; çünkü ta Combray'de, ben annemle babamdan habersiz, en övgüye değer kararları vermişken onlar bana sitem ettiğinde fark ettiğim gibi, insanlara verilmiş olan iç saatlerin ayarı birbirini tutmaz. Biri dinlenme saatini gösterirken, öteki çalışma saatini gösterir; yargıcınki ceza saatini haber verdiğinde, suçlunun pişmanlık ve kefaret saati çoktan çalmıştır. Ama beni ziyarete gelenlere veya kendi evlerine çağıranlara gecikmeden ilgilenmem gereken zorunlu işler için kendi kendimle âcil ve çok önemli bir randevum olduğunu söyleyecek cesareti bulacaktım. Her şeye rağmen, gerçek benliğimizle diğeri arasında pek bir bağlantı olmadığı halde, aynı ismi ve aynı bedeni paylaştıkları için, daha kolay görevlerden, hatta hazlardan feragat etmemizi gerektiren fedakârlık, başkalarına bencillik gibi gelir.

Aslında beni göremediklerinden yakınacak olan kişilerden, onlarla kendileriyle birlikteyken ilgilenemeyeceğim kadar derinden ilgilenmek için, onları kendilerine açıklamak için, onlara gerçeklik kazandırmak için uzaklaşmayacak mıydım? Daha yıllar boyunca, derine nüfuz etmeye imkân tanımayan sosyete ilişkilerinin kısır hazzı uğruna, onların henüz yankısı süren sözlerine kendi sözlerimin aynı derecede boş sesini ekleyerek gecelerimi ziyan etmemin ne yararı olabilirdi? Yaptıkları hareketlerin, söyledikleri sözlerin, hayatlarının, mizaçlarının eğrisini çizmeye, kurallarını saptamaya çalışsam daha iyi olmaz mıydı? Ne yazık ki, bir eserin tasarlanmasını kolaylaştırsa da gerçekleştirilmesini geciktiren bir alışkanlığa, kendini başkalarının yerine koyma alışkanlığına karşı mücadele etmem gerekecekti. Çünkü bu alışkanlık, üst düzeyde bir nezaket gereği, başkaları uğruna yalnız hazdan değil, görevden de feragat etmeye iter bizi; kendimizi başkalarının yerine koyduğumuzda, bu görev ne olursa olsun, cephede yararlı olamayacak birinin yararlı olabileceği geri hizmette bulunması dahi olsa, başkalarına gerçekte öyle olmadığı halde haz gibi görünür.

En üstün kişilerin bile zaman zaman zannettiği gibi, bu dostsuz, sohbetsiz hayatta bedbaht olacağımı düşünmek şöyle dursun, dostluğa harcanan coşkuyu hiçbir yere varmayan belirli bir dostluğa yönelen ve bizi gerçeğe ulaştırabilecekken yolundan sapıp gerçekten uzaklaştıran bir kararsızlık hali olarak görüyordum. Bununla birlikte, bir ara verip dinlenme ve insanlarla görüşme ihtiyacı duyduğumda da, yüksek sosyete mensuplarının yazarlar için yararlı zannettiği entelektüel sohbetlerden ziyade, sırf güllerle beslenen meşhur at misali, çiçek açmış genç kızlarla kuracağım geçici aşk ilişkilerinin gerektiğinde hayal gücüme uygun bir besin olacağını düşünüyordum. Balbec'te, deniz kıyısından geçerlerken Albertine, Andrée ve diğer arkadaşlarını gördüğümde, henüz onlarla tanışmazken hayalini kurduğum şeyi şimdi ansızın tekrar arzuluyordum. Fakat heyhat, şu anda böylesine şiddetle arzuladığım o kızları bulmam imkânsızdı! Gilberte dahil, o gün gördüğüm herkesi bir başkalaşıma uğratmış olan yıllar, o kızlardan hayatta kalmış olanları da, tıpkı ölmemiş olsa Albertine'i dönüştüreceği şekilde, benim hatırladığımdan çok farklı kadınlara dönüştürmüş olmalıydı mutlaka. Ne yazık ki onları kendi içimde aramak zorundaydım, çünkü insanları değiştiren zaman, onların içimizde sakladığımız

suretlerini değiştirmez. Hafızamızda taptaze kalan şeyin hayatta o tazeliğe bir daha asla sahip olamayacağını anladığımızda, bize içimizde son derece güzel görünen, onu tekrar görmek için kendine has, şiddetli bir arzu uyandıran şeye kendi dışımızda ulaşmak için, onu aynı yaşta bir insanda, yani bir başka kişide aramak zorunda olduğumuzu kavradığımızda, insanların başkalaşımıyla hatıranın sabitliği arasındaki zıtlık bize müthiş bir ıstırap verir. Arzuladığımız bir insana has gibi görünen şeyin aslında ona ait olmadığını daha önce de birçok kere sezmiştim. Ama geçen zaman, bu gerçeğe ilişkin bana daha kesin bir kanıt sunmuştu, çünkü aradan yirmi yıl geçtikten sonra, kendiliğimden, eskiden tanıdığım kızların değil, onların o zamanki gençliğine şimdi sahip olan kızların peşine düşmek istiyordum. (Öte yandan, kayıp zamanı hesaba katmadığı için hiçbir gerçekle çakışmayan tek şey tensel arzularımızın uyanışı değildir. Ara sıra, büyükannemin ya da Albertine'in bir mucize sonucu, zannettiğimin aksine hayatta olmalarını ve yanıma gelmelerini dilediğim oluyordu. Onları karşımda gördüğüm yanılgısına kapılıyordum; kalbim onlara doğru bir hamle yapıyordu. Ne var ki, bir şeyi unutuyordum: Gerçekten yaşıyor olsalar, Albertine şu anda aşağı yukarı Mme Cottard'ın Balbec'teki görüntüsüne sahip olacak, büyükannem ise, doksan beş yaşını geçmiş olacağından, sırf hayal gücümün keyfi öyle istediği için, tıpkı Tanrı Babamıza bir sakal yakıştırırcasına, on yedinci yüzyılda yapıldığı gibi, Homeros'un kahramanlarını yaşadıkları dönemi göz önüne almadan, asilzade kıyafetleri içinde canlandırırcasına, hâlâ onu düşünürken gözümde canlanan o sakin, gülümseyen güzel çehreden yoksun olacaktı.)

Gilberte'e bakarken, "Onu tekrar görmek isterim" diye düşünmedim, ama beni çok genç kızların da bulunacağı toplantılara davet ederse memnun olacağımı söyledim; mümkünse yoksul kızlar olmalıydılar ki, onları küçük armağanlarla sevindirebileyim; zaten onlardan içimde eski günlerin hayallerini, hüzünlerini uyandırmalarından ve pek ihtimal vermesem de, günün birinde masum bir öpücükten başka bir talebim olmayacaktı. Gilberte gülümsedi ve yüzünde konuyu ciddi ciddi düşünürmüş gibi bir ifade belirdi.

Nasıl ki Elstir eserlerinde sık sık resmettiği o Venedik'e has güzelliği karşısında cisimleşmiş halde karısında görmekten hoşlanıyorsa, ben de bana acı çektirebilecek güzel kadınlara eğilim duymamın mazeretini bir tür estetik bencillikte buluyordum; mer-

merden güzel antik heykellerin arasında dolaşan bir heykeltıraş misali gezinirken karşıma çıkabileceğini ve bana ilham verebileceğini düşündüğüm müstakbel Gilberte'lere, Guermantes Düşesleri'ne ve Albertine'lere adeta bir tapınma duygusu besliyordum. Oysa onları sarmalayan esrar duygusunun içimde onlardan önce var olduğunu düşünmem gerekirdi; dolayısıyla, Gilberte'ten bana genç kızlar tanıştırmasını rica edeceğime, genç kızlarla aramızda hiçbir bağın bulunmadığı, onlarla aramızda aşılması mümkün olmayan bir engelin varlığını hissettiğimiz yerlere, örneğin iki adım ötemizde yüzmeye hazırlanırlarken bir imkânsızlığın bizi onlardan ayırdığını hissettiğimiz bir plaja gitsem daha iyi ederdim. Esrar duygumun sırasıyla Gilberte'le, Guermantes Düşesi'yle, Albertine'le ve daha niceleriyle özdeşleşmesi bu şekilde olmuştu. Hiç şüphesiz, meçhul ve hatta neredeyse bilinmesi imkânsız olan şey, sonradan bildik, tanıdık, ilgisiz veya ıstırap verir hale gelmiş, ama eski büyüsünü de bir ölçüde korumuştu.

Doğruyu söylemek gerekirse, ömrümün istisnasız her yılı, tıpkı postacının yılbaşı armağanı alma umuduyla getirdiği takvimler gibi, o dönemde arzuladığım bir kadının suretini ya başında ya da günlerinin arasına serpiştirilmiş olarak barındırıyordu; çoğu zaman, örneğin bu kadın Mme Putbus'ün oda hizmetçisi, Mlle d'Orgeville veya adını bir gazetenin sosyete sütununda, "büyüleyici valsci topluluğu" içinde gördüğüm bir genç kız gibi bazen hiç görmediğim bir kadın olduğundan, bu suret tamamen keyfiydi. Söz konusu kadının güzel olduğuna hükmediyor, ona âşık oluyor ve hayalimde, ailesinin *Şatolar Rehberi*'nden arayıp bulduğum malikânesinin yer aldığı bölgenin manzarasına tepeden bakan, kusursuz bir vücut canlandırıyordum. Tanışmış olduğum bir kadın söz konusuysa, fonda en azından iki manzara oluyordu. Her kadın hayatımın farklı bir noktasında, koruyucu ve yerel bir tanrıça gibi dimdik yükseliyordu; onu önce o birbirine bitişik, hayatımı karelere ayıran hayali manzaralardan biriyle çevrelenmiş halde canlandırıyordum gözümde; ardından, hatıraların bakış açısından, kendisini gördüğüm, bana hatırlattığı, hiç kopmadığı yerlerin ortasında görüyordum, çünkü hayatımız göçebe olduğu halde hafızamız yerleşiktir; biz hiç durmadan hamleler yapsak da, hatıralarımız bizim arkamızda bıraktığımız yerlere sımsıkı bağlı kalırlar ve orada evcil bir hayat sürmeye devam ederler; hatıralar bu bakımdan, bir

yolcunun herhangi bir kentte edindiği geçici arkadaşlara benzer: Yolcu o kentten ayrıldığında o arkadaşları da terk etmek zorundadır, çünkü onlar oradadırlar, bu kentten ayrılmayacak, sanki yolcu da aralarındaymış gibi, günlerini ve hayatlarını kilisenin önünde, limanın karşısında, bulvardaki ağaçların altında noktalayacaklardır. Örneğin Gilberte'in silueti, yalnız hayalimde onu gördüğüm Ile-de-France'ta, bir kilisenin önünde değil, Méséglise tarafında bir bahçenin ağaçlı yolunda da yer alıyor, Mme de Guermantes'ın siluetiyse, kâh mor ve kırmızımsı çiçek salkımlarının piramit gibi yükseldiği ıslak bir yolda kâh sabah vakti, yaldıza bulanmış bir Paris kaldırımında beliriyordu. Ayrıca bu kadınların her birinin ikinci şahsiyeti, yani arzudan değil, hatıradan doğan şahsiyeti, çoğuldu. Çünkü her birini farklı zamanlarda, çeşitli durumlarda tanımıştım; benim farklı renkteki hulyalarla çevrili, başka bir kişi olduğum her durumda, o kadın da başka bir kadın olarak çıkmıştı karşıma. Hayatımın her yılına ait hulyaları yönetmiş olan kural, o yıl tanıdığım bir kadına ait hatıraları bu hulyaların etrafına toplamıştı; örneğin çocukluğumdaki Guermantes Düşesi'ne ilişkin her şey, bir çekim kuvveti sayesinde, Combray'nin etrafına, az sonra beni öğle yemeğine davet edecek olan Guermantes Düşesi'ne ilişkin şeyler ise, bambaşka bir duyarlı kişiliğin etrafına toplanmıştı; pembeli hanımdan sonra nasıl birçok Mme Swann olduysa, birçok Guermantes Düşesi vardı; bunlar birbirlerinden yılların renksiz atmosferiyle ayrılıyordu ve tıpkı bir gezegeni terk edip atmosferden geçerek bir başka gezegene ulaşamayacağım gibi, onların da birinden diğerine atlamam imkânsızdı. Birbirlerinden yalnız ayrı değil, farklıydılar da, değişik zamanlarıma ait, başka bir gezegende bulunamayacak özel bir bitki örtüsü kadar kendine has hulyalarla süslenmişlerdi; o kadar ki, öğle yemeğine ne Mme de Forcheville'e, ne de Mme de Guermantes'a gideceğime karar verdikten sonra, bambaşka bir âleme geçip bu hanımlardan birinin Geneviève de Brabant'ın soyundan gelen Guermantes Düşesi'nin, ötekininse pembeli hanımın ta kendisi olduğunu düşünebilmem, ancak içimdeki bilgili bir adam nebülözlerden oluşan bir samanyolunun tek bir yıldızın bölünmesinden kaynaklandığını söyleyen bir bilginin kesin tavrıyla bu özdeşliği onayladığı takdirde mümkün olurdu. Farkına varmadan kendisinin yıllar önceki haline benzer genç kızlarla beni tanıştırmasını rica ettiğim Gilberte de, aynı şekilde, benim için Mme de

Saint-Loup'dan ibaretti artık. Artık Gilberte'i gördüğümde, aşkımı unuttuğu gibi unuttuğu Bergotte'a hayranlığımın bir zamanlar ona olan aşkımda oynadığı rolü düşünmüyordum; Bergotte benim nazarımda sadece kitaplarının yazarı olmuştu yine; beyaz kürklerle, menekşelerle dolu, çok sayıda lambanın erkenden getirilip çeşitli konsolların üstüne yerleştirilerek yakıldığı o salonda Bergotte'a takdim edilirkenki heyecanımı, konuşmasının bende uyandırdığı hayal kırıklığını ve şaşkınlığı (çok nadir ve tamamen bağlantısız anılar dışında) hatırlamıyordum artık. İlk Mlle Swann'ı oluşturan hatıraların hepsi şimdiki Gilberte'ten kesilip ayrılmış, çok uzaklarda, bir başka evrenin çekim gücüne kapılarak, Bergotte'un bir cümlesiyle yekvücut olmuş ve akdiken kokusuyla sarmalanmış haldeydiler.

Şimdiki parçalı Gilberte, ricamı gülümseyerek dinledi. Sonra, konuyu düşünmeye koyulduğunda, ciddi bir havaya büründü. Buna memnun oldum, çünkü böylece dikkati, görmekten muhtemelen hoşlanmayacağı bir topluluğa yönelmiyordu. Guermantes Düşesi, kim olduğunu katiyen tahmin edemediğim korkunç, yaşlı bir kadınla hararetli bir konuşmaya dalmıştı; kadının kimliği konusunda en ufak bir fikrim yoktu. Oysa Gilberte'in yengesi Mme de Guermantes'ın konuştuğu kadın, şimdi ünlü bir oyuncu olan Rachel'di; o günkü davette Victor Hugo'dan ve La Fontaine'den dizeler okuyacaktı. Paris sosyetesindeki en yüksek mevkiye sahip olduğunun fazlasıyla uzun zamandır bilincinde olan düşes, (böyle bir mevkinin ancak buna inananların zihninde var olduğunu ve birçok yeni sosyete mensubunun, kendisini hiçbir yerde görmeseler, adını seçkin davetlere ilişkin yazılarda okumasalar, sosyetede küçücük bir yeri bile olmadığını zannedeceklerini düşünmeden), içinde sıkıntıdan patladığını söylediği Saint-Germain muhitiyle artık mümkün olduğunca seyrek ve uzun aralıklarla, esneye esneye görüşüyor, buna karşılık, büyüleyici bulduğu çeşitli kadın oyuncularla öğle yemeği yemekten büyük zevk alıyordu. Eski kişiliğini zannettiğinden daha fazla korumuş olan düşes, girip çıktığı yeni çevrelerde kolayca sıkılıvermeyi entelektüel bir üstünlük olarak görmeye devam ediyor, ama bunu şiddetle, boğuk bir sesle dile getiriyordu. Ona Brichot'dan söz ettiğimde, "Yirmi yıl boyunca yeterince canımı sıktı" diye cevap verdi; Mme de Cambremer, "Schopenhauer'in müzik hakkında söylediklerini tekrar okuyun" dediğinde, bu cümleye dikkatimizi çekip, "*Tekrar okuyun* bir şaheserdi! Pes doğrusu! Kimi kandırdı-

ğını sanıyor?" diye kestirip attı. Guermantes'ların espri anlayışını bilen yaşlı M. d'Albon gülümsedi. Daha modern olan Gilberte hiçbir tepki göstermedi. Swann'ın kızı olduğu halde, bir tavuğun kuluçka yatağındaki yumurtalardan çıkmış bir ördek yavrusu gibi, daha romantikti; "Bence çok dokunaklı; büyüleyici bir duyarlığa sahip" türünden ifadeler kullanırdı.

Mme de Guermantes'a M. de Charlus'le karşılaştığımı söyledim. Düşes baronu olduğundan da "düşkün" buluyordu; yüksek sosyete mensupları, zekâ konusunda yalnız aşağı yukarı aynı seviyedeki çeşitli sosyete mensupları arasında değil, bir kişinin hayatının çeşitli dönemleri arasında da fark gözetirler. Sonra ekledi: "Öteden beri kayınvalideme benzerdi, ama şimdi iyice benziyor." Sözünü ettiği benzerliğin olağandışı bir yanı yoktu. Bazı kadınların kendilerini tıpatıp benzer biçimde, sadece cinsiyette hata yaparak başka bir kişiye adeta yansıttıkları bilinen bir gerçektir. Bu hatanın *felix culpa** olduğunu söyleyemeyiz, çünkü cinsiyet kişiliği etkiler ve dişilik bir erkekte özentiye, ölçülülükse alınganlığa dönüşür vs. Her şeye rağmen, sakallı da olsa çehrede, favorilerle örtülmüş de olsalar kırmızı yanaklarda bir anne portresiyle çakışan hatlar mevcuttur. Neredeyse her yaşlı Charlus bir harabedir; kat kat boyaların, yağ ve pudra tabakalarının altında ebedi gençliğini koruyan güzel bir kadın bulur, hayret ederiz. O esnada Morel içeriye girdi; düşesin ona gösterdiği yakınlık beni biraz şaşırttı. "Ben aile kavgalarında taraf tutmam, dedi. Aile kavgaları can sıkıcıdır, öyle düşünmüyor musunuz?"

Bu yirmi yıllık dönemlerde, nasıl ki sosyal kümelenmeler vakitleri dolduğunda solup sonra tekrar parlayacak olan yeni yıldızların çekim gücüne bağlı olarak dağılıp yeniden toplandıysa, insanların ruhunda da birtakım billurlaşmalar, dağılmalar, ardından yeni billurlaşmalar oluyordu. Nasıl ki benim nazarımda Mme de Guermantes birçok farklı kişi idiyse, Mme de Guermantes, Mme Swann ve daha birçoklarının nazarında da belirli bir şahıs, Dreyfus Davası'ndan önceki bir dönemin en sevilen kişisiyken, insanların değerini değiştiren, o günden bu yana dağılmış ve tekrar kurulmuş olan partileri farklı biçimde sınıflandıran Dreyfus Davası'ndan sonra, bir fanatik veya bir geri zekâlı olmuştu. Eski ilişkileri kuvvetle

* *Felix culpa:* Talihli hata (Kutsal Cumartesi günü Missa ayininde söylenen söz).

pekiştiren, salt zihinsel yakınlıkları etkileyen şey, bize hoşnutsuzluklarımızı, horgörülerimizi, hatta hoşnutsuzluklarımızın ve horgörülerimizin sebeplerini unutturan zamanın geçişidir. Genç Mme de Cambremer'in zarafeti incelense, onun, evimizin avlusunda dükkânı olan Jupien'in kızı olduğu ve babası M. de Charlus'e erkekler bulduğu için sosyetede parladığı ortaya çıkardı. Ne var ki, bütün bu etkenler bir araya geldiğinde göz kamaştırıcı bir sonuç yaratmıştı; geçmişte kalmış olan sebepler ise sosyeteye yeni katılan kişilerce bilinmediği gibi, bilenler ve geçmiş ayıplardan çok şimdiki parıltıyı önemseyenler tarafından da unutulmuştu, çünkü insanlar bir ismi daima şimdiki değeriyle kabul ederler. Salonların bu değişimlerini ilginç kılan şey, hem kayıp zamanın sonucu, hem de hafızanın ürünü olmalarıydı.

Düşes, M. de Guermantes olay çıkarır korkusuyla, çok sevimli bulduğu Balthy ve Mistinguett ile yakınlık kurmakta tereddüt ediyordu, ama Rachel'le dost olduğu kesindi. Yeni nesillerin bundan çıkardığı sonuç, Guermantes Düşesi'nin unvanına rağmen, hiçbir zaman kaymak tabakada yer almamış hafifmeşrep bir kadın olduğuydu. Gerçi Mme de Guermantes samimiyette sadece iki soylu hanımla yarıştığı kimi hükümdarları öğle yemeğine davet etme zahmetine hâlâ katlanıyordu. Ama diğer taraftan hükümdarlar nadiren ziyarete giderler ve önemsiz kişilerle de tanışırlar; ayrıca düşes (terbiyeli kişiler kendisini bunalttığı halde terbiyeye çok önem verdiğinden) Guermantes'ların eski teşrifat kurallarına aşırı bağlılığıyla, davetiyelerinde "Majesteleri'nin Guermantes Düşesi'ne emri uyarınca", "tenezzül edip" gibi ifadelere yer verirdi. Bu kalıplardan haberi olmayan yeni sosyete mensupları da, düşesin sosyetede iyice düşük bir mevkie sahip olduğu sonucuna varıyordu. Mme de Guermantes'ın açısından Rachel'le samimiyeti belki düşesin sosyete kibarlığını lanetleyişini riyakârlık ve yalancılık zannetmemizin, Mme de Saint-Euverte'in evine gitmeyi reddettiğinde zekâ adına değil, snobizm adına hareket ettiğini ve henüz hedefine ulaşamamış olan markizi sadece snopluğunu belli ettiği için aptal bulduğunu zannetmemizin hatalı olduğu anlamına geliyordu. Belki de Rachel'le samimiyeti düşesin aslında vasat bir zekâya sahip olduğunu kanıtlıyordu; entelektüel gerçekliklerden tamamen habersiz olan düşes belki tatmin olmamış bu vasat zekâsını gecikmeli olarak, yüksek sosyeteden sıkılmışken tatmin etmek istiyor ve biraz da

saygıdeğer bir hanımın, "Ne kadar eğlenceli olur" diye düşünerek, gecesini son derece sıkıcı bir şakayla bitirmesine, gidip bir dostunu uyandırdıktan sonra, kendisine söyleyecek bir şey bulamadan gece kıyafetiyle yatağının başında birkaç dakika oturup saatin ne kadar geç olduğunu fark etmesine ve kalkıp yatmaya gitmesine sebep olan çılgınlık etme arzusuyla hareket ediyordu.

Değişken düşesin kısa bir süredir Gilberte'e duyduğu sevgisizliğin de Rachel'i evinde ağırlamaktan haz duymasında bir etken olabileceğini ayrıca belirtmemiz gerekir; Rachel'le arkadaşlığı düşesin Guermantes'lara has bir ilkeyi telaffuz etmesine, yani birbirlerinin kavgalarına katılamayacak (neredeyse matemlerini paylaşamayacak) kadar kalabalık olduklarını belirtmesine ve tuttuğu yolu takip edecek olsalar herkesle bozuşmalarına yol açacak M. de Charlus konusunda mecburen benimsenen siyasetin pekiştirdiği "hiçbir mecburiyetim yok" bağımsızlığını sergilemesine de fırsat tanıyordu.

Rachel'e gelince, Guermantes Düşesi'yle arkadaşlık kurmak için gerçekten büyük bir çaba göstermiş olması (düşes sahte küçümsemelerin, kasıtlı kabalıkların ardında gizlenen bu çabayı görememiş, elinden gelen gayreti göstermiş ve snoplukla ilgisi olmayan bu oyuncuya hayran olmuştu), yüksek sosyete mensuplarının bir noktada en katı bohemleri bile etkileyen cazibesiyle bir şekilde bağlantılıydı şüphesiz; buna paralel olarak, o bohemlerin de sosyete mensuplarını etkileyen bir cazibesi vardır ve bu çifte çekim, siyasette, birbiriyle savaşmış ulusların karşılıklı merakına ve ittifak kurma arzusuna benzetilebilir. Ama Rachel'in arzusunun daha özel bir nedeni de olabilirdi. Rachel hayatının en büyük hakaretine bir zamanlar Mme de Guermantes'ın evinde, bizzat Mme de Guermantes'tan ötürü uğramıştı. Rachel o olayı zamanla unutmasa da affetmişti, ama düşesin bu olaydan ötürü onun nazarında kazandığı eşsiz itibar asla sarsılmayacaktı. Gilberte'in dikkatini başka yöne çekerek işitmesini engellemeye çalıştığım konuşma bu arada yarıda kesildi, çünkü ev sahibesi, şiir okuma vakti gelen kadın oyuncuyu arıyordu; Rachel düşesin yanından ayrıldıktan az sonra platformun üzerinde yerini aldı.

Aynı dakikalarda, Paris'in öbür ucunda çok farklı bir gösteri sergilenmekteydi. Berma, daha önce de belirttiğim gibi, oğluyla gelininin şerefine birkaç kişiyi çaya davet etmişti. Ne var ki, davetliler Berma'nın evine gitmekte acele etmiyordu. Berma Rachel'in Guer-

mantes Prensesi'nin davetinde şiir okuyacağını öğrenmiş (Rachel'i hâlâ kendisinin başrol oynadığı temsillerde sırf sahne kıyafetlerinin masrafını Saint-Loup karşıladığı için figüranlık yapmasına izin verilen bir sokak fahişesi olarak gören ünlü yıldız Berma için bu bir skandaldı – üstelik davetiyelerin Guermantes Prensesi'nin imzasını taşıdığı, ama aslında daveti Rachel'in prensesin evinde verdiği söylentisi bütün Paris'e yayıldığından, iyice büyük bir skandaldı) ve Mme Verdurin olduğu dönemde tanıdıkları Guermantes Prensesi'yle de arkadaş olduklarını bildiği kimi sadık dostlarına tekrar mektup yazıp davete mutlaka gelmeleri için ısrar etmişti. Ama saatler geçiyor, Berma'nın kapısını kimse çalmıyordu. Gelmeye niyetli olup olmadığı sorulduğunda, Bloch safça, "Hayır, Guermantes Prensesi'nin davetine gitmeyi tercih ediyorum" diye cevap vermişti. Heyhât! Aslında herkes kendi içinde aynı karara varmıştı. Yakalandığı ölümcül hastalık yüzünden pek az kişiyle görüşebilen Berma, kızının talep ettiği ve hem hasta, hem tembel olan damadının sağlayamadığı lüks hayatın masraflarını karşılayabilmek için tekrar sahneye dönünce, durumu daha da kötüye gitmişti. Ömrünü kısaltmakta olduğunu biliyor, ama kızını memnun etmek istediği için, aldığı dolgun ücretleri ona teslim ediyor, nefret ettiği damadını kızının çok sevdiğini bildiğinden, onu kızdırırsa kötülük olsun diye kızını görmesini engeller korkusuyla damadını da hoş tutmaya çalışıyordu. Berma'nın kızı, *Phaidra* temsillerinin annesi için tehlikeli olmadığı konusunda kocasını tedavi eden ve kendisine gizliden gizliye âşık olan hekimden teminat almıştı. Bir bakıma, hekimi bunu söylemeye mecbur etmiş, verdiği cevaptan sadece bunu hatırlayıp, saydığı sakıncaları dikkate almamıştı; hekim gerçekten de Berma'nın sahneye çıkmasında çok büyük bir sakınca görmediğini söylemişti. Bunu söylemesinin nedeni, sevdiği genç kadını bu şekilde memnun edeceğini hissetmesi ve belki aynı zamanda cehaleti ve hastalığın nasılsa tedavi edilemeyeceğini bilmesiydi, çünkü bir hastanın acılarını noktalayacak olan eylem bizim için yararlı olacaksa, bu acılara son vermeyi kabullenmemiz kolaylaşır; ayrıca sahneye çıkmanın Berma'yı mutlu ettiği, dolayısıyla ona iyi geleceği gibi aptalca bir fikir de burada rol oynamış olabilirdi; Berma'nın evlatları kendisine bir loca ayırdığında, hekim bütün hastalarını ihmal ederek temsile gitmiş, sahne dışında can çekişirmiş gibi görünen Berma'yı sahnede olağanüstü canlı görün-

ce, bu aptalca fikir hekimin nazarında doğrulanmıştı. Gerçekten de alışkanlıklarımız, ilk bakışta imkânsız görünen bir hayat tarzına ayak uydurmak konusunda bize, hatta organlarımıza büyük ölçüde imkân tanır. Kalp hastası yaşlı bir usta biniciyi, kalbinin bir dakika bile dayanamayacağını zannettiğimiz cambazlıkları peş peşe yaparken görmeyenimiz var mıdır? Aynı şekilde Berma da bir sahne gediklisiydi; organları sahnenin gereklerine mükemmelen uyarlanmış olduğundan, gücünü seyircilerin fark edemeyeceği bir temkinlilikle harcıyor ve kuruntudan ibaret sinirsel bir rahatsızlık dışında tamamen sağlıklıymış izlenimi uyandırıyordu. Phaidra'nın Hippolytos'a ifşaatı sahnesinden sonra, Berma kendisini korkunç bir gecenin beklediğini pekâlâ hissettiği halde, hayranları var güçleriyle alkışlıyor, onun her zamankinden de muhteşem olduğunu söylüyorlardı. Berma evine korkunç acılar çekerek, ama kızına mavi banknotlar getirdiği için mutlu dönüyordu; sahnelerde büyümüş bir oyuncunun çocukça oyunbazlığıyla çoraplarına sıkıştırdığı banknotları bir tebessüm, bir öpücük bekleyerek, gururla çıkarırdı ortaya. Ne yazık ki bu paralar kızıyla damadının Berma'nınkine bitişik evlerinde yeni düzenlemeler yapmaları için harcanıyor ve bu yüzden de, hiç kesilmeyen çekiç sesleri trajedi yıldızının çok ihtiyaç duyduğu uykusunu sürekli bölüyordu. Berma'nın kızıyla damadı, moda değiştikçe ve evlerinde ağırlamayı umdukları M. de X...'in veya M. de Y...'nin zevkine göre, her odayı yeniden düzenliyorlardı. Acılarını dindirecek yegâne şey olan uykunun kaçıp gittiğini hisseden Berma ise, uyumamaya razı oluyor, bir yandan da ölümünü hızlandıran, son günlerini bir kâbusa dönüştüren bu şıklık merakını gizliden gizliye küçümsüyordu. Şıklığı küçümsemesinde bu çabaların kendi üzerindeki etkisinin de küçük bir payı vardı şüphesiz; bize zararı dokunan, engellemeye gücümüzün yetmediği şeylere karşı doğal olarak kin besleriz. Ama bir nedeni de, kendi dehasının bilincinde, daha çocukluğundan beri modanın bütün kurallarının anlamsızlığını kavramış biri olarak, kendi adına daima saygı duyduğu geleneğe bağlı kalması, adeta geleneğin canlı timsali olmasıydı; bu yüzden de olayları ve insanları otuz yıl öncesindeki gibi değerlendirirdi, örneğin Rachel'i şimdiki haliyle, revaçta bir oyuncu olarak değil, ilk tanıdığı haliyle, küçük bir yosma olarak algılardı. Öte yandan, Berma kızından daha faziletli bir insan değildi; kızı bencilliğini, keskin alaycılığını

ve bilinçsiz acımasızlığını kalıtım yoluyla annesinden almış, son derece doğal bir hayranlık beslediği örneğe baka baka da pekiştirmişti. Ne var ki, Berma bütün bu özelliklerini kızına feda etmiş ve böylelikle onlardan kurtulmuştu. Zaten Berma'nın kızı evinde sürekli onarım çalışmaları yaptırmasa da annesini aynı derecede yoracaktı, çünkü gençliğin cazibesi, vahşi ve havai gücü ona yetişmek için çabalayan yaşlılığı ve hastalığı yorar, bitkin düşürür. Her gün bir öğle yemeği daveti veriliyordu; Berma bu davetlerden kızını mahrum etse, hatta yeni tanışılan nazlı şahsiyetleri katılmaya güç bela ikna edebilmek için ünlü annenin varlığına güvenilen davetlerde boy göstermese, bencillikle suçlanacaktı. Dışarıda bir davete gidildiğinde de, aynı şahsiyetlere nezaketen, Berma "vaat" ediliyordu. Bedenine yerleşmiş olan ölümle kafası ciddi şekilde meşgul olan zavallı anne, erkenden kalkıp dışarı çıkmak zorunda kalıyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, aynı dönemde yeteneğinin zirvesinde olan Réjane yurtdışında temsiller verip müthiş bir süksе yapınca, damat onun da gölgede kalmaması gerektiğine kanaat getirdi ve ailesinin bu şan şöhretten payına düşeni alması için, Berma'yı turneye çıkmaya zorladı; turnede mecburen yapılan morfin iğneleri böbreklerinin durumu göz önüne alındığında ölümcül olabilirdi. Aynı şıklık merakı, sosyal itibar ve hayat hırsı Berma'nın en sadık müritlerini bile pompalı bir makinenin emiş gücüyle Guermantes Prensesi'nin davetine çekmiş, buna karşılık Berma'nın evini mutlak ve ölümcül bir boşlukla doldurmuştu. Berma'nın evindeki davetin de aynı derecede şaşaalı olabileceğini zanneden tek bir delikanlı gelmişti. Berma dakikaların geçtiğini görüp herkesin kendisini yüzüstü bıraktığını anlayınca çay servisini yaptırdı; sofraya bir cenaze yemeğine otururmuşçasına oturuldu. Berma'nın yüzünde, eskiden bir yılbaşı akşamı beni altüst etmiş olan fotoğrafı hatırlatan hiçbir şey yoktu. Yaygın deyişle, ölüm yüzünden okunuyordu. Şimdi gerçekten de eskiden andırdığı Erekhteion'daki mermer heykellerden farksızdı. Damarları sertleşmiş, adeta taşlaşmıştı; yanakları mineral katılığındaki heykelsi şeritlerle boydan boya çizilmişti. Ölümün eşiğindeki gözleri, bu kemikleşmiş, korkunç maskeye kıyasla canlı sayılırdı ve taşların arasında uyuyan bir yılan gibi belli belirsiz parlıyordu. Bu arada, nezaketen sofraya oturmuş olan delikanlı sürekli saate bakıyor, Guermantes'lardaki muhteşem davete gitmeye can atıyordu.

Berma kendisini yüzüstü bırakan ve Guermantes davetine gittiklerini öğrenmeyeceğini umacak kadar saf olan dostlarına yönelik tek bir sitemkâr söz söylemedi. Sadece, "Guermantes Prensesi'nin evinde davet veren bir Rachel. Böyle bir şey ancak Paris'te olur" diye mırıldandı. Yemesi yasak olan pastaları sessizce, ağır ağır, ciddiyetle, bir cenaze töreninin gereklerini yerine getirircesine yiyordu. Damadının ailece yakından tanıdıkları Rachel'in kendilerini davet etmemiş olmasına öfkelenmesi çay davetine ayrıca bir keder katıyordu. Davetli delikanlı Rachel'i çok iyi tanıdığını ve derhal Guermantes'lara giderse, son dakikada da olsa havai çifti davet ettirebileceğini söyleyerek damadın yarasını iyice deşti. Ama Berma'nın kızı annesinin Rachel'i ne kadar düşük bir seviyede gördüğünü ve eski yosmadan bir davetiye isterse, Berma'nın kederinden öleceğini gayet iyi biliyordu. Bu yüzden de, delikanlıya ve kocasına böyle bir şeyin imkânsız olduğunu söylemişti. Buna karşılık, çay daveti sırasında eğlence hevesini ve münasebetsiz annesi yüzünden eğlenceden mahrum kalışına ne kadar sıkıldığını belli eden mimiklerle intikam alıyordu. Berma kızının surat astığını görmüyormuş gibi yapıyor, ara sıra, ölgün bir sesle, çaya gelen yegâne davetli olan delikanlıya kibarca bir söz söylüyordu. Ama çok geçmeden, ben dahil herkesi Guermantes'lara sürüklemiş olan hava akımına delikanlı da kapıldı, Phaidra'yı ya da ölümü –hangisi olduğuna karar vermek zordu– kızı ve damadıyla birlikte cenaze pastalarının başında bırakıp gitti.

Konuşmamız kadın oyuncunun yükselen sesiyle bölündü. Tarzı çok akıllıcaydı, çünkü okumakta olduğu şiiri bizim sadece bir kısmını işittiğimiz, önceden olan bir bütün gibi sunuyordu; sanki sanatçı yoldan geçerken, birkaç dakika boyunca söylediklerini işitmekteydik.

Hemen herkesin bildiği şiirlerin okunacağı bildirildiğinde, davetliler memnun olmuştu. Ama oyuncu gösterisine başlamadan önce, dalgın bakışlarla çevresini tarayarak ellerini yakarırcasına havaya kaldırdığında, sonra da her kelimeyi inildercesine telaffuz etmeye başladığında, duyguların böylesine teşhir edilmesi herkesi tedirginliğe, neredeyse dehşete düşürdü. Şiir okumanın böyle bir şey olabileceği hiç kimsenin aklından geçmemişti. Seyrettiğimiz şeye yavaş yavaş alışır, yani baştaki rahatsızlığımızı unuturuz; ho-

şumuza giden yönlerini ayıklar, çeşitli şiir okuma tarzlarını zihnimizde kıyaslar ve kendi kendimize "bu daha iyi, şu o kadar iyi değil" deriz. Ama ilk anda, tıpkı basit bir duruşmada bir avukatın öne çıkıp cüppeli kolunu havaya kaldırarak tehditkâr bir tonda söze başlayışını gördüğümüzde hissettiğimiz tedirginlikle, yanımızdakilere bakmaya cesaret edemeyiz. Çünkü gördüğümüz şeyin gülünç olduğunu düşünsek de, muhteşem bir gösteriye dönüşebileceği ihtimalini hesaba katar ve hemen karar vermekten kaçınırız.

Her şeye rağmen, daha ağzından tek bir ses çıkmadan dizlerini büküp ileriye uzattığı kollarında görünmez bir varlığı sallayan, paytak adımlar atmaya başlayan, sonra ansızın, yakarır bir tonda, herkesin ezbere bildiği mısralar okuyan bu kadını görünce seyircilerin şaşkınlıktan ağzı açık kaldı. Herkes birbirine bakıyor, nasıl bir tepki göstereceğini kimse bilemiyordu; bazı densiz gençler kıkırdamaktan kendilerini alamadılar; nasıl ki şaşaalı bir şölende, önümüzde ne işe yaradığını ve nasıl kullanılacağını bilmediğimiz değişik bir araç, örneğin bir ıstakoz çatalı, bir şeker rendesi vs. gördüğümüzde, nasıl kullanıldığını izleyip taklit edebilmek amacıyla, belli etmeden bizden daha tecrübeli bir davetliye bakarsak, Guermantes Prensesi'nin davetlileri de kaçamak bakışlarla yanlarındaki kişilerden medet umuyorlardı. Bilmediğimiz, ama biliyor gibi görünmek istediğimiz bir şiirden alıntı yapıldığında da aynı yola başvurur, kapıdan önce geçme şerefini başkasına bırakırcasına, hangi şairden alıntı yapıldığını söyleme şerefini daha bilgili birine bırakırız. Aynı şekilde, oyuncuyu dinleyen herkes de başını öne eğip bakışlarıyla etrafı inceleyerek, gülmeyi veya eleştirmeyi, ağlamayı veya alkışlamayı başkalarının başlatmasını bekliyordu.

Düşesin neredeyse sürüldüğü Guermantes'tan özel olarak bu davet için gelmiş olan Mme de Forcheville'in yüzünde dikkatli, gergin, adeta düpedüz somurtkan bir ifade vardı; amacı belki sanattan anladığını ve davete bir sosyete mensubu sıfatıyla katılmadığını göstermekti, belki edebiyata kendisi kadar meraklı olmayıp başka konulardan söz edebilecek insanları düşmanca tutumuyla susturmaktı, belki gösteriden "hoşlanıp hoşlanmadığını" anlayabilmek için bütün varlığıyla çabalamaktı, belki de gösteriyi "ilginç" bulmakla birlikte, en azından kimi mısraların okunuş tarzından "hoşlanmadığını" göstermekti. Bu tutumun Guermantes Prensesi'ne daha uygun düşeceği düşünülebilir. Ama zenginliği ölçüsünde cim-

rileşmiş olan prenses, davet kendi evinde düzenlendiği ve Rachel'e beş gülden başka bir şey vermemeye kararlı olduğu için, şakşakçılık görevini üstlenmişti. Aralıksız hayranlık nidalarıyla etrafındakileri zorla coşturmaya çalışıyordu. Eski Mme Verdurin sadece bu durumda ortaya çıkıyordu, çünkü dizeleri sırf kendi zevki için dinlermiş gibi, şiirlerin aslında sırf kendisine okunmasını istemiş de, adeta gelip gizlice kendisine ait eğlenceyi seyretmelerine izin verdiği beş yüz kişi, dostları tesadüfen oradalarmış gibi bir havadaydı.

Bu arada, tiyatro oyuncusunun temkinli bir tavırla bana kaş göz işaretleri yaptığını fark ettim, ama yaşlı ve çirkin olduğundan, gururlanmadım. Şiir okuduğu süre boyunca gözlerinde ışıldayan bastırılmış ve delici tebessüm, benden gelmesini arzuladığı bir muvafakatin çağrısıydı sanki. Bu sırada, şiir okumalarına pek alışık olmayan kimi yaşlı hanımlar, oyuncunun nasıl yorumlayacaklarını bilemedikleri tumturaklı, trajik mimiklerine dikkat çekip, yanlarında bulunanlara, "Gördünüz mü?" diyorlardı. Guermantes Düşesi bu belli belirsiz tereddüdü hissetti ve belki de bittiğini zannedip, şiirin tam ortasında "Fevkalade!" diye haykırarak zaferi ilan etti. Bunun üzerine davetlilerin birçoğu, bu haykırışı onaylayan bakışlarla, başlarını sallayarak vurgulama gereği duydu; amaçları belki şiirlerin okunuşunu takdir ettiklerini göstermekten çok, düşesle ilişkilerini sergilemekti. Şiir bittiğinde, oyuncunun yanı başında olduğumuz için, Mme de Guermantes'a teşekkür edişine kulak misafiri oldum; hemen ardından, düşesin yanında oluşumu fırsat bilerek bana döndü ve zarif bir selam verdi. O zaman, onun tanımam gereken biri olduğunu ve bana yanlışlıkla selam verdiğini zannettiğim M. de Vaugoubert'in oğlunun tutkulu bakışlarının aksine, bu kadın oyuncunun arzuyla dolu sandığım bakışlarının kendisini tanıyıp selam vermem için gösterilen ölçülü bir çaba olduğunu anladım. Selamına gülümseyerek karşılık verdim. "Eminim beni tanımadı, dedi oyuncu düşese. —Yok canım, dedim kendimden emin bir tavırla, gayet iyi tanıdım sizi. —Peki öyleyse, kimim?" Hiçbir fikrim yoktu; durum giderek nazikleşiyordu. Neyse ki, La Fontaine'in en güzel mısralarını müthiş bir kendine güvenle okuduğu sırada bu kadının belki iyiliğinden, belki sersemliğinden veya rahatsızlığından ötürü sırf bana selam vermenin zorluğunu düşünmüş olmasına karşılık, aynı güzel mısraların okunuşu sırasında Bloch da, şiir biter bitmez, kuşatmayı yarmaya çalışan bir asker misali fırlayıp yanındakilerin

bedenlerine değilse de ayaklarına basa basa ilerleyerek, belki yersiz bir görev duygusuyla, belki de gösteriş merakıyla gelip oyuncuyu tebrik etmek üzere hazırlık yapmaktan başka şey düşünmemişti. "Rachel'i burada görmek ne tuhaf!" dedi kulağıma. Bu sihirli isim, Saint-Loup'nun metresine o iğrenç ihtiyarın meçhul şeklini vermiş olan büyüyü bir anda bozuverdi. Kim olduğunu öğrenir öğrenmez, onu gayet iyi hatırladım. Bloch, Rachel'e, "Gerçekten çok güzeldi" dedi ve bu basit sözleri söyledikten sonra, arzusunu tatmin etmiş olduğundan, yanımızdan ayrıldı; yerine dönerken o kadar zorluk çekti ve gürültü çıkardı ki, Rachel ikinci şiire başlayabilmek için beş dakika beklemek zorunda kaldı. İkinci şiir olan "İki Güvercin" bittiğinde, Mme de Morienval babasının ince ve alaylı zekâsına sahip olduğunu hesaba katmadan, çok kültürlü olduğunu bildiği Mme de Saint-Loup'nun yanına yaklaştı ve "La Fontaine'in fablıydı, değil mi?" diye sordu; fabl kulağına tanıdık gelmişti, ama tam emin olamıyordu, çünkü zaten pek iyi bilmediği La Fontaine'in fabllarının sosyetede okunamayacak çocuk şiirleri olduğu kanısındaydı. Bu kadar sükse yaptığına göre, sanatçının muhtemelen La Fontaine'in fabllarını taklit ettiğini düşünüyordu kadıncağız. Rachel'i hiç sevmeyen ve bu şekilde okununca fabların özünün kaybolduğunu söylemek isteyen Gilberte ise, istemeyerek Mme de Morienval'in kanısını pekiştirdi, çünkü fikrini babasına özgü aşırı incelikli üslupla, saf bir insanı niyeti konusunda şüpheye düşürecek şekilde belirtti: "Dörtte biri yorumcunun icadı, dörtte biri çılgınlık ürünü, dörtte biri anlamsız, geri kalanı da La Fontaine'e ait." Bu da Mme de Morienval'in dinledikleri şiirin La Fontaine'in "İki Güvercin"i değil, azami dörtte bir oranında La Fontaine'den alınmış bir uyarlama olduğunu iddia etmesine yol açtı; dinleyicilerin inanılmaz cehaleti sayesinde, iddiası kimseyi şaşırtmadı.

Ne var ki Bloch, davete geç gelmiş olan bir arkadaşına Rachel'i daha önce dinleyip dinlemediğini sordu heyecanla ve şiir okuma tarzının abartılı, olağanüstü bir tasvirini yaptı; bu yenilikçi tarzı başkalarına açıklamaktan, ansızın, dinlerken katiyen yaşamadığı garip bir haz duydu. Ardından, Bloch abartılı bir heyecanla, aşırı tiz bir sesle Rachel'i tebrik edip arkadaşını takdim etti; o da en beğendiği sanatçı olduğunu söyledi Rachel'e; artık yüksek sosyete hanımlarını tanıyan ve farkında olmadan onları taklit eden Rachel, "Ah! Takdiriniz beni çok gururlandırdı, şeref duydum" diye

cevap verdi. Bloch'un arkadaşı, Berma'yla ilgili düşüncelerini sordu Rachel'e. "Zavallı kadın, sefalet içinde yaşıyormuş. Zamanında yeteneksiz değildi diyemeyeceğim, çünkü onunki gerçek bir yetenek değildi aslında, korkunç bir zevki vardı, yine de bir yararı dokundu kesinlikle; diğer oyunculara kıyasla daha canlı bir tarza sahipti, ayrıca namuslu, cömert bir insandı, başkaları uğruna kendini feda etti; işte yıllardır metelik kazanamıyor, çünkü seyirci uzun zamandır onun oyunculuğundan hiç mi hiç hoşlanmıyor... Zaten, diye ekledi gülerek, şunu da belirtmek isterim ki, ben yaşım icabı kendisini ancak son zamanlarında izleyebildim ve o zaman da bir değerlendirme yapamayacak kadar küçüktüm." Bloch'un arkadaşı, Rachel'i pohpohlamak amacıyla, "Şiir okumayı pek beceremiyor muydu?" diye sordu. "Şiir mi? dedi Rachel. Tek bir mısrayı bile okumayı bilmezdi; onunki düzyazıydı, Çince'ydi, Volapük'tü, şiirden başka her şeydi."

Ne var ki ben, geçen zamanın ille de sanatta ilerlemelere yol açtığını düşünmüyordum. Nasıl ki Fransız Devrimi'ni, bilimsel keşifleri ve savaşı görmemiş olan bir on yedinci yüzyıl yazarı günümüzün bir yazarından üstün olabiliyorsa, hatta belki Fagon (dehanın üstünlüğü bilgi eksikliğini telafi ettiğinden), Du Boulbon kadar önemli bir hekimse, aynı şekilde Berma da yaygın deyişle Rachel'den fersah fersah ilerideydi ve Rachel'le Elstir'i aynı dönemde ortaya çıkaran zaman bir yandan vasatlığı göklere çıkarıp bir yandan dehayı kutsamıştı.

Saint-Loup'nun eski metresinin Berma'nın aleyhinde konuşmasına şaşırmamak gerekir. Gençliğinde böyle bir şeyi yapardı. O zaman yapmasa bile, şimdi yapardı. Yüksek sosyeteden son derece zeki ve iyi kalpli bir kadın oyuncu olup yeni mesleğinde parlak bir yetenek sergilese ve başarıdan başarıya koşsa, kendisiyle uzun bir aradan sonra karşılaştığımızda, artık kendi lisanını değil, tiyatroculaların lisanını konuştuğunu, meslektaşlarından tiyatroculara has iğneli sözlerle bahsettiğini duyup şaşırırız; bunlar, "tiyatroda otuz yıl"geçirdikten sonra, insan denen varlığa eklenen şeylerdir. Rachel hem bu özelliklere sahipti, hem de hayata yüksek sosyeteden başlamamıştı.

"Kim ne derse desin, fevkalade bir yorum; bir çizgisi, bir kişiliği var, akıllı bir oyuncu, bugüne kadar kimse böyle şiir okumadı" dedi düşes, Gilberte'in aleyhte konuşmasından çekinerek. Gilberte

yengesiyle tartışmaya girmemek için başka bir gruba katılmak üzere uzaklaştığında, düşes bana Rachel'le ilgili son derece sıradan şeyler söyledi. Mme de Guermantes hayatının sonbaharında, içinde yeni merakların uyandığını fark etmişti. Sosyeteden öğrenebileceği hiçbir şey kalmamıştı. Sosyetedeki en yüksek mevkiye sahip olduğu fikri, onun nazarında yeryüzünü çevreleyen mavi göğün yüksekliği kadar tartışılmaz bir gerçekti. Sarsılması imkânsız diye düşündüğü bir konumu güçlendirme gereği duymuyordu. Buna karşılık, kitap okuduğunda, tiyatroya gittiğinde, okuduklarının ve seyrettiklerinin bir uzantısı olmasını arzuluyordu; nasıl ki bir zamanlar portakal şerbeti içilen dar ve küçük bahçede yüksek sosyetenin en incelikli hazları teklifsizce, akşamın mis kokulu esintileri ve polen bulutlarıyla gelip içindeki yüksek sosyete merakını beslediyse, aynı şekilde şimdi de başka bir merak, edebi polemiklerin sebeplerini öğrenme, yazarları tanıma, oyuncuları görme isteği yaratıyordu içinde. Yorgun zihni yeni bir besin talep ediyordu. Tiyatrocularla ve yazarlarla tanışabilmek için, eskiden kartvizit alışverişinde bile bulunmak istemeyeceği, düşes davetlerine gelsin diye filanca derginin yazı işleri müdürüyle samimiyetlerini ileri süren kadınlarla ilişki kurdu. Düşesin evine davet edilen ilk kadın oyuncu, olağanüstü bir muhitte tek olduğunu düşündü; aynı muhit, kendinden önce başkasının nüfuz etmiş olduğunu gören ikinci oyuncuya daha vasat göründü. Bazı geceler evinde hükümdarları ağırladığından, düşes, mevkisinde hiçbir değişiklik olmadığı kanısındaydı. Aslında damarlarında gerçekten katışıksız bir kan akan tek kişi olan, genç kızlık soyadı da Guermantes olduğundan, "Guermantes Düşesi" imzasını kullanmadığı zamanlar "Guermantes-Guermantes" imzasını kullanabilecek, görümcelerinin bile daha değerli bir varlık, adeta nehirden kurtarılmış bir Musa, Mısır'a kaçmış bir İsa, Le Temple'dan firar etmiş bir XVII. Louis olarak gördükleri, kaymak tabakanın kaymağı, şimdi Mme de Villeparisis'nin toplumsal düşüşüne yol açmış olan ırsi manevi besin ihtiyacı uğruna kendini feda eden Mme de Guermantes, bizzat bir Mme de Villeparisis'ye dönüşmüştü; snop hanımlar onun evinde filanca kadına ya da erkeğe rastlamaktan korkuyor, şimdiki halini görüp evveliyatını bilmeyen gençlerse, onu pek makbul sayılmayan kategoriden bir Guermantes, düşkün bir Guermantes sanıyorlardı.

Ama en iyi yazarların bile, çoğu kez, yaşlandıklarında veya çok

fazla sayıda eser yazdıktan sonra yetenekleri tükendiğine göre, yüksek sosyete hanımlarının belli bir yaştan sonra esprili olmamaları pekâlâ affedilebilir bir durumdur. Swann, Guermantes Düşesi'nin katı nüktedanlığında genç Laumes Prensesi'nin "esnek" nüanslarını bulamaz olmuştu. Şimdi, hayatının sonuna yaklaşmışken, Mme de Guermantes, belki yorgunluktan, belki de tembellikten sık sık saçmalıyordu. Elbette her an, örneğin bu davette de birçok kez olduğu gibi, benim bir zamanlar tanıdığım kadına dönüşebiliyor ve yüksek sosyeteye ilişkin konularda esprili bir dille konuşuyordu. Ama bunun yanı sıra, yıllar boyunca Paris'in en gözde erkeklerini esprili hâkimiyeti altında tutmuş olan, o güzel gözlerinin eşlik ettiği parıltılı sözler, şimdi aynı sıklıkla, ama adeta boşuna parlıyordu. Bir espri yapma fırsatı ortaya çıktığında, tıpkı eskiden olduğu gibi konuşmasına belirli bir süre ara veriyor, tereddüt ediyormuş, bir şeyler kuruyormuş edasına bürünüyor, fakat ardından yaptığı espri bir şeye benzemiyordu. Ama bunu o kadar az kişi fark ediyordu ki! Yöntemin aynen devam etmesi, esprinin de varlığını sürdürdüğü yanılgısını uyandırıyordu; aynı şekilde belirli bir pastaneye körü körüne bağlanan bazı kişiler, artık neredeyse yenilmesi imkânsız hale geldiklerini fark etmeden, kuru pastalarını hep aynı pastaneye ısmarlamaya devam ederler. Düşes bu gerilemenin işaretlerini daha savaş döneminde vermeye başlamıştı. Birisi kültürden söz edecek olsa, sözünü keser, gülümser, güzel gözleri parlayarak, "KKKKultur" derdi; dostları, yine Guermantes zekâsının bir örneğiyle karşı karşıya olduklarını düşünerek gülerdi. Şüphesiz zamanında aynı kalıp, aynı tonlama, aynı tebessüm Bergotte'u büyülemişti; ilginçtir, Bergotte da cümlelerinde kendine has duraklamalardan, ünlemlerinden, üç noktalarından, sıfatlarından vazgeçmemişti, ama artık söyleyecek bir şeyi yoktu. Ne var ki, yeni sosyete mensupları şaşırıyor ve bazen düşesin esprili bir gününe, "formda" olduğu bir güne denk gelmemişlerse, "Ne aptal kadın!" diyorlardı.

Aslında düşes seviyesiz kişilerle ilişkilerini yönlendirme konusunda titiz davranıyor ve onları aristokrat gururunu tatmin eden akrabalarıyla bir araya getirmiyordu. Örneğin sanat hamisi görevini yerine getirmek amacıyla tiyatroya bir bakanı veya bir ressamı davet etmişse, davetlisi safça kocasının veya görümcesinin temsile gelip gelmediğini sorduğu takdirde, korkusunu muhteşem bir cesaret gösterisiyle gizleyen düşes, küstahça cevap verirdi: "Hiçbir fikrim yok.

Evimden çıktığım anda ailemin ne yaptığı beni ilgilendirmez. Ben bütün siyasetçilerin, bütün sanatçıların nezdinde dul bir kadınım." Böylece, aşırı hevesli sonradan görmenin, Mme de Marsantes'ın ve Basin'in şimşeklerini üzerine çekmesini –kendisinin de sitemlere maruz kalmasını– önlerdi.

"Sizi gördüğüme ne kadar memnun olduğumu bilemezsiniz. En son ne zaman görüşmüştük kuzum? —Agrigento Prensesi'nin evine ziyarete gittiğimde; sizinle orada sık sık karşılaşırdık. —Elbette yavrucuğum, Basin o sıralar prensese âşık olduğundan, oraya sık sık giderdim. Beni daima Basin'in o dönemdeki sevgilisinin evinde bulmak mümkündü, çünkü, 'Ziyaretine gitmeyi sakın ihmal etmeyin' derdi. Aslında kendi işi bittikten sonra bana yüklediği bu 'sindirim ziyaretleri'ni ben biraz uygunsuz bulurdum. Kısa sürede alışmıştım gerçi, ama en sıkıcı tarafı, kendisi ilişkilerini bitirdikten sonra benim o ilişkileri sürdürmek zorunda oluşumdu. Bana Victor Hugo'nun dizesini hatırlatırdı daima:"

Mutluluğu sen götür, sıkıntı bana *kalsın*

"Yine aynı şiirdeki gibi, ben her şeye rağmen bir tebessümle giriyordum içeri, ama haksızlık ediyordu gerçekten, metresleri konusunda uçarı olma hakkını bana tanıması gerekirdi, çünkü onun 'iade'lerini toplaya toplaya, sonunda kendime ayıracak tek bir öğle sonrası bulamaz olmuştum. Aslında şimdiyle karşılaştırınca o zamanlar hoş geliyor bana. Beni tekrar aldatmaya başlamış olmasına bir diyeceğim yok elbette, olsa olsa, beni de gençleştirdiği için gurur duyarım. Ama eski tarzını tercih ederim doğrusu. Beni o kadar uzun süredir aldatmıyordu ki, nasıl yapacağını unutmuştu! Ah! Her şeye rağmen, aramız bozuk değil, birbirimizle konuşuyoruz, hatta birbirimizi epeyce seviyoruz da" dedi düşes, söylediklerinden tamamen ayrıldıkları sonucunu çıkarmamdan korkarak; aynı şekilde, çok hasta olan bir kişiden de, "Ama hâlâ gayet iyi konuşabiliyor, bu sabah bir saat boyunca kendisine kitap okudum" diye söz edilir. Düşes ekledi: "Burada olduğunuzu haber vereyim ona, sizi görmek isteyecektir." Bir kanepede bir hanımla yan yana oturmuş sohbet etmekte olan dükün yanına gitti. İyice beyazlaşmış saçları dışında dükün neredeyse hiç değişmemiş olması bende hayranlık uyandırdı, hâlâ eskisi kadar yakışıklı ve heybetliydi. Ama karısının konuşmak üzere yanına geldiğini görünce o kadar öfkelendi

ki, düşes çekilmek zorunda kaldı. "Şu anda meşgul, ne yaptığını bilmiyorum, siz birazdan bakarsınız" dedi Mme de Guermantes, kendi başımın çaresine bakmamın daha iyi olacağını düşünerek.

Bloch yanımıza gelip Amerikalı hanım arkadaşı adına, davette bulunan genç bir düşesin kim olduğunu sordu; M. de Bréauté'nin yeğeni olduğunu söylediğimde, bu isim kendisine bir şey ifade etmediğinden, açıklamamı istedi. "Ah! Bréauté!" diye haykırdı Mme de Guermantes, bana dönerek. "O günleri siz de hatırlıyorsunuz, ne kadar eskide, uzakta kaldı! Bréauté züppenin tekiydi. Kayınvalidemin komşularıydılar. Sizin için ilginç bir yanı yok Monsieur Bloch, ama bu delikanlıyı eğlendirebilir, o bütün bu insanları çok eskiden, benimle birlikte tanımıştı" diye ekledi Mme de Guermantes, beni işaret ederek; bu sözleri aradan ne kadar uzun zaman geçtiğini çeşitli açılardan gösteriyordu. O zamandan bu yana, Mme de Guermantes'ın dostlukları ve fikirleri o kadar yenilenmişti ki, geriye bakınca sevgili Babal'ini bir züppe olarak görüyordu. Öte yandan, Bréauté geçmişe gömülmekle kalmamış, taşra kökenli kişilerden biri olarak damgalanmıştı; Laumes Prensesi onunla yaşlı düşesin kır evi komşusu sıfatıyla ilişki kurmuştu; oysa ben sosyeteye ilk adım attığım dönemde bunu fark etmemiş, Bréauté'yi Paris'in en önde gelen şahsiyetlerinden biri zannederek, Colbert'le XIV. Louis'nin saltanatının ayrılmaz bir bütün oluşturması gibi, onu sonsuza dek Paris sosyetesinin tarihçesiyle birleştirmiştim. Bununla birlikte, nüktedanlığından sıyrılmış, modası geçmiş sayılacak kadar eski yıllara itilmiş (o dönemden bu yana düşes tarafından tamamen unutulduğunu kanıtlıyordu bu) ve Guermantes dolaylarına sürülmüş olan bu Bréauté, Opéra-Comique'te, bana deniz altı mağarasında yaşayan bir deniz tanrısı gibi göründüğü o ilk gece hiç tahmin edemeyeceğim şekilde, düşesle benim aramda bir bağ teşkil ediyordu; çünkü düşes benim Bréauté'yi tanıdığımı ve dolayısıyla kendi dostu olduğumu hatırlıyordu; kendisiyle aynı muhitte doğmuş olmasam da, bu davetteki birçok kişiden daha uzun zamandır aynı muhitte yaşıyorduk; bunları hatırlıyordu ama yalan yanlış hatırlıyordu, çünkü bana o sıralar çok önemli gelen kimi ayrıntıları unutmuştu: Ben Guermantes'a hiç gitmezdim ve onun kiliseye, Mlle Percepied'nin düğün törenine geldiği sıralar, Combray'li bir küçük burjuvaydım sadece; Opéra-Comique'teki o ilk geceyi izleyen yıl boyunca, Saint-Loup'nun bütün ricalarına rağmen düşes beni evine davet

etmemişti. Bu bana meselenin özü gibi görünüyordu, çünkü tam da o dönemde, Guermantes Düşesi'nin hayatı, benim nazarımda içine asla giremeyeceğim bir cennetti. Oysa kendi nazarında her zamanki sıradan hayatıydı ve daha sonra sık sık evinde akşam yemeği yediğim için, zaten ondan önce de teyzesinin ve yeğeninin dostu olduğum için, samimiyetimizin tam olarak hangi dönemde başladığını artık hatırlamıyor, bu dostluğun başlangıcını sadece birkaç yıl öncesine tarihlemekle ne müthiş bir hata yaptığını fark etmiyordu. Çünkü bu durumda ben, bilinmesi imkânsız Guermantes ismini taşıyan Mme de Guermantes'ı tanımış, Saint-Germain muhitine, o heceleri altın yaldızlı isme kabul edilmiş oluyordum; oysa artık benim nazarımda diğerlerinden farkı olmayan bir hanımın evine akşam yemeğine gitmiştim sadece; bu hanım beni Nereid'lerin deniz altı krallığına değil, kuzininin zemin kat locasına davet etmişti ara sıra. Düşes Bloch'a hitaben ekledi: "Gerçi bu zahmete değmezdi ama, Bréauté hakkında daha ayrıntılı bilgi istiyorsanız, ondan çok daha değerli olan bu delikanlıya sorabilirsiniz; benim evimde kim bilir kaç kere Bréauté'yle akşam yemeğinde bulunmuştur. Onunla benim evimde tanışmıştınız, değil mi? Her halü kârda, Swann'la benim evimde tanıştınız." Düşesin M. de Bréauté'yle onun evinden başka bir yerde tanışmış olabileceğimi, yani kendisiyle tanışmadan önce de o muhite girip çıktığımı zannetmesine de, Swann'la onun evinde tanıştığımdan emin olmasına da aynı derecede şaşırdım. Bir zamanlar Tansonville'de Swann'larla görüşmeyen Bréauté hakkında, "Eski bir kır evi komşumuzdur, onunla Tansonville'den söz etmeyi severim" diyen Gilberte gibi yalana başvurmadan, Swann'la ilgili olarak, "Akşamları sık sık ziyaretimize gelen bir kır evi komşumuzdu" diyebilirdim ve Swann gerçekten de bana Guermantes'lardan çok başka şeyleri hatırlatıyordu.

"Onu size tarif etmem zor. Tek sohbet konusu asalet unvanları olan bir adamdı. Guermantes'taki insanlara, kayınvalideme, Mme de Varambon'un Parma Prensesi'nin nedimesi olmadan önceki dönemlerine ilişkin oldukça komik hikâyeleri vardı. Ama bugün Mme de Varambon'un kim olduğunu bilen mi kaldı? Bu delikanlı hepsini tanımıştı gerçi, ama o günler geçti gitti artık; bunlar artık isimleri bile tarihe karışmış, zaten günümüze kalmayı da hak etmemiş kişilerdi." Yüksek sosyete dediğimiz şey tek bir bütünmüş gibi göründüğü halde, gerçekten de toplumsal ilişkiler sosyetede

azami yoğunluğa ulaştığı ve her şey birbiriyle bağlantılı olduğu halde, bu bütünün içinde farklı bölgeler bulunduğunu, en azından Zaman'ın farklı bölgeler yarattığını ve isimleri değişen bu bölgelerin sosyeteye değişimden sonra katılanlar tarafından anlaşılmasının mümkün olmadığını fark ediyordum. "Mme de Varambon inanılmaz saçmalıkta sözler söyleyen bir kadıncağızdı" diye devam etti düşes; zamanın sonucu olan anlaşılmazlığın şiirselliğine duyarsız olduğundan, her şeyin komik yanını, Meilhac tarzı edebiyata, Guermantes espri anlayışına uygun yanını bulup çıkarırdı. "Bir ara kendine has bir takıntısı vardı; o dönemde öksürüğe karşı kullanılan Géraudel pastilleri çiğnerdi durmadan." (Bir zamanlarlar herkesin bildiği, şimdi konuştuğu insanların ise hiç duymadığı bu özel ismi gülerek telaffuz ediyordu.) "Kayınvalidem, 'Madame de Varambon, derdi, sürekli Géraudel pastili çiğnemeye devam ederseniz midenizi mahvedeceksiniz.' Madame de Varambon da, 'Ama saygıdeğer düşes, diye cevap verirdi, pastiller bronşlara gidiyor, mideye niye dokunsun ki?' Meşhur bir lafı daha vardı, 'Düşesin bir ineği var, o kadar güzel, o kadar güzel ki, herkes boğa sanıyor' derdi." Mme de Guermantes yüzlercesini bildiğimiz Mme de Varambon anekdotlarını anlatmaya seve seve devam ederdi, ama Mme de Varambon, M. de Bréauté, Agrigento Prensi isimleri telaffuz edildiği anda bizim gözümüzde canlanan imgelerin hiçbirinin Bloch'un cahil hafızasında yer almadığını pekâlâ hissediyorduk; belki sırf bu yüzden de, bu isimler Bloch'un nazarında bir itibar kazanıyordu; ben bu itibarın abartılı olduğunu bilmekle beraber, bunu anlaşılır buluyordum, ama sebebi benim de bir zamanlar aynı etki altında kalmış olmam değildi, çünkü kendi hatalarımız ve gülünçlüklerimiz, farkına vardıktan sonra bile, bizi başkalarının hata ve gülünçlüklerine karşı daha hoşgörülü kılmaz genellikle.

O eski zamanların zaten anlamsız olan gerçekliği öylesine kaybolup gitmişti ki, yakınımda duran biri, Tansonville arazisinin Gilberte'e babası M. de Forcheville'den mi miras kaldığını sorduğunda, şu cevabı aldı: "Yok canım! O arazi kocasının ailesinden kalmadır. Hepsi Guermantes tarafının topraklarıdır. Tansonville Guermantes'a çok yakındır. Eskiden Saint-Loup Markisi'nin annesi Mme de Marsantes'a aitti. Ama üzerinde çok ipotek vardı. Bu yüzden de çeyiz yerine markinin nişanlısına verdiler, Mlle de Forcheville de serveti sayesinde ipotekleri kaldırttı." Bir keresinde de, o zamanların zeki

adamlarına örnek olarak Swann'dan bahsettiğim biri, "Aa, evet! Guermantes Düşesi bana onun esprilerini anlatmıştı; düşesin evinde tanıştığınız yaşlı bir beyefendiydi, değil mi?" demişti.

Düşesin zihninde geçmiş o kadar değişmişti ki (ya da benim zihnimdeki sınır çizgileri onun zihninde hiçbir zaman var olmadığından, benim için mihenktaşı olan olayları o hiç fark etmemişti), benim Swann'la kendi evinde, M. de Bréauté'yle de başka yerde tanışmış olabileceğimi sanıyor, bana fazlasıyla eskilere dayandırdığı bir sosyete mensubu geçmişi atfediyordu. Çünkü benim yeni edindiğim geçen zaman kavramına düşes de sahipti; hatta o, benimkinin aksine bir yanılsamayla, geçen zamanı olduğundan daha kısa değil, abartarak daha uzun sanıyor, benim için önce bir isim, ardından aşkımın nesnesi olduğu dönemle herhangi bir yüksek sosyete hanımından farksız olduğu dönem arasındaki belirgin sınır çizgisini hesaba katmıyordu. Oysa ben düşesin evine benim nazarımda başka bir insan olduğu bu ikinci dönemde gitmiştim sadece. Ama bu ayrımlar onun gözünden kaçıyordu; evine iki yıl önce gitmiş olmamda bir tuhaflık bulması imkânsızdı, çünkü iki yıl önce kendisinin başka bir insan, kapısındaki paspasın başka bir paspas olduğunu bilmiyordu ve kendi kişiliği, onun nazarında benim nazarımdaki gibi kesintiye uğramıyordu.

Guermantes Düşesi'ne, "Guermantes Prensesi'nin evine ilk gittiğim geceyi hatırladım, dedim; davetli olmadığımı, kapı dışarı edileceğimi zannetmiştim; sizin üzerinizde kıpkırmızı bir elbise, ayağınızda da kırmızı ayakkabılar vardı. —Aman Tanrım, bütün bunlar ne kadar eskilerde kaldı" dedi Guermantes Düşesi, geçen zamanı bana iyice vurgulayarak. Geçmişe hüzünle bakıyordu, ama kırmızı elbisenin üzerinde ısrarla durdu. Bana o elbiseyi tarif etmesini istediğimde, seve seve ricamı yerine getirdi. "Şimdi öyle bir elbise katiyen giyilmez. O zamanlar giyilirdi o tür şeyler. —Ama güzeldi, değil mi?" dedim. Düşes aleyhine kullanılabilecek bir söz etmekten, kendisini başkalarının gözünde küçültebilecek bir şey söylemekten daima korkardı. "Elbette, bence çok güzeldi. Şu anda moda olmadığı için giyilmiyor. Ama tekrar giyileceği gün gelecek; eski modalar daima canlanır, giyimde de, müzikte de, resimde de" diye ekledi heyecanla; bu felsefesinde bir özgünlük buluyordu. Bununla birlikte, yaşlandığını düşünerek tekrar önceki bitkin edasına büründü, ama tebessümü tavrıyla çelişiyordu: "Ayakkabılarımın

kırmızı olduğundan emin misiniz? Ben o gece ayağımda dore ayakkabılar olduğunu sanıyordum." Ayakkabılarını net bir biçimde hatırladığımı söyledim, ama bu kadar emin olmamı sağlayan ayrıntıyı aktarmadım. "Bunları hatırlamanız ne büyük incelik!" dedi düşes tatlılıkla, çünkü sanatçılar eserlerinin takdir edilmesini, kadınlar da güzelliklerinin hatırlanmasını incelik olarak adlandırırlar. Öte yandan, geçmiş ne kadar uzaklarda kalmış olsa da, düşes gibi akıllı kadınlar tarafından unutulmayabilir. Elbisesini ve ayakkabılarını hatırlamama minnet duyduğunu belirtmek için, "Hatırlar mısınız, o gece sizi evinize Basin'le ben bırakmıştık?" dedi. "Bir genç kız, gece yarısından sonra ziyaretinize gelecekti. Basin o saatte ziyaretinize gelinmesine kahkahalarla gülüyordu." Gerçekten de o gece, Guermantes Prensesi'nin davetinden sonra Albertine beni görmeye gelmişti. Evlerine gitmemi engelleyen kızın Albertine olduğunu bilse, Mme de Guermantes ona ne kadar kayıtsız kalırsa, ben de şimdi Albertine'e karşı o kadar kayıtsızdım; buna rağmen ben de bu gece yarısı ziyaretini düşes kadar iyi hatırlıyordum. Çünkü zavallı ölüler kalbimizi terk ettikten çok sonra, tozları geçmişteki olaylara karışmaya, onları birbirine bağlamaya devam eder. Onları artık sevmediğimiz halde, belirli bir zamanda bulundukları bir odayı, ağaçlı bir yolu, bir sokağı hatırladığımızda, kapladıkları yeri doldurabilmek için, özlemeden, adlarını anmadan, kim olduklarının belirtilmesine fırsat vermeden de olsa, onlara değinmek zorunda kalırız. (Mme de Guermantes, o gece gelecek olan genç kızın kim olduğunu bilmiyordu, hiçbir zaman da bilmemişti; sırf saatin ve durumun garipliği yüzünden ondan söz ediyordu.) İşte öldükten sonra yaşamaya devam etmenin son ve pek arzulanmayan biçimi, budur.

Düşesin Rachel'e ilişkin değerlendirmeleri kendi başlarına sıradan yorumlar olmakla birlikte, benim ilgimi çekiyordu, çünkü bu yorumlar da yeni bir zamanın habercisiydi. Rachel gibi düşes de, Rachel'in düşesin evinde geçirdiği geceyi unutmamıştı, ama bu hatıra her ikisinin de hafızasında ciddi değişimlere uğramıştı. "Onu şimdi izlemek, bilhassa alkışlarla karşılanışını izlemek benim için özellikle ilginç bir durum, dedi düşes, çünkü kimsenin kendisini tanımadığı, herkesin onunla alay ettiği bir dönemde onu keşfeden, takdir eden, öven ve kabul ettiren ben olmuştum. Evet yavrucuğum, şaşıracaksınız ama, seyirci karşısına ilk kez benim evimde çıkmıştı! Evet, yeni eltim gibi" dedi, hâlâ Mme Verdurin

olarak gördüğü Guermantes Prensesi'ni alaylı bir tavırla işaret ederek, "avangardlık taslayan kişilerin onu izlemeye tenezzül etmeden açlıktan ölmesine göz yumacağı bir dönemde, ben kendisini ilginç bulmuş ve evimde, bir araya getirilebilecek en seçkin seyirci topluluğunun karşısında oynasın diye ona bir ücret vermiştim. Aslında yetenek kimseye ihtiyaç göstermediği için söyleyeceğim şey biraz aptalca ve iddialı olabilir, ama onu ben lanse ettim diyebilirim. Elbette bana ihtiyacı yoktu." İtiraz edecek gibi olduğumda, Mme de Guermantes'ın karşı tezi benimsemeye hazır olduğunu gördüm: "Var mıydı? Sizce yeteneğin bir desteğe, kendisini gün ışığına çıkaracak birine ihtiyacı var mıdır? Aslında haklı olabilirsiniz. İlginçtir, siz de tam olarak bir zamanlar Dumas'nın bana söylediği şeyi savunuyorsunuz. Eğer öyleyse, böyle bir sanatçının elbette yeteneğine değil, ama şöhretine az da olsa katkıda bulunmuş olmaktan müthiş şeref duyarım." Mme de Guermantes yeteneğin bir çıban gibi tek başına patlayabileceği fikrinden vazgeçmeyi tercih ediyordu, çünkü böylesi onun kendi değerini yükseltiyordu, ama ayrıca bir süredir hem sosyeteye yeni katılan kişileri ağırladığı, hem de zaten yorgun olduğu için pek alçakgönüllü olmuş, bir kanıya varabilmek için başkalarının fikrini sormaya başlamıştı. "Söylememe gerek yok, yüksek sosyete denen zeki seyirci topluluğu Rachel'in oyunculuğundan hiçbir şey anlamıyordu, diye devam etti. Herkes protesto ediyor, gülüyordu. Onlara, 'Çok değişik, çok ilginç bir şey, daha önce hiç denenmemiş bir şey' diyordum ama nafile; her zamanki gibi, her şeyde olduğu gibi bana inanmadılar. Sahnelediği eser de aynı şekilde yeniydi; Maeterlinck'in bir eseriydi, şimdi çok meşhur, ama o zamanlar herkes alay ediyordu, oysa ben hayran olmuştum. Düşündüğüm zaman, benim gibi bir köylü kızının, taşra kızlarına özgü eğitim görmüş birinin bu tür yenilikleri derhal benimsemesine şaşırıyorum aslında. Elbette niye hoşuma gittiğini açıklayamazdım, ama beğeniyordum, etkileniyordum; hatta katiyen duyarlı bir insan olmayan Basin bile ne kadar etkilendiğimi görüp şaşırmıştı. 'Artık bu saçmalıkları dinlemenizi istemiyorum, hasta ediyor bunlar sizi' demişti. Doğruydu da; herkes beni duygusuz bir kadın zanneder, ama aslında bir sinir yumağıyımdır."

O esnada, beklenmedik bir olay meydana geldi. Üniformalı bir uşak gelip Rachel'e Berma'nın kızıyla damadının kendisiyle ko-

nuşmak istediğini söyledi. Berma'nın kızının kocasının arzusuna, Rachel'den davetiye isteme fikrine karşı koyduğunu görmüştük. Ama davetli delikanlı gittikten sonra genç çift Berma'nın yanında iyice sıkılmıştı, başkalarının eğlenmekte olduğu düşüncesi onları kahrediyordu; sonunda, Berma'nın kan tükürmek üzere odasına çekilmiş olduğu bir aradan yararlanarak alelacele daha şık kıyafetler giyip bir araba çağırtmışlar ve davetli olmadıkları Guermantes Prensesi'nin evine gelmişlerdi. Olanları tahmin eden ve içten içe gururlanan Rachel, kibirli bir edayla uşağa rahatsız edilmek istemediğini, ziyaretçilerin bu garip davranışlarını bir not yazarak açıklamaları gerektiğini bildirdi. Uşak gitti ve Berma'nın kızının çiziktirdiği notla döndü; kendisiyle kocasının Rachel'in gösterisini izleme arzusuna karşı koyamadıklarını yazıyor ve içeri girmelerine izin vermesini rica ediyordu. Rachel bu bahanenin saçmalığına ve kendi zaferine gülümsedi. Gösterisinin maalesef bitmiş olduğu cevabını iletti. Genç çiftin uzunca bir süredir beklemekte olduğu sofada, üniformalı uşaklar reddedilen ricacılarla alay etmeye başlamışlardı. Hakarete uğramış olmanın utancı ve Rachel'in annesine kıyasla bir hiç olduğu düşüncesi, Berma'nın kızını başta basit bir eğlence ihtiyacından kaynaklanmış olan girişimini sonuna kadar götürmeye itti. Uşak aracılığıyla Rachel'den gösterisini izleyemese de, elini sıkmasına izin vermesini bir lütuf olarak rica etti. İtalyan bir prensle sohbet etmekte olan Rachel'in yüksek sosyete ilişkileri sayesinde kaynağı gizlenen hatırı sayılır servetinin prensi baştan çıkardığı söyleniyordu; Rachel meşhur Berma'nın kızıyla damadını şimdi önünde diz çöktüren konumlardaki tersine dönüşün tadını çıkardı. Olayı eğlenceli bir üslupla herkese anlattıktan sonra genç çifte haber gönderip içeri girebileceklerini bildirdi; onlar da yalvartmadan gelerek, sıhhatini mahvettikleri Berma'nın sosyal konumunu da bir anda mahvettiler. Rachel durumu kavramış, reddetmektense küçümseyici bir nezaket göstermenin yüksek sosyete mensupları nezdinde kendisine iyi kalpli bir insan şöhreti kazandıracağını, genç çifti de iyice aşağılayacağını anlamıştı. Bu yüzden onları yapmacık bir tavırla kollarını açarak karşıladı, büyüklüğü bir yana bırakmayı bilen, gıpta edilen bir hami edasıyla, "Sizi görmek ne büyük mutluluk! Prenses de çok memnun olacak" dedi. Tiyatro çevresinde daveti kendisinin verdiği kanısının yaygın olduğunu bilmediğinden, Berma'nın kızıyla damadının içeri girmelerine izin vermediği

takdirde, genç çiftin iyi niyetinden değil (bu umurunda olmazdı), nüfuzundan şüpheye düşebileceklerini düşünmüştü belki de. Guermantes Düşesi içgüdüsel bir davranışla yanlarından uzaklaştı, çünkü insanlar yüksek sosyeteye girme konusunda ne kadar hevesliyse, düşesin gözünde o kadar değer kaybederdi. Düşes o esnada sadece Rachel'in iyi kalpliliğine değer veriyordu; birisi Berma'nın kızıyla damadını kendisine takdim edecek olsa, sırtını dönüp giderdi. Bu arada Rachel ertesi gün Berma'yı kuliste görünce, onu etkileyici bir cümleyle nasıl ezeceğini kafasında planlamaktaydı: "Kızınızın sofada beklemesine çok üzüldüm, kahroldum. Bilseydim. Bana not üzerine not gönderdi." Berma'ya indireceği darbeyi düşündükçe seviniyordu. Ölümcül bir darbe olacağını bilse, vazgeçerdi belki. Başkalarına acı çektirmekten hoşlanırız, ama suç işlemek de istemeyiz, kurbanımızın yaşamasını tercih ederiz. Zaten Rachel ne gibi bir suç işlemişti ki? Birkaç gün sonra, büyük ihtimalle, gülerek, "Bu kadarı da fazla doğrusu, ben Berma'nın kızıyla damadına onun bana asla göstermediği nezaketi göstermek istedim sadece, ama neredeyse onu öldürmekle suçlanıyorum. Düşes şahidimdir" diyecekti. Öyle görünüyor ki, bütün kötü duygularını ve sahne hayatının sahtekârlığını çocuklarına devreden, ama bunların sonucu olan sebatla çalışmayı onlara aşılayamayan büyük trajedi oyuncuları, çoğu kez çevresinde kurulan ailevi bir komploya kurban giderek defalarca canlandırdıkları kahramanların kaderini paylaşıyorlar.

Öte yandan, düşesin hayatı her şeye rağmen mutsuzlukla doluydu; mutsuzluğunun sebebi, buna paralel olarak M. de Guermantes'ın girip çıktığı muhitin değerini düşürmek gibi bir sonuç da yaratıyordu. Uzun zamandır ilerlemiş yaşından ötürü durulmuş olan ve hâlâ zindeliğini korumasına rağmen artık Mme de Guermantes'ı aldatmayan dük, aniden Mme de Forcheville'e âşık olmuştu; bu ilişkinin nasıl başladığı tam olarak bilinmiyordu. (Mme de Forcheville'in muhtemel yaşı düşünüldüğünde, olay inanılmaz görünüyordu. Ama belki de Odette hoppalığa fazlasıyla küçük yaşta başlamıştı. Ayrıca bazı kadınlar her on yılda bir adeta yeniden doğar, yeni aşklar yaşar, bazen öldükleri zannedilirken, kocasını elinden kaptıkları genç bir kadını umutsuzluğa düşürürler.)

Ama bu ilişki öyle boyutlara ulaşmıştı ki, bu son aşkında da eski aşklarındaki üslubunu kullanan yaşlı dük, metresine adeta mahpus

hayatı yaşatıyordu; öyle ki, benim Albertine'e aşkımı hatırı sayılır çeşitlemelerle Swann'ın Odette'e aşkının bir tekrarı kabul edersek, M. de Guermantes'ın aşkı da benim Albertine'e aşkımı hatırlatıyordu. Metresinin öğle yemeklerini de, akşam yemeklerini de hep onunla birlikte yemesi gerekiyordu, dük sürekli onun evindeydi; nasıl ki bir yosmaya âşığı olan bir hükümdarı görmek için gidilirse, Odette de Guermantes Dükü'yle ilişkiye girmeleri düşünülemeyecek, sırf onunla tanışmak için ziyaretine gelen dostlarının yanında dükü gösteriş yapmak için kullanıyordu. Hiç şüphesiz, Mme de Forcheville uzun zamandır bir yüksek sosyete kadınıydı. Ama bu ileri yaşında tekrar metres hayatı yaşamaya başlayınca, üstelik âşığı her şeye rağmen kendi evindeki önemli şahsiyet olacak kadar gururlu bir ihtiyar olduğundan, kendini alçaltıp sadece onun beğendiği sabahlıkları giyiyor, onun sevdiği yemekleri yaptırıyor, bir zamanlar büyükamcama kendisine sigara gönderen grandüke onun sözünü ettiğini söylediği gibi, şimdi de dostlarını düke kendilerinden söz ettiğini söyleyerek pohpohluyordu; kısacası, yeni toplumsal mevkisinde edindiği bütün görgüye rağmen, yeni koşullar gereği bir kez daha çocukluğumdaki pembeli hanım olma yolundaydı. Şüphesiz Adolphe Amcam uzun yıllar önce ölmüştü. Ama çevremizdeki eski insanların yerini başkalarının alması, aynı hayata tekrar başlamamıza engel teşkil eder mi? Bu yeni koşullara muhtemelen açgözlülükten boyun eğmişti; ayrıca evlendirecek bir kızı olduğu dönemde yüksek sosyetede epeyce aranan biriyken, Gilberte Saint-Loup'yla evlenir evlenmez bir kenara itildiğinden, kendisi için her şeyi yapmaya hazır olan Guermantes Dükü sayesinde, arkadaşları Oriane'a kötülük etme fırsatını kaçırmayacak çeşitli düşesleri cezbedebileceğini de sezmişti; belki son bir sebep de, düşesin hoşnutsuzluğundan güç alması ve düşese üstün gelmenin kadınca rekabet duygularını körükleyerek kendisini mutlu etmesiydi.

Nasıl ki M. de Charlus'ün sürdüğü hayat ve Jupien'le herkes tarafından bilinen ilişkisi Union Kulübü'nün ve Amis du Vieux Paris Derneği'nin başkanlığına getirilmesini engellediyse, Guermantes Dükü'nün eski ilişkilerinin bir kopyası olan Mme de Forcheville'le ilişkisi de Jockey Kulübü'nün başkanlığına getirilmesini ikinci kez engellemiş, ayrıca Güzel Sanatlar Akademisi üyeliğini de kaçırmasına sebep olmuştu. Böylece iki kardeş, eğilimleri çok farklı

olduğu halde, aynı tembellik ve irade eksikliği yüzünden gözden düşmüşlerdi; büyükbabaları, Académie Française üyesi Guermantes Dükü'nde de görülen, ama rahatsız edici boyutlara ulaşmamış olan bu özellikler, iki torununun birinde doğal bir eğilimin, diğerinde doğaya aykırı kabul edilen bir eğilimin kendilerini toplum dışına itmelerine yol açmıştı.

Saint-Loup ölünceye kadar karısıyla birlikte Mme de Forcheville'i sadakatle ziyaret etmeyi sürdürmüştü. İkisi de hem Guermantes Dükü'nün hem Odette'in mirasçılarıydılar; zaten Odette muhtemelen dükün başlıca mirasçısı olacaktı. Ayrıca son derece müşkülpesent olan Courvoisier yeğenler, Mme de Marsantes ve Trania Prensesi bile, Odette'in hakaretleri yüzünden kin beslediği ve hakkında ileri geri konuştuğu Mme de Guermantes'ın ne kadar üzüleceğine aldırış etmeden, mirastan pay alma umuduyla Mme de Forcheville'i ziyaret ediyorlardı.

Yaşlı Guermantes Dükü bütün gün ve gecelerini metresiyle geçirdiğinden, artık dışarı çıkmıyordu. Ama o gün, karısıyla karşılaşmanın vereceği sıkıntıya rağmen, metresini görmek için Guermantes Prensesi'nin davetine uğramıştı. Onu fark etmemiştim; biri göstermese, muhtemelen görsem de tanıyamazdım. Bir harabeye dönüşmüştü, ama muhteşemdi; hatta bir harabe bile değil, fırtınada bir kaya kadar romantik ve güzel bir varlıktı. Istırap dalgaları, acı çekmenin yarattığı öfke ve giderek yaklaşan kurnaz ölüm tarafından kamçılanan, bir kaya gibi ufalanan çehresi, öteden beri hayran olduğum üslubunu ve eğrilerini korumuştu; fazlasıyla aşınmış olduğu halde çalışma odamızı süslemesinden mutluluk duyduğumuz güzel antik büstler gibi haraptı. Ne var ki, geçmiştekinden daha eski bir döneme aitmiş gibi görünüyordu; çünkü bir zamanlar daha parlak olan yüzeyi matlaşıp pürüzlenmekle kalmamış, eski incelik ve neşe ifadesinin yerini hastalığın yol açtığı, iradedışı, bilinçdışı bir ölümle mücadele, direnme ve yaşama zorluğu ifadesi almıştı. Bütün esnekliğini kaybetmiş olan damarlar dükün eskiden ışıl ışıl olan çehresine heykelsi bir sertlik kazandırmıştı. Dük hiç farkında olmadığı halde, ensesinin, yanaklarının, alnının bazı açılardan görünümü, içindeki varlığın her dakikaya dört elle sarılmak zorundaymışçasına, trajik bir fırtınada sarsıldığı izlenimini uyandırıyordu; bu arada, biraz seyrelmiş olan o muhteşem beyaz saçları, çehresinin kuşatılmış çıkıntısını köpükleriyle dövüyordu. Tıpkı o âna kadar başka bir

renkte olan kayalarda sadece her şeyi silip süpürecek olan fırtına yaklaşırken görülen o garip, kendine has yansımalar gibi, dükün sert, yıpranmış yanaklarının kurşuni grisinin, kabarık saçlarının beyaza yakın, köpüklü grisinin, zar zor görebilen gözlerden hâlâ sızan cılız ışığın gerçekdışı değil, aksine fazlasıyla gerçek, ama olağanüstü tonlar olduklarını, yaşlılığın, yaklaşan ölümün ürkütücü ve kâhince gölgeleri içinde, taklit edilemez aydınlığın paletinden alınmış olduklarını anladım.

Dük davette sadece birkaç dakika kaldığı halde, bu süre daha genç âşıklara teslim olan Odette'in onu umursamadığını anlamama yetti. Ama gariptir ki, bir zamanlar kral rolü oynamaya kalktığında gülünç olan dük şimdi gerçekten heybetli bir görünüm kazanmış, yaşlılık onu bütün süslerinden sıyırarak kardeşine benzetmişti. Bir zamanlar tarzı farklı olmakla birlikte kardeşi gibi kibirliyken, şimdi yine kardeşi gibi, ama yine farklı bir tarzda, neredeyse hürmetkâr bir edaya bürünmüştü. Dük kardeşi gibi düşkünleşmemiş, bir zamanlar aşağıladığı kişileri bunak bir hasta nezaketiyle selamlayacak kadar alçalmamıştı. Ama çok yaşlıydı; dolayısıyla, dışarı çıkmak üzere kapıdan geçip merdivenden aşağı inmek istediğinde, insanlar için hayattaki en sefil durum olan ve onları Yunan trajedilerindeki krallar misali doruklarından deviren yaşlılık, dükü tehdit altındaki iktidarsızların çarmıha giden yola benzeyen hayatında durmaya, ter içinde kalmış alnını silmeye, dengesiz adımlarının, bulutlanmış gözlerinin ihtiyaç duyduğu destekten yoksun kalınca kendisinden gizlenen basamakları el yordamıyla aramaya zorlayan ve kendisi farkında olmasa da düke usulca, utanarak başkalarından yardım dileniyormuş görünümü veren yaşlılık, onu ulu bir adamdan çok, yalvaran bir adama dönüştürmüştü.

Odette'siz yapamayan, onun evinde hep aynı koltukta oturup yaşlılık ve gut hastalığı yüzünden zorlukla yerinden kalkabilen M. de Guermantes, Odette'in çeşitli dostlarını ağırlamasına izin veriyor, onlar da düke takdim edilmekten, sözü ona bırakmaktan, onun eski sosyeteye, Villeparisis Markizi'ne, Chartres Dükü'ne ilişkin hikâyelerini dinlemekten büyük mutluluk duyuyorlardı.

Böylece, Saint-Germain muhitinde, Guermantes Dükü'yle Düşesi'nin ve Charlus Baronu'nun görünürde sarsılmaz olan mevkileri, bu dünyadaki her şeyin değiştiği şekilde, gözden kaçan, özdeki bir ilkenin etkisiyle dokunulmazlıklarını kaybetmişlerdi: M. de Char-

lus kendisini Verdurin'lerin kölesi haline getiren Charlie'ye aşkı ve ardından bunaklık yüzünden; Mme de Guermantes yenilik ve sanat merakı yüzünden; M. de Guermantes da tekelci bir aşk yüzünden mevkilerinden olmuşlardı; gerçi dük hayatı boyunca buna benzer aşklar yaşamıştı, ama yaşın getirdiği zaaf bu son aşkı öncekilerden daha baskıcı kılıyor, ayrıca dükün artık boy göstermediği, zaten pek bir işlevi de kalmamış olan düşesin salonu eskisi gibi saygınlığıyla dükün zaaflarını telafi etmiyordu. Bu dünyadaki her şeyin çehresi işte bu şekilde değişir; imparatorlukların merkezi, servetlerin dağılımı, mevkilerin ayrıcalık belgeleri, kesin görünen her şey sürekli olarak yeniden düzenlenir ve yaşamış olan bir insanın gözleri, tam da değişimin en imkânsız gibi göründüğü yerde, en köklü değişimi izleyebilir.

Ara sıra, bu tipik "Restorasyon" dükünü ve onun sevdiği sabahlıklardan birine bürünmüş, her şeyiyle "İkinci İmparatorluk üslubu" yosmayı çevreleyen demode, eski dekoru tamamlayan, Swann'ın tam bir "koleksiyoncu" düzenlemesiyle bir araya getirdiği eski tablolar, pembeli hanımın boş gevezelikleriyle dükün sözünü kesişine şahit olurdu; bu durumda dük aniden susar ve metresine yırtıcı bir bakış yöneltirdi. Belki onun da düşes gibi ara sıra saçmaladığının farkına varıyordu; belki de yaşlılığın etkisiyle hayal görerek, sözünü Mme de Guermantes'ın yersiz bir esprisinin böldüğünü zannediyor, bir an için kendilerini Afrika çöllerinde hâlâ özgür zanneden, zincire vurulmuş vahşi hayvanlar gibi, Guermantes Konağı'nda bulunduğu zannına kapılıyordu. Ansızın kafasını kaldırır ve eskiden, Mme de Guermantes fazla konuştuğunda beni korkudan titretmiş olan bir ifadeyle, vahşi hayvan gözü gibi parlayan küçük, yuvarlak sarı gözlerini metresine dikerdi. Dük, cüretkâr pembeli hanıma bu şekilde bir an bakardı. Ama o kafa tutar, gözlerini dükün gözlerinden ayırmaz ve seyredenlere çok uzun gelen birkaç saniyenin sonunda, evcilleştirilmiş yaşlı vahşi yaratık, girişi bir paspasla belirlenmiş bu Sahra'da, yani düşesin evinde özgür değil, hayvanat bahçesindeki kafesinde, yani Mme de Forcheville'in evinde olduğunu hatırlar ve sarı mı, beyaz mı olduğu kestirilemeyen kalın bir yelenin hâlâ süslediği başını omuzlarına gömerek sözüne devam ederdi. Mme de Forcheville'in zaten genellikle fazla anlamlı olmayan sözlerinin ne manaya geldiğini anlamamış gibi görünürdü. Metresinin dostlarını kendisiyle birlikte akşam yemeğine davet etmesine izin verirdi; eski

aşklarından kalma, aynısına Swann'dan alışık olduğu için Odette'i şaşırtmayan, beni ise, Albertine'le hayatımı hatırlattığı için duygulandıran bir takıntıyla, Odette'le tek başına vedalaşabilmek için, herkesin erkenden gitmesini şart koşardı. Söylemeye gerek yok, dük kapıdan çıktığı anda, metresi başkalarıyla buluşurdu. Ama dük böyle bir şeyden şüphelenmiyor ya da şüphelenmiyormuş gibi görünmeyi tercih ediyordu; yaşlıların gözleri pek iyi görmez, kulakları ağır işitir, basiretleri azalır ve yorgunluk denetimi hafifletmelerine yol açar. Ve belirli bir yaşta, Jüpiter, kaçınılmaz olarak bir Molière kahramanına –üstelik Alkmene'nin Olympos'lu âşığına değil, gülünç bir Géronte'a– dönüşür. Aslında Odette, M. de Guermantes'ı ona baktığı gibi, yani zarafetten ve asaletten yoksun bir biçimde aldatıyordu. Diğer her rolde olduğu gibi, bu rolde de vasattı. Hayat kendisine çeşitli zamanlarda güzel roller sunmuştu gerçi, ama o, bu rolleri oynamayı beceremiyordu.

Sonradan Odette'i tekrar görmek istediysem de başaramadım, çünkü hem sıhhatinin, hem de kıskançlığın gereklerini yerine getirmek isteyen M. de Guermantes, metresinin sadece gündüz davetlerine –üstelik danslı davetler olmamaları koşuluyla– katılmasına izin veriyordu. Odette eve adeta hapsedildiğini çeşitli nedenlerden ötürü bana açıkça itiraf etti. Başlıca sebep, benim o dönemde sadece birkaç makale ve incelemem yayımlandığı halde, meşhur bir yazar olduğuma hükmetmiş olmasıydı; hatta onu görmek için Akasyalar Yolu'na, daha sonraları evine gittiğim zamanları hatırlayıp, safça, "Ah! Günün birinde o delikanlının büyük bir yazar olacağını bilseydim!" diyordu. Yazarların malzeme toplamak, aşk maceralarını dinlemek amacıyla kadınlarla görüştüklerini duyduğundan, ilgimi çekmek için karşımda tekrar basit bir yosmaya dönüşüyor ve anlatıyordu: "Bir aralar adamın biri bana vurulmuştu, ben de onu çılgınca seviyordum. Harikulade bir hayatımız vardı. Onun Amerika'ya gitmesi gerekiyordu, ben de onunla gidecektim. Yola çıkacağımız günden bir gün önce, hep böyle süremeyecek olan bir aşkın azalmasına izin vermemenin daha güzel olacağını düşündüm. Birlikte son bir gece geçirdik; o, benim de kendisiyle gideceğimi sanıyordu; çılgın bir geceydi, onun yanında hem ilahi bir mutluluk duyuyordum, hem de onu bir daha göremeyeceğim için kahroluyordum. O sabah, biletimi tanımadığım bir yolcuya vermiştim. Hiç değilse satın almak için ısrar ediyordu. 'Hayır, bu bileti almakla bana çok büyük

bir iyilik etmiş oluyorsunuz, para istemiyorum' dedim ona." Ardından, başka bir hikâyeye geçiyordu: "Bir gün, Champs-Élysées'de, daha önce sadece bir kez gördüğüm M. de Bréauté bana o kadar ısrarla bakmaya başladı ki, durup ne cesaretle bana öyle baktığını sordum. 'Şapkanız çok gülünç, onun için bakıyorum' diye cevap verdi. Dediği doğruydu. Hercai menekşelerle süslenmiş küçük bir şapkaydı; o zamanların modası feci bir şeydi. Ama ben öfkeden küplere biniyordum, 'Benimle böyle konuşamazsınız' dedim. Sonra yağmur yağmaya başladı. 'Sizi ancak arabanız olsaydı affedebilirdim, dedim. —Arabam var, sizi bırakayım, dedi. —Hayır, arabanızı istiyorum, ama sizi istemiyorum' dedim. Ben arabaya bindim, o da yağmurun altında uzaklaştı. Ama akşamına, evime geldi. İki yıl boyunca çılgınca bir aşk yaşadık. Bir gün bana çaya gelin, size M. de Forcheville'le nasıl tanıştığımı anlatayım. Aslında, dedi hüzünlü bir havayla, hayatım boyunca eve hapsoldum, çünkü âşık olduğum bütün erkekler beni delicesine kıskanırdı. M. de Forcheville bunlara dahil değil, çünkü o, özünde sıradan bir insandı, oysa ben sadece zeki insanları gerçekten sevebildim. Biliyor musunuz, M. Swann da bu zavallı dük kadar kıskançtı; dükün uğruna her şeyden vazgeçtim, çünkü kendi evinde mutlu olmadığını biliyorum. Oysa M. Swann'ı delice sevdiğim için her şeyden vazgeçmiştim; bence insan kendisini seven bir erkeği mutlu etmek için, hatta sırf kaygılanmaması için danstan, sosyeteden ve diğer her şeyden pekâlâ feragat edebilir. Zavallı Charles, ne kadar zeki, ne kadar cazip bir erkekti; tam benim hoşlandığım tipte bir adamdı." Dediği belki de doğruydu. Swann'dan hoşlandığı bir dönem olmuştu; kendisinin Swann'ın "tipi" olmadığı dönemdi bu. Aslında, daha sonra da, asla onun "tipi" olmamıştı. Buna rağmen Swann onu çılgınca, üstelik acı çekerek sevmişti. Bu çelişki daha sonra Swann'ı şaşırtmıştı. Oysa erkeklerin hayatta çektiği acıların ne kadar büyük bir bölümünün "tipleri olmayan" kadınlardan kaynaklandığı düşünülecek olursa, ortada bir çelişki olmaması gerekir. Bunun çeşitli nedenleri olabilir; her şeyden önce, "tipimiz olmayan" bir kadını başlangıçta sevmeden onun tarafından sevilir, böylelikle, hayatımızda, "tipimiz" olan bir kadın söz konusu olduğunda asla gerçekleşmeyecek bir alışkanlığın şekillenmesine izin veririz, çünkü o tür bir kadın arzulandığını sezer ve kolay kolay teslim olmaz, bize nadiren bir randevu bahşeder, hayatımızın her saatini işgal etmez; oysa hayatımıza yerleşen kadına

ileride âşık olduğumuz takdirde, bir kavga veya bizi habersiz bıraktığı bir seyahat nedeniyle onu özleyecek olsak, sadece bir değil, yüzlerce bağın koptuğunu fark ederiz. Ayrıca, temelinde şiddetli bir fiziksel arzu olmadığı için, bu alışkanlık duygusaldır ve aşk doğduğu takdirde, beyin daha çok çalışır; bu bir ihtiyaç değil, bir romandır. "Tipimiz olmayan" kadınlardan sakınmaz, bizi sevmelerine izin veririz; daha sonra biz de onları seversek, yanlarında arzumuzu doyurmanın tatminini bile yaşamadan, diğerlerinden bin kat fazla severiz bu kadınları. Bu ve başka birçok nedenden ötürü, en büyük kederlerimizin "tipimiz olmayan" kadınlardan kaynaklanması, mutluluğumuzu bize en hoşlanmadığımız şekle sokarak yaşatan kaderin alaycılığının bir sonucu değildir sadece. "Tipimiz" olan bir kadın genellikle tehlikeli değildir, çünkü bizi istemez, tatmin edip hemen terkeder, hayatımıza yerleşmez; oysa aşkta tehlikeli olan, ıstırap kaynağı olan şey kadının kendisi değil, her günkü varlığı, her an ne yaptığına ilişkin merakımızdır, yani kadın değil, alışkanlıktır.

Mme de Forcheville'e çok iyi kalpli ve yüce gönüllü olduğunu söyleme alçaklığını gösterdim, ama söylediklerimin hiç de doğru olmadığını, onun açıksözlülüğüne bol bol yalan karıştığını biliyordum. Bana maceralarını anlattıkça, Swann'ın ne kadar çok şeyden habersiz olduğunu düşünüyordum dehşetle; bütün duyarlılığı bu kişiye odaklandığından, bunları bilse müthiş ıstırap çekerdi, oysa birçoğunu sırf Odette'in tanımadığı, hoşuna giden bir erkek veya bir kadın gördüğünde gözlerine yerleşen bakıştan bile, kesinlikle tahmin etmiş olmalıydı. Aslında Odette'in bunları anlatmasının tek nedeni, kendince bana roman konuları sağlamaktı. Yanılıyordu; gerçi öteden beri hayal gücüme bol bol malzeme sunmuştu, ama bunu çok daha iradedışı bir yoldan yapmıştı; Odette'in hayatını düzenleyen yasaları ben onun haberi olmadan, kendi çabamla bulup çıkarmıştım.

M. de Guermantes'ın gazabı sadece karısına yöneliyordu artık; Mme de Forcheville de, dükün sinirli dikkatini düşesin ayrım gözetmeden kurduğu ilişkilere çekmeyi ihmal etmiyordu. Düşes bu yüzden çok mutsuzdu. Gerçi bu konuda bir kere konuştuğum M. de Charlus, ilk suçu ağabeyinin işlemediğini, düşesin efsane haline gelmiş olan iffetinin aslında ustalıkla gizlenen sayısız maceradan oluştuğunu iddia etmişti. Ama ben bu konuda hiçbir dedikodu

duymamıştım. Mme de Guermantes, hemen herkesin gözünde bambaşka bir insandı. Daima kusursuz bir hayat sürdüğü kanısı hâkimdi. Bu iki iddiadan hangisinin gerçekle, genellikle insanların dörtte üçünün bilmediği gerçekle örtüştüğüne karar veremiyordum. Guermantes Düşesi'nin, Combray Kilisesi sahınındaki mavi ve aylak bakışlarını gayet iyi hatırlıyordum. Ama bu bakışlar iki iddianın hiçbirini çürütmüyordu; her iki iddia da bu bakışlara aynı derecede kabul edilebilir, farklı anlamlar yükleyebilirdi. Ben çocukça salaklığımla, bir an onları kendime yönelen sevdalı bakışlar olarak yorumlamıştım. Daha sonra, bir süzerenin vasallarına yönelik, kilise vitraylarındakine benzer iyi niyetli bakışları olduklarını anlamıştım. Şimdi ilk izlenimimin doğru olduğunu ve düşesin Combray'nin Saint-Hilaire Kilisesi'nde tesadüfen karşılaştığı, tanımadığı bir çocukla değilse de, teyzesinin ve yeğeninin arkadaşı olan biriyle itibarını lekelemekten korktuğu için mi daha sonra aşktan hiç söz etmediğini düşünmem gerekiyordu?

Düşes geçmişinin benimle paylaşılmış olmasından ötürü daha tutarlı olduğunu hissedip bir anlık bir mutluluk duymuştu belki, ama ben vaktiyle M. de Sagan'dan veya M. de Guermantes'tan pek ayırt edemediğim M. de Bréauté'nin taşralılığına ilişkin birkaç soru sorunca, tekrar yüksek sosyete hanımlarının bakış açısını, yani sosyeteyi küçümseyen bakış açısını benimsedi. Bir yandan konuşuyor, bir yandan da bana konağı gezdiriyordu. Küçük salonlarda, müzik dinlemek üzere kalabalıktan uzaklaşmayı tercih etmiş yakın dostlara rastladık. Ampir üslubunda döşenmiş küçük bir salonda, siyah frak giymiş birkaç beyefendi bir kanepede oturmuş müzik dinliyorlardı; bir Minerva'nın taşıdığı boy aynasının yanında, duvara dik yerleştirilmiş bir şezlong vardı; iç kısmı beşik gibi çukur olan şezlonga genç bir kadın uzanmıştı. Düşes içeri girdiğinde en ufak bir değişiklik yapma gereği duymadığı gevşek pozu, Ampir modasına uygun elbisesinin muhteşem parıltısıyla çelişiyordu; ipek elbisenin parlak kırmızısının yanında, en kırmızı küpeçiçekleri bile solgun kalırdı; çiçek desenleri ve amblemler, sedefli kumaşa gömülmüş olduklarından çok uzun zaman önce işlenmiş izlenimi uyandırıyorlardı. Genç hanım güzel esmer başını hafifçe eğerek düşesi selamladı. Dışarısı apaydınlık olduğu halde, müziğe yoğunlaşabilmek için ağır perdelerin çekilmesini rica etmiş olduğundan, mobilyalara çarpılmasın diye üç ayaklı bir yükseltinin üzerine yer-

leştirilmiş çanağın içinde yanan mum haleli ve solgun bir ışık saçıyordu. Genç hanımın kim olduğunu sorduğumda, Guermantes Düşesi, Mme de Saint-Euverte olduğunu söyledi. Bunun üzerine, benim tanıdığım Mme de Saint-Euverte'in nesi olduğunu sordum. Mme de Guermantes, yaşlı Mme de Saint-Euverte'in bir yeğeninin gelini olduğunu ve genç kızlık soyadının da, galiba La Rochefoucauld olduğunu, kendisinin Saint-Euverte'lerle tanışmadığını söyledi. Düşese Laumes Prensesi olduğu sıralar, Swann'la karşılaştığı (benim bulunmadığım, ama başkalarından dinlemiş olduğum) gece davetini hatırlattım, ama Mme de Guermantes o davete kesinlikle gitmediğini ileri sürdü. Öteden beri biraz yalancı olan düşes, şimdi iyice yalancı olmuştu. Mme de Saint-Euverte'in –zamanla seviyesi epeyce düşmüş olan– salonu, düşesin inkâr etmekten hoşlandığı bir salondu. Israr etmedim. "Hayır, siz ancak sözünü ettiğiniz kadının kocasına benim evimde rastlamış olabilirsiniz, esprili bir adamdı çünkü, ama karısıyla hiçbir ilişkim yoktu. —Ama onun kocası yoktu. —Ayrı yaşadıkları için siz öyle sanıyordunuz belki, ama kocası kendisinden çok daha hoş bir insandı." Sonunda anladım ki, çeşitli yerlerde karşılaştığım, ismini hiçbir zaman bilmediğim, çok uzun boylu, inanılmaz derecede iriyarı, bembeyaz saçlı bir adam, Mme de Saint-Euverte'in kocasıymış meğer. Bir yıl önce ölmüş. Yeğeninin gelinine gelince, bir mide veya sinir hastalığından ya da flebitten ötürü mü, bebek beklediği, yeni doğum veya düşük yaptığı için mi bilmem, uzanmış halde müzik dinliyor, kimse için yerinden kıpırdamıyordu. Büyük ihtimalle, güzel kırmızı ipeklileriyle gurur duyuyor ve şezlongda uzanmış haliyle Mme Récamier'ye benzediğini düşünüyordu. Bunca uzun bir süreden sonra Zaman'ın katettiği mesafeyi ve devamlılığını gösteren Saint-Euverte soyadına benim nazarımda yeni bir açılım kazandırdığının farkında değildi. Saint-Euverte soyadının ve Ampir üslubunun küpeçiçeği kırmızısı ipeklerin arasında çiçek açtığı bu sandalın içinde, Zaman'ı sallamaktaydı kucağında. Mme de Guermantes bu Ampir üslubundan öteden beri nefret ettiğini söylüyordu; bu, şimdi nefret ettiği anlamına geliyordu ve doğruydu da, çünkü biraz gecikerek de olsa, düşes modayı takip ederdi. Pek tanımadığı David'den söz edip meseleyi uzatmadan şunu belirtelim ki, gençliğinde M. Ingres'i gelmiş geçmiş en sıkıcı ve basmakalıp ressam olarak görmüşken, aniden Art Nouveau'nun en büyük ustası olduğu kanısına varmış, hatta

Delacroix'dan nefret edecek kadar ileri gitmişti. Hangi aşamalardan geçerek bu aşırı hayranlıktan küçümseyişine geri döndüğü önemli değil, çünkü bunlar, sanat eleştirmenlerinin seçkin hanımlardan on yıl önce ifade ettikleri zevk değişimleridir. Düşes, Ampir üslubunu eleştirdikten sonra, Saint-Euverte'ler gibi silik insanlardan ve Bréauté'nin taşralılığı gibi saçmalıklardan bahsettiği için benden özür diledi, çünkü bunların beni niçin ilgilendirdiğini anlaması mümkün değildi; aynı şekilde, midesini rahatlatmaya veya Ingresvari bir görüntü oluşturmaya çalışan Mme de Saint-Euverte-La Rochefoucauld da, soyadına, kendi ailesinin parlak soyadına değil, kocasınınkine hayran olduğumu ve simgelerle dolu bu odada, kendisine Zaman'ı kucağında sallama işlevini yüklediğimi tahmin edemezdi.

"Size bu saçmalıklardan niye söz ettim ki, bunlar sizi niçin ilgilendirsin?" dedi düşes. Bu cümleyi alçak sesle söylemişti, kimsenin duymuş olmasına imkân yoktu. Buna rağmen, genç bir beyefendi (daha sonra, bir zamanlar benim için Saint-Euverte'ten çok daha bildik olan soyadından ötürü ilgimi çekecekti), öfkeyle yerinden kalkarak müziği daha iyi duyabilmek için biraz öteye gitti. O sırada çalınmakta olan parça *Kreutzer Sonatı*'ydı, ama delikanlı programa yanlış bakmıştı ve Ravel'in, kendisine Palestrina kadar güzel, ama anlaşılması zor olduğu söylenen bir parçasının çalındığını sanıyordu. Aceleyle yer değiştirirken, yarı karanlıkta bir yazı masasına çarptı; bunun üzerine birçok kişi dönüp kendisine baktı, çünkü arkaya bakmak gibi basit bir hareket, bir anlığına da olsa, *Kreutzer Sonatı*'nı "ibadet edercesine" dinleme işkencesinden kendilerini kurtarıyordu. Bu küçük skandala meydan vermiş olan Mme de Guermantes'la ben, aceleyle başka bir odaya geçtik. "Gerçekten, bu saçmalıklar sizin gibi değerli bir insanın ilgisini nasıl çekebiliyor? Az önce de Gilberte de Saint-Loup'yla sohbet ettiğinizi gördüm. Size yakışmıyor. O kadın benim için bir hiç, hatta bir kadın bile değil, yeryüzünde tanıdığım en sahte, en burjuva yaratık." (Düşes entelektüelliği savunurken bile işin içine aristokrat önyargılarını karıştırmadan edemezdi.) "Ayrıca sizin bu tür evlere gelmeniz doğru mu? Bugün gelmenizi yine de anlayabilirim, çünkü Rachel şiir okuyacaktı, ilginizi çekmiş olabilir. Ama ne kadar muhteşem olsa da, bu tür bir seyirci topluluğu karşısında kendisini tam anlamıyla sanatına veremiyor. Sizi onunla baş başa öğle yemeğine çağıracağım. Ne kadar fevkalade olduğunu o zaman göreceksiniz.

O, burada gördüğünüz herkesten kat kat üstündür. Yemekten sonra size Verlaine okuyacak. Bana hak vereceksiniz. Ama bu gibi şaşaalı davetlere gelmenizi gerçekten anlayamıyorum. İnceleme yapmak üzere geldiyseniz, o başka..." diye ekledi, şüpheli, güvensiz bir tavırla; daha ileri gitmeye cesaret edemedi, çünkü değindiği kuşkulu işlemlerin ne olduğunu tam olarak bilemiyordu.

Her gün X... ile Y...'nin katıldığı öğle sonrası toplantılarını özellikle methetti. Çünkü düşes de (şimdi inkâr etmekle birlikte) bir zamanlar aşağıladığı "salon sahibi" hanımlarla aynı görüşleri paylaşıyordu; onun nazarında bir hanımın üstünlüğünün, seçkinliğinin ölçüsü, "bütün erkekleri" evine toplamasıydı. Filanca "salon sahibi" hanımın sağlığında Mme Howland hakkında kötü şeyler söylediğini belirttiğimde, düşes saflığıma kahkahalarla gülüyordu: "Elbette, çünkü bütün erkekler onun evine gidiyor, Mme Howland da onları elinden almaya çalışıyordu."

"Sizce biraz önce olduğu gibi kocasının eski metresini seyretmek Mme de Saint-Loup'ya ıstırap vermiyor mudur?" diye sordum düşese. Mme de Guermantes'ın çehresinde, işittiği şeyle tatsız düşünceler arasında çağrışımlar yoluyla bağlantı kuran eğri çizginin oluştuğunu gördüm. Gerçi bu çağrışımlar söze dökülmüyordu, ama söylediğimiz ciddi sözlere hiçbir zaman sözlü veya yazılı bir cevap alamayız. Sadece aptallar, hata edip yazdıkları, bir gaftan ibaret olan bir mektuba boş yere defalarca cevap yazılmasını talep ederler; çünkü bu tür mektuplara sadece davranışla cevap verilir ve yazışmalarında özensiz zannedilen hanım, mektubu yazan şahsı gördüğünde, kendisine adıyla hitap etmek yerine, "Beyefendi" diye hitap eder. Saint-Loup'nun Rachel'le ilişkisine değinmem o kadar ciddi bir şey değildi; olsa olsa, benim Robert'in arkadaşı olduğumu ve düşesin evindeki gece davetinde Rachel'in yaşadığı hayal kırıklığını bana anlatmış olabileceğini hatırlatmak suretiyle, düşese bir anlık bir rahatsızlık yaşatmış olabilirdi. Ama düşes düşüncelerini derinleştirmedi; fırtına çizgisi silindi ve Mme de Guermantes, Mme de Saint-Loup'ya ilişkin sorumu cevapladı: "Bana kalırsa, Gilberte kocasını hiçbir zaman sevmemiş olduğu için, aldırış etmiyordur. Feci bir kadın. Onun hoşlandığı şey, mevki, soyadı, benim yeğenim olmak ve çirkefin içinden kurtulmaktı, ama sonra, tekrar aynı çirkefe dönmekten başka şey düşünmedi. Doğrusunu isterseniz, ben Robert adına çok üzülüyordum; zavallı çocuk, dâhi sayılmasa da

birçok şeyi pekâlâ görüyordu. Her şeye rağmen yeğenimin karısı olduğu ve ihanetine dair kesin kanıtlarım bulunmadığı için bunu söylemem doğru değil, ama o kadar çok olay oldu ki! İtiraz etmeyin, eminim diyorum size; Méséglise'li bir subay vardı örneğin, Robert düelloya niyetlenmişti. Zaten bütün bu olaylar yüzünden cepheye gitti; savaşı ailevi sorunlardan kurtulmanın bir yolu olarak gördü; şahsi fikrimi soracak olursanız, Robert ölmedi, intihar etti. Karısı bir nebze olsun üzülmedi, hatta kayıtsızlığını şaşılacak bir küstahlıkla sergiledi; bütün bunlar benim için çok üzücüydü, zavallı Robert'i çok severdim. Belki şaşıracaksınız, herkes beni yanlış tanır çünkü; ama onu hâlâ düşündüğüm olur, ben kimseyi unutmam. Robert bana asla tek kelime söylemedi, ama her şeyi tahmin ettiğimi gayet iyi anlamıştı. Canım, kocasını azıcık bile sevmiş olsaydı, Robert'in yıllar boyunca ateşli bir ilişki yaşadığı kadınla aynı salonda bulunmaya bu soğukkanlılıkla tahammül edebilir miydi? Hatta o ilişkinin hep sürdüğünü söyleyebilirim, savaş sırasında bile devam ediyordu. Kocasını sevmiş olsa, kadının boğazına sarılırdı!" diye haykırdı düşes; kendisinin Rachel'i davet ettirmekle, Gilberte Robert'i sevmiş olsa kaçınılmaz olacağına hükmettiği bir skandala fırsat yaratmakla acımasızca davrandığını unutuyordu. "Hayır, inanın bana, o bir kaltak." Mme de Guermantes'ın böyle bir kelimeyi kullanabilmesinin sebebi, nazik Guermantes muhitinden tiyatrocu çevresine düşüşü ve bu tür kelimeleri açık saçık olduğunu düşündüğü on sekizinci yüzyıl konuşma tarzına yakıştırmasıydı; ayrıca düşes her şeye hakkı olduğunu düşünen bir insandı. Ama kelimeyi ona söyleten şey Gilberte'e beslediği nefretti, ona fiili olmasa da manevi bir darbe indirme ihtiyacıydı. Düşes aynı zamanda Gilberte'e ilişkin, daha doğrusu ona karşı sosyetedeki, aile içindeki ve hatta Robert'in mirası gibi mali konulardaki tutumunu bu kelimeyi kullanarak akladığını düşünüyordu.

Ne var ki, bazen yaptığımız değerlendirmeler bilmediğimiz ve tahmin edemeyeceğimiz olaylar tarafından görünürde doğrulanır; hiç şüphesiz bazı huylarını annesinden almış olan Gilberte de, (kendisinden bana çok genç kızlar tanıştırmasını rica ettiğimde, farkına varmadan bu rahatlığına güvenmiş olmalıydım) biraz düşündüken sonra, ricamdan herhalde sağlanacak fayda aile içinde kalsın diye, tahmin edebileceğimden çok daha cüretkâr bir sonuç çıkararak, "İzin verirseniz, kızımı getirip size takdim etmek istiyorum, dedi.

Şurada genç Mortemart'la ve başka işe yaramaz çocuklarla konuşuyor. Sizin için hoş bir arkadaş olacağından eminim."

Robert kız evladı olduğuna sevinmiş miydi diye sordum ona. "Ah! Kızıyla çok gurur duyuyordu. Ama doğal olarak, kendi eğilimlerini düşünecek olursak, bir oğlu olmasını tercih ederdi" dedi Gilberte safça. Annesinin soyadı ve serveti sayesinde bir veliahtla evlenmesini ve Swann'la karısının sosyal yükselişini taçlandırmasını bekleyebileceği bu kız, daha sonra kendine koca olarak silik bir edebiyatçıyı seçti, çünkü katiyen snop değildi; böylece, aileyi başlangıç noktasından daha düşük bir seviyeye indirmiş oldu. Bu silik çiftin parlak mevkie sahip bir aileden geldiğine yeni nesilleri inandırmak son derece zor oldu. Swann ve Odette de Crécy isimleri, mucize eseri dirilerek, insanların yanıldığınız konusunda sizi uyarmalarına, o kadar da matah bir aile olmadığını iddia etmelerine imkân tanıdı; genel kanı, Mlle de Saint-Loup'nun aslında mümkün olan en iyi kocayı bulduğu, (bir hiç olan) dedesinin Odette de Crécy'yle sonuç vermeyen bir sınıf atlama çabası içinde evlendiğiydi; oysa aksine, Swann'ın evliliği, en azından aşkı açısından, on sekizinci yüzyılda Rousseau'nun müritleri olan büyük soyluları ya da devrim öncülerini imtiyazlarından vazgeçip doğayla iç içe yaşamaya iten ideolojilere benzer bir ideolojinin ürünüydü.

Mme de Saint-Loup bir başka salona doğru uzaklaşırken, sözlerinin bende uyandırdığı hayret ve mutluluk yerini hızla Mlle de Saint-Loup'nun henüz kendisini görmeden, bir başka açıdan zihnimde uyandırdığı geçen Zaman fikrine bıraktı. Zaten o da çoğu insan gibi, ormanlarda birbirinden oldukça farklı noktalardan çıkan yolların buluşup kesiştiği kavşakların hayattaki karşılığı değil miydi? Benim için, Mlle de Saint-Loup'da birleşen ve etrafına yayılan çok sayıda yol vardı. Her şeyden önce, onca gezintimin ve hayalimin yer aldığı iki anayol, iki "taraf", onda birleşiyordu – babası Robert de Saint-Loup'nun bulunduğu Guermantes tarafı ve annesi Gilberte'in bulunduğu Méséglise tarafı, yani "Swann'ların tarafı". Bu yollardan biri, genç kızın annesi ve Champs-Élysées aracılığıyla beni Swann'a, Combray akşamlarıma, Méséglise tarafına götürüyordu; ötekiyse, babası aracılığıyla, babasını güneşli deniz kıyısında hafızamda canlandırdığım Balbec'teki öğleden sonralarıma. Bu iki yolu enine kesen bağlantılar hemen kuruluyordu. Çünkü Saint-Loup'yla tanıştığım gerçek Balbec'e gitmeyi o kadar istememin başlıca ne-

deni Swann'ın kiliseler, özellikle İran üslubundaki kilise hakkında söyledikleriydi; öte yandan, Guermantes Düşesi'nin yeğeni olan Robert de Saint-Loup aracılığıyla yine Combray'ye, Guermantes tarafına ulaşıyordum. Ancak Mlle de Saint-Loup, hayatımın başka birçok noktasına da ulaştırıyordu beni; örneğin büyükannesi olan, benim büyükamcamın evinde gördüğüm pembeli hanıma. Bu da bir başka ara yoldu, çünkü büyükamcamın o gün beni içeriye alan ve daha sonra bir fotoğraf sayesinde Pembeli Hanım'ın kimliğini saptamamı sağlayan uşağı, hem M. de Charlus'ün hem de Mlle de Saint-Loup'nun babasının âşık olduğu, annesini bedbaht etmesine yol açan delikanlının babasıydı. Ayrıca Vinteuil'ün müziğinden bana ilk bahseden Mlle de Saint-Loup'nun dedesi Swann, Albertine'den ilk bahseden de Gilberte olmamış mıydı? Albertine'in yakın arkadaşının kim olduğunu keşfedişim de, ölümle sonuçlanan ve bana sonsuz kederler yaşatan ortak hayatımıza başlayışım da, Albertine'le Vinteuil'ün müziğinden bahsederken gerçekleşmişti. Ayrıca Albertine'i geri getirmek için görevlendirdiğim kişi de, Mlle de Saint-Loup'nun babasıydı. Hatta bütün sosyete hayatım, hem Paris'te Swann'ların ve Guermantes'ların salonundaki, hem de zıt kutuptaki Verdurin'lerdeki hayatım aynı noktada birleşiyor, Combray'nin iki tarafını, Champs-Élysées'yi La Raspelière'in o güzel terasıyla yan yana getiriyordu. Zaten hayatta tanıştığımız herkesi onlarla arkadaşlığımızı anlatmak istediğimizde, hayatımızın birbirinden son derece farklı noktalarına yerleştirmek zorunda kalmaz mıyız? Ben Saint-Loup'nun hayatını anlatmaya kalksam, hayatımın bütün dekorları, büyükannem veya Albertine gibi en uzak olduğu noktalara varıncaya kadar hayatımın tamamı işin içine girerdi. Öte yandan, zıt kutupta oldukları halde Verdurin'ler, Odette'e geçmişi nedeniyle, Robert de Saint-Loup'ya da Charlie nedeniyle bağlıydılar; Vinteuil'ün müziği onların evinde az mı etkili olmuştu! Son olarak da Swann Legrandin'in kız kardeşini sevmiş, Legrandin M. de Charlus'le tanışmış ve genç Cambremer, M. de Charlus'ün evlat edindiği kızla evlenmişti. Hiç şüphesiz, sadece kalplerimizi kastediyorduysa, şair, hayatın kopardığı "esrarengiz bağlar"dan söz etmekte haklıydı. Ama daha da gerçek olan şudur ki, hayat hiç durmadan insanlar arasında, olaylar arasında yeni bağlar kurar, bu bağları birbiriyle kesiştirir, ikiye katlayıp örgüyü sağlamlaştırır ve sonuçta, geçmişimizin en uzak noktasıyla diğer

bütün noktalar arasında zengin bir hatıralar örgüsü örerek sonsuz bağlantı imkânları sunar.

Diyebilirim ki, bilinçsiz olarak yararlanmayıp eskiden ne olduğunu hatırlamaya çalıştığımda, o esnada yararlandığım şeylerin istisnasız hepsi önceleri canlıyken, benim gözümde kendilerine has bir hayatı varken, sonra düşünmeden kullandığım basit birer malzemeye dönüşmüştü. Mlle de Saint-Loup'ya Mme Verdurin'in evinde takdim edilecektim: Mlle de Saint-Loup'dan halefi olmasını rica edeceğim Albertine'le seyahatlerimizi şimdi ne hoş duygularla anıyordum –mahalli trenle Doville'e, Mme Verdurin'in evine gidişimiz örneğin; aynı Mme Verdurin, benim Albertine'le aşkımdan önce, Mlle de Saint-Loup'nun dedesiyle büyükannesi arasındaki aşkı da başta desteklemiş, sonra kösteklemişti'–. Dört bir yanımızda, beni Albertine'le tanıştırmış olan Elstir'in tabloları asılıydı. Son olarak da, Mme Verdurin, bütün geçmişimi bir potada eritecek şekilde, tıpkı Gilberte gibi bir Guermantes'la evlenmişti.

Pek az tanıdığımız bir insanla ilişkimizi bile, hayatımızın değişik noktalarına değinmeden anlatmamız imkânsızdır. Böylece her birey –ben de bu bireylerden biriydim– benim için hem kendi etrafında, hem de başkalarının etrafında dönüşüyle ve bilhassa benimle ilişkili olarak art arda işgal ettiği konumlarla bir zaman ölçüsüydü. Hiç şüphesiz, bu davette ele geçirmiş olduğum Zaman'ın hayatımı yerleştirdiği bu farklı düzlemlerin hepsi– bir hayatı anlatmak üzere yazılan bir kitapta genellikle kullandığımız düzlem psikoloji yerine adeta bir uzay psikoloji kullanmak gerekeceğini düşündürüyor bana– tek başıma çalışma odasında düşünürken hafızamın gerçekleştirdiği diriltme işlemlerine yeni bir güzellik katıyordu, çünkü geçmişi hiç değiştirmeden, yaşandığı andaki haliyle bugüne aktaran hafıza, hayatın akışını belirleyen muazzam Zaman boyutunu yok sayar.

Gilberte'in bana doğru geldiğini gördüm. Saint-Loup'nun evliliğini, o sıralar kafamı meşgul eden ve bu sabah aklımdan geçenlerle aynı olan düşünceleri dünmüş gibi algıladığımdan, Gilberte'in yanında on altı yaşlarında bir genç kız görünce şaşırıp kaldım; kızın uzun boyu benim görmek istemediğim zamanın ölçüsüydü. Renksiz, elle tutulamayan zaman, adeta ben görebileyim, dokunabileyim diye bu genç kızda cisimleşmişti; onu bir şaheser gibi şekillendirmiş, ne yazık ki buna paralel olarak, benim üzerimde

sadece olağan etkisini göstermişti. Bu arada Mlle de Saint-Loup karşıma gelmişti. Gözleri çukur, bakışları keskindi; belki Swann'ı değil de Saint-Loup'yu hatırlatan, bir gaga gibi kemerli, hafif ileri çıkık, sevimli bir burnu vardı. O Guermantes'ın ruhu uçup gitmişti, ama uçan kuşun keskin bakışlı sevimli başı gelip Mlle de Saint-Loup'nun omuzlarına konmuştu ve babasını tanımış olanları uzun tahayyüllere sürüklüyordu.

Annesinin ve büyükannesinin burunlarıyla adeta aynı kalıptan çıkmış olan burnunun, altındaki o harikulade, ama o kadar kısa olmayan yatay çizgiyle sona ermesi beni çok şaşırttı. O kadar kendine has bir özellikti ki, sırf bu çizgiyi görüp bir heykeli binlercesi arasında tanımak mümkündü; doğanın tam vaktinde gelip annesi ve büyükannesi gibi torunun çehresine de usta, özgün bir heykeltıraşa yakışır şekilde bu güçlü ve belirleyici çizgiyi yontmuş olmasına hayran kaldım. Bence çok güzel bir kızdı; hâlâ umut dolu ve güler yüzlüydü, benim kaybettiğim yıllarla şekillenmişti, kendi gençliğime benziyordu.

Zaman kavramı benim için bir başka değer de taşıyordu, bir dürtüydü; hayatım boyunca ara sıra kısa aydınlanmalar halinde, Guermantes tarafında, Mme de Villeparisis'yle yaptığımız araba gezintilerinde hissettiğim ve hayatı gözümde yaşanmaya değer kılan şeyi başarmak istiyorsam, işe koyulmam gerektiğini bildiriyordu bana. Şimdi hayat daha da yaşanmaya değer görünüyordu, çünkü karanlıkta yaşadığımız hayatın aydınlatılabileceğini, sürekli çarpıttığımız hayatın doğrultulabileceğini, kısacası, bir kitapta gerçekleştirilebileceğini düşünüyordum. Böyle bir kitabı yazmayı başaran kişi ne kadar mutlu olurdu! O kitabı yazmak ne büyük emek gerektirirdi! Bir fikir verebilmek için, en yüce, birbirinden en farklı sanatlarla karşılaştırma yapmak yerinde olur; çünkü böyle bir kitaptaki karakterlere hacim kazandırabilmek için her birinin farklı yönlerini göstermek zorunda olan yazarın kitabını titizlikle, birliklerini sürekli yeniden gruplandırarak, tıpkı bir saldırı gibi hazırlaması, bir yorgunluk gibi ona tahammül etmesi, bir kural gibi kabullenmesi, bir kilise gibi inşa etmesi, bir perhiz gibi ona uyması, bir engel gibi aşması, bir dostluk gibi fethetmesi, bir çocuk gibi aşırı beslemesi, bir âlem gibi yaratması ve üstelik, açıklaması muhtemelen ancak başka âlemlerde bulunabilecek, önsezisi bizi hayatta ve sanatta en çok duygulandıran şey olan o muammaları da göz ardı

etmemesi gerekir. Bu tür büyük kitaplarda öyle bölümler vardır ki, zamansızlıktan, taslak halinde kalmışlardır ve mimarın planı fazlasıyla kapsamlı olduğundan, muhtemelen hiçbir zaman tamamlanamayacaklardır. Tamamlanmamış nice büyük katedral mevcuttur. Yazar kitabını besler, zayıf bölümlerini güçlendirir, korur, ama sonra kitap kendi büyür, yazarın mezarını belirler ve onu söylentilerden, bir süre de unutuluştan korur. Ama kendime dönecek olursam, ben kitabımı daha alçakgönüllü bir şekilde düşünüyordum; hatta onu okuyacak olanları okurlarım olarak görmüyordum. Çünkü kanımca onlar benim değil, kendi kendilerinin okuru olacaklardı; kitabım Combray'deki gözlükçünün müşterilere sunduğu büyütücü mercekler gibi bir şey olacaktı; okurlara kitabım sayesinde kendilerini okuma imkânı sağlayacaktım. Dolayısıyla onlardan beni övmelerini veya yermelerini değil, gerçekten yazdığım gibi mi olduğunu, kendilerinde okudukları kelimelerin benim yazdığım kelimeler mi olduğunu söylemelerini bekleyecektim (bu konuda ortaya çıkabilecek sapmalar mutlaka benim yanıldığım anlamına gelmezdi, bazı durumlarda, benim kitabım okurun kendini okumasına yardımcı olamayabilir, onun gözüne uygun düşmeyebilirdi). Girişeceğim çalışmayı giderek daha net ve somut olarak kafamda canlandırdığım için, yaptığım karşılaştırmalar sürekli değişiyordu; büyük, beyaz ahşap masamda, yakınımızda yaşayan bütün iddiasız insanlar görevlerimize ilişkin bir içgüdüye sahip olduklarından, Françoise'ın bakışları altında (Albertine'i Françoise'ın ona yaptıklarını affedecek kadar unutmuştum), onun yanı başında, neredeyse onun çalıştığı gibi (daha doğrusu, onun eskiden çalıştığı gibi, çünkü artık çok yaşlanmıştı ve gözleri pek az görüyordu) çalışacağımı düşünüyordum; gerekli yerlere ek sayfalar iğneleyerek, kitabımı bir katedral inşa eder gibi iddiayla demeye cesaret edemeyeceğim ama, basitçe, bir elbise dikercesine oluşturacaktım. Françoise'ın deyimiyle bütün "karalamalarım" elimin altında olmadığı, tam da o sırada ihtiyacım olan kâğıdı bulamadığım zaman, daima belirli bir numara ipliği ve tam istediği düğmeler yoksa dikiş dikemeyeceğini söyleyen Françoise sinir bozukluğumu anlayışla karşılayacaktı. Ayrıca, bunca zamandır benimle aynı hayatı paylaşmasının sonucunda, Françoise edebi çalışmaya ilişkin, aptallar bir yana birçok akıllı insana bile kıyasla daha yerinde, içgüdüsel bir kavrayış gücü geliştirmişti. Yıllar önce, *Le Figaro*'da yayımlanan makalemi yazdığım sırada bile,

yaşlı uşağımız şahsen yapmadığımız, hatta kavramadığımız bir işin zorluğunu gözümüzde büyüttüğümüzden, hatta bizde bulunmayan bir alışkanlık konusunda bile, karşımızdakine, "Böyle hapşırmak sizi çok yoruyor olmalı" dediğimizden, abartılı bir merhametle, yazarlara içtenlikle acıyarak, "Ne belalı iş" derken, Françoise aksine, benim yaşadığım mutluluğu tahmin ediyor, çalışmama saygı duyuyordu. Sadece yazımı yayımlanmadan önce Bloch'a anlatmama kızıyor, onun benden önce davranmasından korkup, "Bütün bu insanlara fazla güveniyorsunuz, bunların hepsi kopyacı" diyordu. Gerçekten de Bloch, bir yazımı kendisine özetlediğimde, hoşuna gitmişse, mutlaka, ileride bir savunması olsun diye, "Ne tuhaf, ben de buna çok benzer bir yazı yazdım, bir ara okuyayım sana" derdi. (O sırada okumasının imkânsız olduğu, ama hemen o akşam oturup yazacağı anlaşılırdı.)

Françoise'ın karalama dediği sayfaları birbirine yapıştırırken bazıları yırtılıyordu. Françoise elbiselerinin aşınmış yerlerini yamarcasına, mutfakta bir pencerenin camı kırıldığında, benim matbaacıyı beklediğim gibi camcıyı beklerken, geçici olarak cam yerine bir gazete parçası yapıştırırcasına, bana onları onarmada yardımcı olamaz mıydı? Kurtlar tarafından kemirilmiş tahta gibi delik deşik olmuş defterlerimi gösterip, "Güveler yemiş, yazık, şu sayfaya bakın, dantele dönmüş" diyecek, bir terzi gibi yakından inceleyip görüşünü bildirecekti: "Bunu onarabileceğimi sanmıyorum, mahvolmuş. Yazık, belki de en güzel fikirleriniz bu sayfadaydı. Combray'de dedikleri gibi, kürkten güveler kadar anlayan kürkçü yoktur. Hep en güzel kumaşları bulurlar."

Öte yandan bir kitaptaki bireyler (insanlar ve nesneler) çok sayıda izlenimden oluştuğu, birçok genç kızdan, kiliseden, sonattan çıkarılan izlenimler tek bir sonat, tek bir kilise, tek bir genç kız yaratmada kullanıldığı için, ben de kitabımı Françoise'ın M. de Norpois'yı hayran bırakan, jölesi tek tek seçilmiş birçok et parçasıyla zenginleştirilmiş danayı pişirdiği gibi oluşturacaktım. Ve sonunda, nasıl küçüklüğümde annemi öpmeden yatma fikrine alışmamın imkânsız olduğunu düşündüysem veya daha sonra Albertine'in kadınlardan hoşlandığı fikrine alışamayacağımı sanıp sonra varlığını bile fark etmeden o fikirle yaşamayı öğrendiysem, Guermantes tarafında yaptığım gezintilerde öylesine arzuladığım ve imkânsız sandığım şeyi de gerçekleştirecektim; çünkü en büyük korkularımız

da, en büyük umutlarımız da, gücümüzü aşan şeyler değildirler; zamanla korkularımızı yenebilir, umutlarımızı gerçekleştirebiliriz.

Evet, kafamda yeni oluşan Zaman fikri artık bu esere kendimi vermem gerektiğini söylüyordu bana. Zamanı çoktan gelmişti; ama salona girdiğim anda, buruşmuş çehreleri görüp kayıp zaman kavramını edindiğimde beni pençesine alan endişeyi haklı çıkaran bir sorunla karşı karşıyaydım: Hâlâ vakit var mıydı ve hatta, ben hâlâ bu işe girişebilecek durumda mıydım? Zihnin ancak bir süre seyretmesine izin verilen, kendine ait manzaraları vardır. Benim yaşantım, aşağıdaki gölün kayalar ve ağaçlardan oluşan bir perdeyle gözden gizlendiği bir yolda, yokuş yukarı tırmanan bir ressamı hatırlatıyordu. Ressam bir aralıktan gölü görür, manzara gözlerinin önünde uzanmaktadır, fırçalarını çıkarır. Ama akşam olmak üzeredir, karanlık çöktüğünde resmine devam edemeyecek, şafak bir daha sökmeyecektir. Az önce çalışma odasında tasarladığım çalışmanın bir koşulu, önce hafıza yoluyla canlandırılacak izlenimlerin derinleştirilmesiydi. Oysa benim hafızam yıpranmıştı.

Her şeyden önce, henüz işe başlamadığıma göre, yaşım göz önüne alındığında daha önümde birkaç yıl olduğunu düşünsem bile, endişelenmekte haklıydım, çünkü ömrüm birkaç dakika sonra da tükenebilirdi. Bir bedenim olduğunu, yani her an, hem içten, hem dıştan, çifte bir tehlike altında bulunduğumu unutmamak gerekiyordu. Üstelik sadece anlatım kolaylığı açısından böyle ifade ediyordum. Çünkü iç tehlike, örneğin beyin kanaması, bedensel olduğu için aynı zamanda bir dış tehlikedir. Bir vücut sahibi olmak zihin için en büyük tehdittir. İnsanoğlunun zihinsel hayatı, hayvansal ve fiziksel hayatın mucizevi şekilde mükemmelleşmiş bir aşamasından ziyade, manevi hayatın düzenlenişinde bir kusur, tekhücreli hayvanlarla poliplerin ortak hayatı kadar, balinaların bedeni vs. kadar ilkel bir aşamadır şüphesiz. Beden zihni bir kalenin içine hapseder; çok geçmeden, kale dört bir yandan kuşatılır ve sonunda zihin teslim olmak zorunda kalır.

Yine de, zihni tehdit eden iki tür tehlikeyi birbirinden ayırmakla yetinecek ve dış tehlikeyle işe başlayacak olursam, hayatım boyunca birçok kez, koşullar nedeniyle fiziksel faaliyetimin tamamen durduğu zihinsel uyarı anlarında, örneğin Rivebelle'deki restorandan çıkıp çakırkeyif bir halde arabayla yakındaki bir gazinoya giderken, düşüncemin o andaki nesnesini açıkça hissettiğimi ve hem o nes-

nenin zihnime o anda girmiş olmasının, hem de bedenimle birlikte yok olmasının tamamen tesadüfe bağlı olduğunu anladığımı hatırlıyordum. O sıralar buna pek aldırmıyordum. Neşeli ruh halim tedbir ve tedirginlik nedir bilmiyordu. Mutluluğumun bir saniye sonra sona erip hiçliğe gömülmesi umurumda değildi. Ama artık durum farklıydı; çünkü yaşadığım mutluluk, bizi geçmişten tecrit eden, tamamen öznel bir sinirsel gerginlikten değil, aksine o geçmişi yeniden biçimlendiren, güncelleştiren ve bana ne yazık ki anlık bir ebedi değer kazandıran zihinsel bir genişlemeden kaynaklanıyordu. Bu değeri servetimle zenginleştirebileceğim kişilere devredebilmeyi isterdim. Hiç şüphesiz, çalışma odasında hissettiğim ve korumaya çalıştığım şey yine hazdı, ama bencilce bir haz değildi, en azından başkalarınca kullanılabilir türden bir bencillik içeriyordu (çünkü doğadaki her tür verimli özgecilik, bencilce bir şekilde gelişir; bencillik içermeyen insan özgeciliği kısırdır, çalışmasını bir yana bırakıp bedbaht bir dostunu ağırlayan, bir kamu görevini kabul eden veya propaganda yazıları yazan bir yazarın özgeciliğidir). Artık Rivebelle dönüşlerindeki gibi kayıtsız değildim; içimde taşıdığım eserle ağırlaştığımı hissediyordum (değerli ve kırılgan bir emaneti içimde taşıyordum sanki; hiçbir zarara uğramadan ait olduğu kişilere teslim etmek istiyordum). Şimdi, içimde bir eser taşıdığımı hissettiğim için, ölümümle sonuçlanacak bir kaza fikri beni daha çok korkutuyor, hatta (bu eseri gerekli ve kalıcı gördüğüm ölçüde) arzumla ve zihnimdeki coşkuyla çeliştiği için, böyle bir kaza saçma geliyordu bana; ama bu, mümkün olmadığı anlamına gelmiyordu, çünkü (hayatın en basit gündelik olaylarında olduğu gibi, örneğin uyumakta olan bir dostumuzu uyandırmamak için gürültü etmemeyi gönülden istediğimiz bir anda, masanın kenarında dengesiz duran bir sürahinin devrilip dostumuzu uyandırışı gibi) maddi nedenlerle meydana gelen kazalar, hiç farkında olmadan yok ettikleri son derece farklı istekler yüzünden en zararlı olabilecekleri anda vuku bulabilir pekâlâ. Beynimin çok çeşitli değerli maden damarlarıyla dolu, muazzam, zengin bir maden yatağı olduğunu gayet iyi biliyordum. Ama bunları işletecek zamanı bulabilecek miydim? İki nedenden ötürü, bu işi yapabilecek tek kişi bendim. Ben öldüğümde hem bu maden filizlerini çıkarabilecek yegâne maden işçisi, hem de maden damarının kendisi yok olacaktı; oysa az sonra eve dönerken, bineceğim otomobilin başka bir otomobille çarpışması

bedenimin parçalanması için yeterli olurdu; bu durumda yaşamaya devam etmesi imkânsız olan zihnimin bir kitaba yerleştirerek emniyete almaya vakit bulamadığından, titrek, koruyucu, ama kırılgan maddesiyle kaygıyla sarmaladığı yeni fikirlerden ebediyen vazgeçmesi gerekirdi. Ne garip bir tesadüftür ki, bu mantıklı tehlike korkusu, ölüm fikrine aldırmamaya başladığım bir anda uyanmıştı içimde. Bir zamanlar kendim olamama fikri beni dehşete düşürürdü, çünkü her yeni aşkla birlikte (Gilberte'e, Albertine'e âşık olduğumda), o kişileri seven varlığın bir gün var olmayacağı, bir anlamda öleceği düşüncesine tahammül edemezdim. Ama o korku, defalarca tekrarlana tekrarlana, doğal olarak güvenli bir sükûnete dönüşmüştü sonunda.

Beyin kanamasına bile gerek yoktu aslında. Bu tür bir hastalığın şimdiden hissettiğim belirtileri, örneğin kafamda bir boşluk hissi, eşyalarımızı yerleştirirken, aramamız gerektiğini bile unutmuş olduğumuz bir eşyayı bulduğumuz zamanlar olduğu gibi, her şeyi tamamen tesadüf eseri bulduğum bir unutkanlık hali beni kasası delinmiş, serveti yavaş yavaş yok olup giden bir varyemeze benzetiyordu. Bir süre boyunca, bu servetin kaybolmasına üzülen ve hafızamla mücadele eden bir benliğim vardı, ama sonra fark ettim ki, hafızam çekilip gittikçe, bu benliği de yanında götürüyordu.

Eskiden, görmüş olduğumuz gibi, ölüm fikrinin benim için aşkı karartmış olmasına karşılık, uzunca bir süredir de aşkın hatırası ölüm korkusunu yenmeme yardımcı oluyordu. Çünkü ölümün yeni bir şey olmadığını, aksine, çocukluğumdan bu yana defalarca ölmüş olduğumu anlıyordum. En yakın dönemi ele alacak olursak, Albertine'e kendi canımdan çok değer vermemiş miydim? O zamanlar, Albertine'e aşkımı içermeyen bir benlik düşünebilir miydim? Oysa şimdi onu sevmiyordum, artık onu seven insan değil, onu sevmeyen bir başkasıydım; başka birine dönüştüğümde, ona olan aşkım da bitmişti. Öte yandan başka birine dönüşmüş olmak, Albertine'i artık sevmemek bana ıstırap vermiyordu; günün birinde bedenime sahip olmayacağımı düşünmek, günün birinde artık Albertine'i sevmeme düşüncesinin geçmişte bana yaşattığı kederi katiyen uyandıramazdı içimde. Buna rağmen, şimdi onu sevmiyor olmak umurumda bile değildi! Yok edecekleri benliğimde müthiş bir korku uyandıran, ama bir kez gerçekleştikten sonra, onlardan korkan benlik ortadan kalkınca algılanmadıklarından önemini kay-

bedip bir hoşluğa bürünen bu peş peşe ölümler, bir süredir, ölümden korkmanın hiç de akıllıca olmayacağını anlamamı sağlamıştı. Ne var ki, kısa bir süredir kayıtsız kaldığım ölümden şimdi tekrar korkmaya başlamıştım, ama bu farklı bir korkuydu, kendim adına değil, kitabım adına korkuyordum, çünkü bunca tehlikenin tehdit ettiği hayat, en azından bir süre için, kitabımın gün ışığına çıkması açısından vazgeçilmezdi. Victor Hugo, şöyle der:

Çimenler uzamalı, çocuklar ölmeli mutlaka.

Ben diyorum ki, sanatın acımasız yasası uyarınca, insanların, kendimizin, ıstırabın her türünü tattıktan sonra ölmesi gerekir ki, unutuşun değil, ebedi hayatın çimleri, verimli eserlerin gür otları uzasın, gelecek nesiller neşe içinde, altında uyuyanlara aldırmadan gelip "kırda yemek"lerini yiyebilsinler.

Dış tehlikelerden söz ettim, iç tehlikelerden de söz etmek gerekir. Dışarıdan gelecek bir kazaya maruz kalmasam da, bu kitabı yazmam için gereken aylar boyunca, içimde meydana gelecek bir kazanın, bir iç felaketin bu nimetten yararlanmamı önlemeyeceği ne malumdu?

Az sonra Champs-Élysées'den geçerek eve dönerken, büyükannemi birlikte çıktığımız bir öğle sonrası gezintisinde aynı yerde yakalayan hastalığın benim de işimi bitirmeyeceğini kim garanti edebilirdi? Büyükannem o gezintinin son gezintisi olacağından tamamen habersizdi; tıpkı bizim gibi, saat kadranında belirli bir noktaya geldiğinde harekete geçen zembereğin saat başını çalacağından haberi olmayan bir yelkovanın cehaleti içindeydi. Çalmaya hazırlanan saat başından hemen önceki dakikanın neredeyse tamamını doldurmuş olma korkusu, beynimde harekete geçmiş olabilecek darbenin korkusu, olacakların belli belirsiz bir sezgisiydi belki, damarları çatlamak üzere olan beynin eğreti durumunun bilinçteki bir yansımasıydı; bilinçleri yerinde olduğu halde hekimin ve kendi yaşama arzularının kandırmaya çalıştığı yaralılar nasıl olacakları tahmin edip aniden ölümü kabullenir ve "Ölüyorum, hazırım" diyerek eşlerine bir veda mektubu yazarlarsa, bu da imkânsız değildi.

Gerçekten de, kitabıma başlamadan önce hiç tahmin edemeyeceğim bir şekilde başıma gelen garip olay, buna benzer bir şeydi. Dışarı çıktığım bir gece, herkes beni eskisine göre daha sağlıklı

buldu, saçlarımın hâlâ simsiyah olmasına şaşırdı. Ama merdivenden aşağı inerken üç kere tökezledim, düşecek gibi oldum. Dışarıda sadece iki saat geçirmiştim, ama eve döndüğümde ne hafızam, ne düşünme yetim, ne gücüm, ne de bir varlığım kalmıştı. Beni ziyarete, tahta çıkarmaya, yakalamaya, tutuklamaya gelseler, tek kelime etmeden, gözümü bile açamadan, tıpkı gemiyle Hazar Denizi'ni aşarken denize atılacakları söylense, deniz fena halde tuttuğu için en ufak bir direniş gösteremeyen insanlar gibi, kaderime razı olurdum. Somut bir hastalığım yoktu, ama artık hiçbir şeye gücüm olmadığını hissediyordum; bir gün önce hiçbir şeyleri yokken, kalçalarını kırdıkları veya hazımsızlık çektikleri için bir süre yataktan kalkamayan, artık kaçınılmaz olan ölüme kısa veya uzun bir hazırlıktan ibaret bir hayat süren ihtiyarlara benziyordum. Benliklerimden biri, eskiden yemek daveti denilen, fraklı erkeklerle yarı çıplak, tüylü süsler takmış kadınların katıldığı, bütün değerlerin altüst olduğu ve birinin daveti kabul ettiği halde gelmemesinin veya ancak et servisi yapılırken gelmesinin yemek boyunca son ölümlerin yanı sıra fütursuzca sözü edilen gayri ahlaki eylemlerden daha ciddi bir suç kabul edildiği, gelmemek için tek geçerli mazeretin ölüm veya ağır hastalık olduğu, ölüm döşeğinde olduğunuzu bir başka on dördüncünün davet edilebilmesine yetecek kadar zaman önceden haber vermediğiniz takdirde bu mazeretin bile geçerli sayılmadığı barbar şölenlerine katılan benliğim hâlâ eski kaygılarını taşıyordu ve hafızasını kaybetmişti. Buna karşılık, diğer benliğim, girişeceği çalışmayı kavramış olan benliğim hatırlıyordu. Mme Molé'den bir davetiye almış, ayrıca Mme Sazerat'nın oğlunun öldüğünü öğrenmiştim. Ölüm döşeğindeki büyükannem gibi dilim bağlanarak tek bir kelime dahi telaffuz edemeyeceğim, bir bardak süt bile içemeyeceğim saatten önceki son saatlerden birinde, Mme Molé'ye mazeretimi bildirmeye, Mme Sazerat'ya da başsağlığı dilemeye karar vermiştim. Ama birkaç saniye sonra, yapacaklarımı unutmuştum bile. İyi ki unutmuştum, çünkü çalışmama ilişkin hafızam uyanıktı ve bana bağışlanmış olan bu fazladan saati eserimin çatısını oluşturmak için kullanmaya niyetliydi. Ne yazık ki, yazmak üzere bir defter alırken, Mme Molé'nin davetiyesi kayıp önüme düştü. Unutkan, ama diğerinin üzerinde hâkimiyeti olan benliğim, sosyete alışkanlığı olan bütün titiz barbarlar gibi, derhal defteri kenara itip Mme Molé'ye mektup yazmaya koyuldu (dave-

tiyesine cevap yazmayı mimari çalışmalarımdan önceye aldığımı bilse, herhalde beni çok takdir ederdi). Ansızın, yazdığım bir kelime Mme Sazerat'nın oğlunu kaybetmiş olduğunu hatırlatınca, ona da mektup yazdım; böylece, gerçek bir görevi terbiyeli ve duyarlı görünmek gibi sahte bir mecburiyete feda ettikten sonra gücüm tükendi, gözlerim kapandı; bir hafta boyunca, bir bitki gibi yaşadım. Oysa gerçek olanı feda etmeye hazır olduğum bütün anlamsız görevlerim birkaç dakika sonra kafamdan silindiğinde, inşa edeceğim yapının düşüncesi bir an bile zihnimden gitmiyordu. Bunun müritlerin yavaş yavaş gerçekleri öğreneceği, ahenkleri, hatta genel planı keşfedeceği bir kilise mi, yoksa –bir adanın en yüksek tepesindeki bir Kelt tapınağı misali– ebediyen ziyaret edilmeyen bir yapı mı olacağını bilmiyordum. Ama çepeçevre bütün duvarları örüp "cenaze kapısı"nı kapatmam için bana vakit tanımaya çalışırcasına, adeta istemeye istemeye çekilen gücümü son damlasına kadar bu çalışmaya hasretmeye kararlıydım. Kısa sürede birkaç taslak hazırlayabildim. Kimse bir şey anlamadı. İleride tapınağıma kazıyacağım gerçeklere ilişkin algılarımı olumlu karşılayanlar bile, bu gerçekleri "mikroskop" la keşfettiğim için beni tebrik ettiler, oysa ben aksine, gerçekten de çok küçük olan, ama çok uzakta bulunan ve her biri bir başka âlem olan şeyleri inceleyebilmek için, bir teleskoptan yararlanmıştım. Ben genel kuralların peşindeyken, ayrıntı meraklısı olarak adlandırılıyordum. Zaten bunu niçin yapıyordum ki? Gençken bir yazma kolaylığım vardı ve Bergotte okul sıralarında yazdıklarımı "mükemmel" bulmuştu. Ama ben çalışacağıma tembelliğe, sefahate, hastalığa, titizliğe ve takıntılara kendimi kaptırarak yaşamıştım ve şimdi ölmek üzereyken, mesleğim hakkında hiçbir şey bilmeden bu kapsamlı işe girişiyordum. Ne insanlara karşı, ne de zihnime ve eserime karşı görevlerimi yerine getirecek gücü kendimde bulamazken, her ikisiyle birden başa çıkmam mümkün müydü? İnsanlarla ilişkili olarak, yazmam gereken mektupları ve diğer zorunlulukları unutmam işimi biraz kolaylaştırıyordu. Ama aradan bir ay geçtikten sonra, pişmanlıklarımın hatırası çeşitli çağrışımlarla geri gelince, yetersizlik duygusu altında ezildim. Bu duruma aldırış etmediğimi fark edip şaşırdım, ama merdiveni inerken bacaklarımın tir tir titrediği günden beri her şeye karşı kayıtsızlaşmıştım, artık dinlenmekten başka bir şey istemiyor, sonunda gelecek olan nihai uykuyu bekliyordum. Za-

manımızın en üstün beyinlerinin değerlendirmesine kayıtsız kalmamın sebebi, eserimin bence uyandırması gereken hayranlığı ölümümden sonraki yıllarda beklemem değildi. Ben öldükten sonra insanlar ne isterse düşünebilirdi, buna da aldırmıyordum. Aslında, eserime kafa yorup cevaplamam gereken mektupları düşünmeyişim, bu iki görev arasında, tembellik dönemimle merdivenin tırabzanına tutunmam gerektiği güne kadar süren çalışma dönemimde olduğu gibi, önem bakımından fazla bir fark gözetmemden de kaynaklanmıyordu. Belki aldığım mektupları bir saniye sonra unuttuğum halde, eserimle ilgili düşüncem hep kafamda aynı şekilde, sürekli bir evrim içinde var olduğundan, hafızamın, kaygılarımın düzenlenişi eserimle bağlantılıydı. Ama eserim bile artık bir baş belası olmuştu. Onunla ilgili olarak, iğnelerle hacamat şişeleri arasında durmadan oğluna bakmanın yorgunluğuna katlanmak zorunda olan, ölüm döşeğindeki bir anneye benziyordum. O anne belki hâlâ oğlunu sever, ama bunu ancak onunla ilgilenmenin yorucu mecburiyeti aracılığıyla algılar. Benim yazarlık gücüm, eserin bencil taleplerini karşılayacak düzeyde değildi artık. Merdiven olayından beri, dünyadaki her şey, ister insanların dostluğundan, ister eserimde kaydettiğim ilerlemeden, ister şan şöhret umudundan kaynaklansın her mutluluk, bana ancak bulutların örtmediği, ama son derece solgun bir güneşin ışınları gibi ulaşabiliyordu; o güneş artık beni ısıtamıyor, yaşatamıyor, herhangi bir arzu doğurmuyordu içimde; buna rağmen, ne kadar solgun olsa da, kapanmayı tercih eden gözlerim için fazlasıyla parlaktı; yüzümü duvara dönüyordum. Bir hanım, mektubunda, "Mektubuma cevap alamamak beni *çok şaşırttı"* diye yazdığında, dudaklarımın hareketini hissedebildiğim kadarıyla, sanıyorum ağzımın bir köşesinde minik bir tebessüm beliriyordu. Yine de bu bana mektubunu hatırlatıyordu ve ben ona cevap yazıyordum. Nankörlükle suçlanmamak için, insanların bana göstermiş olabileceği nezaketin altında kalmamaya, her zamanki nezaketimle karşılık vermeye çalışıyordum. Can çekişen varlığıma hayatın insanüstü yorgunluklarını dayatmak beni tüketiyordu. Hafıza kaybı, mecburiyetlerimde boşluklar yaratmak suretiyle bana biraz yardımcı oluyordu; bu boşlukları eserim dolduruyordu.

Ölüm fikri benliğime tıpkı bir aşk gibi temelli yerleşti. Ölümü sevdiğimden değil, aksine ondan nefret ediyordum. Ama başlangıç-

ta, tıpkı henüz âşık olmadığımız bir kadını düşünür gibi, muhtemelen ara sıra aklımdan geçen ölüm fikri şimdi beynimin en derindeki tabakasına tamamen yapışmış olduğundan, herhangi bir konuyla ilgilendiğimde, o konu önce ölüm fikrini aşıp geçmek zorundaydı; hatta hiçbir şeyle ilgilenmeyip mutlak bir dinlenme halinde olsam bile, ölüm fikri benliğimin bilinci kadar kesintisiz biçimde varlığını hissettiriyordu. Bir yarı ölü haline geldiğim gün, bilinçdışı da olsa, mantık yürüterek ölüm fikrine, neredeyse ölü olduğum fikrine varmama bu halin belirtileri olan rahatsızlıkların, yani merdivenden inemeyişimin, bir ismi hatırlayamayışımın, ayağa kalkamayışımın yol açtığını sanmıyorum; bence ölüm fikri belirtilerle aynı anda ortaya çıkmış, zihnin dev aynası yeni bir gerçekliği kaçınılmaz biçimde yansıtmıştı. Yine de hissettiğim rahatsızlıklardan mutlak ölüme bir uyarı almadan nasıl geçilebileceğini anlayamıyordum. Ama sonra başkalarını, her gün ölen, hastalıklarıyla ölümleri arasındaki boşluğu olağanüstü bulmadığımız onca insanı düşünüyordum. Hatta öleceğime inandığım halde, tek tek ele alındıklarında bazı rahatsızlıkları ölümcül olarak algılamayışımı, (umudun yanıltıcılığından çok) sadece onları içeriden görmeme bağlıyordum; aynı şekilde, artık sonlarının geldiğine en çok kani olmuş insanlar bile, bazı kelimeleri telaffuz edemeyişlerinin katiyen bir inmeyle, afaziyle vs. ilgili olmayıp dil yorgunluğundan, kekemeliğe benzer sinirsel bir durumdan, hazımsızlığı izleyen bitkinlikten kaynaklandığına kolaylıkla inanırlar.

Benim yazmam gereken şey, başka bir şeydi, daha uzun, birden fazla kişiye hitap edecek bir şeydi. Yazması uzun sürecekti. Gündüzleri, ancak uyumaya çalışabilirdim. Çalışmak geceleri mümkün olabilirdi sadece. Ama çok fazla geceye ihtiyacım vardı, belki yüz, belki bin. Kaderimi belirleyecek, Sultan Şehriyar kadar hoşgörülü olmayan Efendimin, sabahları anlatıma ara verdiğimde ölümümü erteleyip devamını ertesi akşam getirmeme müsaade edip etmeyeceğini bilememenin endişesi içinde yaşayacaktım. Geceleri yazılmış olan *Binbir Gece Masalları*'nı da, Saint-Simon'un *Hatırat*'ını da yeniden yazmak gibi bir iddiam yoktu katiyen; çocukluğumda bütün saflığımla sevdiğim, aşklarıma bağlandığım gibi körü körüne bağlandığım ve onlardan farklı bir kitap tasavvur etmeye çalıştığımda dehşete kapıldığım kitapların herhangi birini taklit etmeye de hiç niyetim yoktu. İnsan sevdiği şeyi yeniden yaratmak için, Elstir'in

Chardin'i reddettiği gibi, önce onu reddetmek zorundadır. Hiç şüphesiz kitaplarım da bedensel varlığım gibi günün birinde mutlaka ölecekti. Ama ölüme razı olmak gerekir. Kendimizin on yıl sonra, kitaplarımızın da yüz yıl sonra var olmayacağını kabulleniriz. Ebedi hayat insanlara da, eserlere de bahşedilmemiştir.

Belki *Binbir Gece Masalları* kadar uzun, ama bambaşka bir kitap olacaktı. Hiç şüphesiz, bir esere âşık olduğumuzda, ona tıpatıp benzer bir şey yaratmak isteriz; ama o anki aşkımızı feda etmemiz ve beğendiğimiz şeye değil, bize tercihlerimizi sormayan, onları düşünmemizi yasaklayan bir gerçeğe kafa yormamız gerekir. Ancak bu gerçeği izlediğimiz takdirde, bazen terk ettiğimiz şey karşımıza çıkar, unutmuş olduğumuz "Arap Masalları"nın veya "Saint-Simon *Hatıratı*"nın bir başka döneme ait yorumunu yazdığımızı fark ederiz. Ama benim hâlâ vaktim var mıydı? Çok geç kalmamış mıydım?

Kendi kendime sadece, "Hâlâ vaktim var mı?" diye değil, "Hâlâ yazacak durumda mıyım?" diye de soruyordum. Günah çıkaran sert bir rahip misali, beni dünyevi hayattan temelli vazgeçmeye zorlayan hastalığın bana yardımı dokunmuştu, çünkü "buğday tanesi yere düşüp ölmezse, o yalnız kalır; fakat ölürse, çok mahsul verir"; tembelliğin kolaya kaçmamı önlemesinin ardından belki beni tembelliğe karşı koruyacak olan hastalık gücümü tüketmiş, uzun zamandır, bilhassa Albertine'e aşkım sona erdiğinde fark ettiğim gibi, hafızamı bitkin düşürmüştü. Oysa az önce çalışma odasında tasarladığım şekliyle sanat eserinin temel koşullarından biri, hatta neredeyse özü izlenimlerin hafıza tarafından yeniden yaratılıp sonra derinleştirilmesi, aydınlatılması, zihinsel karşılığının bulunması değil miydi? Ah! *Tarla Çocuğu François*'yı görünce hatırladığım gece hâlâ yerinde olan gücüme şimdi sahip olsaydım keşke! Büyükannemin ağır ölümüyle birlikte irademin gerileyişi ve sağlığımın kötüye gidişi de annemin pes ettiği o gece başlamıştı. Her şey annemi öpmek için ertesi günü beklemeye tahammül edemeyerek karar verdiğim, yataktan fırlayıp geceliğimle pencereye giderek mehtapta M. Swann'ın gidişini beklediğim zaman belirlenmişti. Annemle babam misafirimizi uğurlamışlardı; bahçe kapısının açıldığını, çıngırağın çaldığını, kapının tekrar kapandığını işitmiştim...

Birdenbire düşündüm ki, eserimi gerçekleştirecek gücüm olsaydı, bana aynı zamanda hem eserime ilişkin bir fikir vermiş, hem de bu eseri gerçekleştirememe korkusunu aşılamış olan bu öğle sonrası

daveti, –bir zamanlar Combray'de beni etkilemiş olan kimi günler gibi– eserime her şeyden önce, çocukluğumda Combray Kilisesi'nde sezmiş olduğum şekli, genellikle görünmez olan Zaman'ın şeklini kazıyacaktı mutlaka.

Hiç şüphesiz, duyularımızdan kaynaklanan ve dünyanın gerçek görünümünü bulandıran birçok başka hata vardır; bu anlatıdaki çeşitli olayların bunu kanıtladığını daha önce görmüştük. Ama gerekirse, izlenimlerimi en doğru biçimde aktarmaya çalışırken seslerin yerini değiştirmeyebilir, zihnin daha sonra bu seslerin yanına yerleştirdiği sebeplerinden onları ayırmayabilirdim; öte yandan, yağmura odanın içinde usulca şarkı söyletmek, kaynayan çayın fokurtusunu avluya sel gibi yağan yağmura dönüştürmek, aslında ressamların sık sık başvurduğu bir yöntemden, mantığımızın daha sonra inanılmaz mesafeler aşırarak farklı bir noktaya yerleştireceği bir yelkeni veya bir tepeyi perspektif yasalarına, renklerin yoğunluğuna ve gözlerin ilk algılayışına bağlı olarak çok yakınımızda veya çok uzağımızda çizmesinden daha yanıltıcı olmasa gerektir. Daha ciddi bir hata olmasına rağmen, yoldan geçen bir kadının çehresine aslında burun, yanaklar ve çenenin yerinde olsa olsa arzumuzun bir yansımasının görülebileceği bir boşluk bulunması gerekirken, her zamanki alışkanlığımızla, bazı yüz hatları yerleştirebilirdim. Daha da önemlisi, tek bir çehre için, onu gören farklı gözlere ve o yüz hatlarında okudukları anlamlara bağlı olarak, aynı gözlerle bakıldığında bile umut veya korkuya ya da aksine, yaşın getirdiği değişiklikleri otuz yıl boyunca gizleyebilen aşka ve alışkanlığa bağlı olarak yüzlerce farklı maske hazırlama fırsatı bulamasam da, sırf Albertine'le ilişkimden yola çıkarak, başka türlüsünün sahte ve yalan olacağını bildiğim halde, bazı kişileri dışımızda değil, en ufak eylemlerinin ölümcül hastalıklara yol açabileceği şekilde, içimizde yer alıyormuş gibi tasvir etmeye kalkışmasam da, kendimize güvendiğimizde ufacık görünen bir nesnenin huzurumuzu bozan sıradan bir tehlike bulutuyla bir anda büyüyüvermesine yol açan duyarlılığımızın basınç farklılıklarına bağlı olarak, manevi göğün ışığını değiştiremesem de, baştan aşağı yeniden çizilmesi gereken bir evrenin aktarılmasında (gerçekliği tasvir etmek istiyorsak, gerekliliği bu anlatı boyunca gösterilmiş olan) bu ve daha birçok değişikliği iletemesem de, en azından bu evrende yer alan insanı, yer değiştirdiğinde bedeninin değil, yaşadığı yılların uzunluğunu

taşımak zorunda olan ve giderek ağırlaşan bu yükün altında nihayet ezilen bir varlık olarak tasvir edecektim mutlaka.

Zaten Zaman içinde sürekli artan bir yer kapladığımızı herkes hisseder; bu evrensellik beni ancak sevindirebilirdi, çünkü benim açıklığa kavuşturmaya çalışmam gereken şey gerçeklikti, herkesin sezdiği gerçeklikti. Zaman içinde bir yer kapladığımızı herkes hissetmekle kalmaz, en basit insan bile bu yeri mekânda kapladığımız yer gibi, yaklaşık olarak ölçer; özellikle basiretli sayılamayacak bir insan bile, ikisi de simsiyah bıyıklı ya da ikisi de tıraşlı, tanımadığı iki kişi gördüğünde, birinin yirmi, ötekinin kırk yaşlarında olduğunu söyler. Yaş değerlendirmesinde birçok kez yanılırız elbette, ama bir yaş tahmininde bulunmuş olmamız, yaşı ölçülebilir bir şey olarak gördüğümüz anlamına gelir. Kara bıyıklı ikinci adama gerçekten de yirmi yıl eklenmiştir.

Bütünleşmiş zaman kavramını, kendimizden ayıramayacağımız geçmiş yıllar kavramını iyice vurgulamaya niyetli olmamın sebebi, tam o esnada, Guermantes Prensi'nin konağında, M. Swann'ı uğurlayan annemle babamın ayak seslerini, M. Swann'ın nihayet gittiğini ve annemin yukarı çıkacağını haber veren küçük çıngırağın kesintili, madeni, susmak bilmeyen, yaygaracı ve ürpertici çınlamasını hâlâ duymam, uzak bir geçmişte yer aldıkları halde, o seslerin kendilerini işitmemdi. Bunun üzerine, o sesleri duyduğum anla Guermantes daveti arasında mecburen yer alan onca olayı aklımdan geçirince, içimde gerçekten hâlâ aynı çıngırağın çaldığını, yaygarasını ne yapsam da değiştiremeyeceğimi düşünüp korkuya kapıldım; çıngırağın nasıl sustuğunu pek hatırlayamadığım için, tekrar öğrenebilmek, iyice işitebilmek amacıyla, etrafımdaki maskelerin konuşmalarına kulaklarımı tıkamam gerekti. Çıngırağın sesini daha yakından işitebilmek için, tekrar kendi benliğimin derinliklerine inmem gerekiyordu. Demek ki çıngırağın sesi içimde hep mevcuttu; ayrıca, o sesle şimdiki zaman arasında yer alan kesintisiz geçmişi de bilmeden içimde taşıyordum. Çıngırak çaldığında ben vardım ve o zamandan bu yana, o çınlamayı hâlâ işitebilmem için, arada kesintiye uğramamış olması gerekiyordu; geçmişe ait o an hâlâ bana bağlı olduğuna, sırf benliğimin derinliklerine inerek onu hâlâ bulabildiğime, ona dönebildiğime göre, var olmaya, düşünmeye, kendi benliğimin bilincinde olmaya bir an bile ara vermemiş, dinlenmemiştim demek ki. İnsan bedenleri işte bu yüzden, geçmi-

şin her saatini içlerinde barındırdıkları için kendilerini sevenlere bunca zarar verme gücüne sahiptirler; çünkü kendileri için çoktan silinip gitmiş olan, oysa kıskandığı, yok olmasını dileyecek kadar kıskandığı aziz bedeni zaman içinde seyreden ve uzatan kişi için acımasızlığını koruyan nice mutluluğun ve arzunun hatırasını taşırlar. Ölümden sonra, Zaman bedenden çekilir ve kayıtsız, soluk hatıralar, artık var olmayan kadından silinir; hâlâ işkence çektirdikleri erkekten de, canlı bir bedene duyulan arzuyla beslenemeyince, bir süre sonra mecburen uzaklaşıp giderler. Uyurken gördüğüm, ölmüş olan derin Albertine.

Bu uzun zamanın hiç kesintisiz benim tarafımdan yaşanmış, düşünülmüş, yaratılmış olmakla, hayatımın, benliğimin ta kendisi olmakla kalmayıp, ayrıca onu her dakika yanımda tutmak zorunda olduğumu, baş döndürücü yükseklikteki zirvesine tünemişken bana onun destek olduğunu, onu yerinden oynatmadan hareket edemeyeceğimi hissedince üzerime bir bitkinlik çöktü, korkuya kapıldım. Combray'deki bahçenin çıngırağını işittiğim o uzak, bununla birlikte içimde yer alan tarih, sahip olduğumu bilmediğim muazzam boyutu ölçmeme yarayacak bir çıkış noktasıydı. Hem altımda uzanan, hem de kilometrelerce uzunlukta bir boyum varmışçasına içimde yer alan onca yılı görünce başım döndü.

Bir iskemlede otururken gördüğümde, altında benden çok daha fazla yıl olmasına rağmen ne kadar az yaşlandığını düşünüp hayran olduğum Guermantes Dükü'nün yerinden kalkıp ayakta durmaya çalıştığında niçin dengesini bulamadığını, madeni haçlarından başka sağlam bir yanı olmayan ve genç, zinde rahip adaylarının koşup yardım ettiği yaşlı başpiskoposlar gibi niçin titreyen bacaklarının üzerinde sallandığını, seksen üç yılın aşılması zor yüksekliğinde, niçin bir yaprak gibi titreyerek ilerlediğini şimdi anlıyordum; sanki insanlar durmadan uzayan, bazen çan kulelerini bile geçen canlı sırıkların üzerine tünemişlerdi ve sonunda yürüyüşleri iyice güçleşip tehlikeli oluyor, ansızın düşüveriyorlardı. (Belirli bir yaşa ulaşmış erkeklerin çehresi bu nedenden ötürü mü en cahil kişinin gözünde bile genç bir erkeğin yüzünden kesinlikle farklıydı ve adeta bir ciddiyet bulutunun ardına gizlenmişti?) Kendi ayaklarımın altındaki sırıkların da o yüksekliğe ulaşmış olmasından korkuyordum; fazlasıyla derinlere inen geçmişi uzun bir müddet daha kendime bağlı tutacak gücü bulamayacağım kanısındaydım.

İşte bu yüzden, eserimi tamamlayacak vakti bulabilirsem, her şeyden önce insanları birer hilkat garibesine benzetme pahasına da olsa, mekânda kapladıkları kısıtlı yere karşılık, Zaman içinde çok büyük, ölçüsüzce uzatılmış bir yer kaplayan varlıklar olarak tasvir edecektim kesinlikle, çünkü insanlar, yıllara dalmış devler misali, yaşamış oldukları, sayısız günden oluşan, birbirinden uzak dönemlerin hepsine aynı anda değerler.

SON